

Vakavaan alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö ja siihen reagointi

Rikosoikeudellinen selvitys

Oikeusministeriön julkaisuja 2023:19

Vakavaan alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö ja siihen reagointi

Rikosoikeudellinen selvitys

Lauri Luoto, Tiina Turunen, Jalo Vatjus-Anttila, Jasmin Hannonen,
Tatu Hyttinen, Natalia Ollus

Oikeusministeriö Helsinki 2023

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Oikeusministeriö

CC BY-NC 4.0

ISBN pdf: 978-952-400-606-4

ISSN pdf: 2490-0990

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2023

Vakavaan alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö ja siihen reagointi

Rikosoikeudellinen selvitys

Oikeusministeriön julkaisuja, Selvityksiä ja ohjeita 2023:19		Teema	Selvityksiä ja ohjeita
Julkaisija	Oikeusministeriö		
Tekijä/t	Lauri Luoto, Tiina Turunen, Jalo Vatjus-Anttila, Jasmin Hannonen, Tatu Hyttinen, Natalia Ollus		
Kieli	Suomi	Sivumäärä	210
Tiivistelmä	<p>Tutkimushankkeessa selvitetään vakavaan alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön liittyviä rikosoikeudellisia kysymyksiä. Hankkeessa tarkastellaan erityisesti sitä, kuinka vakavaan alipalkkaukseen on mahdollista reagoida voimassa olevin rikoslain säännöksin ja pitäisikö rikoslakia kehittää, jotta alipalkkaukseen pystyttäisiin puuttumaan nykyistä tehokkaammin. Hankkeessa analysoidaan myös kattavasti alipalkkaukseen liittyvää alioikeuskäytäntöä sekä lisäksi haastatteluin pyritään identifioimaan niitä rikos- ja rikosprosessioikeudellisia ongelmia, joita alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön liittyy.</p>		
Asiasanat	työrikkokset, työntekijät, rikosoikeudellinen vastuu, työolot		
ISBN PDF	978-952-400-606-4	ISSN PDF	2490-0990
Julkaisun osoite	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-606-4		

Utnyttjande av arbetstagare baserat på allvarlig lönedumpning och ingripande i det Straffrättslig utredning

Justitieministeriets publikationer, Utredningar och anvisningar 2023:19		Tema	Utredningar och anvisningar
Utgivare	Justitieministeriet		
Författare	Lauri Luoto, Tiina Turunen, Jalo Vatjus-Anttila, Jasmin Hannonen, Tatu Hyttinen, Natalia Ollus		
Språk	Finska	Sidantal	210
Referat	<p>I forskningsprojektet utreds straffrättsliga frågor som gäller utnyttjande av arbetstagare baserat på allvarlig lönedumpning. I projektet granskas särskilt hur det är möjligt att reagera på allvarlig lönedumpning utifrån de gällande bestämmelserna i strafflagen och om strafflagen bör utvecklas för att man på ett effektivare sätt än för närvarande ska kunna ingripa i lönedumpning. I projektet analyseras också på ett heltäckande sätt underrättspraxis i samband med lönedumpning. Dessutom strävar man efter att genom intervjuer identifiera de straffrättsliga och straffprocessrättsliga problem som är förenade med utnyttjande av arbetstagare baserat på lönedumpning.</p>		
Nyckelord	arbetsbrott, arbetstagare, straffrättsligt ansvar, arbetsförhållanden		
ISBN PDF	978-952-400-606-4	ISSN PDF	2490-0990
URN-adress	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-606-4		

**Exploitation of Employees through Severe Underpayment and
Addressing the Phenomenon
Criminal Law Study**

Publications of the Ministry of Justice, Reports and guidelines 2023:19	Subject	Reports and guidelines
Publisher	Ministry of Justice, Finland	
Author(s)	Lauri Luoto, Tiina Turunen, Jalo Vatjus-Anttila, Jasmin Hannonen, Tatu Hyttinen, Natalia Ollus	
Language	Finnish	Pages 210

Abstract

The research project examined criminal law issues related to exploitation of employees through severe underpayment. In particular, the project examined how severe underpayment can be addressed under the current provisions of the Criminal Code and whether the Criminal Code should be developed to enable a more effective intervention in underpayment. A comprehensive analysis of the relevant case law at courts of first instance was carried out as part of the project. Furthermore, interviews were conducted to identify what kind of criminal law and criminal procedural law issues are related to employee exploitation through underpayment.

Keywords employment offences, employees, criminal liability, working conditions

ISBN PDF	978-952-400-606-4	ISSN PDF	2490-0990
URN address	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-606-4		

Sisältö

1	Johdanto	10
1.1	Tausta	10
1.2	Aiempi tutkimus työperäisestä hyväksikäytöstä Suomessa.....	11
1.3	Toimeksianto ja tutkimustehtävä	15
1.4	Rakenne	16
2	TK1 Alipalkkaukseen soveltuvien rikostunnusmerkistöjen analyysi	18
2.1	Johdanto	18
2.2	Työperäisen hyväksikäytön sääntelyn kansainvälinen ja eurooppaoikeudellinen tausta	20
2.3	Ihmiskaupan suhde lievempään työperäiseen hyväksikäyttöön	22
2.4	Työsyrintärikokset	24
2.5	Kiskontarikokset.....	31
2.5.1	Tausta	31
2.5.2	Kiskonta	34
2.5.2.1	Taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen hyväksi käyttäminen	35
2.5.2.2	Hyväksikäytön ajoittuminen sopimuksen tai muun oikeustoimen yhteyteen	43
2.5.2.3	Taloudellisen edun hankkiminen tai edustaminen itselle tai toiselle	45
2.5.2.4	Taloudellisen edun selvä epäsuhtaisuus vastikkeeseen nähden.....	46
2.5.2.5	Tahallisuus	47
2.5.3	Törkeä kiskonta	49
2.5.3.1	Tausta.....	49
2.5.3.2	Huomattava hyöty	53
2.5.3.3	Huomattava tai erityisen tuntuva vahinko	55
2.5.3.4	Eryyisen heikkouden tai muun turvattoman tilan häikäilemätön hyväksikäyttö	56
2.5.3.5	Eryyinen suunnitelmallisuus	58
2.5.3.6	Kokonaistörkeysvaatimus.....	58
2.6	Petosrikokset	60
2.6.1	Tausta	60
2.6.2	Petos	61
2.6.2.1	Toisen erehdyttäminen.....	62
2.6.2.2	Toisen erehdyksen hyväksi käyttäminen.....	64
2.6.2.3	Onko tietämättömyys erehtymistä?	65
2.6.2.4	Erehdyksen ja määräämistoimen välinen syy-yhteys sekä taloudellinen vahinko	68
2.6.2.5	Tahallisuus	69
2.6.3	Törkeä petos.....	71
2.6.4	Lievä petos	73

2.7	Työaika-suojelurikos.....	74
2.8	Väilyhteen veto.....	76
2.9	Alipalkkauksen puuttumisen haasteet ja kehitysehdotukset	80
2.9.1	Johdanto.....	80
2.9.2	Alipalkkauksen luonne yhteiskunnallisessa kontekstissa.....	81
2.9.3	Voimassa olevien säännösten tehokkuus ja toimivuus.....	85
2.9.4	Alipalkkaus ja kriminalisointiperiaatteet	87
2.9.5	Vakavan alipalkkauksen vastaisen sääntelyn tavoitteet	90
2.9.6	Oikeusvertailevia huomioita.....	93
2.9.6.1	Norja.....	93
2.9.6.2	Ruotsi.....	96
2.9.7	Johtopäätökset	97
3	TK2 Työsyrintä- ja työaika-suojelurikosten vanhentumisajat	100
3.1	Nykyinen oikeustila.....	100
3.1.1	Vanhentumisajat	100
3.1.2	Vanhentumisajan alkaminen	103
3.1.3	Vanhentumisajan jatkaminen	110
3.2	Mahdollisuudet pidentää vanhentumisaikoja.....	113
3.2.1	Rangaistusasteikkojen korottaminen.....	113
3.2.2	Eriyisten vanhentumisaikojen säätäminen	120
3.3	Yhteen veto.....	126
4	TK3 Oikeushenkilön rangaistusvastuu alipalkkaustilanteissa	129
4.1	Tutkimustehtävä	129
4.2	Tausta ja nykytila.....	130
4.3	Soveltamisedellytykset.....	133
4.3.1	Rikosedellytys	133
4.3.2	Moite-edellytys.....	136
4.3.2.1	Samastamisvastuu.....	136
4.3.2.2	Organisaatiohuolimattomuus	138
4.4	Oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltuminen työsyrintään sekä kiskonta- ja petosrikoksiin alipalkkaustilanteissa.....	142
4.4.1	Soveltuvuusharkinnassa huomioon otettavat seikat	142
4.4.2	Vastuumuodon soveltuvuus työsyrintään	144
4.4.3	Vastuumuodon soveltuvuus kiskonta- ja petosrikoksiin	149
4.5	Yhteisösakko seuraamuksena	152
4.6	Yhteisösakon vaikutus työnantajalta olevan saatavan vanhentumiseen.....	155
4.7	Johtopäätökset	157

5	TK4 Alipalkkausta koskeva tuomioistuinkäytäntö	159
5.1	Tutkimuksellinen lähestymistapa ja aineisto.....	159
5.2	Ilmiön yleisyys ja ilmeneminen	163
5.3	Tapausten tunnistaminen ja ilmitulo	168
5.4	Soveltuvat tunnusmerkistöt ja niiden koettu soveltuvuus käytännössä	171
5.5	Tuomioistuinkäytäntö	175
5.6	Ilmiöön liittyvät haasteet käytännön toimijan näkökulmasta.....	179
5.6.1	Kirjalliset todisteet.....	179
5.6.2	Henkilötodistelu.....	181
5.6.3	Muut haasteet	183
5.7	Vanhentumisvaara	186
5.8	Pohdinta.....	188
6	Johtopäätökset ja suositukset	195
6.1	Tutkimushankkeen keskeiset johtopäätökset	195
6.2	Suosituksset.....	198
6.2.1	Lyhyen tähtäimen suositukset.....	198
6.2.2	Pitkän tähtäimen suositukset	200
	Lähteet	202

ESIPUHE

Käsillä olevassa tutkimushankkeessa on selvitetty vakavaan alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön liittyviä rikosoikeudellisia kysymyksiä. Tarkastelun pääpaino on rikoslainopillinen. Niinpä hankkeessa tarkastellaan erityisesti sitä, kuinka vakavaan alipalkkaukseen on mahdollista reagoida voimassa olevin rikoslain säännöksin ja pitäisikö rikoslakia kehittää, jotta alipalkkaukseen pystyttäisiin puuttumaan nykyistä tehokkaammin. Hankkeessa on analysoitu kattavasti myös alipalkkaukseen liittyvää alioikeuskäytäntöä sekä lisäksi haastatteluin pyritty identifioimaan niitä rikos- ja rikosprosessioikeudellisia ongelmia, joita alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön liittyy. Selvitystä laadittaessa ei ole kaihdettu kritiikkiä, eli hankkeessa nostetaan avoimesti esille esimerkiksi viranomaiskäytänteisiin liittyviä ongelmakohtia.

Selvitys sisältää oikeudellisen argumentaation sekä tutkimushankkeessa tehtyjen havaintojen lisäksi toimenpidesuosituksia. Selvitystä laadittaessa on pyritty siihen, että sitä voidaan hyödyntää myös rikoslainopillisena käsikirjana pohdittaessa eri rikostunnusmerkistöjen soveltumista ja soveltamista alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön. Tarkastelussa ovat esimerkiksi työsyRJintärikokset, kiskontarikokset ja petosrikokset. Perusteelliset rikostunnusmerkistöanalyysit on katsottu tarpeellisiksi, koska asiaan ennestään liittyvää oikeuskirjallisuutta ei ole juuri saatavilla.

Monipuolisen ja laaja-alaisen tutkimushankkeen toteuttaminen viiden kuukauden aikana on haastava tehtävä. Kiitämme käräjäoikeuksia ja syyttäjiä, jotka ovat kiireisellä aikataululla suostuneet vastaamaan tietopyyntöihimme.

Tutkimushanke on toteutettu Turun yliopiston ja Euroopan kriminaalipolitiikan instituutin välisenä yhteistyönä. Hankkeessa ovat työskennelleet OTT Lauri Luoto, OTT Jalo Vattjus-Anttila ja OTM Jasmin Hannonen Turun yliopistosta sekä OTM Tiina Turunen Euroopan kriminaalipolitiikan instituutista. Hankkeen johtajina ovat toimineet rikosoikeuden apulaisprofessori Tatu Hyttinen Turun yliopistosta ja johtaja OTT Natalia Ollus Euroopan kriminaalipolitiikan instituutista.

Tatu Hyttinen

Natalia Ollus

1 Johdanto

1.1 Tausta

Ulkomailta Suomeen tulleiden maahanmuuttajataustaisten työntekijöiden määrä on Suomessa kasvanut koko 2000-luvun ajan.¹ Samalla ovat lisääntyneet myös tietoon tulleet ulkomaalaistaustaisiin työntekijöihin kohdistuneet palkkaukseen ja työnteon ehtoihin liittyvät epäselvyydet ja väärinkäytökset.² Alipalkkaus on yksi työntekijöiden hyväksikäytön muoto, ja se kohdistuu usein nimenomaan ulkomaalaistaustaisiin työntekijöihin, jotka eivät tunne Suomen työehtoja ja työoloja. Alipalkkauksen ohella työntekijä voi kohdata myös velasta johtuvaa riippuvuutta työstä ja työnantajasta, työnantajan harjoittamaa painostamista liittyen esimerkiksi työpäivien pituuteen ja vapaa-ajankäyttöön sekä työntekijän henkistä ja jopa fyysistä kontrollointia.³

Työperäinen hyväksikäyttö ja siihen perustuva alipalkkaus ei aina tule viranomaisten tai muiden tahojen tietoon, koska sitä kokeneet työntekijät eivät eri syistä halua tai uskalla hakea apua. Työntekijät saattavat pelätä viranomaisia ja maasta karkottamista sekä työsuhteen loppumista, jos he valittavat työoloistaan. He eivät myöskään aina tiedä, mistä he voisivat saada apua ahdinkoonsa.⁴ Ilmiön esiin tuloa estää myös se, etteivät viranomaiset riittävästi tunnista ja havaitse ilmiötä. Valvontaviranomaisten kyky, halu ja mahdollisuudet tunnistaa hyväksikäyttötapauksia voivat olla rajallisia. Työperäinen hyväksikäyttö onkin osa niin sanottua piilorikollisuutta, eli rikoksia tai väärinkäytöksiä, jotka jäävät virallisten tilastojen ulkopuolelle.⁵

Ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttö on yhteiskunnallinen ongelma, jossa haavoittuvassa asemassa olevia ja oikeuksistaan tietämättömiä työntekijöitä riistetään taloudellisen edun saavuttamiseksi. Ilmiönä se liittyy läheisesti työnteon ja työehtojen rakenteelliseen murrokseen, sekä talousjärjestelmien muutokseen ja myös Euroopan unionin laajenemiseen. Maailmanlaajuiset taloudelliset ja yhteiskunnalliset muutokset ovat vaikuttaneet

1 Tilastot ovat hajanaisia ja ulkomaalaistaustaisten työntekijöiden määrää on vaikea luotettavasti arvioida. Ks. kuitenkin Ruotsalainen 2009; Pohjois-Karjalan ELY-keskus 2021.

2 HE 253/2020 vp; Työsuojeluhallinnon vuosikertomus 2020; Työsuojeluhallinnon vuosikertomus 2021.

3 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 192–195.

4 Jokinen – Ollus 2014, s. 88–96.

5 Piilorikollisuudesta ks. Anttila – Törnudd 1983, s. 63–69; Laitinen – Aromaa 1993, s. 38–46.

työoloihin ja työsuhteisiin etenkin viimeisten 30–40 vuoden aikana.⁶ Myös Suomessa on koettu työelämän muutoksia. Etenkin 1990-luvun laman jälkeen työnteko on muuttunut itsenäisemmäksi ja vastuullisemmaksi. Samalla kun tämä muutos on tuonut parannuksia monen ihmisen työhön, se on toisaalta tehnyt toisten työstä tilapäisempää ja epävarmempaa.⁷

Työelämän muutokset liittyvät ennen kaikkea taloudellisen tehokkuuden ja työn kannattavuuden lisäämisen vaatimuksiin ja siten globalisaation seurauksiin.⁸ Perinteisten työsuhteiden rinnalle on viime vuosina syntynyt uusia työntekijämuotoja, kuten työnvuokrausta, kevytyrittäjyyttä ja nollatuntisopimuksia.⁹ Vaikka joustavat työntekijämuodot ovat monelle positiivinen mahdollisuus tehdä töitä erilaisissa elämäntilanteissa, ovat tutkimukset sekä viime aikojen uutisoinnit osoittaneet, että niissä piilee myös hyväksikäytön riski, jos työntekijä on kielitaidoton ja oikeuksistaan tietämätön. Tiedossa on tapauksia etenkin rakennusalaalta, joissa ulkomaalaistaustaiset työntekijät toimivat tietämättään kevytyrittäjän statuksella, vaikka työnteko näyttäisi täyttävän työsuhteisen työn tunnusmerkit.¹⁰ Taustalla on usein työnantajan taloudellisen hyödyn tavoittelu, sillä kevytyrittäjä on velvollinen hoitamaan omat lakisääteiset maksut sen sijaan, että työnantaja hoitaisi ne. Erilaisilla uusilla työntekijämuodoilla voidaan pyrkiä peittämään myös alipalkkausta.

1.2 Aiempi tutkimus työperäisestä hyväksikäytöstä Suomessa

Ulkomaalaistaustaisten työntekijöiden kohtaamaa hyväksikäyttöä, mukaan lukien alipalkkausta, on aikaisemmin Suomessa tutkittu ensisijaisesti empiirisesti tukeutuen yhteiskuntatieteellisiin ja oikeussosiologisiin menetelmiin. Eskola ja Alvesalo tarkastelivat vuonna 2010 keskusrikospoliisiin perustetun PUT- yksikön eli pimeän ulkomaisen työvoiman

6 Sennett 1998; Siltala 2004; Julkunen 2008; Anderson 2010.

7 Sennett 1998; Siltala 2004; Julkunen 2008; Anderson 2010.

8 Gray 2004.

9 Lähteenmäki 2013; Kautonen – Palmroos – Vainio 2009; Talouselämä 14.2.2023: Tuore selvitys paljastaa: Erityisesti ulkomailla syntyneitä miehiä päätyy kevytyrittäjiksi – Tulot jäävät pieniksi (<https://www.talouselama.fi/uutiset/tuore-selvitys-paljastaa-erityisesti-ulkomailla-syntyneita-miehia-paatty-kevytyrittajiksi-tulot-jaavat-pieniksi/c49f86e4-ddaa-4d33-b1b6-1e20121aa8ea>, viitattu 25.2.2023).

10 Yle 29.10.2022: Kevytyrittäjyyttä vasten omaa tahtoa – rakennusala yrittää suitsia uutta huijausmuotoa (<https://yle.fi/a/74-20001522>, viitattu 25.2.2023); Helsingin Sanomat 18.1.2023: Rakennusliitto: Ukrainan sotapakolaisilla teetettiin kuusipäiväistä työviikkoa polkupalkalla Tampereella – Taustalla ”latvialainen hyväntekeväisyysjärjestö” (<https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000009335392.html>, viitattu 25.2.2023).

tutkintaan keskittyneen yksikön toimintaa vuosien 2004 ja 2008 välisenä aikana.¹¹ Tutkimuksen tavoitteena oli tarkastella ulkomaisten työntekijöiden työsuhteisiin liittyvien lainlyöntien laatua suomalaisessa työelämässä, mutta sen keskeinen johtopäätös oli, että PUT-yksikkö ei keskittynyt niinkään ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön estämiseen kuin vero- ja talousrikosten tutkintaan, sillä vain murto-osassa yksikön tutkimissa tapauksissa oli kyse rikoksista, joissa oikeudenloukkauksen kohteena oli ulkomainen työntekijä.¹²

Vähemmistövaltuutettu (nykyisin yhdenvertaisuusvaltuutettu), joka toimii kansallisen ihmiskaupan vastaisena raportojana Suomessa, käsitteli ensimmäisessä kertomuksessaan eduskunnalle vuonna 2010 neljätoista ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttöön liittyvää tuomioistuinratkaisua työsyrjinnästä, kiskonnantapaisesta työsyrjinnästä, kiskonnasta ja kiristyksestä.¹³ Tuomioiden ja muun kerätyn aineiston perusteella valtuutettu jakoi tietoonsa tulleet hyväksikäyttötapaukset kolmeen osaan: (1) Tapaukset, joissa ”suomalainen työnantaja hyväksikäyttää ulkomaalaisen työntekijän heikkoa asemaa sekä mahdollista tietämättömyyttä omista oikeuksistaan ja teettää hänellä esimerkiksi ylipyöriä työpäiviä ja -viikkoja ilman eri korvausta”. (2) Tapaukset, joissa hyväksikäyttö tapahtuu saman etnisen ryhmän sisällä niin, että maahanmuuttajataustaiset henkilöt järjestävät synnyinmaansa kansalaisia – usein perheenjäseniä, sukulaisia tai tuttuja – Suomeen töihin ja käyttävät hyväkseen heidän heikkoa ja riippuvaista asemaansa sekä mahdollista tietämättömyyttään Suomen työlainsäädännöstä. (3) Tapaukset, joissa ”samasta kansalaisuudesta tulevat henkilöt ovat perustaneet Suomeen yrityksen ja järjestäneet asiat niin, että yksi henkilöistä toimii työnantajana ja muut työntekijöinä, niin että työntekijät tekevät pitkiä työpäiviä ja -viikkoja ilman eri korvausta, eikä toiminta muiltakaan osin täysin noudata työlainsäädäntöä”.¹⁴

Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti aloitti tutkimuksensa työperäisestä hyväksikäytöstä vuonna 2008. Ensimmäisessä tutkimusraportissaan vuonna 2011 ilmiötä lähestyttiin laajan aineiston kautta. Johtopäätöksenä oli, että Suomessa esiintyy työperäistä hyväksikäyttöä etenkin ravintola-, rakennus- ja puutarha-aloilla. Hyväksikäytetyt henkilöt tulevat Suomeen eri puolilta maailmaa, kuten Aasiasta, Itä-Euroopasta ja Suomen lähialueilta, ja he kohtaavat monenlaista hyväksikäyttöä, joskin alipalkkaus on sen yleisin muoto.¹⁵ Alipalkkauksen ohella työntekijät kohtaavat palkkasyrjintää, ovat velkaantuneita ja siten riippuvaisia työnantajasta, kohtaavat työnantajan harjoittamaa psykologista kontrollia sekä

11 Eskola – Alvesalo 2010.

12 Eskola – Alvesalo 2010.

13 K 17/2010, s. 127.

14 K 17/2010, s. 128.

15 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011.

yleistä vaihtoehdottomuutta ja näköalattomuutta, joka estää heitä lopettamasta tai vaihtamasta työpaikkaa. Lisäksi havaittiin, että kiskonnantapaista työsyryntää käytettiin nimikkeenä tapauksissa, joissa oli ihmiskaupan tunnusmerkkejä.

Euroopan kriminaalipoliitiikan instituutin vuoden 2014 tutkimuksessa tarkasteltiin ravintola- ja siivousalaa ja siinä haastateltiin myös hyväksikäyttöä kokeneita ulkomaalais-taustaisia työntekijöitä.¹⁶ Tutkimuksen mukaan hyväksikäyttöä edesauttaa se, etteivät ulkomaalaiset työntekijät tunne perusoikeuksiaan ja -velvollisuuksiaan eivätkä tiedä mistä saada apua. Tutkimus osoittaa, että hyväksikäyttö on usein tietoista ja järjestelmällistä, ja hyväksikäyttäjän motiivi on taloudellisen hyödyn saaminen. Tutkimusta varten haastatellut hyväksikäyttöä kohdanneet ulkomaalaiset työntekijät toivat ilmi, että he punnitsevat, kannattaako kokemuksista ylipäänsä kertoa viranomaisille, sillä viranomaiskontaktin ainoa tulos saattaa olla se, että työntekijä menettää työpaikkansa ilman korvausta eikä hänellä ole keinoja, joilla hän voisi saada menetetyn palkkansa takaisin tai hakea korvausta kokemistaan väärinkäytöksistä.¹⁷ Sekä vuoden 2011 että vuoden 2014 tutkimukset nostivat esiin sen, että tapausten esitutkinta on haastavaa ja rikosnimikkeet ovat osittain vaikeasti tulkittavia. Myös alhaiset rangaistukset nousivat esiin viranomaisten motivaatioon heikentävästi vaikuttavana seikkana.¹⁸

Samansuuntaisia tuloksia tuli myös EU:n perusoikeusviraston vuonna 2014 teetättämässä tutkimuksessa vakavasta työperäisestä hyväksikäytöstä EU:ssa. Suomen osalta tutkimus osoitti, että Suomessa esiintyy vakavaa hyväksikäyttöä etenkin siivous-, maatalous- ja ravintola-aloilla.¹⁹ Tutkimus nosti myös esiin sen, että ulkomaalaistaustaisten työntekijöiden tietämättömyys omista oikeuksistaan on keskeisin riskitekijä hyväksikäytölle, mutta hyväksikäyttöä edistää myös muun muassa vaikea taloudellinen tilanne, epävarmat työsuhteet, ja riippuvuus työnantajasta oleskeluluvan osalta. Hyväksikäytön riskiä lisää tutkimuksen mukaan myös hyväksikäyttäjien matala kiinnijäämisriski, palkkasaatavien saamisen vaikeus, ja riittämätön viranomaisvalvonta.²⁰

Työperäistä hyväksikäyttöä ja alipalkkausta on tarkasteltu myös joissain oikeudellisissa kirjoituksissa ja tutkimuksissa. Soukola käsitteli vuoden 2009 kirjoituksessaan ihmiskauppaa pakkotyötarkoituksessa, ja totesi kiskonnantapaisen työsyryntän osalta, ettei kiskonnantapainen työsyryntä ole ihmiskaupan tai pakkotyön lievempi tekemuoto, vaan

16 Jokinen – Ollus 2014.

17 Jokinen – Ollus 2014, s. 119.

18 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011; Jokinen – Ollus 2014. Ks. myös Jokinen 2012.

19 Sams – Sorjanen 2014.

20 Sams – Sorjanen 2014, s. 52–54.

yhdenvertaisuuden ja heikomman osapuolen suojaksi tarkoitettu säännös.²¹ Roth tarkasteli vuonna 2010 julkaistussa artikkelissaan kahta oikeustapausta, joissa annettiin tuomiot työsyrynnästä ja kiskonnantapaisesta työsyrynnästä.²² Roth argumentoi, että tapausten piirteiden valossa niitä olisi voitu arvioida ihmiskauppana. Kaikkonen katsoi ihmiskauppaa pakkotyötarkoituksessa tarkastelevassa kirjoituksessaan, että tuomioistuinten on kyettävä arvioimaan pakkotyön täyttymistä uhrin eikä tulkitsijan itsensä lähtökohdista.²³ Siten pakkotyötilannetta on arvioitava kokonaisuutena, mukaan lukien ne hienovaraiset seikat, joiden takia uhri on alistunut pakkotyöhön.

Kimpimäen analyysissa (2021) ihmiskaupasta, kiskonnantapaisesta työsyrynnästä ja alipalkkauksesta todetaan, että nimikkeiden välinen ero on vaikea, koska kyse on pitkälti aste-eroista ja siten samantyyppiset teot voivat tulla tutkituksi, syytetyksi ja tuomituksi eri rikosnimikkeillä.²⁴ Alipalkkauksen kriminalisoinnin osalta Kimpimäki katsoo, että se olisi osittain päällekkäinen ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrynnän kanssa, ja voisi johtaa siihen, että työperäistä hyväksikäyttöä käsitellään vain alipalkkauksena. Siksi hän katsoo, että tärkeämpää on tehostaa puuttumista vakavimpiin hyväksikäytön muotoihin tunnusmerkistöjen laajentamisen sijaan. Samasuuntaisiin johtopäätöksiin päätyvät Koivukari ym. (2022) ihmiskauppaa ja sen lähirikoksia koskevien säännösten soveltamiskäytäntöä tarkastelevassa tutkimuksessa.²⁵ Tutkimuksessa pidetään nykyistä lainsäädäntökehikkoa riittävänä, mutta suositellaan koulutusta ihmiskauppaa ja sen lähirikoksia koskevasta lainsäädännöstä rikoslainkäyttöön osallistuville viranomaisille ja asianajajille.

Ainoassa puhtaasti alipalkkausta tarkastelevassa tutkimuksessa Hautala (2020) osoittaa, että alipalkkaustapaukset päätyvät rikosprosessiin Suomessa hyvin harvoin.²⁶ Tutkimuksessa tarkasteltiin työsyryntä- ja kiskonnantapainen työsyryntä- nimikkeillä vuosina 2014–2017 oikeudessa annettuja ratkaisuja. Lähes puolessa tapauksista syyte hylättiin. Langettavissa tuomioissa korostui se seikka, että syytetyt ja asianomistajat olivat samaa kansalaisuutta. Jos tuomio annettiin työsyrynnästä, olivat tuomiot useimmiten alhaisia, parinsadan euron sakkoja. Uhrin eivät olleet vaatineet korvauksia, joten niitä ei heille määrätty. Kiskonnantapaisesta työsyrynnästä sen sijaan annetuissa tuomioissa oli maksamattomien palkkojen lisäksi usein myös tuomittu erillisiä kärsimyskorvauksia. Koska niin harva

21 Soukola 2009, s. 281.

22 Roth 2010, s. 282–284.

23 Kaikkonen 2015, s. 50.

24 Kimpimäki 2021, s. 797–798.

25 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022.

26 Hautala 2020.

tapaus etenee rikosprosessiin ja tuomioon asti, Hautala peräänkuuluttaa parempaa moni-viranomaisyhteistyötä ja viranomaisten yhteistarkastuksia, suurempia resursseja esitutkin-taviranomaisille ja työsuojelun mahdollisuutta sanktoida alipalkkausta.

1.3 Toimeksianto ja tutkimustehtävä

Oikeusministeriö (OM) sekä työ- ja elinkeinoministeriö (TEM) ovat tilanneet Turun yliopis-tolta ja Euroopan kriminaalipolitiikan instituutilta (HEUNI) selvityksen rikosoikeudellisista kysymyksistä, jotka liittyvät vakavaan alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväk-sikäyttöön. Selvityksen keskiössä ovat tapaukset, joissa hyväksikäyttö on kohdistunut erityisesti ulkomaiseen työvoimaan. Selvityksellä on tarkoitus lisätä tietoa rikoslain mah-dollisista muutostarpeista sekä vallitsevasta tuomioistuinkäytännöstä alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön yhteydessä.

Kyse on ensisijaisesti lainopillisesta selvityksestä: esityksessä analysoidaan alipalkkaukseen voimassa olevan lain mukaan soveltuvia rikostunnusmerkistöjä, määritetään niiden keski-näiset suhteet ja soveltamisalat tarkasteltavan ilmiön kontekstissa sekä otetaan kantaa sii-hen, millaisia rikosoikeudellisia muutostarpeita ilmiöön liittyy sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä. Alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä ei ole Suomessa aikai-semmin tutkittu lainopin keinoin yhtä laajasti kuin tässä selvityksessä, ja selvitykselle on siten olemassa selkeä tarve.

Lainopillinen analyysi alipalkkaukseen soveltuvista rikostunnusmerkistöistä on perusteltua kytkeä siihen todellisuuteen, jossa alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyt-töä tapahtuu. Selvityksessä lainopillista lähestymistapaa rikastutetaankin empirialla. Selvi-tyksen empiirisessä osuudessa tutkitaan, millaisia ongelmia alipalkkaukseen perustuvaan työnperäiseen hyväksikäyttöön on liittynyt käytännön ratkaisutoiminnassa. Tutkimusai-neisto koostuu käräjäoikeuksiin tehtyjen aineistopyyntöjen avulla kerätyistä tuomioistuिन-
ratkaisuksista, joissa kysymys alipalkkaukseen perustuvasta työperäisestä hyväksikäytöstä on aktualisoitunut. Tutkimushanketta varten on pyydetty ja saatu kaikista Suomen käräjä-oikeuksista ratkaisut, joissa on ollut kyse rikosnimikkeistä työaika-suojelurikos, työsyryntä tai kiskonnantapainen työsyryntä vuosina 2014–2021. Lisäksi käräjäoikeuksista on samalta ajanjaksolta (2014–2021) pyydetty ratkaisut, joissa tuomion perusteluissa on käytetty sanaa ”alipalkkaus” tai sen sijamuotoa.²⁷ Tavoitteena on siis ollut identifioida ja saada myös ne käräjäoikeuden tuomiot, joissa mahdollista alipalkkaustilannetta on käsitelty muuna kuin rikoslain 47 luvun mukaisena työrikoksena.

27 Tuomioistuinnaineiston keräämisestä ja siihen liittyvistä ongelmista tarkemmin luku 5.1.

Selvitystä varten on haastateltu myös aluesyyttäjiä Etelä-Suomen ja Länsi-Suomen syyttäjäalueilta ilmiöstä sekä siihen liittyvistä rikos- ja prosessioikeudellisia haasteista. Työperäistä hyväksikäyttöä on tutkittu Suomessa jo varsin paljon empiirisesti yhteiskuntatieteellisin ja oikeussosiologisin menetelmin. Selvityksessä tukeudutaankin myös jo olemassa olevaan yhteiskuntatieteellisen ja oikeussosiologisen tutkimukseen, jonka avulla pyritään konkretisoimaan, miten ja millaisissa tapauksissa työperäistä hyväksikäyttöä ilmenee.

1.4 Rakenne

Selvitys koostuu neljästä toisiinsa linkittyvästä työkokonaisuudesta (TK), joihin jokaiseen liittyy omat tutkimuskysymyksensä, sekä suosituksista, jotka perustuvat työkokonaisuuksien tutkimustuloksiin.

Ensimmäisessä työkokonaisuudessa (TK1) tutkitaan rikoslain (RL) 47 luvun työsyrynnän, kiskontatapaisen työsyrynnän ja työaika-suojelurikoksen sekä rikoslain 36 luvun kiskontaja petosrikosten soveltumista, keskinäisiä suhteita sekä mahdollisia muutostarpeita alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön kontekstissa. Työkokonaisuuden keskiöön nousee RL 36 luvun kiskontaja- ja petosrikosten soveltamisalan selvittäminen, sillä käytännössä kyseisten tunnusmerkistöjen soveltumista ilmiöön ei aina tunnisteta. Lainopillista analyysiä täydentää työkokonaisuuden lopun tarkastelu siitä, minkälaisia haasteita alipalkkaukseen puuttumiseen liittyy ja miten siihen puuttumista myös rikosoikeuden keinoin voitaisiin tehostaa tulevaisuudessa. Selvityksen tiedonintressin kannalta TK1 on työkokonaisuuksista olennaisin, mikä näkyy myös sen pituudessa: kyse on sivumäärällisesti selvästi pisimmästä työkokonaisuudesta.

Toisessa työkokonaisuudessa (TK2) tutkitaan mahdollisuutta pidentää rikoslain 47 luvun työsyryntä- ja työaika-suojelurikosten vanhentumisaikoja. Kyse on tunnusmerkistöistä, joissa syyte-oikeus vanhenee voimassa olevan lain mukaan jo kahdessa vuodessa. Työperäisen hyväksikäytön tuleminen ilmi vie tyypillisesti aikaa, eivätkä kaikki tapaukset tule edes ilmi. Esitutinnan alkaessa aikaa saattaa olla kulunut reilusti rikoksen tekemisestä, ja esitutkinta itsessäänkin voi olla aikaa vievää erityisesti ulkomaalaisliitännäisissä tapauksissa. Niinpä vanhentumisvaara on usein todellinen, ja se liittyy erityisesti lyhyen kahden vuoden vanhentumisajan omaaviin rikostunnusmerkistöihin. TK2:n keskiössä on, voidaanko työsyryntä- ja työaika-suojelurikosten vanhentumisaikojen pidentämiselle esittää rikosoikeusteoreettisesti vakuuttavat perusteet.

Kolmannessa työkokonaisuudessa (TK3) tutkitaan oikeushenkilön rangaistusvastuuta sekä sen merkitystä ja roolia tehokkaassa puuttumisessa alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön. Työkokonaisuuden keskiössä on sen selvittäminen, onko

vastuumuodon soveltamisalaa perusteltua laajentaa työrikoksissa rikoslain 47 luvun 3 §:n työsyryntään sekä rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikoksiin. Työkokonaisuudessa tarkastellaan myös oikeushenkilön rangaistusvastuun teoreettista perustaa sekä analysoidaan sen merkitystä siinä, että oikeushenkilön rangaistusvastuuta sovelletaan Suomessa harvakseltaan. Tarkastelu tehdään ennen kaikkea alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä silmällä pitäen, mutta osa johtopäätöksistä on yleistettävissä koko vastuumuotoon.

Neljännän työkokonaisuuden (TK4) muodostaa selvityksen empiirinen osuus. Siinä analysoidaan aineistopyyntöjen avulla kerättyjä tuomioistuinratkaisuja sekä selvitystä varten erikseen toteutettuja syyttäjähastatteluja. TK4:n keskiössä on sen selvittäminen, millaisia ongelmia alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön on liittynyt käytännön ratkaisutoiminnassa. Työkokonaisuudessa korostuu syyttäjänäkökulma. Selvityksessä TK4 ei muodosta muista työkokonaisuuksista erillistä osiota, vaan siinä tehdyn empiirisen analyysin tulokset ovat osaltaan toimineet pohjana muiden työkokonaisuuksien normatiiviselle analyysille.

Selvitys päättyy toimenpidesuositukseen, joihin selvityksen perusteella on tarpeellista ryhtyä, jotta puuttumista alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön olisi mahdollista tehostaa. Suositukset perustuvat työkokonaisuuksien tutkimustuloksiin, ja ne on jaettu lyhyen ja pitkän aikavälin toimenpidesuositukseen. Suositukset eivät ole yksinomaan rikosoikeudellisia, vaan osa niistä liittyy esimerkiksi viranomaisille suunnatun koulutuksen ja viranomaisyhteistyön lisäämiseen sekä viranomaisten riittävien resurssien turvaamiseen. Osa taas liittyy jatkotutkimuksen tarpeeseen, joka on ilmennyt selvityksen perusteella. Suositukset on pyritty esittämään mahdollisimman tiiviissä muodossa, ja niiden tarkempi perusta selviää työkokonaisuuksista.

2 TK1 Alipalkkaukseen soveltuvien rikostunnusmerkistöjen analyysi

2.1 Johdanto

Työperäinen hyväksikäyttö muodostaa eräänlaisen jatkumon, jolle mahtuu vakavuudeltaan eriasteisia tekoja. Jatkumon toisessa päässä esiintyy ihmisarvoista työtä ja toisessa vakavaa, ihmiskaupan tunnusmerkistön täyttävää tai sitä lähenevää hyväksikäyttöä.²⁸ Työperäisen hyväksikäytön muodot ovat moninaisia, mutta niissä esiintyy yleensä alipalkkausta muodossa tai toisessa: vakavissa tapauksissa palkka saatetaan pidättää kokonaan, ja lievemmissä tapauksissa työnantaja on saattanut esimerkiksi jättää maksamatta erilaisia lisiä tai korvauksia.²⁹ Alipalkkausta ei ole Suomen oikeudessa nimenomaisesti kriminalisoitu, vaan alipalkkaus voi tulla rikosoikeuden piiriin tiettyjen muiden rikostunnusmerkistöjen täytyessä. Silloin, kun alipalkkaus ei täytä mitään rikostunnusmerkistöä, sitä käsitellään lähtökohtaisesti yksityisoikeudellisena riita-asiana.

Voimassa olevia rikostunnusmerkistöjä ei ole kuitenkaan aina pidetty työperäiseen hyväksikäyttöön puuttumisen näkökulmasta riittävinä, ja Suomessa on käyty poliittista keskustelua alipalkkauksen kriminalisoinnista, jolle ei kuitenkaan ole toistaiseksi löytynyt riittävää tukea.³⁰ Alipalkkauksen yleisen kriminalisoinnin on katsottu muodostuvan ongelmalliseksi esimerkiksi laillisuusperiaatteen ja sen sisältämän epätäsmällisyyskiellon näkökulmasta, koska Suomessa ei ole säädetty vähimmäispalkasta eduskuntalailla.³¹ Painetta rikoslainsäädännön uudistamiseen esiintyy muissakin valtioissa. Vuoden 2022 alussa Norjassa astui voimaan palkkavarkauden (lønnstyveri) kriminalisointi, joka lähenee sisällöllisesti tietyiltä osin Suomessa esitettyjä alipalkkauksen kriminalisointiehdotuksia. Norjan kriminalisointiratkaisu on ensimmäinen laatuaan Euroopassa ja siihen päädyttiin pitkän työelämärikollisuutta koskevan keskustelun seurauksena.³²

28 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011; Skrivankova 2010.

29 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 117.

30 Eduskunnan asialistalla alipalkkauksen kriminalisointi on ollut toistamiseen. Kriminalisoinnista on viime vuosina annettu ainakin lakialoitteet LA 15/2012 vp, LA 36/2013 vp, LA 83/2016 vp, LA 6/2020 vp ja LA 63/2022 vp sekä kirjalliset kysymykset KK 77/2014 vp ja KK 160/2020 vp.

31 Esim. Sääntelyryhmän linjauspaperi 2021, s. 3.

32 Prop. 153 L.

Alipalkkaukselle ei toistaiseksi ole vakiintunutta oikeudellista määritelmää, joten sen kriminaalipoliittisessa arvioinnissa on hyvä huomioida, että alipalkkaukseen ja siihen liittyvään työperäiseen hyväksikäyttökollisuuteen liittyy erilaisia käsitteitä ja näkökulmia, jotka voivat ohjata keskustelua rikosoikeudellisen sääntelyn toimivuudesta ja sen kehittämisen tarpeesta. Myös Suomessa työperäistä hyväksikäyttöä on lähestytty useammasta eri näkökulmasta, mikä on johtanut siihen, että rikoslaki (39/1889, RL) sisältää useita hyväksikäyttötapauksiin teoriassa soveltuvia säännöksiä.

Vanhat kiskonnan ja petoksen rikostunnusmerkistöt on aikoinaan säädetty erilaisia väärinkäytöksiä ajatellen, mutta niiden – ja erityisesti niiden törkeiden tekemuotojen – on etenkin viime vuosina katsottu soveltuvan myös työperäisen hyväksikäytön sanktioimiseen. Niiden soveltaminen on kuitenkin toistaiseksi ollut hyvin vähäistä, mikä ilmenee myös selvitystä varten kerätystä aineistosta. Aineiston perusteella näyttää myös siltä, että erityisesti rikoslain 36 luvun kiskontarikosten soveltumista ei ole aina tunnistettu työperäisen hyväksikäytön yhteydessä.

Sen sijaan työsyRJintäsäännökset ja erityisesti kiskonnantapainen työsyRJintä on säädetty turvaamaan yhdenvertaisuutta ja torjumaan esimerkiksi kansalaisuuteen perustuvaa syrjintää työmarkkinoilla. Suomessa alipalkkauksen rikosoikeudellista aspektia onkin lähestytty useimmiten työsyRJintärikollisuuden kautta, jolloin alipalkkaus käsitetään ennen muuta yhdenvertaisuutta loukkaavaksi teoksi, ja muu kuin rikosoikeudellisesti moitittava alipalkkaus kategorisoidaan usein sopimusrikkomukseksi.

Norjan palkkavarkaussäännös on esimerkki siitä, että alipalkkausta voi lähestyä toiseltaisestakin näkökulmasta kuin siitä, että alipalkkaus on joko sopimusrikkomus tai syrjintärikos. Toisaalta alipalkkausta ja koko työperäistä hyväksikäyttöä voi lähestyä myös siitä näkökulmasta, että se on epärehellistä voitontavoittelua, johon liittyy oma liiketoimintamallinsa.³³ Tällöin alipalkkausteko tulee arvioitavaksi myös talousrikollisuuden laajassa viitekehyksessä.

Tässä luvussa käsitellään alipalkkaukseen voimassaolevassa oikeustilassa soveltuvia rikostunnusmerkistöjä sekä niiden keskinäissuhteita ja eroavaisuuksia. Aluksi luodaan yleiskatsaus työperäisen hyväksikäytön sääntelyn kansainväliseen ja eurooppaoikeudelliseen taustaan, jossa merkitystä on erityisesti ihmiskaupan ja sosiaalisen polkumyynnin torjuntaan pyrkivällä sääntelyllä, sekä käsitellään lyhyesti alipalkkauksen suhdetta ihmiskauppaan. Tämän jälkeen tarkastellaan työsyRJintärikoksia, kiskonta- ja petosrikoksia sekä

33 Jokinen – Ollus 2019, s. 16–17.

työaika-suojelurikosta. Lopuksi yhteenvedossa tarkastellaan säännösten teoreettisista ja tunnusmerkistöllisistä eroista tehtäviä johtopäätöksiä alipalkkauksen rangaistavuuden asteesta voimassaolevassa oikeustilassa.

2.2 Työperäisen hyväksikäytön sääntelyn kansainvälinen ja eurooppaoikeudellinen tausta

Työperäinen hyväksikäyttö on monella tavalla monikansallinen ilmiö, joten sitä on pyritty myös torjumaan kansainvälisellä ja EU-sääntelyllä. Työperäisen hyväksikäytön sääntelyn historia liittyy ihmiskaupan ja laajemminkin järjestäytyneen kansainvälisen rikollisuuden torjuntaan. Kansainväliseen rikollisuuteen kasvavana ongelmana havahduttiin YK:ssa viimeistään 1970-luvulla, mutta vasta Neuvostoliiton romahtaminen ja siitä seuranneet sosiaaliset ja poliittiset mullistukset johtivat ilmiön todelliseen esilletuloon. Tämän kehityksen eräänlaisena käännekohtana säädettiin YK:n kansainvälisen järjestäytyneen rikollisuuden vastainen sopimus, joka tunnetaan myös Palermon sopimuksena, ja samalla sen ihmiskauppaa koskeva lisäpöytäkirja.³⁴

Palermon sopimusta ja etenkin sen lisäpöytäkirjaa voidaan pitää kansainvälisistä sopimuksista myös työperäisen hyväksikäytön sääntelyn kannalta tärkeänä.³⁵ Sopimuksen lisäpöytäkirja on luonut pohjan laajemmalle ihmiskaupan ja sen lähirikosten vastaiselle lainsäädännölle. Toisena kansainvälisoikeudellisena käännekohtana voidaan pitää Euroopan neuvoston vuonna 2005 hyväksymää ihmiskaupan vastaista yleissopimusta. Yleissopimus määrittelee ihmiskaupan ihmisoikeusloukkaukseksi ja on Palermon sopimuksen lisäpöytäkirjaa velvoittavampi.³⁶ Työperäisen hyväksikäytön näkökulmasta sopimukset ovat merkityksellisiä siksi, että pakkotyö on yksi ihmiskaupan muodoista ja sitä voidaan pitää työperäisen hyväksikäytön jatkumon vakavimpana ilmenemismuotona.

Pakollisesta työstä on edellä mainittuja vanhempiakin sopimuksia, esimerkiksi Kansainvälisen työjärjestön (ILO) pakollisen työn vastainen yleissopimus, joka tuli Suomessa voimaan jo 1937.³⁷ Yleissopimuksen 2 artiklan määritelmän mukaisesti pakkotyöllä tarkoitetaan ”kaikenlaista työtä tai palvelusta, jota jonkin rangaistuksen uhalla vaaditaan joltakin henkilöltä ja johon mainittu henkilö ei ole vapaaehtoisesti tarjoutunut”. Pakkotyön kolme

34 Roth 2012, s. 79–82; Ollus 2015, s. 231–232.

35 Suomessa Palermon sopimus tuli voimaan vuonna 2004 ja sen lisäpöytäkirja vuonna 2006; TPa 20/2004; TPa 71/2006.

36 Roth 2012, s. 78. Yleissopimus tuli Suomessa voimaan vuonna 2012; VNa 44/2012.

37 SopS 44/1935.

elementtiä ovat siten työn tai palveluksen tekeminen, työntekijään kohdistuva rangaistuksen uhka ja vapaaehtoisuuden puute. Rangaistuksen uhka ja vapaaehtoisuuden puute pakkotyön elementteinä herättivät keskustelua jo määritelmää laadittaessa. Esimerkiksi vapaaehtoisuuden puutteen edellytyksestä esitettiin huomioita, että työntekijä saattaa esimerkiksi ryhtyä työhön vapaaehtoisesti ja huomata vasta myöhemmin, että häntä on erehdytetty työn luonteesta ja ehdoista. Tällaisten tapausten saattamiseksi rangaistavuuden piiriin esitettiin, että pakkotyön määritelmän pitäisi kattaa tilanteet, joissa työntekijä ei voi vapaaehtoisesti lopettaa työskentelyä. Pakkotyön määritelmään ei kuitenkaan sisällytetty tällaista viittausta.³⁸

Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS)³⁹ 4 artiklassa määrätään orjuuden ja pakkotyön kiellostä. Sopimusta valvova Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on antanut oikeuskäytäntöä ihmiskaupasta pakkotyötarkoituksessa. Merkittävä tuomio annettiin vuoden 2005 tapauksessa Siliadin v. Ranska, jossa oli kysymys togolaisen tytön värväämisestä pakolliseen kotitaloustyöhön Ranskassa. Tuomiossa vahvistettiin sopimusvaltioiden velvollisuus suojella ihmiskaupan uhreja ja määrätä rangaistus pakkotyötä käsittävistä teoista.⁴⁰

Ihmiskaupan torjunta on ollut myös EU:ssa tärkeä rikosoikeudellisen yhteistyön alue ja siihen liittyviä toimenpiteitä on tehty jo Maastrichtin sopimuksesta lähtien.⁴¹ Ihmiskauppa on mainittu esimerkiksi Euroopan unionin toiminnasta annetun sopimuksen (SEUT) lähentämistoimenpiteitä koskevassa 83(1) artiklassa sekä Euroopan unionin perusoikeuskirjan (Perusoikeuskirja) 5(3) artiklassa. Unionin oikeudessa on pyritty yhdenmukaistamaan jäsenvaltioiden ihmiskaupan vastaisia toimenpiteitä esimerkiksi vuoden 2002 puitepäätöksellä 2002/629/YOS ja sen korvanneella direktiivillä (2011/36/EU) ihmiskaupan ehkäisemisestä ja torjumisesta sekä ihmiskaupan uhrien suojelemisesta. Direktiivissä ihmiskauppa määritellään perusoikeuksien loukkaukseksi ja se sisältää puitepäätöstä laajempia määräyksiä esimerkiksi ihmiskaupan uhrien suojelemisesta ja auttamisesta.⁴² Ihmiskauppadirektiivi sisältää varsinaisen kriminalisointivelvoitteen, mutta Suomen ihmiskauppaa koskeva RL 25:3:n mukainen kriminalisointi perustuu direktiiviä edeltäneeseen puitepäätökseen ja Palermon sopimuksen ihmiskauppaa koskevaan lisäpöytäkirjaan.⁴³

38 Ollus 2015, s. 228. Kuitenkin esimerkiksi Kimpimäki toteaa, että Suomen oikeuskäytännössä tosiasiallinen mahdollisuus lopettaa työskentely on ilmeisesti muodostunut pakkotyötarkoituksessa tapahtuvan ihmiskaupan ja sen lähirikosten yhdeksi rajanvetokriteeriksi. Kimpimäki 2021, s. 798.

39 SopS 63/1999; SopS 85-86/1998.

40 EIT Siliadin v. Ranska 26.7.2005 (73316/01); Roth 2012, s. 107–108.

41 Melander 2015, s. 430.

42 Melander 2015, s. 431.

43 Melander 2015, s. 432.

Toinen työperäisen hyväksikäytön sääntelyyn merkittävästi vaikuttanut ilmiö on sosiaalinen polkumyynti. Käsitettä on käytetty erityisesti pohjoismaisessa keskustelussa Norjassa ja Ruotsissa, ja siitä on annettu EU-sääntelyä. Sosiaalisella polkumyynnillä viitataan joukkoon vilpillisiä käytäntöjä, jotka liittyvät talous- ja työelämäsääntelyn vastaiseen toimintaan.⁴⁴ Käsitteen oikeudellinen merkityssisältö on vakiintumaton, mutta voidaan ajatella, että työperäisen hyväksikäytön jatkumolla se voidaan käsittää ihmiskauppaa lievemmäksi ja laajemmaksi ilmiöksi. Kaikki sosiaaliseen polkumyyntiin viittaavat teot ja käytännöt eivät välttämättä myöskään kuulu rikosoikeuden piiriin. Sosiaalisen polkumyynnin kasvaviin riskeihin reagoitiin 1990-luvulla EU-tason sääntelyllä, kun havaittiin, että täysin sääntelemättöminä palvelujen vapaa liikkuvuus ja palveluntarjoajien kilpailu oli johtamassa siihen, että matalan palkkatason maista lähetettyihin työntekijöihin sovelletaan huonompia työehtoja kuin korkean palkkatason työskentelymaan kansalaisiin.⁴⁵ Suomessa on käytetty sosiaalisen polkumyynnin käsitettä harvemmin kuin muissa Pohjoismaissa, ja sen sijaan eräänlaisena sosiaalisen polkumyynnin rinnakkaiskäsitteenä on puhuttu ennemmin harmaasta taloudesta.⁴⁶

Sosiaalisen polkumyynnin torjuntaa on unionin oikeudessa tavoiteltu esimerkiksi säätämällä lähetettyjä työntekijöitä koskeva direktiivi (1996/71/EY), jonka keskeinen merkityssisältö on, että lähetettyjen työntekijöiden työsuhteissa sovelletaan samoja keskeisiä vähimmäisehtoja kuin työskentelymaan omien työntekijöiden työsuhteissa.⁴⁷ Yhdenvertaisuuden turvaamiseksi ja syrjinnän torjumiseksi on annettu Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) N:o 492/2011, jossa kielletään esimerkiksi jäsenvaltion kansalaisen asettaminen kansalaisuuden perusteella eri asemaan kotimaisiin työntekijöihin verrattuna. Kansalliseen syrjinnän vastaiseen sääntelyyn ovat vaikuttaneet lisäksi syrjintädirektiivi (2000/43/EY) ja työsyryntädirektiivi (2000/78/EY).

2.3 Ihmiskaupan suhde lievempään työperäiseen hyväksikäyttöön

Edellä kuvatulla tavalla työperäisen hyväksikäytön sääntely on yhteydessä ihmiskaupan ja sen kansainväliseen sääntelyyn, mikä ilmenee myös kansallisella tasolla. Ihmiskauppa on työperäisen hyväksikäytön jatkumolla vakavin hyväksikäytön muoto, joten

44 Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 14.

45 Bruun – von Koskull 2012, s. 157.

46 Lindahl 2013.

47 Kairinen 2018, verkkajulkaisun kohta Työoikeuden perusteita, 4. Kansainvälinen työoikeus > Lähetetyt työntekijät.

myös ihmiskauppasääntelyä ja sen suhdetta alipalkkaukseen on tarkoituksenmukaista käsitellä tässä yhteydessä. Kansainvälisesti vertaillen haasteelliseksi tilanteeksi on monessa maassa muodostunut se, että ihmiskaupparikoksen ja työlainsäädännön (yksityisoikeudellisen) rikkomisen välinen ero lainsäädännössä on suuri eikä niiden välillä ole sopivia rikostunnusmerkistöjä, joilla voitaisiin puuttua lievempään työperäiseen hyväksikäyttöön.⁴⁸ Moneen muuhun maahan verrattuna Suomi erottuu tässä yhteydessä siten, että meillä on kriminalisoitu myös ihmiskauppaa lievempiä hyväksikäytön muotoja. Alipalkkaus voi tulla rangaistavaksi esimerkiksi kiskonnantapaisen työsyrynnän nimikkeellä. Ihmiskaupaa lievemmistä mutta sitä lähenevistä rikoksista käytetään usein ihmiskaupan lähirikoksen käsitettä.⁴⁹

Vain vakavimmissa työperäisen hyväksikäytön tapauksissa on kyse ihmiskaupasta, ja ihmiskaupparikoksen ja muiden työperäistä hyväksikäyttöä torjuvien rikosnimikkeiden välillä on useita olennaisia eroavaisuuksia. Ihmiskaupasta säädetään RL 25:3:ssa ja törkeästä ihmiskaupasta RL 25:3a:ssa. Ihmiskauppa on siten vapautteen kohdistuva rikos, kun muut työperäiseen hyväksikäyttöön liittyvät rikosnimikkeet sisältyvät joko työrikkoksia koskevaan RL 47 lukuun tai petosta ja muuta epärehellisyyttä koskevaan RL 36 lukuun. Rikostunnusmerkistöt suojaavat olennaisesti erilaisia oikeushyviä: esimerkiksi ihmiskauppakriminalisoinnilla suojellaan oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen, ja työsyryntäsäännösten tarkoituksena on suojella yhdenvertaisuutta. Näin ollen voitaisiin ajatella, että ihmiskaupparikos ja muut työperäiseen hyväksikäyttöön soveltuvat rikostunnusmerkistöt ovat varsin kaukana toisistaan. Työperäisen hyväksikäytön tutkimuksessa on kuitenkin toistuvasti havaittu, että ihmiskaupan ja sen niin kutsuttujen lähirikosten välinen rajanveto on pikemminkin muodostunut josain määrin epäselväksi ja oikeuskäytäntö sen takia jokseenkin heikosti ennustettavaksi.⁵⁰

Jotta ihmiskauppatunnusmerkistö tulisi työperäisessä hyväksikäyttötapauksessa sovellettavaksi, on sen kaikkien osatekijöiden eli keinojen, tekotavan ja tarkoituksen täyttyvä. Lisäksi osatekijöiden välillä on oltava yhteys. Ihmiskauppasäännöstä koskevien lain esitöiden perusteella ihmiskaupparikossäännöksen soveltamiseksi edellytetään tarkoitustahallisuutta, joka kattaa kaikki osatekijät.⁵¹ Keinoista erityisesti riippuvaisen aseman tai turvattoman tilan hyväksikäytön arviointi on ollut oikeuskäytännössä haasteellista.⁵²

48 Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 118.

49 Esim. Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022.

50 Esim. K 17/2010, s. 103–104; Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 182–183; Jokinen – Ollus 2014, s. 12–13; K 19/2014, s. 49; Kimpimäki 2021, s. 797–798; Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 48, 213–214; Jokinen – Ollus – Pekkarinen 2022, s. 43–56.

51 HE 34/2004 vp, s. 93.

52 Kimpimäki 2021, s. 794; Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 183.

Kiperäksi tulkittavaksi on osoittautunut myös pakkotyön käsite, jolla viitataan ihmiskaupan tarkoitukseen. Pakkotyötä ei ole määritelty kansallisessa rikoslaissa, ja lain esitöissä on viitattu Kansainvälisen työjärjestön ILO:n pakollisen työn määritelmään.⁵³ Oikeuskäytännössä rajanvetotekijäksi pakkotyön ja muiden työperäisen hyväksikäytön muotojen välillä vaikuttaa muodostuneen esimerkiksi tosiasiallinen mahdollisuus halutessaan lopettaa työskentely.⁵⁴

2.4 Työsyrijintärikokset

Kansallinen syrjintärikossääntely perustuu Suomea kansainvälisesti sitoviin ihmisoikeusopimuksiin, perusoikeussäännöksiin sekä edellä mainittuihin EU-oikeudellisiin lainsäädännön lähentämistavoitteisiin ja syrjinnän torjunnasta annettuihin direktiiveihin.⁵⁵ RL 11:11 sisältää ensinnäkin yleisen syrjinnän kiellon, josta säädettiin rikoslaissa ensimmäisen kerran 1970-luvulla. Yleistä syrjintäkriminalisointia sovelletaan lainkohdan mukaan silloin, kun teko ei ole rangaistava työsyrijintänä tai kiskonnantapaisena työsyrijintänä. Voidaan siten ajatella, että työperäisissä hyväksikäyttötapauksissa RL 11:11:n mukainen syrjintäsäännös ei lähtökohtaisesti sovellu. Yleisellä tasolla syrjinnässä on kyse yhdenvertaisuutta loukkaavasta kohtelusta, jossa ihminen asetetaan muihin nähden erilaiseen tai epäedulliseen asemaan ilman hyväksyttävää syytä. Työperäisessä hyväksikäytössä syrjintä voi ilmetä esimerkiksi siten, että eri kansalaisuutta edustavalle työntekijälle maksetaan huonompaa palkkaa kuin työnantajan kansalaisuutta edustaville työntekijöille.

RL 47:3 sisältää työsyrijinnän kriminalisoinnin:

Työnantaja tai tämän edustaja, joka työpaikasta ilmoittaessaan, työntekijää valitessaan tai palvelussuhteen aikana ilman painavaa, hyväksyttävää syytä asettaa työnhakijan tai työntekijän epäedulliseen asemaan 1) rodun, kansallisen tai etnisen alkuperän, kansalaisuuden, ihonvärin, kielen, sukupuolen, iän, perhesuhteiden, sukupuolisen suuntautumisen, perimän, vammaisuuden tai terveydentilan taikka 2) uskonnon, yhteiskunnallisen mielipiteen, poliittisen tai ammatillisen toiminnan tai muun näihin rinnastettavan seikan perusteella, on tuomittava työsyrijinnästä sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.

53 HE 34/2004 vp, s. 97.

54 Kimpimäki 2021, s. 798.

55 Nuotio 2022, s. 315–321.

Työsyrintäsäännös syrjäyttää erityissäännöksenä yleisen syrjintäsäännöksen. Työsyrintäsäännös on myös yleistä syrjintäsäännöstä ankarampi, koska työsyrintän rangaistavuus poistuu vain painavan hyväksyttävän syyn nojalla, kun syrjinnän rangaistavuuden poistumiseen riittää hyväksyttävä syy.⁵⁶ Tällä erolla haluttiin työsyrintäkriminalisointia laadittaessa korostaa syrjinnän paheksuttavuutta työelämässä.⁵⁷ Lain sanamuodosta ilmenee, että kriminalisointi kattaa työsyrintän työpaikkailmoittelussa, työhön ottaessa sekä työsuhteen aikana. Työsyrintä voi siis sinänsä saada hyvin monipuolisia ilmenemismuotoja.

Syrjintäsäännöksen soveltamiseen liittyy aina tietty vertailuasetelma, koska rangaistavuuden edellytyksenä on työnhakijan tai -tekijän asettaminen epäedulliseen asemaan. Vertailuasetelman määrittämiseen ei yleisesti ottaen liittyne vaikeuksia silloin, kun työnantaja esimerkiksi maksaa ulkomaalaisille työntekijöille yleissitovan työehtosopimuksen mukaisen palkkamääräyksen alittavaa palkkaa ja suomalaisille työntekijöille työehtosopimuksen mukaista palkkaa. Aina syrjintätilanteet eivät kuitenkaan ole näin yksioikoisia, vaan työnantaja saattaa maksaa alipalkkaa ikään kuin tasapuolisesti kaikille työntekijöilleen. Lain esitöiden mukaan tällaisissa tilanteissa vertailukohtaa voitaisiin hakea siitä, miten laillisesti toimivat työnantajat kohtelevat työntekijöitään.⁵⁸ Näissäkin tapauksissa epäedulliseen asemaan asettamisen on täytynyt kuitenkin toteutua syrjintäperusteella – pelkkä taloudellisen hyödyn tavoittelu ei viittaa syrjintäperusteeseen, jos työehtosopimuksen alittavaa palkkaa on maksettu koko henkilöstölle.⁵⁹ Tällaisten tapauksien on saatettu katsoa lukeutuvan sopimusrikkomuksiksi erityisesti, jos alipalkkaa maksanut työnantaja edustaa samaa kansalaisuutta kuin työntekijätkin.⁶⁰ Työsyrintä tulee siten rangaistavaksi vain tahallisuuna, joskin lain esitöissä on omaksuttu lähtökohta, että rangaistavalta syrjinnältä ei voida edellyttää nimenomaista syrjintätarkoitusta, vaan tahallisuuden alin aste, todennäköisyys-tahallisuus, riittää perustamaan rangaistavuuden.⁶¹ Työnantajan tai tämän edustajan on täytynyt olla tietoinen syrjintäperusteesta, jotta teko voisi olla rangaistava työsyrintänä.

Työsyrintäsäännös sisältää syrjintäperusteiden luettelon, jollaisia kansallisesta lainsäädännöstämme löytyy muualtakin esimerkiksi perustuslain (731/1999) ja yhdenvertaisuuslain (1325/2014) säännöksistä. Syrjintäperusteet on jaettu kahteen luokkaan. RL 47:3:n 1

56 Melander 2022, s. 1573–1578.

57 HE 94/1993 vp, s. 170.

58 HE 94/1993 vp, s. 171; Melander 2022, s. 1573–1578.

59 Melander 2022, s. 1573–1578.

60 Esim. Koskinen 2014 (<https://www.edilex.fi/uutiset/40968>, viitattu 27.2.2023). Samoin Hautala rajasi vuoden 2020 tutkimuksessaan aineiston koskemaan vain työsyrintää ja kiskonnantapaista työsyrintää, koska hänen mukaansa kiskonnan ja petoksen tunnusmerkit eivät ainakaan lain sanamuodon perusteella koske tapauksia, joissa on kyse vain alipalkkauksesta. Hautala 2020, s. 3.

61 HE 94/1993 vp, s. 36.

kohdassa on lueteltu tyhjentävästi syrjinnän perusteena olevia pysyväisluonteisia tai yksityiselämän alaan kuuluvia ominaisuuksia. RL 47:3:n 2 kohdan mukaiset syrjintäperusteet liittyvät kansalaisvapauksien käyttöön. Erityisesti ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön kannalta merkittävimmät syrjintäperusteet ovat 1 kohdassa mainitut rotu, kansallinen tai etninen alkuperä, kansalaisuus, ihonväri ja kieli.⁶²

Epäedulliseen asemaan asettaminen ei lainkohdan mukaan ole rangaistavaa, jos toiminnalle on ollut painava, hyväksyttävä syy. Oikeuskirjallisuudessa on arvioitu esimerkiksi uskonnollisen tai poliittisen yhteisön jäsenyyttä ja tiettyä ikää mahdollisena painavana ja hyväksyttävänä syynä erilaiseen asemaan asettamiselle.⁶³ Lisäksi sukupuolten välistä tasa-arvoa edistämään pyrkivä niin kutsuttu positiivinen erityiskohtelu voi tietyissä tapauksissa ja lainmukaisesti toteutettuna poistaa erilaiseen asemaan asettamisen rangaistavuuden.⁶⁴ Ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttöä arvioitaessa on jokseenkin vaikea löytää sellaisia painavia, hyväksyttäviä syitä, jotka voisivat poistaa työsyryjinnän rangaistavuuden. Oikeuskäytännön perusteella ulkomaalaisten alipalkkausta koskevissa tapauksissa on saatettu vedota painavana ja hyväksyttävänä syynä esimerkiksi siihen, että ulkomaalaiset kuljetustyöntekijät ajoivat eri linjaa kuin muut työntekijät, puutteelliseen kielitaitoon tai siihen, että ulkomaalaiset työntekijät, joilla ei ole aiempaa työkokemusta alalta, ovat olleet ikään kuin harjoittelijan asemassa. Tällaiset argumentit eivät ole kuitenkaan menestyneet.⁶⁵

Työsyryjintärikossäännöksen soveltamisesta on huomioitava se, että toisin kuin yksityisoikeudellisessa syrjintäsääntelyssä on usein lähtökohtana, rikosoikeudessa ei sovelleta jaettua todistustaakkaa. Vastaajalle eli työnantajalle ei muodostu todistustaakkaa syrjintäoletaman kumoamisesta, vaan todistustaakka on yleisten rikosoikeudellisten rooliperiaatteiden ja syyttömyysolettaman mukaisesti syyttäjällä.⁶⁶

Työsyryjintäsäännös on sidottu työsuhteen olemassaoloon, mikä on omiaan tuottamaan lisärajoitteita säännöksen soveltamiselle. Työmarkkinoilla on viime vuosina ilmennyt monenlaista murroskehitystä, jonka yksi ilmenemismuoto on niin sanotun kevytyrittäjyyden lisääntyminen ja sen käyttäminen taloudellisessa hyötymistarkoituksessa tai jopa hyväksikäyttötarkoituksessa. Tällöin voidaan käyttää esimerkiksi keinotekoisien

62 Melander 2022, s. 1573–1578. Melanderin mukaan rodun käsite säännöksessä on kyseenalainen ja se tulisi kokonaan korvata etnisen ja kansallisen alkuperän käsitteellä.

63 Melander 2022, s. 1573–1578; Määttä 2021, s. 7.

64 Melander 2022, s. 1573–1578.

65 Vettainen – Koskinen 2008, s. 23–24.

66 Valkonen 2018, verkkojulkaisun kohta Oikeudet ja velvollisuudet työsuhteessa > Yhdenvertainen kohtelu > Oikeus yhdenvertaiseen kohteluun > Syrjintä rikoksena > Työsyryjintä.

yrittäjyyden taikka pakko- tai valeyrittäjyyden käsitteitä.⁶⁷ Erityisesti ulkomaalaisia työntekijöitä on havaittu hyväksikäytettävän eri aloilla pakkoyrittäjyyden kautta, mitä viranomaisten voi olla vaikea havaita. Työsuhdetta ei sinänsä muuta muuksi se, että sitä kutsutaan jollakin toisella nimellä, jos työsopimuslain (55/2001) mukaiset työsuhteen tunnusmerkit edelleen pätevät työsuhteeseen. Jos työsuhde on naamioitu toimeksiantosuhteeksi, siihen liittyviä ongelmia ei kuitenkaan välttämättä osata lähestyä työsyryntärikoksen näkökulmasta. Pakkoyrittäjyys voi kuitenkin itsessään täyttää esimerkiksi kiskonnantapaisen työsyryntän rikostunnusmerkistön.⁶⁸

Tavallisen työsyryntän lisäksi rikoslaissa säädetään myös kiskonnantapaisesta työsyryntästä, joka on muodostunut käytännössä varsin merkittäväksi kriminalisoinniksi työperäisen hyväksikäytön viitekehyksessä. RL 47 luvun 3 a § sisältää kiskonnantapaisen työsyryntän kriminalisoinnin:

Jos työsyryntässä asetetaan työnhakija tai työntekijä huomattavan epäedulliseen asemaan käyttämällä hyväksi työnhakijan tai työntekijän taloudellista tai muuta ehdinkoa, riippuvaista asemaa, ymmärtämättömyyttä, ajattelemattomuutta tai tietämättömyyttä, tekijä on, jollei teosta muualla laissa säädetä ankarampaa rangaistusta, tuomittava kiskonnantapaisesta työsyryntästä sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

Rikoslakiin haluttiin lisätä erillinen kiskonnantapaisen työsyryntän kriminalisoiva säännös, koska kriminalisoinnilla uskottiin voitavan ehkäistä ulkomaalaisiin kohdistuvaa syryntää työelämässä. Kriminalisoinnilla oli tarkoitus suojella yhdenvertaisuutta ja työsuhteen heikompaa osapuolta.⁶⁹ Tarve vielä työsyryntäänkin nähden erityiselle syryntärikollisoinnille liittyi ulkomaalaislain samanaikaiseen uudistukseen ja siihen, että käytännössä oli esiintynyt tapauksia⁷⁰, joissa ulkomaalaisten työntekijöiden tietämättömyyttä tai muuten heikompaa asemaa oli käytetty hyväksi työsuhteen ehdoista päätettäessä.⁷¹

67 Harmaa talous & talousrikollisuus 2022. Havaintoja muutoksista ja ilmiöistä toimintaympäristössä: Harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjuntaviranomaisille lähetetyn kyselyn tuloksia. (<https://www.vero.fi/globalassets/harmaa-talous-ja-talousrikollisuus/ilmi%C3%B6t/tiedostot/toimintaymp%C3%A4rist%C3%B6n-muutokset--kysely-2022.pdf>, viitattu 20.12.2022); Harmaa talous & talousrikollisuus 2022. Pakkoyrittäjyys ja valeyrittäjyys. (<https://www.vero.fi/harmaa-talous-rikollisuus/ilmi%C3%B6t/ty%C3%B6nteon-uudet-muodot/pakko--ja-valeyritt%C3%A4jyys/>, viitattu 20.12.2022).

68 Harmaa talous & talousrikollisuus 2022. Pakkoyrittäjyys ja valeyrittäjyys. (<https://www.vero.fi/harmaa-talous-rikollisuus/ilmi%C3%B6t/ty%C3%B6nteon-uudet-muodot/pakko--ja-valeyritt%C3%A4jyys/>, viitattu 20.12.2022).

69 HE 151/2003 vp, s. 10.

70 Esim. Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 42.

71 Melander 2022, s. 1579–1582.

Kiskonnantapaisen työsyrynnän on siten ajateltu olevan ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön ehkäisemiseksi tarpeellinen erityiskriminalisointi. Oikeuskirjallisuudessa kiskonnantapaisen työsyrynnän kriminalisointiin on toisaalta suhtauduttu myös kriittisesti erityisesti symbolisen rikosoikeuden kiellon kannalta. Melander on määritellyt oikeushyvien suojelun periaatteeseen liittyvän symbolisen rikosoikeuden kiellon käytännöllisen sisällön siten, että kriminalisoinnin perusteltavuutta on pohdittava erityisen tarkoin, jos kriminalisoinnilla pyritään yksinomaan ”välittämään tiettyä viestiä” etenkin, jos olemassa olevat kriminalisoinnit pääosin jo kattavat ehdotettavan kriminalisoitavan käyttäytymisen. Melanderin mukaan kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistö on hyvin samankaltainen kiskontatunnusmerkistön kanssa, minkä lisäksi rikoslaissa on muitakin syrjintää kriminalisoivia säännöksiä, joten kiskonnantapaisen työsyrynnän kriminalisointi vaikuttaa ennen kaikkea välittävän viestiä ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön paheksuttavuudesta.⁷² Rikosoikeuden oikeusvaltiollisten periaatteiden näkökulmasta tällainen kriminalisointi ei ole ongelmaton. Pällekkäisten kriminalisointien säätämisen on oikeuskirjallisuudessa pelätty johtavan symbolisen rikosoikeuden lisääntymiseen ja sitä myötä rikosoikeudellisen järjestelmän uskottavuuden heikkenemiseen.⁷³

Kiskonnantapaisen työsyrynnän rikostunnusmerkistöstä on kuitenkin tullut varsin keskeinen säännös ulkomaisen työvoiman hyväksikäytöstä käytävässä keskustelussa ja soveltamiskäytännössä. Rikosnimike on oikeuskirjallisuudessa liitetty ihmiskaupan lähirikoksen käsitteeseen. Monesti ihmiskaupparikostutkinnoissa rikosnimike saattaa olla aluksi kiskonnantapainen työsyryntä ja myöhemmin muuttua ihmiskaupaksi tai päinvastoin.⁷⁴ Vakavimmissa tapauksissa kiskonnantapainen työsyryntä lähenee ihmiskauppaa.⁷⁵ Oikeuskirjallisuudessa onkin huomautettu, että rajanveto kiskonnantapaisen työsyrynnän ja ihmiskaupan välillä ei ole aivan selkeä: säännökset sisältävät osittain samanlaisia tunnusmerkistötekijöitä. Erityisesti tämä koskee tunnusmerkistöissä lueteltuja hyväksikäyttökeinoja, eli esimerkiksi riippuvaisen aseman hyväksikäyttämistä. Sen sijaan tarkoitukseltaan tunnusmerkistöt eroavat siten, että kun ihmiskaupan tarkoituksena on saattaa teon kohde esimerkiksi pakkotyöhön, kiskonnantapaisessa työsyrynnässä teon kohde saatetaan huomattavan epäedulliseen asemaan (muihin verrattuna). Toisaalta säännöksiä toisistaan erottava pakkotyön käsite on jäänyt sekä lainvalmistelussa että oikeuskäytännössä jokseenkin epämääräiseksi.⁷⁶ Tilannetta ei voi pitää aivan tarkoituksenmukaisena, kun otetaan huo-

72 Melander 2008, s. 367.

73 Lahti 1994, s. 12.

74 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 45–46.

75 Melander 2022, s. 1580.

76 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 48. Ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrynnän käytettävistä keinoista on vuoden 2014 esitöissä todettu, että rikokset saattavat niiden osalta rinnastua toisiinsa ja keinot olla osin päällekkäisiä. HE 103/2014 vp, s. 34–35.

mioon, että ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrynnän kriminalisoinnit on säädetty suojelemaan erilaisia oikeushyviä; se, että hyväksikäyttöteko ei täytä ihmiskaupan tunnusmerkistöä, ei välttämättä viittaa siihen, että kyseessä olisi syrjintärikos vaan tilannetta voisi olla syytä lähestyä enemmän ihmiskauppaa lievempänä hyväksikäyttöririkoksena.

Jotta kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistö voisi tulla sovellettavaksi tapaukseen, on ensinnäkin tavallisen työsyrynnän tunnusmerkistön täytyttävä. Kiskonnantapaisen työsyrynnän nimike voi tulla soveltuvaksi työsyrynnän tavoin työsuhteen aikana, työpaikkailmoittelun aikana ja työntekijän valinnassa.⁷⁷ Kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistön täyttymiselle on vielä kaksi lisäedellytystä, huomattavan epäedulliseen asemaan asettaminen sekä työnhakijan tai työntekijän taloudellisen tai muun ahdingon, riippuvaisen aseman, ymmärtämättömyyden, ajattelemattomuuden tai tietämättömyyden hyväksi käyttäminen.

Lain esitöiden perusteella huomattavan epäedulliseen asemaan asettaminen voisi tarkoittaa esimerkiksi muihin työntekijöihin verrattuna huomattavasti alhaisemman palkan maksamista tai epäasiallisia työaikoja.⁷⁸ Oikeuskirjallisuudessa huomattavan epäedulliseen asemaan asettamisen vaatimusta on lähestytty korotetun syrjintävertailun näkökulmasta. Tyypillisesti tällaisessa tilanteessa voi olla kysymys ulkomaalaiselle työntekijälle huomattavasti matalamman palkan maksamisesta. Kuten työsyryntääkään koskevassa vertailuasetelmassa, kiskonnantapaista työsyryntää sovellettaessa vertailukohtaa ei ole pakko löytää saman työnantajan palveluksessa olevien työntekijöiden joukosta, vaan vertailukohtana voidaan käyttää myös alan yleisiä työoloja ja -ehtoja.⁷⁹

Monimutkaisempi tunnusmerkistökäytännön on työntekijän heikomman aseman hyväksikäyttäminen, jolla viitataan teossa käytettäviin keinoihin samantapaista systematiikkaa noudattaen kuin ihmiskaupparikostunnusmerkistössä.⁸⁰ Säännöksessä on lueteltu tyhjentyvästi, millaisten työntekijää koskevien olosuhteiden hyväksikäyttäminen riittää tunnusmerkistön täyttymiseen. Lain esitöiden mukaan työsyrynnän voidaan ajatella olevan tavanomaista moitittavampaa silloin, kun esimerkiksi ulkomaalaisen työntekijän taloudellista ahdinkoa käytetään hyväksi.⁸¹ Taloudellisesta ahdingosta voi esitöiden perusteella olla kysymys esimerkiksi silloin, kun työntekijällä ei ole mahdollisuutta toimeentuloon ilman vaadittua työtä. Muun ahdingon hyväksikäyttämistä voi olla työntekijän sairaudesta johtuvan lääketarpeen tai asunnottomuuden hyväksi käyttäminen. Esitöissä on edelleen

77 Melander 2022, s. 1579–1582.

78 HE 151/2003 vp, s. 11.

79 Melander 2022, s. 1579–1582.

80 Melander 2022, s. 1579–1582.

81 HE 151/2003 vp, s. 8.

mainittu, että kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistössä tarkoitettulla ahdingolla on yhteys ihmiskauppasäännöksessä tarkoitettuun ahdinkoon, joka on kuitenkin ihmis-kaupparikoksessa vakavamman asteista kuin kiskonnantapaisessa työsyrynnässä.⁸² Toisaalta esitöiden perusteella lainsäätäjällä on tarkoittanut kiskonnantapaisen työsyrynnän nimikettä sovellettavan lähinnä palkanmaksua ja työaikojen noudattamista koskevissa tilanteissa.⁸³

Vuonna 2014 annetusta ihmiskauppaa ja sen lähirikoksia koskevasta hallituksen esityksestä siten ilmenee kiskonnantapaisen työsyrynnän ja ihmiskaupan läheinen yhteys. Tällaista yhteyttä ei kuitenkaan kriminalisointeja alun perin säädettyäessä pidetty samalla tavalla ilmeisenä; kiskonnantapaisen työsyrynnän ja ihmiskaupan kriminalisoivia säännöksiä valmisteltiin samaan aikaan, mutta niitä koskevat hallituksen esitykset⁸⁴ eivät sisällä pohdintaa säännösten yhteydestä toisiinsa. Ihmiskauppaa koskevassa hallituksen esityksessä mainitaan kerran ehdotus kiskonnantapaisen työsyrynnän kriminalisoimisesta. Sen sijaan esityksessä todetaan, että ihmiskauppateon keinoista käytettäväksi ehdotetut sanamuodot vastaavat rikoslaissa kiskontasäännöksissä (RL 36 luvun 6 § ja 7 §) käytettyjä sanontoja. Ihmiskaupan yhteys kiskontarikokseen siis on jollain tasolla tunnistettu jo sen kriminalisointia valmisteltaessa. Esitöitä tarkasteltaessa vaikuttaa siltä, että vuoteen 2014 mennessä kiskonnantapainen työsyryntä oli tietyllä tavalla vakiintunut kiskonnantapaisen tilalle ihmiskaupan keskeisimmäksi lähirikokseksi työperäisissä hyväksikäyttötapauksissa, koska vuoden 2014 hallituksen esityksessä ihmiskauppaa ei enää ole verrattu kiskontaan vaan kiskonnantapaiseen työsyryntään.

Riippuvaisella asemalla viitataan lain esitöiden perusteella esimerkiksi sukulais- tai perhesuhteisiin taikka velkasuhteisiin tai siihen, että työnantaja uhkaa työntekijän paljastamista viranomaiselle esimerkiksi laittoman maassa oleskelun tai työntöön takia. Tällaista riippuvaisen aseman hyväksikäyttöä onkin Suomessa havaittu työperäisissä hyväksikäyttötapauksissa.⁸⁵ Ymmärtämättömyys, ajattelemattomuus ja tietämättömyys viittaavat lain esitöiden mukaan erityisesti puutteelliseen tietämykseen ja ymmärrykseen suomalaisesta työlainsäädännöstä, työntekijän oikeuksista ja velvollisuuksista.⁸⁶

Kiskonnantapainen työsyryntä on erityissäännös suhteessa työsyryntään, koska kiskonnantapaisessa työsyrynnässä on kysymys työsyrynnän erityistilanteesta. Kyse on eri rikoksista, eikä kiskonnantapaisen työsyrynnän rangaistavuus edellytä sitä, että teko olisi myös

82 HE 103/2014 vp, s. 13.

83 HE 103/2014 vp, s. 35.

84 HE 151/2003 vp; HE 34/2004 vp.

85 Esim. Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 91.

86 HE 103/2014 vp, s. 13.

kokonaisuutena arvostellen törkeä. Kiskonnantapainen työsyryjintä ei siis ole työsyryjinnän törkeä tekomuoto.⁸⁷ Kiskonnantapaisen työsyryjinnän rangaistusasteikko on kuitenkin ankarampi kuin työsyryjinnän ja muutenkin RL 47 luvun muiden rikostunnusmerkistöjen rangaistusasteikot. Kiskonnantapainen työsyryjintä sisältää toissijaisuuslausekkeen, jonka mukaan säännöstä sovelletaan, jollei teosta ole muualla laissa säädetty ankarampaa rangaistusta. Lauseke viittaa ennen muuta törkeään kiskontaan, joskin myös kiskonnantapaisen työsyryjinnän ja törkeän kiskonnan välisessä rajanvedossa on huomattava, ettei törkeä kiskonta ole kiskonnantapaisen työsyryjinnän törkeä tekomuoto.⁸⁸

Alipalkkausta koskevassa tutkimuskirjallisuudessa työsyryjintärikokset ovat saaneet epäilemättä eniten huomiota. Esimerkiksi vuonna 2020 valmistuneessa Verohallinnon Harmaan talouden selvitysyksikön oikeustapausanalyysissä ulkomaalaisten alipalkkauksen rangaistavuutta lähestyttiin yksinomaan työsyryjinnän ja kiskonnantapaisen työsyryjinnän nimikkeiden näkökulmasta. Selvityksen perusteella alipalkkaustapaukset päättyvät ainakin näillä nimikkeillä rikosprosessiin harvoin, ja lisäksi merkittävässä osassa alipalkkaukseen perustuvia työsyryjintätapauksia syyte oli hylätty.⁸⁹ Arvioitaessa rikoksen ja palkkariidan välistä rajanvetoa on saatettu tarkastella pelkästään työsyryjintäsäännösten niin sanottua alarajaa.⁹⁰

2.5 Kiskontarikokset

2.5.1 Tausta

Alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön voi soveltua myös rikoslain 36 luvun 6 §:n kiskonta tai 7 §:n törkeä kiskonta. Usein lainkonkurrensista kuitenkin seuraa, ettei tapaukseen sinänsä soveltuvaa rikoslain 36 luvun kiskontarikosta ole erikseen tarpeellista soveltaa. Varsinkin kun kyse on vakavaan alipalkkaukseen perustuvasta työperäisestä hyväksikäytöstä, kiskontarikokset syrjäytyvät lähtökohtaisesti tapaukseen soveltuvan, niihin nähden ensisijaisen erityiskriminalisoinnin tieltä. Lainkonkurrensin vuoksi erityisesti perusmuotoisesta kiskonnasta ei tavallisesti olekaan tarpeellista tuomita

87 HE 103/2014 vp, s. 13.

88 HE 103/2014 vp, s. 13; Melander 2022, s. 1579–1582.

89 Hautala 2020.

90 Näin esim. Koskinen 2014 (<https://www.edilex.fi/uutiset/40968>, viitattu 27.2.2023), joka kylläkin mainitsee kiskonnantapaisen työsyryjinnän olevan yhteydessä kiskonnan ja törkeän kiskonnan nimikkeisiin, mutta kuitenkin pitäytyy työsyryjinnän ja sopimusrikkomuksen välisen rajanvedon tarkastelussa.

alipalkkauksen yhteydessä, koska samaan tapahtumienkulkuun soveltuu jo siihen nähden ensisijainen tunnusmerkistö, kuten esimerkiksi rikoslain 47 luvun 3 a §:n kiskonnantapainen työsyRJintä.

Rikoslain 36 luvun kiskontarikokset poikkeavat kuitenkin soveltamisedellytyksiltään ja tarkoitukseltaan muista rikostyypeistä, joiden avulla alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä on mahdollista arvioida rikosoikeudellisesti. Sen vuoksi syntyy myös tilanteita, jolloin mikään muu voimassa olevan rikoslain tunnusmerkistö ei sovellu alipalkkaustapaukseen ja menettelyä on arvioitava kiskonnan tai sen törkeän tekemuodon perusteella. Voimassa olevassa rikoslaisissa alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön puututaan tilkkutäkkimäisesti useiden erityyppisten kriminalisointien avulla. Tilkkutäkin saumakohtiin ja reunoille muodostuu kuitenkin katvealueita, joita mikään kiskontarikoksiin nähden ensisijainen kriminalisointi ei kata. Sen vuoksi rikoslain 36 luvun kiskontarikoksilla on edelleen oma, joskin rajattu soveltamisalansa, kun rikosoikeuden keinoin puututaan alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön.

Kotimaisessa rikosoikeustieteessä kiskontarikoksia on 2000-luvulla tutkinut kattavimmin Jussi Tapani. Hänen mukaansa kiskontarikoksen historiallinen kehitys osoittaa riidattomasti, että rikossäännöksen tarkoituksena on ollut taloudellisesti heikommassa asemassa olevan henkilön suojaaminen.⁹¹ Tämä ilmenee myös tuoreimmista lain esitöistä. Hallituksen esityksen mukaan on saatava takeita siitä, ettei oikeustointen yhteydessä vahvempi osapuoli käytä asemaansa hyväksi kiskomalla kohtuuttomia etuja heikommalta osapuolelta. Kiskontarikoksilla pyritään ehkäisemään hädänalaisessa tai muutoin sopimuskumppaniaan heikommassa asemassa olevan henkilön taloudellinen hyväksikäyttäminen sopimussuhteessa.⁹² Kriminalisoinnilla suojataan nimenomaan yksittäistä, taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen takia kiskonnan kohteeksi joutunutta luonnollista henkilöä tai oikeushenkilöä.⁹³ Oikeushyvistä kiskonnan kriminalisoinnin taustalla vaikuttuu selkeimmin perustuslain (PL) 15 §:n omaisuuden suoja: säännös suojaa ennen kaikkea alisteisessa asemassa olevan varallisuutta.⁹⁴

Kiskonnassa on kyse hyvin perinteisestä kriminalisoinnista. Alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö, erityisesti sen kohdistuessa ulkomaiseen työvoimaan, on siihen verrattuna tuore yhteiskunnallinen ilmiö. Lain, sen esitöiden sekä oikeustieteellisen kirjallisuuden perusteella on selvää, että alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö poikkeaa siitä tyyppitapauksesta, johon kiskonnan kriminalisoinnin on alun perin ajateltu

91 Tapani 2010, s. 283.

92 HE 66/1988 vp, s. 128.

93 HE 66/1988 vp s. 139; Tapani 2010, s. 285.

94 Tapani 2010, s. 283.

soveltuvan. Lainsäätäjän alkuperäinen tarkoitus tukeekin näkemystä siitä, ettei tulkinnan avulla ole perusteltua liiaksi laajentaa rikoslain 36 luvun kiskontarikosten soveltamisalaa alipalkkaustapausten yhteydessä, koska kriminalisoinneilla ei alun perin ole tarkoitettu puuttua tämän kaltaisiin tapauksiin. Tämä on pidettävä mielessä erityisesti, kun mietitään kiskonnin soveltumista alipalkkauksen lievimpiin tapauksiin.

Kiskonnassa on toisaalta kyse myös yleiskriminalisoinnista, jonka ominaispiirteisiin ja etuihin osaltaan kuuluu kyky mukautua yhteiskunnan muutokseen sekä sellaisiin tilanteisiin, joita ei lakia säädettäessä ole osattu edes ennakoida. Alipalkkaukseen perustuvassa työperäisessä hyväksikäytössä on kyse ilmiöstä, joka on kehittynyt ja muodostunut yhteiskunnalliseksi ongelmaksi pääasiassa vasta voimassaolevan kiskontasäännöksen säätämisen jälkeen. Sen vuoksi ei voida myöskään antaa liikaa painoarvoa sille, ettei lain esitöissä ole otettu kantaa ja osattu ennakoitu säännöksen soveltumista ilmiöön. Myöhemmin kiskonnantapaista työsyrintää käsittelevissä lain esitöissä on kuitenkin nimenomaisesti mainittu, että säännös kiskonnasta soveltuisi jo lähtökohtaisesti kriminalisoiduksi aiottuun menettelyyn.⁹⁵ Vaikkei alipalkkaus siten kuulu kiskontarikosten soveltamisen ydinalueeseen, selvää on, ettei ilmiö rajaudu lain esitöidenkään perusteella niiden soveltamisen ulkopuolelle.

Kiteytetysti kiskonnin kriminalisoinnilla suojataan heikompaa osapuolta vahvemman osapuolen väärinkäytöksiltä sellaisissa sopimussuhteissa, joissa osapuolet voivat sinänsä olla tiedollisesti tasavertaisessa asemassa kaikista oikeustoimen tekemiseen liittyvistä seikoista mutta heikomman osapuolen valinnanvapautta sopimuksen tekemisessä rajoittavat taloudelliset tai muut tosiasialliset olosuhteet niin vahvasti, että hänen on hyväksyttävä itselleen epäedulliset sopimusehdot. Olosuhteet voivat liittyä myös henkilöön itseensä, ja suoja ulottuu myös henkilöihin, jotka ajattelemattomuuden tai ymmärtämättömyyden vuoksi eivät kykene puolustamaan itseään. Kriminalisoinnilla suojataan siten heikompaa sopimusosapuolta vapaaehtoisilta mutta kohtuuttomilta oikeustoimilta.⁹⁶

Käytännön ratkaisutoiminnassa kiskonta on nykyisin hyvin harvinainen tunnusmerkistö:⁹⁷ tilastojen mukaan vuosina 2009–2019 kiskontaa koskevia rikosjuttuja on ollut tuomioistuimissa käsiteltävinä vuosittain vain yksittäistapauksia, eikä vuosittaisissa määrissä ole ollut juurikaan vaihtelua.⁹⁸ Korkeimman oikeuden ratkaisukäytännöstä löytyy toisaalta muutama varsin tuore kiskontaa käsittelevä ratkaisu.⁹⁹ Tuoreemmassa oikeustieteessä Kaarlo Hakamies on korostanut kiskonnin tunnusmerkistön tulkinnan arvosensitiivisyyttä:

95 HE 151/2003 vp, s. 11.

96 Hakamies 2022, s. 1241–1242.

97 Näin jo HE 66/1988 vp, s. 128.

98 Hakamies 2022, s. 1242.

99 Ks. KKO 2014:32; KKO 2015:62; KKO 2020:15.

kiskonnan rangaistavuuden arviointiin vaikuttavat tunnusmerkistön sanamuodon lisäksi kulloinkin vallitsevat arvot ja käsitykset siitä, millaista voitontavoittelua pidetään hyväksyttävänä ja toisaalta millaisena yksilön oma vastuu toiminnastaan nähdään. Yhteiskunnan arvopohjan muutoksella on siten vaikutusta myös kiskonnan tunnusmerkistön tulkintaan. Hakamiehen mukaan kiskonnan vähäiseen soveltamiseen on hyvinkin saattanut vaikuttaa se, ettei soveltamiskäytännön puutteen vuoksi aina tunnisteta niitä ajankohtaisia ilmiöitä, joissa säännös voisi tulla sovellettavaksi. Esimerkiksi pakolaisten hädänalaiseen asemaan sekä juuri ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttöön voi liittyä kiskonnan tunnusmerkistön täyttävää hyväksikäyttöä, vaikka tapaukset eroavat perinteisistä kiskontatapauksista.¹⁰⁰

2.5.2 Kiskonta

Kiskonnasta säädetään rikoslain 36 luvun 6 §:ssä:

Joka käyttämällä hyväksi toisen taloudellista tai muuta ahdinkoa, riippuvaista asemaa, ymmärtämättömyyttä tai ajattelemattomuutta jonkin sopimuksen tai muun oikeustoimen yhteydessä hankkii tai edustaa itselleen tai toiselle taloudellista etua, joka on selvästi epäsuhteessa vastikkeeseen, on tuomittava kiskonnasta sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

Edellä kuvatussa 36 luvun 6 §:n 1 momentissa on kysymys esinekiskonnasta.¹⁰¹ Pykälän 2 momentissa säädetään erikseen luottokiskonnasta. Luottokiskonta ei kuitenkaan ole alipalkkaustilanteissa keskeinen, minkä vuoksi selvityksessä keskitytään kiskonnan perinteiseen muotoon eli esinekiskontaan. Kun jatkossa puhutaan kiskonnasta tai kiskonrikkoksesta, tarkoitetaan juuri esinekiskonnan muodossa ilmenevää kiskontatekoa.

Systematiikaltaan rikoslain 36 luvun 6 §:n 1 momentti rakentuu viidestä tunnusmerkistöllisestä edellytyksestä. Ne ovat:¹⁰²

1. Toisen taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen hyväksi käyttäminen,
2. hyväksikäytön ajoittuminen sopimuksen tai muun oikeustoimen yhteyteen,
3. taloudellisen edun hankkiminen tai edustaminen itselle tai toiselle,
4. taloudellisen edun selvä epäsuhtaisuus vastikkeeseen nähden ja
5. tahallisuus.

¹⁰⁰ Hakamies 2022, s. 1242–1243.

¹⁰¹ Tapani 2010, s. 282; HE 66/1998 vp, s. 138.

¹⁰² Näin nimenomaisesti Tapani 2010, s. 282.

Jotta vastuu kiskonnasta tulisi kyseeseen, täytyy kaikkien edellytyksistä täyttyä. Kuten edellä on jo käynyt ilmi, alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö ei kuulu kiskonnan tunnusmerkistön soveltumisen ydinalueeseen. Laki ja sen esityöt eivät annakaan vastausta siihen, mitä edellytysten täytyminen vaatii alipalkkauksen yhteydessä. Kotimaisessa oikeustieteessäkin kysymykseen ei ole kiinnitetty huomiota. Sen vuoksi seuraavaksi analysoidaan, mitä kiskonnan tunnusmerkistöisten edellytysten täyttyminen edellyttää alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön yhteydessä. Tämä tapahtuu siten, että ensiksi analysoidaan, mitä kiskonnan tunnusmerkistöisten edellytysten on tulkittu vaativan yleisellä tasolla. Tämän jälkeen yleisen tason analyysin tulokset siirretään selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kontekstiin: edellytyksiä peilataan alipalkkaustapausten ominaispiirteisiin ja analysoidaan, milloin edellytykset täyttyvät alipalkkauksen kontekstissa.

2.5.2.1 Taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen hyväksi käyttäminen

Kiskonnan keskeinen tunnusmerkistötekijä on taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen hyväksi käyttäminen: tunnusmerkistön täytyminen edellyttää, että tekijä on käyttänyt hyväksi asianomistajan taloudellista tai muuta ahdinkoa, riippuvaista asemaa, ymmärtämättömyyttä tai ajattelemattomuutta. Voimassa olevaa kiskontasäännöstä käsittelevissä lain esitöissä ei ole kuitenkaan täsmennetty, millainen menettely voisi tulla arvioiduksi taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen hyväksi käyttämisenä.¹⁰³ Kiskonta kuuluu nykyisin verraten harvoin sovellettuihin tunnusmerkistöihin, eikä sitä käsittelevää korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntöä ole myöskään runsaasti.¹⁰⁴ Rikosoikeustieteessä kiskontaa on niin ikään käsitelty niukalti viimeisten vuosikymmenien aikana, ja suuri osa aihetta käsittelevästä oikeustieteellisestä tutkimuksesta on jo varsin iäkäästä.

Muista rikoslain tunnusmerkistöistä myös kiskonnantapainen työsyryjä edellyttää taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen hyväksi käyttämistä: tunnusmerkistötekijä on muuten identtinen kiskonnan kanssa, mutta RL 47:3a:ssa on vielä erikseen mainittu asianomistajan tietämättömyyden hyväksi käyttäminen. Lain esitöissä todetaan nimenomaisesti, että kiskontaa koskeva rangaistussäännös soveltuisi lähtökohtaisesti kiskonnantapaisen työsyryjännän tapauksiin, mutta kiskontasäännöstä ei ole enää tarpeellista soveltaa erikseen, jos tekijän menettelyyn soveltuu jo RL 47:3a.¹⁰⁵ Tästä seuraa, että johdantoa sille, minkälainen menettely voi täyttää taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen hyväksi

103 HE 66/1988 vp, s. 138–139.

104 Ks. kuitenkin ratkaisut KKO 2020:15; KKO 2015:62; KKO 2014:32.

105 HE 151/2003 vp, s. 16–17.

käyttämisen tunnusmerkistökäytännön alipalkkaustapauksissa, on perusteltua hakea kiskonnantapaisten työsyöjinnän lähes identtistä tunnusmerkistökäytännön käsittelevistä lain esitöistä sekä oikeuskäytännöstä.

Taloudellinen tai muu ahdinko

Oikeustieteessä on katsottu taloudellisen tai muun ahdingon viittaavan kiskonnan yhteydessä sellaisiin olosuhteisiin, jotka heikentävät asianomistajan mahdollisuuksia tasapuoliseen kaupankäyntiin.¹⁰⁶ Oikeustieteessä esitetyissä näkemyksissä heijastuu se, että kiskonnan on perinteisesti ajateltu liittyvän kaupankäynnin ja vaihdannan yhteyteen. Kiskonnantapaista työsyöjään käsittelevien lain esitöiden perusteella taloudellisesta ahdingosta on kysymys esimerkiksi silloin, kun työntekijällä ei ole mahdollisuutta toimeentuloon ilman vaadittua työtä. Muun ahdingon hyväksi käyttämistä voi puolestaan olla esimerkiksi työntekijän sairaudesta johtuvan lääkkeiden tarpeen tai asunnottomuuden hyödyntäminen.¹⁰⁷ Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön kontekstissa taloudellinen ja muu ahdinko tarkoittavat olosuhteita, joiden vuoksi asianomistajana oleva työntekijä ei kykene pitämään kiinni hänelle lain ja muiden normien mukaan kuuluvista oikeuksista ja eduista. Ulkomaalaisen työntekijän tilanne saattaa olla esimerkiksi se, että hänen on hyväksyttävä tarjottu työ alipalkkauksesta huolimatta.

Taloudellisen ahdingon osalta oikeustieteessä pidetään selvänä, ettei sen kynnystä voida asettaa niin korkealle, että tunnusmerkin täytyminen edellyttäisi maksukyvyttömyyttä. Olennaista on, että taloudellinen asema on heikentynyt siinä määrin, ettei hyväksikäytettävä pysty tasapuoliseen kaupankäyntiin tai muuhun oikeustoimeen.¹⁰⁸ Taloudellinen ahdinko voi myös olla tilapäistä, kunhan se on olemassa teko hetkellä. Tapauskohtaisesti on arvioitava, kuinka vaikeaa taloudellista tilannetta voidaan pitää kiskonnan tunnusmerkistössä tarkoitettuna taloudellisena ahdinkona.

Muu kuin taloudellinen ahdinko tarkoittaa kiskonnan tunnusmerkistössä tilannetta, jossa henkilö joutuu esimerkiksi hengen tai terveyden vaaraan, jota toinen henkilö käyttää taloudellisesti hyödyksi.¹⁰⁹ Oikeuskirjallisuudessa tapausryhmää on havainnollistettu esimerkiksi syrjäseudulla loukkaantuneesta asianomistajasta, jonka paikalle sattunut vastaaja tarjoutuu viemään sairaalaan mutta vain kohtuutonta palkkiota vastaan.¹¹⁰ Hengen

106 Hakamies 2022, s. 1244–1245; Tapani 2010, s. 284.

107 HE 103/2014 vp, s. 13.

108 Hakamies 2022, s. 1245; Forsman 1946, s. 496.

109 Näin Salmiala DL 1931, s. 429; Livson 1960, s. 47; Honkasalo 1964, s. 151.

110 Tapani 2010, s. 285.

ja terveyden vaaraa on toisinaan tulkittu myös varsin laveasti: esimerkiksi asuntopulan hyväksi käyttämisen on poikkeuksellisissa olosuhteissa katsottu täyttävän kiskonnan tunnusmerkistön.¹¹¹

Riippuvainen asema

Kiskonnan tunnusmerkistö voi myös täytyä, jos tekijä käyttää hyväksi asianomistajan riippuvaista asemaa. Yleensä kyse on asianomistajan tekijästä riippuvaisesta asemasta. Oikeustieteessä on kuitenkin katsottu, ettei tekijä voi käyttää hyväksi myös asianomistajan riippuvaista asemaa kolmannesta.¹¹² Kiskonnantapaista työsyrijintää käsittelevissä lain esitöissä onkin nimenomaisesti todettu, ettei RL 47:3a edellytä sitä, että työntekijä on riippuvuussuhteessa työnantajaan, vaan riippuvuussuhde voi olla olemassa myös toiseen henkilöön nähden.¹¹³

Laki ja sen esityöt jättävät pitkälti avoimeksi, milloin riippuvainen asema voi syntyä. Oikeustieteessä on katsottu, että riippuvuussuhteen perusta voi olla normatiivinen, kuten työsopimuksen perusteella syntyvä työnantajan ja työntekijän välinen suhde, tai tosiasiallinen, kuten kahden henkilön tuttavuuteen perustava suhde.¹¹⁴ Korkein oikeus on katsonut, että riippuvuussuhde voi perustua myös yksinomaan taloudellisiin seikkoihin. Tällaisessa tilanteessa kyse ei tarvitse välttämättä olla myöskään asianomistajan taloudellisen ahdingon hyväksi käyttämisestä.¹¹⁵ Riippuvuussuhde voi myös syntyä normatiivisten, toiminnallisten ja taloudellisten elementtien sekoituksena.¹¹⁶

Kiskonnantapaista työsyrijintää käsittelevissä lain esitöissä riippuvaisen aseman on katsottu voivan olla seurausta esimerkiksi sukulaisuus- tai perhesuhteesta, velkasuhteesta tai oleskelusta jossakin laitoksessa. Riippuvainen asema voisi perustua myös uhkaukseen paljastaa asianomistaja viranomaiselle esimerkiksi luvattoman maassa oleskelun tai tehdyn rikoksen vuoksi. Riippuvaisen aseman on katsottu voivan liittyä jopa huumausaineen käyttäjän riippuvuussuhteeseen huumausaineen toimittajasta.¹¹⁷

111 Tästä korkeimman oikeuden julkaisemattomasta tapauksesta KKO 10.2.1941, VD 1940, nro 540/230 tarkemmin Livsson 1960, s. 47–48.

112 Nuutila – Majanen 2009, s. 1001.

113 HE 103/2014 vp, s. 13.

114 Tapani 2010, s. 288; Livson 1960, s. 52.

115 KKO 2020:15, kohta 10.

116 Tapani 2010, s. 289.

117 HE 103/2014 vp, s. 13.

Oikeustieteessä riippuvaisen aseman tulkinnassa on nojaututtu myös ihmiskaupan tunnusmerkistöön (RL 25:3), jossa toisen riippuvaisen aseman hyväksikäyttö on yksi rikoksen edellyttämistä keinoista. Ihmiskauppaa käsittelevissä lain esitöissä riippuvaisen aseman syntymistä on havainnollistettu pitkälti vastaavilla esimerkeillä kuin kiskonnantapaista työsyryntääkin käsittelevissä lain esitöissä. Ihmiskaupan kohteen riippuvainen asema voi johtua esimerkiksi perhe-, sukulaisuus-, työ-, vuokra- tai velkasuhteesta taikka oleskelusta jossain laitoksessa. Riippuvaiseen asemaan henkilö voi joutua myös esimerkiksi silloin, jos uhataan paljastaa viranomaiselle hänen tekemänsä rikokset tai se, että hän oleskelee maassa luvottomasti. Samoin riippuvuus toisesta henkilöstä voisi perustua siihen, että asianomistaja on joutunut luovuttamaan tekijälle passinsa tai muun tärkeän asiakirjan.¹¹⁸

Ihmiskauppa eroaa tarkoitukseltaan ja suojaintressiltään kiskonnasta sekä kiskonnantapaista työsyrynnästä. Jussi Tapani onkin korostanut, että ihmiskauppaan liittyy erityispiirteitä, joiden vuoksi riippuvaiselle asemalle saatetaan sen kontekstissa antaa laajempi merkityssisältö kuin kiskontarikoksessa.¹¹⁹ Ihmiskauppa on kuitenkin selvästi vakavampi rikos kuin kiskonta tai kiskonnantapainen työsyryntä. Tämä puoltaa tulkintaa, että kiskonnassa kuten myös kiskonnantapaissa työsyrynnässä vähäisempikin riippuvuussuhde voi riittää tunnusmerkistön täyttymiseen kuin ihmiskaupparikoksessa.

Työperäiselle hyväksikäytölle on tyypillistä, että riippuvuussuhde perustuu olemassa olevaan sukulaisuus-, perhe- tai velkasuhteeseen. Näin on erityisesti silloin, kun sekä työnantaja että työntekijä kuuluvat samaan kansalliseen vähemmistöön. Usein riippuvuussuhde syntyy myös useiden elementtien sekoituksena: hyväksikäyttäjä ja -käytettävä saattavat esimerkiksi kuulua samaan kansalliseen tai kielelliseen vähemmistöön ja tuntea toisensa entuudestaan, minkä ohella hyväksikäyttäjä voi olla tietoinen siitä, että hyväksikäytettävän mahdollisuudet työllistyä muutoin ovat heikot esimerkiksi puuttuvan kielitaidon tai pappertomuuden vuoksi. Usein arvio riippuvuussuhteen olemassaolosta kietoutuukin yhteen arvion kanssa siitä, onko tekijä käyttänyt hyväksi asianomistajan taloudellista tai muuta ahdinkoa. Myös korkein oikeus on katsonut, ettei taloudellisen ahdingon ja riippuvaisen aseman erottaminen toisistaan ole aina yksiselitteistä.¹²⁰

118 HE 34/2004 vp, s. 93.

119 Tapani 2010, s. 289.

120 KKO 2020:15, kohta 10.

Ymmärtämättömyys

Ymmärtämättömyydellä tarkoitetaan kiskunnan tunnusmerkistössä sitä, että henkilöltä puuttuu kyky arvioida oikeustoimeen liittyvien seikkojen merkitys.¹²¹ Kyse voi olla yleisestä arviointikyvyn heikkenemisestä, kuten dementiasta, tai tiettyyn erityisalueeseen liittyvästä ymmärtämättömyydestä.¹²² Ensimmäisessä tapausryhmässä on ennen kaikkea kyse henkilön psyykkiseen toimintakykyyn liittyvästä puutteesta, jonka ei kuitenkaan tarvitse olla luonteeltaan pysyvä. Jälkimmäisessä tapausryhmässä on usein samanaikaisesti kyse myös kokemattomuuden synnyttämästä ymmärtämättömyydestä.¹²³

Jussi Tapanin mukaan nykyisin on suhteellisen vaikea vedota siihen, että kokemattomuus synnyttäisi tunnusmerkistössä tarkoitetulla tavalla ymmärtämättömyyden. Tapani perustelee kantaansa väestön koulutustason nousulla ja ennen kaikkea sähköisten tiedonsaantimahdollisuuksien parantumisella ja saavutettavuudella. Toisaalta samaan aikaan yhteiskunta, sen taloudelliset rakenteet ja vaihdantasuhteet ovat kiistatta myös monimutkaistuneet, mikä luo entistä useammin tilanteita, joissa monet yksityishenkilöt joutuvat rehellisesti tunnustamaan olevansa kokemattomia.¹²⁴

Kiskunnan tunnusmerkistössä ei ole mainittu tietämättömyyttä seikkana, jota voitaisiin käyttää hyväksi kiskunnan tarkoittamalla tavalla. Vanhemmassa oikeustieteessä on kuitenkin katsottu vakiintuneesti, että ymmärtämättömyys voi liittyä tietyn edellytyksin myös tietämättömyyteen. Näin olisi esimerkiksi silloin, kun oikeustoimen tekijä ei ole tietoinen siitä, että tarkoitus, johon hän oikeustoimella pyrkii, olisi saavutettavissa myös paljon edullisemmin tavoin.¹²⁵ Tuoreemmassa oikeustieteessä taas katsotaan, ettei ainakaan pelkkää tietämättömyyttä tietyn seikan taloudellisesta merkityksestä ole perusteltua pitää ymmärtämättömyytenä.¹²⁶

Kiskonnantapaista työsyRJintää käsittelevissä lain esitöissä on katsottu, että ymmärtämättömyys liittyy työperäisen hyväksikäytön kontekstissa ennen muuta ulkomaalaisen työntekijän työsuhteen ehtoihin ja työoloihin sekä Suomen työlainsäädäntöä koskevaan tietämättömyyteen ja kokemattomuuteen. Ymmärtämättömyys on tyypillisesti yhteydessä myös siihen, että työntekijä on olosuhteidensa, esimerkiksi vajavaisen kielitaidon, vuoksi kykenemätön arvioimaan tekemänsä työsopimuksen sisältöä ja merkitystä.¹²⁷ Rajanveto

121 Hakamies 2022, s. 1246; Tapani 2010, s. 290.

122 Hakamies 2022, s. 1246; Honkasalo 1964, s. 151; Salmiala 1931, s. 432–434.

123 Hakamies 2022, s. 1246; Tapani 2010, s. 290; Livson 1960, s. 50.

124 Tapani 2010, s. 290.

125 Honkasalo 1964, s. 151; Salmiala 1931, s. 433.

126 Tapani 2010, s. 290; Nuutila – Majanen 2009, s. 1002.

127 HE 103/2014 vp, s. 13.

ymmärtämättömyyden ja tietämättömyyden välillä ei kuitenkaan ole selvä, sillä lain esitöidenkin perusteella tietämättömyys viittaa suoraan pelkkään työoloja tai työehtoja koskevaan tietämättömyyteen.¹²⁸

Kiskonnantapaisessa työsyöjinnässä eron tekeminen asianomistajan ymmärtämättömyyden ja tietämättömyyden hyväksi käyttämisen välillä ei ole olennaista, koska molemmat voivat perustaa rikosvastuun. Kiskonnassa erottelulla voi kuitenkin olla merkitystä, koska tietämättömyyden hyväksi käyttämistä ei ole mainittu tunnusmerkistössä. Alipalkkaustapauksissa keskeiseksi arvioinnin kohteeksi muodostuu usein hyväksikäytetyn tietämättömyys hänelle lain ja muiden normien mukaan kuuluvasta vähimmäispalkasta sekä muista vähimmäistyöehdoista: onko kyse sellaisesta ymmärtämättömyyteen sisältyvästä tietämättömyydestä, jota kiskonnan tunnusmerkistössä tarkoitetaan, vai pikemminkin kokemattomuudesta johtuvasta tietämättömyydestä, jonka on tulkittu nykyisin jäävän kiskonnan soveltamisalan ulkopuolelle?

Tätä on arvioitava tapauskohtaisesti, ja arviossa on otettava huomioon myös hyväksikäytetyn henkilöön liittyvät seikat. Kysymys on juuri sellaisesta tapauksesta, jossa vallitsevat arvot voivat myös vaikuttaa kiskontasäännöksen tulkintaan siitä, millaista voitontavoittelua pidetään hyväksyttävänä epätasavertaisessa asemassa olevan kustannuksella. Kiskonnan tunnusmerkistössä tarkoitettu ymmärtämättömyydestä on kyse ainakin silloin, kun ulkomaalainen työntekijä on saapunut vastikään Suomeen, eikä ole tietoinen Suomen työlainsäädännöstä ja -ehtosopimuksista eikä myöskään omaa tosiasiallista mahdollisuutta ottaa selvää niiden sisällöstä. Mitä kauemmin työntekijä on jo työskennellyt Suomessa, mitä paremmat mahdollisuudet hänelle on sitä myöden syntynyt ottaa selvää alansa vähimmäistyöehdoista, sitä vaikeampi hänen on vedota enää ymmärtämättömyyteen siinä merkityksessä, joka sille on annettu kiskontasäännöksessä. Ulkomaalaiseen työvoimaan kohdistuvan alipalkkauksen yhteydessä ymmärtämättömyys kuitenkin kattaa lähtökohtaisesti myös tietämättömyyden työehtoihin vaikuttavan normiaineksen olemassaolosta, sitovuudesta ja merkityksestä hänen työsuhteelleen, eikä kiskontaa ole perusteltua tulkita niin, että työntekijälle syntyisi niistä kevyin perustein selonottovelvollisuus. Jos työntekijää on kuitenkin selkeästi erehdytetty hänelle kuuluvan palkan suuruudesta, tapauksista on joka tapauksessa perustellumpaa lähestyä petosrikoksena kiskontarikoksen sijaan.

Ajattelemattomuus

Kiskonnan tunnusmerkistö voi täyttyä, jos tekijä on käyttänyt hyväksi asianomistajan ajattelemattomuutta. Ajattelemattomuuden hyväksi käyttäminen voi kuitenkin johtaa kiskonnan soveltumiseen ainoastaan hyvin poikkeuksellisissa olosuhteissa. Aikaisemmin

128 HE 103/2014 vp, s. 13.

rikoslain 38 luvun 10 S:ssä puhuttiin kevytmielisyydestä, joka korvattiin 1.1.1991 alkaen termillä ajattelemattomuus.¹²⁹ Lain esitöiden perusteella kyse oli ennen kaikkea kielellisestä muutoksesta, jolla ei ollut tarkoitus muuttaa tunnusmerkin soveltumista.¹³⁰ Ajattelemattomuus voi siten tulla edelleen kyseeseen vastaavissa tapauksissa kuin kevytmielisyyden rikoslain kokonaisuudistusta.

Vanhemmassa oikeustieteessä kevytmielisyyden määriteltiin välinpitämättömyydeksi tai huolimattomuudeksi niistä velvoitteista ja seurauksista, jotka oikeustoimeen sitoutuminen tuo mukanaan. Henkilö on tietoinen velvoitteiden sisällöstä ja seurauksista, mutta hän ei anna niille riittävää painoarvoa omassa päätöksenteossaan.¹³¹ Kiteytetysti kyse on siten siitä, että henkilö toimii ajattelematta riittävästi, mihin hän on sitoutumassa ja mitä seurauksia sitoutumisesta seuraa tai saattaa seurata – eli henkilö toimii ajattelemattomasti.

Kiskontasäännöksen uudistusta seuranneessa oikeustieteessä ajattelemattomuus liitetään esimerkiksi humalatilaa, muuhun päihtymystilaan tai pelihimoon, jotka mahdollistavat taloudellisen hyväksi käyttämisen.¹³² Usein ajattelemattomuus näyttäisikin liittyvän juuri tilapäiseen tajunnanhäiriöön, shokki- tai pakkotilaan tai vastaavaan, joita tekijä käyttää hyväksi. Ajattelemattomuus voi oikeustieteen mukaan olla kuitenkin luonteeltaan myös pysyvämpää, ja esimerkiksi asianomistajan nuoruuden hyväksikäytön on tulkittu kuuluvan tunnusmerkistön piiriin.¹³³

Rikosoikeuden keinoin ihmisiä ei voida velvoittaa toimimaan rationaalisesti sitoumuksia tehdessään. Rikosoikeudellinen puuttuminen on kuitenkin perusteltua silloin, kun ajattelemattomuus perustuu pysyvään tai tilapäiseen arviointikyvyn heikkenemiseen, joka synnyttää otollisen tilaisuuden hankkia taloudellista etua.¹³⁴ Kiskontasäännöksellä suojataan heikompaa osapuolta kohtuuttomilta oikeustoimilta. Ajattelemattomuuden täytyminen onkin arvioitava tapauskohtaisesti sen olosuhteet sekä oikeustoimen osapuolten asema ja ominaisuudet huomioiden.¹³⁵

129 Laki rikoslain muuttamisesta 769/1990.

130 HE 66/1988 vp, s. 138–139.

131 Honkasalo 1964, s. 151; Salmiala 1931, s. 431.

132 Hakamies 2022, s. 1246; Tapani 2010, s. 290. Ks. myös KKO 2015:62, jossa oli käytetty hyväksi humalatilasta johtuvaa ajattelemattomuutta.

133 Hakamies 2022, s. 1246.

134 Hakamies 2022, s. 1246–1247; Tapani 2010, s. 292.

135 Hakamies 2022, s. 1246–1247; Livson 1960, s. 51.

Ajattelemattomuudessa kiskonnan tunnusmerkistökijänä on kiteytetysti kyse siitä, että asianomistaja suhtautuu välinpitämättömästi tai huolettomasti tekemäänsä sitoumuksen, vaikka on sinänsä tietoinen kaikista olennaisista seikoista, jotka vaikuttavat sitoumuksen sisältöön ja sen seurauksiin. Asetelmaltaan ajattelemattomuus poikkeaa siten tyypillisen alipalkkaustapauksen olosuhteista, eikä kiskontavastuu voine kovinkaan usein perustua siihen, että alipalkkauksessa olisi käytetty hyväksi asianomistajan ajattelemattomuutta.

Kiskonnantapaista työsyRJintää käsittelevissä lain esitöissä ajattelemattomuudesta voisi kuitenkin olla kyse silloin, kun työntekijä ei tule edes ajatelleeksi työsuhteen tarkempia ehtoja tai työoloja, koska on hyvillään saamastaan työstä ja sen mahdollisesti tuomista toimeentulon kohentumismahdollisuuksista.¹³⁶ Vastaavissa tilanteissa ajattelemattomuutta voitaisiin käyttää hyväksi myös rikoslain 36 luvun 6 §:n 1 momentin kiskontana arvioitavissa tapauksissa. Toisaalta näissä tilanteissa ajattelemattomuus lienee useimmiten kiinteästi yhteydessä ulkomaalaisen työntekijän ymmärtämättömyyteen ja tietämättömyyteen Suomen työlainsäädännöstä, työoloista sekä työehdoista. On lähinnä tulkintakysymys, käytetäänkö hyväksi työntekijän ymmärtämättömyyttä vai ajattelemattomuutta – vai kumpaakin.

Asianomistajan suostumuksen merkityksettämyys

Luonnollisella henkilöllä tai oikeushenkilöllä on itsemääräämisoikeutensa perusteella oikeus päättää omista eduistaan myös omaksi vahingokseen.¹³⁷ Rikosoikeus kunnioittaaakin asianomistajan itsemääräämisoikeutta tiettyyn pisteeseen saakka, ja asianomistajan suostumukselle voidaan antaa merkitystä arvioitaessa tekijän rikosoikeudellista vastuuta. Suostumusopin tausta-ajatuksena on, ettei asianomistajaa lähtökohtaisesti ole tarpeen suojella hänen omalta toiminnaltaan ja päätöksenteoltaan. Mikäli asianomistaja on suostunut tekoon, joka loukkaa hänen yksityistä oikeushyvänsä, ei oikeushyvän suojelutarvetta välttämättä ole.¹³⁸ Suostumusopin ei kuitenkaan säädetä rikoslaissa, vaan sen sisältö määräytyy edelleen oikeuskäytännön ja ennen kaikkea oikeustieteen kannanottojen perusteella. Vaikka suostumuksessa on lähtökohtaisesti kyse rikosoikeuden yleisestä opista, sen katsotaan soveltuvan vain suhteellisen harvoihin rikoksiin.¹³⁹

136 HE 103/2014 vp, s. 13.

137 Hahto 2004, s. 38.

138 Honkasalo 1965, s. 182–189.

139 HE 44/2002 vp, s. 111; HE 103/2014 vp, s. 15; Melander 2016, s. 283.

Jotta asianomistajan suostumuksella voisi olla rikosoikeudellista merkitystä, sen täytyy olla pätevä. Suostumusopissa keskeinen kysymys onkin, milloin ja millä edellytyksillä asianomistaja voi antaa pätevän suostumuksensa oikeudenloukkaukseen. Suostumusopin soveltamisala on jo lähtökohtaisesti hyvin kapea. Oikeustieteessä katsotaankin vakiintuneesti, ettei loukatun asianomistajan suostumukselle tule lähtökohtaisesti antaa merkitystä kiskonnan tunnusmerkistössä. Kiskontavastuu voi tulla kyseeseen, vaikka asianomistaja olisi esimerkiksi itse ehdottanut toiselle osapuolelle kohtuuttoman sopimuksen solmimista. Tämä perustuu jo säännöksen suojeluintressiin: säännöksellä suojataan heikompa oikeustoimen osapuolta sinänsä vapaaehtoisilta mutta kohtuuttomilta oikeustoimilta, joissa heikomman osapuolen valinnanvapautta rajoittavat taloudelliset tai muut tosiasialliset olosuhteet niin vahvasti, että hänen on hyväksyttävä itselleen epäedulliset sopimusehdot.¹⁴⁰

Jussi Tapanin mukaan on teoreettisesti harhaanjohtavaa edes pohtia kysymystä asianomistajan suostumuksesta kiskonnan kontekstissa. Sen sijaan tunnusmerkistön täyttymistä arvioitaessa tulee keskittyä siihen, onko tekijä käyttänyt tapauksessa hyväksi asianomistajan taloudellista tai muuta ahdinkoa, riippuvaista asemaa, ymmärtämättömyyttä tai ajattelemattomuutta. Jos kyseinen tunnusmerkistötekijä täyttyy, asianomistaja ei yksiselitteisesti voi antaa tapauksen olosuhteissa pätevää suostumusta.¹⁴¹ Alipalkkaustapauksissa on mahdollista, että kiskontavastuu pyritään kiistämään vetoamalla juuri siihen, että työntekijä on suostunut tekemään työtä alipalkalla. Keskeistä kuitenkin on, ettei kyse voi koskaan olla pätevästä suostumuksesta, jos oikeustoimen tekemisessä on käytetty hyväksi esimerkiksi työntekijän työnantajasta riippuvaista asemaa, taloudellista tai muuta ahdinkoa taikka ymmärtämättömyyttä.

2.5.2.2 Hyväksikäytön ajoittuminen sopimuksen tai muun oikeustoimen yhteyteen

Kiskonnan rangaistavuus edellyttää, että vastikkeeseen nähden epäsuhteessa oleva taloudellinen etu hankitaan tai edustetaan sopimuksen tai muun oikeustoimen yhteydessä.¹⁴² Kiskonnan soveltumisen keskeinen edellytys on siten, että hyväksikäytön on liityttävä sopimukseen tai muuhun oikeustoimeen. Jos hyväksikäytöltä puuttuu tällainen liityntä, kiskontavastuu sulkeutuu automaattisesti pois. Oikeustieteessä on katsottu, että sopimuksen ja muun oikeustoimen käsitettä on kiskonnan tunnusmerkistössä tulkittava

140 Hakamies 2022, s. 1241–1242; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 242–243.

141 Tapani 2010, s. 295.

142 HE 66/1988 vp, s. 139.

mahdollisimman pitkälle siviilioikeutta vastaavasti.¹⁴³ Tällaista tulkintaa puoltaa myös oikeusjärjestyksen sisäinen systematiikka, joskaan ei ole aivan tavatonta, että rikos- ja siviilioikeudessa tietyille käsitteille on annettu erilainen sisältö.¹⁴⁴

Oikeustoimet jaetaan yksipuolisiin ja kaksipuolisiin sekä vastikkeellisiin ja vastikkeettomiin. Yksipuolista oikeustointa on perinteisesti kutsuttu lupaukseksi ja vastikkeetonta lahjaksi. Kaksipuolinen oikeustoimi on puolestaan sopimus: sopimus voidaan määritellä oikeudellisesti kaksipuoliseksi eli kahden osapuolen väliseksi oikeustoimeksi, joka synnyttää näiden osapuolten välisiä velvoitteita ja niitä vastaavia oikeuksia.¹⁴⁵ Kiskonnan ydinsoveltamisalueena on pidettävä kauppaa ja vaihdantaa, jossa hyväksi käyttäminen liittyy kaksipuoliseen oikeustoimeen eli sopimukseen, jossa on selkeä suorite ja vastasuorite, joihin arvio epäsuhteessa olevasta taloudellisesta edusta voidaan palauttaa.

Korkein oikeus on ratkaisuissa KKO 2015:62 katsonut, ettei rikoslain 36 luvun 6 §:n 1 momentin kiskonta koske vastikkeettomia oikeustoimia.¹⁴⁶ Tässä suhteessa kiskontasäännös eroaa siten oikeustoimilain 31 §:stä, jonka soveltamisalaan kuuluvat jo lain sanamuodon mukaan myös vastikkeettomat oikeustoimet. Korkeimman oikeuden mukaan kiskonta tapahtuu tehtäessä sellaista oikeustoimea, johon liittyy suoritus ja vastasuoritus tai joka kokonaisuutena arvioiden on yhteydessä johonkin molemminpuolisia velvoitteita sisältävään taloudelliseen järjestelyyn.¹⁴⁷ Kiskonta voi siten tulla kyseeseen yksipuolisten vastikkeettomien oikeustoimien yhteydessä ainoastaan siinä tapauksessa, että yksipuolinen oikeustoimi on yhteydessä laajempaan oikeustoimikokonaisuuteen, josta voidaan osoittaa sille vastasuorite.¹⁴⁸ Ratkaisevaa on siis oikeustoimen tai oikeustoimikokonaisuuden tosiallinen sisältö ja luonne eikä ulkonainen muoto, mutta lähtökohtaisesti yksipuolista oikeustoimea ei voida arvioida kiskontana.

Alipalkkaustapaukseen perustuvassa työperäisessä hyväksikäytössä työsuoritus on lähtökohtaisesti se kaksipuolinen oikeustoimi, johon kiskonta on yhteydessä. Oikeuskäytännössä syytteitä kiskonnantapaisesta työsyrynnästä on hylätty sillä perusteella, ettei työtä ole näytetty tehdyn työsuhteessa. Tuoreemmassa oikeustieteessä on kuitenkin edelleen katsottu, että rikoslain 36 luvun kiskontarikos voisi kuitenkin tulla sovellettavaksi, vaikkei järjestelyssä katsottaisi olleen kyse työsuhteessa tehdystä työstä ja työntekijä–työnantaja

143 Tapani 2010, s. 295.

144 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 166 ss.

145 Karhu – Tolonen 2011, s. 72.

146 KKO 2015:62, kohdat 7–16, 19.

147 KKO 2015:62, kohta 8.

148 Hakamies 2022, s. 1247; Honkasalo 1964, s. 144–145; Livson 1960, s. 39–40, alaviite 1.

-suhteesta.¹⁴⁹ Tämä kuitenkin edellyttää, että asianomistajan työsuorite on kyettävä liittämään osaksi muuta oikeustointia tai laajempaa oikeustoimikokonaisuutta, josta sille voidaan osoittaa vastasuorite.

2.5.2.3 Taloudellisen edun hankkiminen tai edustaminen itselle tai toiselle

Kiskontarikokselle on tunnusomaista, että tekijä hankkii tai edustaa taloudellista etua itselleen. Kiskonta tulee kyseeseen kuitenkin myös silloin, kun taloudellinen etu hankitaan tai edustetaan toiselle, kuten esimerkiksi tekijän lähiomaiselle. On myös mahdollista, että asianomistaja tekee sopimuksen tekijän edustaman oikeushenkilön kanssa, jolloin oikeushenkilö saa tunnusmerkistössä tarkoitetun taloudellisen edun.¹⁵⁰ Työperäisen hyväksikäytön yhteydessä etu tavallisesti hankitaan joko tekijän edustamalle osakeyhtiömuodossa toimivalle oikeushenkilölle tai toiminimelle eli käytännössä tekijälle itselleen.

Lain esitöiden mukaan edun hankkiminen merkitsee edun lopullista haltuun ottamista, kun taas edustamisella tarkoitetaan jostakin edusta sopimista, vaikkei etu välittömästi eräännyisikään suoritettavaksi. Lain esitöissä korostetaan, että taloudellisesta edusta sopiminen voitaisiin sisällyttää sopimuksen ehtoihin, mutta se voitaisiin saada myös sopimusneuvotteluissa tai muuten sopimuksen tekemisen yhteydessä. Kiskonta ei siten edellytä, että taloudellinen etu eräännyisi välittömästi maksettavaksi.¹⁵¹

Taloudellisen edun tunnusmerkkiin sisältyy käsitteellisesti se, että osapuolten suorituksille pitää pystyä osoittamaan ainakin jonkinlainen taloudellinen arvo – muussa tapauksessa suorituksia ei ole mahdollista verrata toisiinsa. Hankittua tai edustettua taloudellista etua on pystyttävä vertaamaan suoritettuun vastikkeeseen. Tämä myös perustelee osaltaan, minkä vuoksi yksipuoliset vastikkeettomat oikeustoimet rajautuvat lähtökohtaisesti kiskonnan soveltamisalan ulkopuolelle.¹⁵² Oikeustieteessä on katsottu vakiintuneesti, että taloudellista etua arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota ennen kaikkea suoritusten markkina-arvoon. Ratkaisevaa on suoritusten taloudellinen arvo tekohetkellä.¹⁵³ Alipalkkaustapauksissa usein jo sitovista normeista selviää, minkälainen vähimmäiskorvaus tietynlaisesta työsuoritteesta tulee maksaa. Näytöllisesti haastavampaa on sen sijaan sen toteen näyttäminen, kuinka paljon työtä on tehty ja millä ehdoilla.

149 Kimpimäki 2021, s. 799.

150 Tapani 2010, s. 297.

151 HE 66/1988 vp, s. 139.

152 KKO 2015:62, kohdat 7, 15, 19.

153 Tapani 2010, s. 297–298; Salmiala DL 1931, s. 39.

2.5.2.4 Taloudellisen edun selvä epäsuhtaisuus vastikkeeseen nähden

Menettelyssä voi olla kyse rikoslain 36 luvun 6 §:n 1 momentissa tarkoitettusta kiskonnasta ainoastaan siinä tapauksessa, että tekijän itselleen tai toiselle hankkiman taloudellisen edun sekä siitä suorittaman vastikkeen välillä vallitsee selvä epäsuhta.¹⁵⁴ Vaatimus taloudellisen edun selvästä epäsuhtaisuudesta vastikkeeseen nähden viestii siitä, että kiskontasäännöksellä on tarkoitettu puuttua vain karkeisiin väärinkäyttöihin vaihdantatilanteissa. Oikeustieteessä tätä on selitetty sillä, että ilman selvyysvaatimusta taloudellinen vaihdanta rajoittuisi liikaa.¹⁵⁵ Toisin kuin esimerkiksi petoksesta, kiskonnasta ei olekaan säädetty lainkaan lievää tekemuotoa. Lainsäätäjän selkeä tarkoitus näyttää olleen, ettei lievä kiskonta ole rikosoikeudellisesti merkityksellistä kiskontaa: jos taloudellisen edun ja siitä annetun vastikkeen välillä ei vallitse selvää epäsuhtaa, kyse on vain siviilioikeudellisesta riita-asiasta.¹⁵⁶

Kiskontasäännös mahdollistaa kuitenkin tapauskohtaisten olosuhteiden huomioon ottamisen: sille, minkä suuruista epäsuhtaa kiskonnan rangaistavuus edellyttää, ei voida antaa kiinteitä tai kaavamaisia kaikkiin tilanteisiin soveltuvia ohjeita, vaan kutakin yksittäistapausta on arvioitava erikseen ottaen huomioon sen kaikki olosuhteet.¹⁵⁷ Vanhemmassa oikeustieteessä on kuitenkin katsottu, että selvä epäsuhte suoritusten välillä olisi olemassa siinä tapauksessa, että asiaa ymmärtävä voi niihin olosuhteisiin perehdyttyään, jossa suoritukset tapahtuvat, epäröimättä todeta taloudelliseen arvoon nähden huomattavan epäsuhteen olevan olemassa.¹⁵⁸

Epäsuhtaan arviointi on keskeisesti yhteydessä erityisesti tapauksessa hyväksikäytettävän taloudelliseen tai henkiseen riippuvuussuhteeseen sekä hyväksikäyttäjän suoritukseen: niiden laatu ja luonne vaikuttavat siihen, vallitseeko taloudellisen edun ja siitä annetun vastikkeen välillä selvä epäsuhta. Oikeustieteessä on katsottu, että kymmenissä euroissa mitattava taloudellinen etu voi olla selvässä epäsuhteessa suoritukseen nähden esimerkiksi silloin, kun käytetään hyväksi toisen hädänalaista tilaa.¹⁵⁹ Epäsuhtaan arviointia ei voidakaan koskaan tehdä erillään kiskonnan muiden tunnusmerkistökäytöiden täyttymisen arvioinnista.

154 Aiemmin kiskontasäännöksessä puhuttiin ilmeisestä epäsuhteesta. Oikeustieteessä on katsottu, ettei sanamuodon muutoksella ole tavoiteltu soveltamiskäytännön muutosta, vaan tavoitteena on ollut ainoastaan tunnusmerkistön kielellinen modernisointi. Näin Tapani 2010, s. 297. Kielellisesti ”ilmeinen” näyttäisi kuitenkin edellyttävän merkittävämpää epäsuhdetta kuin ”selvä”.

155 Hakamies 2022, s. 1241–1244.

156 HE 66/1988 vp, s. 131.

157 Hakamies 2022, s. 1249–1250; Livson 1960, s. 44; Salmiala 1931, s. 49–50.

158 Honkasalo 1964, s. 149; Livson 1960, s. 44; Salmiala 1931, s. 51.

159 Hakamies 2022, s. 1250.

Laki tai sen esityöt eivät anna vastausta kysymykseen siitä, mistä näkökulmasta arvio taloudellisen edun ja siitä suoritettujen vastikkeiden välillä tehdään. Oikeustieteessäkin tästä ei vallitse yksimielisyyttä. Erityisesti vanhemmassa oikeustieteessä katsottiin, että arvio olisi tehtävä tekijän näkökulmasta.¹⁶⁰ Jussi Tapani on kuitenkin kritisoinut tekijän näkökulmaa siitä että, se mahdollistaisi tekijälle kohtuuttoman laajan mahdollisuuden vedota erilaisiin vertailua vaikeuttaviin taloudellisiin seikkoihin ja niiden ennakoimattomiin muutoksiin. Yksinomaan asianomistajan näkökulmasta tehtävä arviointi saattaisi puolestaan korostaa liikaa uhrinäkökulmaa.¹⁶¹ Tuoreemmassa oikeustieteessä katsotaankin, että arvioinnin on oltava objektiivista eli se on tehtävä ulkopuolisen tarkkailijan näkökulmasta.¹⁶²

Alipalkkaustapauksissa korostuu, että vaatimus taloudellisen edun selvästä epäsuhtaisuudesta vastikkeeseen nähden on suhteutettava siihen, minkälaista ja -luonteista asianomistajan taloudellisen tai muun ahdingon, riippuvaisen aseman, ymmärtämättömyyden tai ajattelemattomuuden hyväksikäyttö on tapauksessa ollut. Hyväksikäytön vakavuus voi kompensoida tiettyssä määrin sitä, ettei taloudellinen etu muodostu euromäärällisesti suureksi. Jos hyväksikäyttö on vakavampaa, näyttäisi selvältä, että sadoissa euroissa mitattava taloudellinen etu riittää täyttämään vaatimuksen selvästä epäsuhtaisuudesta.

2.5.2.5 Tahallisuus

Kiskonta on rangaistavaa vain tahallisena. Tahallisuusteoreettisesti tunnusmerkistö rakentuu sekä seuraus- että olosuhdetahallisuutta edellyttävistä tunnusmerkistötekijöistä. Seuraustahallisuus viittaa tekijän tahallisuuteen suhteessa tunnusmerkistöön liittyvään seuraukseen¹⁶³ eli kiskonnan yhteydessä menettelystä hänelle tai toisella aiheutuvaan taloudelliseen etuun.¹⁶⁴ Olosuhdetahallisuus viittaa tekijän tahallisuuteen suhteessa muihin tunnusmerkistötekijöihin, joita rikoksen tunnusmerkistöön kuuluu.¹⁶⁵ Kiskonnan tunnusmerkistössä tämä tarkoittaa ensinnäkin epäsuhdetta, joka vallitsee hyväksikäyttäjän ottaman tai edustaman ja hänen antamansa vastikkeen välillä: tekijän on olosuhdetahallisuuden edellyttämällä tavalla oltava tietoinen niistä tosiasiallisista olosuhteista, jotka määräävät suorituksen ja vastasuorituksen arvon. Lisäksi olosuhdetahallisuuteen kuuluu tietoisuus siitä, että epäsuhteessa olevan edun saamisessa tai edustamisessa käytetään

160 Salmiala 1931, s. 53.

161 Tätä näkökulmaa on kannattanut Serlachius (Särkilahti) 1924, s. 231.

162 Hakamies 2022, s. 1249–1250; Tapani 2010, s. 298. Ks. myös Honkasalo 1964, s. 150.

163 HE 44/2002 vp, s. 72.

164 Tapani 2010, s. 299.

165 HE 44/2002 vp, s. 73.

hyväksi vähintään yhtä niistä laissa mainituista olosuhteista (taloudellinen tai muu ahdinko, tekijästä riippuvainen asema, ymmärtämättömyys, ajattelemattomuus), joka saa asianomistajan alistumaan kiskonnalle.¹⁶⁶

Käytännössä seuraustahallisuuden ja olosuhdetahallisuuden arvioinnit kietoutuvat yhteen: Jotta tekijä voi olla tietoinen siitä, että menettelystä aiheutuu hänelle tai toiselle taloudellista etua, tekijän on oltava tietoinen olosuhteista, joiden perusteella suorituksen ja vastasuorituksen arvot määräytyvät. Jotta kyse olisi juuri kiskonnasta aiheutuneesta taloudellisesta edusta, tekijän on myös oltava tietoinen asianomistajan taloudellisesta tai muusta ahdingosta, riippuvaisesta asemasta, ymmärtämättömyydestä tai ajattelemattomuudesta. Toisin sanoen seuraus- ja olosuhdetahallisuuden arviointia ei voida käytännössä erottaa toisistaan. Tekijän käsitys siitä, onko taloudellinen etu selvästi epäsuhteessa vastikkeeseen nähden, ei sen sijaan ole enää tahallisuuskysymys. Tekijän mahdollista virheellistä käsitystä epäsuhteen olemassaolosta arvioidaankin erehdyksenä. Lähtökohtaisesti kyse on soveltamiserehdyksestä, josta ei kuitenkaan ole erikseen säännelty rikoslaissa, vaan soveltamiserehdyistä on arvioitava tapauksen olosuhteista riippuen joko rikoslain 4 luvun (515/2003) 1 §:n tunnusmerkistöerehdyksenä tai saman 2 §:n kieltoerehdyksenä.¹⁶⁷

Seuraustahallisuudesta säädetään rikoslain 3 luvun 6 §:ssä. Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kannalta pykälän keskeisin sisältö ilmenee sen ensimmäisestä virkkeestä: tekijä on aiheuttanut tunnusmerkistön mukaisen seurauksen tahallaan, jos hän on tarkoittanut aiheuttaa seurauksen taikka pitänyt seurauksen aiheutumista varmana tai varsin todennäköisenä. Alipalkkaus on usein tarkoituksellista toimintaa, jolloin seuraustahallisuus täyttyy jo tarkoitustahallisuuden perusteella. Se täyttyy, jos tekijän tarkoituksena on ollut hankkia tai edustaa itselle tai toiselle taloudellista etua. Seuraustahallisuuden täyttymiseen riittää kuitenkin myös tahallisuuden alin aste eli todennäköisyystahallisuus. Tekijän menettely on tahallista vielä silloinkin, kun hän on pitänyt varsin todennäköisenä, että kiskontateosta aiheutuu hänelle tai toiselle taloudellista etua.

Olosuhdetahallisuudesta ei ole pykälää rikoslaissa, mutta tunnusmerkistöerehdyistä koskeva rikoslain 4 luvun 1 § vaikuttaa välillisesti olosuhdetahallisuuden sisältöön. Rikoslain yleisen osan uudistuksen yhteydessä olosuhdetahallisuus päätettiin jättää oikeuskäytännössä arvioitavaksi, mutta arviointi kytkettiin toisaalta tunnusmerkistöerehdyssääntöseen.¹⁶⁸ Uudistusta seuranneiden lähemmäs kahdenkymmenen vuoden aikana korkein

166 HE 66/1988 vp, s. 139–140; Hakamies 2022, s. 1250–1251; Tapani 2010, s. 300–301.

167 Matikkala 2008, s. 560.

168 LaVM 28/2002 vp, s. 9–10.

oikeus on lukuisissa ratkaisuissaan ottanut kantaa olosuhdetahallisuuden alarajaan.¹⁶⁹ Toistaiseksi korkein oikeus on aina arvioinut olosuhdetahallisuuden alarajaa todennäköisyystahallisuuden perusteella. Vallitseva kanta oikeustieteessä onkin, että olosuhdetahallisuuden alarajaksi on vakiintunut todennäköisyystahallisuus.¹⁷⁰

Kiskonnan tunnusmerkistössä olosuhdetahallisuuden täytyminen edellyttää sitä, että tekijä on mieltänyt vähintään varsin todennäköiseksi niiden seikkojen käsillä olon, jotka määräävät suorituksen ja vastasuorituksen arvon. Lisäksi tekijän on mielletävä vähintään varsin todennäköiseksi asianomistajan taloudellinen tai muu ahdinko, riippuvainen asema tekijästä taikka ymmärtämättömyys tai ajattelemattomuus. Vaikka puhtaan teoreettisesta näkökulmasta tarkasteltuna olosuhdetahallisuuden täyttymiseksi riittää todennäköisyystahallisuus, käytännössä kyse lienee aina joko–tai -tilanteesta: tekijä joko on tai ole tietoinen suorituksen ja vastasuorituksen arvon määrittävistä seikoista sekä asianomistajan taloudellisen tai henkisen riippuvuussuhteen olemassaolosta.

2.5.3 Törkeä kiskonta

2.5.3.1 Tausta

Törkeästä kiskonnasta säädetään rikoslain 36 luvun 7 S:ssä seuraavasti:

Jos kiskonnassa

1. tavoitellaan huomattavaa hyötyä,
2. aiheutetaan huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa,
3. rikoksenteijä käyttää häikäilemättömästi hyväksi toisen erityistä heikkoutta tai muuta turvatonta tilaa tai
4. rikos tehdään erityisen suunnitelmallisesti

ja kiskonta on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksenteijä on tuomitava törkeästä kiskonnasta vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

169 Tuoreemmista ratkaisuista ks. esimerkiksi KKO 2019:107; KKO 2016:92 (ään.); KKO 2015:66; KKO 2014:54; KKO 2013:55; KKO 2013:17 (ään.); KKO 2012:66.

170 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 202; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 291.

Tunnusmerkistöllisesti törkeä kiskonta rakentuu neljästä kvalifiointi- eli ankaroittamisperusteesta, joista vähintään yhden on aina täytyttävä. Lisäksi tunnusmerkistöön liittyy kokonaistörkeysvaatimus: vähintään yhden kvalifiointiperusteen täyttymisen lisäksi kiskontateon on aina myös oltava kokonaisuutena arvostellen törkeä, jotta kyse olisi törkeästä kiskonnasta.

Kiskonnan törkeälle tekemuodolle on hahmoteltu jo lain esitöissä oma, joskin rajattu soveltamisalansa rikosoikeudellisessa puuttumisessa työperäiseen hyväksikäyttöön: lain esitöiden mukaan kiskonnantapaista työsyrrjintää koskeva säännös syrjäytyy, jos tekoon soveltuu sitä ankarammin rangaistu törkeää kiskontaa koskeva rikoslain säännös.¹⁷¹ Kiskonnantapaisesta työsyrrjinnästä voidaan tuomita sakkoa tai vankeutta enintään kaksi vuotta, kun taas törkeästä kiskonnasta tuomitaan aina vankeutta vähintään neljä kuukautta ja enintään neljä vuotta. Törkeä kiskonta on jo rangaistusasteikkonsa perusteella huomattavasti kiskonnantapaista työsyrrjintää vakavampi rikos. Törkeä kiskonta ei varsinaisesti ole kiskonnantapaisen työsyrrjinnän kvalifioitu tekemuoto. Lain esitöistä välittyy kuitenkin selkeä viesti siitä, että kiskonnantapaisen työsyrrjinnän ylittäessä vakavuudeltaan tietyn asteen tekoa on arvioitava RL 47:3a:n sijaan törkeänä kiskontana.¹⁷²

Laki ja sen esityöt jättävät kuitenkin täsmentämättä, milloin kiskonnantapainen työsyrrjintä on laadultaan ja olosuhteiltaan niin vakavaa, että tekoa tulisikin arvioida törkeänä kiskontana. Törkeän kiskonnan kvalifiointiperusteet ovat normatiivisesti avoimia. Kvalifiointiperusteet on lisäksi laadittu rikoslain 36 luvun 6 §:n kiskontaa silmällä pitäen, minkä vuoksi lakitekstistä ja rikoslain 36 luvun kiskontarikoksia käsittelevistä lain esitöistä saa vain vähän johdantoa sille, milloin kvalifiointiperusteet ja kokonaistörkeysvaatimus täyttyisivät alun perin kiskonnantapaisena työsyrrjintänä arvioidun teon osalta.¹⁷³ Oikeuskäytäntöä rajanvedosta on lisäksi varsin vähän. Minna Kimpimäki onkin katsonut, että rajanvedosta on oikeuskäytännön perusteella toistaiseksi vaikea tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä tapausten vähäisen määrän takia.¹⁷⁴

Selvitystä varten kerätyn aineiston perusteella näyttäisi kuitenkin siltä, ettei käytännön ratkaisutoiminnassa aina tunnusteta törkeän kiskonnan soveltumista vakavissa alipalkkaustapauksissa. Aineistossa oli useita tapauksia, joissa syyttäjä oli nostanut syytteen ainoastaan kiskonnantapaisesta työsyrrjinnästä, vaikka jo teonkuvauksen perusteella oli selvää, että teko olisi saattanut täyttää törkeän kiskonnan tunnusmerkistön. Aineistossa tapauksia, joissa teolla oli tavoiteltu kymmenien- ja jopa satojentuhansien eurojen taloudellista

171 HE 103/2014 vp, s. 13; HE 151/2003 vp, s. 17.

172 HE 103/2014 vp, s. 13; HE 151/2003 vp, s. 17.

173 Ks. erityisesti HE 66/1988 vp, s. 140.

174 Kimpimäki 2021, s. 802–803.

hyötyä, arvioitiin tyypillisesti kiskonnantapaisena työsyryntänä.¹⁷⁵ Näin merkittävän taloudellisen hyödyn tavoittelu puoltaa jo yksinään ainakin syytteen nostamista törkeästä kiskonnasta. Teon kohdistuminen useisiin, jopa useisiin kymmeneen asianomistajiin, on puolestaan monesti osoitus siitä, että menettelyyn liittyy erityistä suunnitelmallisuutta, mutta aineistossa tällaisissakin tapauksissa syyte oli nostettu ainoastaan kiskonnantapaisesta työsyrynnästä.¹⁷⁶

Lisäksi alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön tyyppitapaus sisältää käytännössä aina ulkomaisen ja suomen kieltä osaamattoman asianomistajan Suomen työlainsäädännön sisältöä ja työntekijälle sen mukaan kuuluvia oikeuksia koskevan ymmärtämättömyyden tarkoituksellista hyväksi käyttämistä.¹⁷⁷ Jo alipalkkauksen tyyppitapaus sisältää siten piirteitä, jotka viittaavat siihen, että rikoksentekijä saattaa käyttää häikäilemättömästi ja myös suunnitelmallisesti hyväksi asianomistajan ymmärtämättömyyttä. Kokonaisuutena vaikuttaa siltä, että alipalkkaustapauksissa syyttäjien kynnys syytteen nostamiselle törkeästä kiskonnasta on muodostunut liian korkeaksi. Jos törkeästä kiskonnasta ei edes syytetä, jo syytesidonnaisuudesta seuraa, että myös tuomiot törkeästä kiskonnasta jäävät puuttumaan alipalkkaustapauksissa.

Alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö voi tulla arvioiduksi rikoslain 36 luvun kiskontarikoksena myös sen vuoksi, ettei teko täytä jotain kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistökriteeriä. Tässä selvityksessä kiinnitetään erityistä huomiota siihen, että kiskonnantapaisen työsyrynnän jäädessä täyttymättä puuttuvan syrjäntäperusteen vuoksi, menettelyä tulisi arvioida toissijaisesti rikoslain 36 luvun 6 §:n kiskontana. Vaikka törkeä kiskonta on asteikoltaan selkeästi kiskonnantapaisesta työsyryntää vakavampi rikos, sen täytyminen ei myöskään edellytä syrjäntäperusteen käsillä oloa. Ainakin teorian tasolla on siten mahdollista, että törkeänä kiskontana voi tulla arvioiduiksi myös tekoja, jotka eivät edes täytä kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistöä.

Tämä on tunnistettu myös lain esitöissä: tuoreen työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistyöstä annetun lain muuttamista koskevan hallituksen esityksen mukaan törkeä kiskonta voi tulla sovellettavaksi tapauksissa, joissa kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistö ei syrjäntäperusteen puuttuessa täyty.¹⁷⁸ Tämä luonnollisesti edellyttää,

175 Ks. esim. Pirkanmaan KäO R 16/652; Helsingin KäO R 15/7915; Varsinais-Suomen KäO R 15/1594; Satakunnan KäO R 14/1020; Etelä-Savon KäO R 12/1506; Pirkanmaan KäO R 10/5989.

176 Ks. erityisesti Varsinais-Suomen KäO R 15/1594; Satakunnan KäO R 14/1020; Etelä-Savon KäO R 12/1506.

177 Ks. esimerkiksi Etelä-Savon KäO R 18/1348; Helsingin KäO R 15/7915; Etelä-Savon KäO R 13/1665.

178 HE 303/2022 vp, s. 13.

että jokin kiskonnan kvalifointiperusteista täyttyy sekä että teko on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä. Teorian tasolla on mahdollista luonnostella esimerkkitapaus, jossa alipalkkaus on erittäin merkittävää ja suunnitelmallista, kohdistunut useisiin kymmeneen asianomistajiin ja tuottanut tekijälleen huomattavaa taloudellista hyötyä. Jos kuitenkin syrjintäperustetta ei voitaisi näyttää toteen, jopa törkeä kiskonta saattaisi kaikesta huolimatta soveltua menettelyyn, vaikkei se täyttäisikään kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistöä.

Rikosoikeudellisessa puuttumisessa vakavaan työperäiseen hyväksikäyttöön toinen merkittävä rajanveto syntyy törkeän kiskonnan ja ihmiskaupparikosten välille. Ihmiskaupasta tuomitaan vankeutta vähintään neljä kuukautta ja enintään kuusi vuotta. Törkeästä ihmiskaupasta tuomitaan puolestaan vankeutta vähintään kaksi vuotta ja enintään kymmenen vuotta. Törkeä kiskonta lähentelee siten jo rangaistusasteikkonsa perusteella vakavuudeltaan ja moitittavuudeltaan perusmuotoista ihmiskauppaa. Törkeän kiskonnan kvalifointiperusteissa on myös jo säännöksen sanamuodon perusteella osittaista päällekkäisyyttä ihmiskaupan tunnusmerkistössä tarkoitettujen keinojen kanssa. Tähän on kiinnitetty huomiota myös tuoreessa ihmiskauppaa ja sen lähirikoksia käsittelevässä selvityksessä.¹⁷⁹ Jos ihmiskaupan tunnusmerkistö jää täyttymättä työperäisen hyväksikäytön yhteydessä, esimerkiksi sen vuoksi että ihmiskauppasäännöksessä tarkoitettu pakkotyötä koskeva tunnusmerkistötekijä jää täyttymättä, törkeä kiskonta voi edelleen soveltua tapaukseen, eikä tekoa pidä automaattisesti lähestyä kiskonnantapaisena työsyryntänä. Käytännössä ei kuitenkaan ole aina tunnistettu törkeän kiskonnan mahdollista soveltumista tällaisissa tapauksissa.¹⁸⁰

Ihmiskaupparikoksen soveltuminen alipalkkaukseen oli rajattu selvityksen pohjana olleen tietotarvekuvauksen ulkopuolelle. Sen vuoksi tuomioistuimiin tehtyjä aineistopyyntöjä ei ollut laadittu niin, että aineisto kattaisi myös kaikki sellaiset tapaukset, joissa alipalkkaustekoa on arvioitu ihmiskaupparikoksena. Tästä huolimatta aineistoon oli seuloutunut mukaan joitakin sellaisia tapauksia, joissa ensisijainen syyte oli koskenut ihmiskauppaa. Koska aineistopyynnöt tehtiin silmällä pitäen kiskonnantapaisena työsyryntänä tai työsyryntänä arvioitua alipalkkausta, tapaukset olivat yleensä sellaisia, joissa ensisijainen

179 Ks. Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 213.

180 Ks. esim. THO 2013:8 (R 12/1529), jossa on arvioitu ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrynnän välistä rajanvetoa. Vaihtoehtoiset syytteet oli ratkaisussa nostettu ainoastaan kiskonnantapaisesta työsyrynnästä, vaikka tapauksen olosuhteissa törkeä kiskonta olisi hyvin saattanut täyttyä ainakin osassa syytekohtia, joita ei voitu arvioida ensisijaisen syyteen mukaisesti ihmiskauppana.

syyte ihmiskaupasta oli hylätty ja menettelyä oli arvioitu vaihtoehtoisen syytteen perusteella.¹⁸¹ Usein vaihtoehtoinen syyte koski kuitenkin ainoastaan kiskonnantapaista työsyryntää eikä lainkaan törkeää kiskontaa. Jo teonkuvausten perusteella teko olisi kuitenkin saattanut täyttää törkeän kiskonnan tunnusmerkistön, ja vaihtoehtoisen syytteen nostaminen törkeästä kiskonnasta kiskonnantapaisten työsyryntään sijasta tai ohella olisi ollut perusteltua.¹⁸²

Yhteenvedona voidaan todeta, että alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö voi tulla arvioiduksi myös rikoslain 36 luvun 7 §:n mukaisena törkeänä kiskontana. Ilmiöön soveltuvien eri tunnusmerkistöjen päällekkäisyyden sekä oikeuskäytännön vähäisyyden vuoksi on kuitenkin epäselvää, milloin olosuhteet ovat käytännössä sellaiset, että alipalkkausteko tulee rubrikoida törkeäksi kiskonnaksi. Seuraavaksi selvityksessä analysoidaankin törkeän kiskonnan kvalifointiperusteita ja kokonaistörkeysvaatimusta sekä selvitetään, millainen sisältö niille on annettu oikeuskäytännössä sekä -tieteessä. Tämän jälkeen jokaista kvalifointiperustetta sekä kokonaistörkeysvaatimusta peilataan vakavien alipalkkaustapausten ominaispiirteisiin ja muodostetaan käsitys siitä, millaisissa olosuhteissa ne voisivat täyttyä alipalkkauksen kontekstissa.

2.5.3.2 Huomattava hyöty

Törkeän kiskonnan ensimmäinen kvalifointiperuste on, että kiskontateolla tavoitellaan huomattavaa hyötyä. Kvalifointiperuste on saman sisältöinen törkeää petosta koskevan vastaavan kvalifointiperusteen kanssa.¹⁸³ Törkeää petosta käsittelevistä lain esitöistä ja oikeuskäytännöstä voidaankin hakea johdantoa sille, milloin teolla on tavoiteltu huomattavaa hyötyä. Jo lain sanamuodon perusteella on selvää, että kvalifointiperusteen täyttymiseksi riittää huomattavan taloudellisen hyödyn pelkkä tavoittelu. Tosiasiallista hyödyn saamista ei sen sijaan edellytetä. Alipalkkaustapauksissa hyöty on useimmiten myös konkreettisesti jo saatu. Tulkinnanvaraisempaa saattaa olla, onko alipalkkauksen yhteydessä joskus tavoiteltu suurempaakin hyötyä kuin on lopulta saatu.

Kuvitteellisessa esimerkkitapauksessa työnantaja on solminut usean saman alan työntekijän kanssa kahden vuoden määräaikaisten työsopimukset urakan loppuun saattamiseksi. Jokaisessa työsopimuksessa palkka on sovittu selkeästi TES:n mukaista vähimmäispalkkaa alhaisemmaksi, mistä työnantajalle syntyisi työsopimusten aiotun keston aikana 30 000

181 Poikkeuksena Keski-Suomen käräjäoikeuden ratkaisu R 18/100182, jossa vastaaja tuomittiin ihmiskaupasta yhteensä 26 syytekohtassa. Jokaisen syytekohtan osalta oli myös esitetty vaihtoehtoinen syyte törkeästä kiskonnasta.

182 Ks. esimerkiksi Päijät-Hämeen KäO R 20/1163.

183 HE 66/1988 vp, s. 140.

euron taloudellinen hyöty. Oletetaan nyt, että kaikki työntekijät irtisanoutuvat vuoden jälkeen, kun he ovat saaneet tietää, että heidän ymmärtämättömyyttään Suomen lainsäädännöstä on käytetty häikäilemättömästi hyväksi. Jos tekoa arvioidaan kiskontarikoksena, voidaanko katsoa, että teolla on tavoiteltu 30 000 euron taloudellista hyötyä lopulta saadun n. 15 000 euron sijaan?

Lain esitöiden perusteella hyödyn huomattavuutta arvioidaan kiskonnassa objektiivisesta näkökulmasta.¹⁸⁴ Toisin sanoen huomioon ei voida ottaa asianomistajaan ja hänen taloudelliseen tilanteeseensa liittyviä subjektiivisia seikkoja. Kvalifiointiperuste ei siten mahdollista työperäisessä hyväksikäytössä esimerkiksi ulkomaalaisten työntekijöiden usein verraten huonon taloudellisen tilanteen huomioon ottamista. Korkein oikeus on myös viime vuosina pyrkinyt yhdenmukaistamaan huomattavan taloudellisen hyödyn arviointia eri rikoksissa.¹⁸⁵ Ratkaisussa KKO 2015:52 onkin katsottu, että lakia säädettäessä tarkoituksena on ollut, että huomattavan hyödyn tunnusmerkin tulkinnan tulisi olla pitkälle samanlainen eri rikosten kohdalla.¹⁸⁶

Ratkaisussa KKO 2015:52 10 079,83 euron määräistä hyötyä ei pidetty vielä törkeän petoksen tunnusmerkistössä edellytetyllä tavalla huomattavana.¹⁸⁷ Ratkaisussa KKO 2010:62 puolestaan 14 000 euroa pidettiin huomattavana taloudellisena hyötynä. Törkeää kavallusta koskevassa ratkaisussa KKO 2019:33 17 333 euron rahavarojen kavaltamisen katsottiin koskevan suurta määrää varoja sekä aiheuttaneen asianomistajalle tämän olot huomioon ottaen erityisen tuntuva vahinkoa.¹⁸⁸ Oikeustieteessä ratkaisuja on tulkittu niin, että ainakin 17 000 euron suuruusluokkaa olevaa taloudellista hyötyä olisi jo pidettävä huomattavana myös törkeän petoksen tunnusmerkistössä.¹⁸⁹ Kun tarkoitus on ollut yhdenmukaistaa huomattavan hyödyn tunnusmerkin tulkintaa eri rikoksissa, ainakin 17 000 euron määrää on pidettävä huomattavana taloudellisena hyötynä myös törkeässä kiskonnan tunnusmerkistössä. On myös esitetty, että noin 15 000 euron taloudellinen hyöty saattaisi yhä riittää kvalifiointiperusteen täyttymiseen.¹⁹⁰

Alipalkkaukseen perustuvassa työperäisessä hyväksikäytössä asianomistajia on tyypillisesti useita, mutta rikos yksiköidään vakiintuneesti tästä huolimatta ainoastaan yhdeksi kiskontarikokseksi. Oikeustieteessä on esitetty, ettei kiskontateolla tavoiteltua huomattavaa

184 HE 66/1988 vp, s. 140.

185 Hakamies 2022, s. 1224.

186 KKO 2015:52, kohta 10.

187 KKO 2015:52, kohta 15.

188 KKO 2019:33, kohdat 15–17.

189 Hakamies 2022, s. 1224.

190 Kimpimäki 2021, s. 802, alaviite 56.

hyötyä ole tällaisessa tapauksessa tarpeellista arvioida asianomistajakohtaisesti, vaan arvio voidaan perustaa kaikilta asianomistajilta tavoiteltuun hyötyyn.¹⁹¹ Toisin sanoen mitä useampaan asianomistajaan kiskontateko kohdistuu, sitä helpommin kvalifiointiperuste myös täyttyy, koska jokaiselta yksittäiseltä asianomistajalta tavoiteltu hyöty ikään kuin lasketaan yhteen. Tämä on keskeinen seikka alipalkkaustapauksissa, joissa teko tyypillisesti yksiköidään vain yhdeksi kiskontarikokseksi, vaikka se olisikin kohdistunut useisiin eri asianomistajiin.

2.5.3.3 Huomattava tai erityisen tuntuva vahinko

Törkeän kiskonnan toisen kvalifiointiperusteen mukaan kiskontateon kvalifioi, jos teolla aiheutetaan huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa. Myös kyseinen kvalifiointiperuste löytyy saman sisältöisenä törkeän petoksen tunnusmerkistöstä. Kvalifiointiperusteen täyttymistä petoksen yhteydessä käsittelevää oikeuskäytäntöä voidaan hyödyntää myös vastaavaa törkeän kiskonnan tunnusmerkistökäsitteitä tulkittaessa. Vahingon huomattava tuntuvuus arvioidaan objektiivisesti samalla tavoin kuin ensimmäisen kvalifiointiperusteen hyödyn huomattavuus.¹⁹² Oikeustieteessä onkin katsottu, että huomattavan vahingon määrä on perusteltua asettaa samalle tasolle kuin huomattavan taloudellisen hyödynkin määrä.¹⁹³ Törkeässä kiskonnassa huomattavana taloudellisena vahinkona voidaan siten pitää ainakin 17 000 euron suuruista ja sitä suurempaa vahinkoa. On myös mahdollista, että noin 15 000 euron taloudellisessa vahingossa saattaisi jo olla kyse huomattavan tuntuva vahingosta.

Vahingon erityinen tuntuvuus arvioidaan suhteessa uhrin omiin varallisuusoloihin.¹⁹⁴ Erityisen tuntuvuuden arviointi saa siten subjektiivisia piirteitä, sillä asianomistajan henkilökohtainen taloudellinen tilanne vaikuttaa siihen, voidaanko vahinkoa pitää erityisen tuntuvana. Myös kiskonnan yhteydessä vahinkoa voidaan siten pitää erityisen tuntuvana uhrin subjektiivisesta näkökulmasta, vaikka se ei olisikaan objektiivisesta näkökulmasta huomattavan suuri.¹⁹⁵ Kvalifiointiperusteen kytkeminen vahingon erityiseen tuntuvuuteen mahdollistaa alipalkkauksen kontekstissa ulkomaalaisten työntekijöiden usein kotimaisia työntekijöitä heikompien varallisuusolojen ja taloudellisen tilanteen huomioon ottamisen. Tässä kontekstissa vahinko voi olla uhrin näkökulmasta erityisen tuntuva, vaikkei

191 Kimpimäki 2021, s. 802.

192 HE 66/1988 vp, s. 140.

193 Hakamies 2022, s. 1225.

194 HE 66/1988 vp, s. 140.

195 HE 66/1988 vp, s. 135 ja 140.

se euromäärällisesti olisikaan huomattavan suuri. Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön yhteydessä juuri vahingon erityinen tuntuvuus asianomistajan näkökulmasta saattaa usein olla seikka, joka kvalifioi teon törkeäksi kiskonnaksi.

Eryyisen tuntuva vahingon arviointi tehdään subjektiivisesta näkökulmasta, eikä arviointia ole siksikään perusteltua saati mahdollista kiinnittää tiettyyn euromäärään.¹⁹⁶ Oikeustieteessä on arvioitu, että petoksen yhteydessä 7 500–9 000 euron suuruista vahinkoa voitaisiin usein pitää sellaisena vahinkona, jota yksityishenkilön ollessa asianomistajana voi pitää kvalifiointiperusteen täyttävänä erityisen tuntuva vahinkona. Pienituloisten kohdalla määrä voisi olla tätä pienempikin.¹⁹⁷ Törkeän kiskonnann tunnusmerkistössä erityisen tuntuva vahinkoa on perusteltua tulkita samalla tavalla kuin törkeän petoksenkin tunnusmerkistössä. Työperäisen hyväksikäytön ominaispiirteet huomioiden 7 500 euroa huomattavasti pienempikin vahinko saattaa siten riittää kvalifiointiperusteen täyttymiseen: jo 5 000 euron vahinko saattaa olla erityisen tuntuva jo valmiiksi matalapalkka-alalla työskentelevälle henkilölle.

Oikeustieteessä on katsottu, että aiheutettua huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa olisi aina arvioitava asianomistajakohtaisesti. Jotta kvalifiointiperuste soveltuisi tapauksissa, joissa kiskontateko on yksiköity yhdeksi rikokseksi siitä huolimatta, että se kohdistuu useisiin eri asianomistajiin, täytyisi kiskontateolla siten olla aiheutettu jokaiselle asianomistajalle huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa.¹⁹⁸ Subjektiivisesta näkökulmasta arvioitavan erityisen tuntuva vahingon osalta tulkinta on perusteltu, koska siinä ratkaisevia ovat juuri asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet. Sen sijaan objektiivisesta näkökulmasta arvioitavan aiheutetun huomattava vahingon osalta tulkinta voidaan kyseenalaistaa: kun kyse on objektiivisesta arvioinnista, arviota ei ole samalla tavoin tarpeellista tehdä asianomistajakohtaisesti.

2.5.3.4 Eryyisen heikkouden tai muun turvattoman tilan häikäilemätön hyväksikäyttö

Törkeän kiskonnann kolmas kvalifiointiperuste koskee tekotavan erityistä paheksuttavuutta: kiskontateon voi kvalifioida törkeäksi, jos rikoksenteijä käyttää häikäilemättömästi hyväksi toisen erityistä heikkoutta tai muuta turvatonta tilaa. Lain esitöiden mukaan häikäilemättömyys saattaisi ilmetä toisen taloudellisen tai muun ahdingon, riippuvaisen aseman, ymmärtämättömyyden tai ajattelemattomuuden hyväksi käyttämisen poikkeuksellisen räikeinä tapauksina.¹⁹⁹ Kvalifiointiperuste löytyy identtisenä törkeän kiristyk-

196 Samansuuntaisesti Kimpimäki 2021, s. 802, alaviite 56.

197 Hakamies 2022, s. 1225–1226.

198 Samoin Kimpimäki 2021, s. 802.

199 HE 66/1988 vp, s. 140.

sen tunnusmerkistöstä, jota käsittelevien lain esitöiden mukaan häikäilemättömästä heikkouden tai turvauoman tilan hyväksi käyttämisestä on kysymys silloin, kun rikoksen tekijä toimii laskelmoivasti ja keinoista piittaamatta.²⁰⁰ Sanottu pätee myös törkeän kiskonnan yhteydessä. Laskelmoitavuus viittaa toisaalta jo rikoksen tekemiseen erityisen suunnitelmallisesti, joka on kiskonnan neljäs kvalifiointiperuste.

Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön tyyppitapaus on se, että ulkomaalaisen työntekijän kielitaidottomuutta sekä ymmärtämättömyyttä Suomen työlainsäädännöstä ja työntekijöiden oikeuksista käytetään tietoisesti hyväksi. Usein tähän yhdistyy työntekijän muutenkin riippuvainen asema työnantajasta. Se voi perustua esimerkiksi velkasuhteeseen tai asumiseen työnantajan järjestämässä asunnossa, jota ilman työntekijä jäisi asunnottomaksi. Nämä seikat luovat perustan koko hyväksikäytölle ja mahdollistavat myös sen jatkumisen, koska työntekijän tosiasialliset mahdollisuudet ottaa selvää tai pitää kiinni oikeuksistaan ovat tässä kontekstissa hyvin pienet. Kiteytetysti jo työperäisen hyväksikäytön tyyppitapaukseen liittyy lähtökohtaisesti sellaisia seikkoja, jotka viittaavat siihen, että rikosentekijä käyttää häikäilemättömästi hyväksi toisen erityistä heikkoutta, eikä kynnys kvalifiointiperusteen soveltumiselle nouse työperäisen hyväksikäytön kontekstissa korkealle jo sen ominaispiirteiden vuoksi.

Turvattoman tilan käsitettä ei ole avattu törkeää kiskontaa käsittelevissä lain esitöissä. Turvaton tila kuuluu kuitenkin ihmiskauppasäännöksessä tarkoitettuihin keinoihin. Ihmiskauppasäännöstä käsittelevien lain esitöiden mukaan turvaton tila liittyy uhuriin itseensä. Jokin uhrin elämän olosuhde tai ominaisuus tekee hänet haavoittuvaiseksi ja altistaa hänet normaalia enemmän hyväksikäytölle, ja tekijä käyttää tätä uhrin haavoittuvaista asemaa hyväkseen.²⁰¹ Henkilö voi olla turvattomassa tilassa esimerkiksi vaikean taloudellisen tilanteen, asunnottomuuden, vakavan sairauden, päihteiden käytön, nuoren iän tai pakolaisuuden vuoksi. Myös lähiomaisen vakava sairaus tai päihteiden käyttö voi johtaa henkilön turvattomaan tilaan. Turvaton tila voi liittyä myös henkilön vaikeaan sosiaaliseen asemaan.²⁰² Alipalkkauksen yhteydessä kyse voisi olla esimerkiksi paperittomista työntekijöistä. Turvattomuutta voivat lisätä henkilön psyykkiseen tilaan vaikuttavat kokemukset esimerkiksi väkivallasta.²⁰³ Nykyisin turvatonta tilaa ei ole enää perusteltua tulkita suppeasti edes ihmiskauppasäännöksen yhteydessä,²⁰⁴ eikä suppealle tulkinnalle ole perusteita myöskään kiskonnan kontekstissa.

200 HE 66/1988 vp, s. 101.

201 HE 103/2014 vp, s. 7.

202 HE 34/2004 vp, s. 93–94.

203 HE 34/2004 vp, s. 93–94.

204 Tästä LaVM 15/2014 vp, s. 3; LaVM 4/2004 vp, s. 8.

Törkeän kiskonnan kontekstissa turvaton tila tarkoittaa siten asianomistajaan tai asianomistajan läheiseen henkilöön liittyviä olosuhteita, jotka asettavat asianomistajan entistäkin haavoittuvampaan asemaan ja korostavat oikeustoimisuhteen epätasapainoisuutta.²⁰⁵ Ulkomaiseen työvoimaan kohdistuvan alipalkkauksen yhteydessä tällaisia seikkoja voisivat tyypillisesti olla esimerkiksi asianomistajan vaikea taloudellinen tilanne, asunnottomuus, pakolaistausta sekä siihen mahdollisesti liittyvä paperittomuus. Mitä tietoisempaa ja laskelmoivampaa tällaisen erityisen haavoittuvuuden hyväksikäyttö on, sitä perustellumpaa on katsoa kvalifiointiperusteen täyttyvän.

2.5.3.5 Erityinen suunnitelmallisuus

Törkeän kiskonnan neljännen ankaroittamisperusteen mukaan kiskontateon kvalifioi, jos rikos tehdään erityisen suunnitelmallisesti. Lain esitöiden mukaan kvalifiointiperuste kattaa selkeästi ammattimaisen kiskonnan tapaukset. Erityistä suunnitelmallisuutta voi kuitenkin liittyä myös ainutkertaiseen kiskontatekoon. Törkeässä kiskonnassa erityinen suunnitelmallisuus voi ilmetä esimerkiksi rikoksen huolellisena valmisteluna ja sen ilmitulon välttämiseen tähtäävänä järjestelyinä.²⁰⁶ Erityinen suunnitelmallisuus edellyttää jo kielellisesti varsin paljon. Alipalkkauksen yhteydessä erityistä suunnitelmallisuutta voi ilmetä erityisesti silloin, kun kiskontateko kohdistuu lukuisiin asianomistajiin, joiden ymmärtämättömyyttä esimerkiksi Suomen työlainsäädännön sisällöstä käytetään systemaattisesti hyväksi taloudellisen hyödyn saavuttamiseksi.²⁰⁷ Myös menettelyn kesto kertoo suunnitelmallisuudesta, ja oikeuskäytännössä yli vuoden jatkunutta alipalkkaustekoa on jo pidetty suunnitelmallisena.²⁰⁸

2.5.3.6 Kokonaistörkeysvaatimus

Rikosten kvalifioidut tekemuodot edellyttävät vähintään yhden ankaroittamisperusteen täyttymistä sekä sitä, että tekoa on pidettävä myös kokonaisuutena arvostellen törkeänä. Kokonaistörkeysarviointi liittyy siten aina jokaisen rikoksen törkeään tekemuotoon, jos se on kriminalisoitu.²⁰⁹ Arvioinnin sisältö määräytyy ensisijaisesti kyseisen rikoksen ja rikostyyppin ominaispiirteiden perusteella. Joskus kvalifiointiperusteen ilmenemistapa saattaa olla niin vahingollinen tai vaarallinen, että se jo sellaisenaan antaa aiheen arvioida

205 HE 66/1988 vp, s. 140.

206 HE 66/1988 vp, s. 140.

207 Esimerkiksi ratkaisussa Satakunnan KäO R 14/1020 asianomistajia oli yhteensä 94. Syyte oli kuitenkin nostettu ainoastaan kiskonnantapaisesta työsyrynnästä.

208 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 217.

209 HE 66/1988 vp, s. 19.

rikoksen myös kokonaisuutena arvostellen törkeäksi.²¹⁰ Jos esimerkiksi kiskontateolla on tavoiteltu yli sadan tuhannen euron taloudellista hyötyä tai aiheutettu vastaavan suuruinen taloudellinen vahinko, teko on perusteltua katsoa myös kokonaisuutena arvostellen törkeäksi jo pelkästään tällä perusteella.

Teon pitämistä myös kokonaisuutena arvostellen törkeänä puoltaa aina vahvasti, jos siihen soveltuu useampi kuin yksi kvalifointiperuste.²¹¹ Esimerkiksi ratkaisussa KKO 2020:15 kiskontan kokonaistörkeysvaatimus täyttyi sillä perusteella, että taloudellista hyötyä (24 800 euroa) oli pidettävä huomattavana ja rikos oli myös tehty erityisen suunnitelmallisesti.²¹² Alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön liittyy jo lähtökohtaisesti sellaisia piirteitä, että ainakin sen vakavissa tapauksissa useamman kuin yhden törkeän kiskontan kvalifointiperusteen täytyminen on hyvin lähellä: teolla on usein tavoiteltu huomattavaa hyötyä ja aiheutettu asianomistajalle erityisen tuntuva vahinkoa, teossa on monesti käytetty häikäilemättä hyväksi asianomistajan ymmärtämättömyyttä Suomen työläisäädännöstä ja työoloista sekä mahdollisesti myös asianomistajan riippuvaista asemaa tekijästä sekä teko on saattanut kohdistua lukuisiin eri asianomistajiin ja kestää pitkään, mikä viittaa jo erityiseen suunnitelmallisuuteen.

Oikeuskäytännössä törkeää kiskontaa on sovellettu alipalkkaustapauksissa myös silloin, kun tavoiteltu taloudellinen hyöty on ollut huomattava (objektiivisesta näkökulmasta arvioituna) ja teko samalla oli aiheuttanut erityisen tuntuva vahinkoa (subjektiivisesta näkökulmasta) asianomistajalle.²¹³ Näiden kahden kvalifointiperusteen samanaikainen täytyminen saattaa aktualisoitua juuri ulkomaiseen työvoimaan kohdistuvassa työperäisessä hyväksikäytössä ja johtaa siihen, että kiskontatekoa pidetään myös kokonaisuutena arvostellen törkeänä. Seurauksena tällaisesta tulkinnasta kuitenkin on, että se johtaa kahden kvalifointiperusteen täyttymiseen käytännössä automaattisesti: tavoiteltu ja saatu huomattava taloudellinen hyöty lienee alipalkkaustapauksissa aina myös aiheuttanut erityisen tuntuva vahinkoa asianomistajan kannalta, koska kyse on yleensä ulkomaalaisista taloudellisesti hyvin epävarmassa asemassa olevista henkilöistä.

Vakavaan työperäiseen hyväksikäyttöön liittyy usein se, että tekijä käyttää häikäilemättömästi hyväksi asianomistajan erityistä heikkoutta tai muuta turvatonta tilaa. Jos alipalkkaukseen liittyy ihmiskaupan piirteitä, kyseinen kvalifointiperuste täyttynee helposti. Tapauksissa, joissa ihmiskauppasäännös jää kuitenkin täyttymättä puuttuvan pakkotyötarkoituksen vuoksi, kyseinen törkeän kiskontan kvalifointiperuste täyttynee myös hyvin

210 KKO 2013:57, kohdat 6–7.

211 KKO 2013:57, kohta 6.

212 KKO 2020:15, kohta 15.

213 Esim. Varsinais-Suomen KäO R 12/1508.

usein. Usein tällaisessa tapauksessa teolla on myös aiheutettu uhrille erityisen huomattavaa taloudellista vahinkoa, jolloin kiskontatekkoa voi usein myös kokonaisuutena arvostellen pitää törkeänä, vaikkei ihmiskauppasäännös tulisikaan kyseeseen.²¹⁴

2.6 Petosrikokset

2.6.1 Tausta

Myös petosrikoksen täytyminen voi joissain alipalkkaustapauksissa tulla kyseeseen. Tässä selvityksessä petosrikoksilla tarkoitetaan petosta sekä sen kvalifioitua ja privilegioitua tekemuotoa, joista kaikista säädetään rikoslain 36 luvussa. Petosrikokset eroavat kiskontarikoksista, työsyrynnästä sekä niiden yhdistetylle teoreettiselle pohjalle rakentuvasta kiskonnantapaisesta työsyrynnästä selkeästi siinä suhteessa, että petosrikokset rakentuvat asianomistajan erehtymisen ja siitä hänelle aiheutuneen taloudellisen vahingon varaan. Juuri erehtymisen käsite on keskeinen petoksessa, ja se myös rajaa petosrikosten soveltumisalaa.²¹⁵ Ensisijaisesti alipalkkaustekoa onkin perusteltua lähestyä kiskontarikoksen näkökulmasta, eikä erehtymisen käsitettä ole lähtökohtaisesti tarpeellista lähteä ulottamaan tulkinnan avulla sellaisiin tekoihin, joissa ei ole selkeästi kyse asianomistajan erehdyttämisestä.

Kuten kiskontarikokset, myös petosrikokset suojaavat ennen kaikkea varallisuutta. Oikeushyvästä petoksen kriminalisointi palautuu selkeimmin perustuslain (PL) 15 §:n omaisuuden suojaan. Petosrikosten on tulkittu suojaavan myös taloudellisen vaihdannan edellyttämää luottamusta: talouselämän toimijoiden on voitava luottaa siihen, että potentiaaliset sopimuskumppanit toimivat avoimesti ja rehellisesti. Petosrikosten ydinsoveltamisalue on siten rikoslain 36 luvun kiskontarikosten tapaan perinteisesti liittynyt vaihdantaan.²¹⁶

Toisaalta petoksen kriminalisoinnissa on kyse yleiskriminalisoinnista, jonka ominaispiirteisiin ja etuihin kuuluu kyky mukautua yhteiskunnan muutokseen sekä sellaisiin tilanteisiin, joita ei lakia säädettäessä ole osattu edes ennakoida. Sen vuoksi petoksen tai sen kvalifioitun tai privilegioitun tekemuodon tunnusmerkistöä tulkittaessa ei voida antaa liikaa painoarvoa sille, ettei lain esitöissä ole otettu kantaa ja osattu ennakoitu säännöksen soveltumista ulkomaiseen työvoimaan kohdistuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön.

214 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 216–217; Kimpimäki 2021, s. 802.

215 HE 66/1988 vp, s. 128; Tapani 2018, s. 629; Honkasalo 1964, s. 163–164.

216 HE 66/1988 vp, s. 128; Tapani 2018, s. 629; Honkasalo 1964, s. 163–164.

2.6.2 Petos

Petoksesta säädetään rikoslain 36 luvun 1 §:ssä. Sen 1 momentissa säädetään petoksen perustapauksesta eli erehdyttämispetoksesta:

Joka, hankkiakseen itselleen tai toiselle oikeudetonta taloudellista hyötyä taikka toista vahingoittaakseen, erehdyttämällä tai erehdystä hyväksi käyttämällä saa toisen tekemään tai jättämään tekemättä jotakin ja siten aiheuttaa taloudellista vahinkoa erehtyneelle tai sille, jonka eduista tällä on ollut mahdollisuus määrätä, on tuomittava petoksesta sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi.

Pykälän 3 momentista ilmenee, että myös petoksen yritys on kriminalisoitu. Kiskonnasta poiketen petosvastuu voi siten aktualisoitua jo yritysasteelle jääneestä teosta. Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön näkökulmasta yritysvastuu ei kuitenkaan ole keskeinen, minkä vuoksi petoksen yritystä ei käsitellä. Pykälän 2 momentissa puolestaan säädetään erikseen tietojenkäsittelypetoksesta. Se ei kuitenkaan tule kyseeseen alipalkkauksen yhteydessä, eikä tietojenkäsittelypetosta sen vuoksi käsitellä selvityksessä tätä mainintaa enemmän. Selvityksessä keskitytään siten rikoslain 36 luvun 1 §:n 1 momentin erehdyttämispetokseen, koska lähinnä vain se voi tulla kyseeseen alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön yhteydessä.

Rikosoikeusteoreettisesti RL 36:1.1 rakentuu viidestä tunnusmerkistöllisestä edellytyksestä, joiden kaikkien on täytyttävä, jotta petosvastuu aktualisoituisi. Ne ovat:

1. Toisen erehdyttäminen tai toisen erehdyksen hyväksi käyttäminen,
2. toiselle siitä aiheutuva erehdys,
3. erehdyksen vallassa suoritettu määräämistoimi,
4. määräämistoimesta aiheutunut taloudellinen vahinko ja
5. tahallisuus.

Petos kuuluu käytännössä yleisimmin sovellettuihin tunnusmerkistöihin, ja petosasioita käsitellään tuomioistuimissa päivittäin. Tässä suhteessa petos eroaa kiskonnasta, jota käytännössäkin sovelletaan vain harvoin. Alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä ei kuitenkaan ole oikeuskäytännössä tietyvästi arvioitu petoksena, eikä selvitystä varten kerätyssä aineistossakaan ollut yhtään tapausta, jossa alipalkkaustekoa olisi arvioitu petoksena. Osaltaan tämä johtunee jo siitä, että alipalkkaus ei kuulu petoksen tunnusmerkistön soveltumisen ydinalueeseen, minkä vuoksi käytännössä on saatettu suhtautua pidättyväisesti petoksen soveltumiseen ilmiöön. Rikosoikeusteoreettisesta näkökulmasta pidättyvyydelle on myös hyvät perusteet: petoksen keskeiset tunnusmerkistökijät, erityisesti erehdyksen käsite, eivät kitkatta sovellu alipalkkauksen kontekstiin.

Vaikka petoksesta on olemassa rutkasti oikeuskäytäntöä ja tunnusmerkistön erityispiirteitä on oikeustieteessä käsitelty laajalti, petoksen edellytysten täyttymistä ei ole arvioitu alipalkkaustapausten ominaispiirteiden näkökulmasta. Tämän vuoksi selvityksessä analysoidaan seuraavaksi, milloin rikoslain 36 luvun 1 §:n 1 momentissa tarkoitettu petos voisi soveltua alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön. Tämä tapahtuu siten, että ensin analysoidaan, mitä petoksen tunnusmerkistöllisten edellytysten on tulkittu vaativan yleisellä tasolla. Tämän jälkeen yleisen tason analyysin tulokset siirretään selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kontekstiin: edellytyksiä peilataan alipalkkaustapausten ominaispiirteisiin ja analysoidaan, milloin edellytykset täyttyvät alipalkkauksen kontekstissa.

2.6.2.1 Toisen erehdyttäminen

Lain esitöiden mukaan erehdyttäminen voi olla paitsi valheellisen asianlaidan esittämistä myös muuta sellaista suhtautumista, joka asianomaisessa tilanteessa on omiaan johtamaan toista harhaan.²¹⁷ Erehdyttämisen tunnusmerkistökäsitteitä voidaan teoreettisesta näkökulmasta jakaa aktiiviseen ja konkludenttiseen erehdyttämiseen. Aktiivinen erehdyttäminen viittaa siihen, että virheellinen informaatio on toiselle annettavan selityksen eksplisiittinen osa. Kyse voi olla esimerkiksi suullisesti, kirjallisesti tai elein toteutetusta erehdyttämisteosta.²¹⁸ Alipalkkaustapauksissa selvästi aktiivisesta erehdyttämisestä olisi kyse esimerkiksi silloin, kun työnantaja ja -tekijä ovat sopineet työnteosta rahallista korvausta vastaan, mutta työnantajan tarkoituksena ei ole koskaan ollut maksaa työstä sovittua korvausta. Kyse voisi olla joko siitä, että korvaus jätetään maksamatta kokonaan, tai siitä, että maksettu korvaus on sovittua pienempi. Näissä tapauksissa on selkeästi kyse sellaisesta erehdyttämisestä, joka voi täyttää petoksen tunnusmerkistön.

Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön tyyppitapaus poikkeaa kuitenkin tästä. Yleensä kyse on siitä, että työnantaja maksaa ulkomaalaiselle työntekijälle heidän keskenään sopimaansa palkkaa, mutta sovittu palkka on pienempi kuin se, mihin työntekijä on esimerkiksi TES:n perusteella oikeutettu. Rajanveto aktiivisen ja konkludenttisen erehdyttämisen välillä on joskus vaikeaa. Näyttäisi kuitenkin siltä, ettei ulkomaalaiseen työntekijöihin kohdistuvan alipalkkauksen tyyppitapauksessa ole lähtökohtaisesti kyse aktiivisesta erehdyttämisestä. Sen vuoksi tapauksia on arvioitava ensisijaisesti konkludenttisenä erehdyttämisinä.

²¹⁷ HE 66/1988 vp, s. 131.

²¹⁸ Hakamies 2022, s. 1197–1198; Tapani 2018, s. 630; Virtanen 2005, s. 557–558.

Konkludenttisessa erehdyttämissä tekijä ei nimenomaisesti anna virheellistä informaatiota, vaan informaation virheellisyys perustuu siihen, että tekijän käyttäytymiseen liittyy tietty selitysarvo, jonka varaan toinen perustaa oman päätöksentekonsa.²¹⁹ Erehdyttämispetoksen ydinsoveltamisalue liittyy erilaisiin vaihdantatilanteisiin. Vaihdannassa on kyse sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, jossa osapuolet välittävät toisilleen informaatiota paitsi sanallisesti myös muulla käyttäytymisellään. Tässä kontekstissa osapuolen käyttäytyminen voi itsessään välittää sellaista informaatiota, jonka perusteella toinen osapuoli saa tehdä tiettyjä perusteltuja johtopäätöksiä, joiden varaan hän saa perustaa oman toimintansa.²²⁰ Tällöin vaikeneminenkin voi tarkoittaa sellaista informaation välittämistä, jossa on kyse vähintään konkludenttisesta erehdyttämisestä.²²¹

Esimerkiksi henkilön tilatessa taksia ja pyytäessä kuljettajaa viemään hänet tiettyyn osoitteeseen taksin tilannut viestii taksinkuljettajalle jo käyttäytymisellään kyseisessä sosiaalisessa vuorovaikutustilanteessa, että hän myös maksaa kyydistä. Tämä pätee, vaikkei kyydin hinnasta ja maksamisesta puhuttaisi tilauksen yhteydessä lainkaan. Sama pätee henkilöön, joka menee ravintolaan syömään: vaikkei hinnasta ja maksamisesta puhuttaisi lainkaan tilauksen yhteydessä, ravintolaan asioimaan tullut viestii jo käyttäytymisellään, että hän myös maksaa ruuasta. Jos henkilön aikomuksenakaan ei ole ollut maksaa kyydistä tai ruuasta ja juomista, hän on erehdyttänyt konkludenttisesti toista osapuolta. Oikeustieteessä katsotaan vakiintuneesti, ettei tällaisessa tilanteessa toiselle osapuolelle voida asettaa erityistä selonottovelvollisuutta, vaan hän saa luottaa siihen, että pelkästään sosiaalisen vuorovaikutuksen laadusta ja luonteesta seuraa, että toinen tekee vuorovaikutussuhteelle ominaiset toimet – eli esimerkeissä maksaa kyydistä tai ruuasta ja juomista.²²²

Ulkomaalaisiin kohdistuvassa alipalkkauksessa keskeiseksi kysymykseksi muodostuu, voidaan jo pelkkää alipalkan maksamista pitää työntekijän konkludenttisena erehdyttämisenä siitä palkkatasosta, johon hän normien mukaan on oikeutettu? Tähän vaikuttaa luonnollisesti normien sitovuus. Jos kuitenkin tietyistä vähimmäistyöehdoista, kuten esimerkiksi palkasta, on sovittu sitovin normein, olosuhteet ja sosiaalinen konteksti ovat hyvin lähellä sellaisia, että työntekijä voi perustellusti olettaa, ettei työnantaja poikkea sovituista vähimmäisehdoista hänen vahingokseen. Jos siten TES:ssä on sovittu minimipalkasta, ollaan hyvin lähellä tilannetta, jossa jo sosiaalisen vuorovaikutuksen laadusta ja luonteesta seuraa, että työntekijä saa luottaa siihen, ettei työnantaja maksa hänelle TES:ssä sovittua huonompaa palkkaa. Alipalkan maksaminen voidaan näissä olosuhteissa tulkita työntekijän konkludenttiseksi erehdyttämiseksi.

219 Hakamies 2022, s. 1198–1199; Virtanen 2005, s. 557–558; Tapani 2004, s. 138–139.

220 Hakamies 2022, s. 1199; Virtanen 2005, s. 558.

221 Tapani 2004, s. 158–160.

222 Hakamies 2022, s. 1199; Tapani 2004, s. 138–139.

2.6.2.2 Toisen erehdyksen hyväksi käyttäminen

Oikeustieteessä toisen erehdyksen hyväksi käyttäminen on liitetty laiminlyöntivastuuseen sekä epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen konstruktion.²²³ Rikosoikeusteoreettisesti toisen erehdyksen hyväksi käyttäminen hahmottuu tällöin siten, että tekijä on vastuussa taloudellisen vahingon estämättä jättämisestä. Petosvastuu perustuu siihen, että tekijä on laiminlyönyt korjata hyväksikäytettävän erehdyksen, vaikka hänellä on ollut erityinen oikeudellinen velvollisuus tehdä se.²²⁴ Lain esitöiden mukaan toisen erehdystä hyväksikäyttäneellä voi olla erityinen oikeudellinen velvollisuus virheen korjaamiseen joko lain säännöksen taikka asianomaisen oman edellä käyneen toiminnan perusteella.²²⁵

Epävarsinaisesta laiminlyöntirikoksesta säädetään rikoslain 3 luvun (515/2003) 3 §:ssä. Sen 2 momentista ilmenee lista vastuuasemista, joihin erityinen oikeudellinen velvollisuus estää tunnusmerkistöön kuuluvan vahinkoseurauksen syntyminen voi perustua. Momentin mukaan tällainen velvollisuus voi perustua 1) virkaan, toimeen tai asemaan, 2) tekijän ja uhrin väliseen suhteeseen, 3) tehtäväksi ottamiseen tai sopimukseen, 4) tekijän vaaraa aiheuttaneeseen toimintaan tai 5) muuhun niihin rinnastettavaan syyhyn. Selvää on, että petosvastuu voi aktualisoitua myös, jos tekijä on ollut 2 momentin mukaisessa vastuuasemassa ja laiminlyönyt siihen perustuvan velvollisuuden korjata hyväksikäytettävän erehdys. Lain esitöissä virheen hyväksi käyttämistä on havainnollistettu esimerkiksi henkilöstä, joka havaittuaan saavansa nostaa liikaa rahaa on jättänyt huomauttamatta tuosta maksuehdyksestä. Tällaisessa tilanteessa henkilö tuomitaan vakiintuneesti petoksesta.²²⁶

Korkeimman ratkaisukäytännössä erehdyksen hyväksi käyttämistä on arvioitu esimerkiksi ratkaisussa KKO 1996:149. Tapauksessa takaajille oli syntynyt virheellinen käsitys päävelallisen taloudellisesta tilanteesta ja kyvystä suorittaa velkansa itse, kun päävelallinen oli vaiennut maksukyvyttömyydestään. Tämän vuoksi takaajat olivat takauksellaan tietämättään sitoutuneet itse tosiasiallisesti suoraan velkavastuuseen. Päävelallinen oli tästä huolimatta jättänyt kertomatta maksukyvyttömyydestään, joten hänen katsottiin käyttäneen hyväkseen takaajien erehdystä hankkiakseen itselleen oikeudetonta hyötyä. Oikeustieteessä on tulkittu, että tapauksessa velvollisuus korjata takaajien virheellinen käsitys perustui vallinneisiin olosuhteisiin eli ennen kaikkea päävelallisen merkittäviin maksuongelmiin, joista takaajilla ei kuitenkaan ollut käsitystä.²²⁷

223 Nuotio 2006, s. 323–356; Virtanen 2005, s. 551–578.

224 HE 66/1988 vp, s. 132.

225 HE 66/1988 vp, s. 132.

226 HE 66/1988 vp, s. 132.

227 Hakamies 2022, s. 1201–1202.

Alipalkkaustapauksissa toisen jo olemassa olevan erehdyksen hyväksi käyttämisestä voisi olla kyse esimerkiksi silloin, kun työnantaja jättää korjaamatta työntekijällä olevan virheellisen käsityksen korvauksesta, johon työntekijä on oikeutettu. Ainakin tapauksissa, joissa työsuhteen vähimmäisehdoista on sovittu jo TES:ssä, työnantajalle syntyy varsin selkeästi myös erityinen oikeudellinen velvollisuus korjata työntekijän virheellinen käsitys. Jos työnantaja laiminlyö tämän velvollisuuden, kyseessä voi olla epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena toteutettu petos.

Oikeustieteessä Jussi Tapani on toisaalta pitänyt petoksen toista tekotapatunnusmerkkiä eli toisen erehdyksen hyväksi käyttämistä tarpeettomana. Tapanin mukaan tekotapatunnusmerkki haittaa petossäännöksen sisäisen systematiikan tunnistamista. Lisäksi tunnusmerkin soveltamisala jää hänen mukaansa täysin olemattomaksi, koska vaikeneminen merkitsee sosiaalisessa vuorovaikutuksessa sellaisenaan jo informaation välittämistä, eikä sitä sen vuoksi ole tarpeellista lähestyä laiminlyöntivastuun ja epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen konstruktion näkökulmasta.²²⁸

Rajanveto aktiivisen ja konkludenttisen erehdyttämisen sekä toisaalta konkludenttisen ja laiminlyönnillä toteutettavan erehdyttämisen välillä on haastava. Rajanveto riippuu paljon tapauskohtaisesta arvioinnista ja tulkitsijasta, eikä rajanvetoa varten ole myöskään olemassa selkeitä kriteerejä. Jos tietoista alipalkan maksamista ei voi kuitenkaan pitää aktiivisena tai konkludenttisenä erehdyttämisenä, sitä on viimesijaisesti mahdollista arvioida vielä laiminlyönnillä toteutettavana toisen erehdyksen hyväksi käyttämisenä.

2.6.2.3 Onko tietämättömyys erehtymistä?

Ulkomaalaisiin kohdistuvassa työperäisessä hyväksikäytössä tilanne on usein se, ettei ulkomaisella työntekijällä välttämättä ole lainkaan käsitystä oman alansa Suomen palkkatasosta, TES-järjestelmästä tai minimipalkasta. Lain esitöiden mukaan sanalla erehdyttämisen on yleiskielessä niin vakiintunut merkitys, ettei käsitettä ole tarpeen määritellä laissa.²²⁹ Petosdoktriinin ikuisuuskytymyksiin kuuluukin se, voidaanko asianomistajan mielikuvan puuttumista jostain seikasta – eli asianomistajan tietämättömyyttä jostain seikasta – pitää erehtymisenä? Alipalkkaustapauksissa kysymys ei ole triviaali, vaan se saattaa muodostua keskeiseksi petoksen tunnusmerkistön täyttymisen kannalta.

²²⁸ Tapani 2018, s. 638; Tapani 2004, s. 166.

²²⁹ HE 66/1988 vp, s. 131.

Kotimaisessa oikeustieteessä Kaarlo L. Ståhlberg on katsonut, ettei puhdas tietämättömyys tai mielikuvan puute täytä petosrikossäännöksen erehdyttä koskevaa tunnusmerkkiä.²³⁰ Toisaalta Ståhlbergin mukaan uhri on kuitenkin erehtynyt tapauksissa, joissa erehdys saadaan aikaan tai sitä pidetään vireillä salaamalla ja uhrilla ei ole asiasta mitään mielikuvaa. Tällaisissa tapauksissa uhrilla on kuitenkin oltava virheellinen mielikuva jostakin muusta hänen päätöksentekoonsa vaikuttavasta seikasta, koska erehdys ei petosrikosten kontekstissa voi olla pelkkä mielikuvan puute.²³¹ Jälkimmäisessä tapauksessa kyse on siitä, että tietämättömyys tietystä seikasta johtaa virheellisen mielikuvan muodostumiseen toisesta seikasta.²³² Lain esitöiden perusteella erehdyksen ylläpitäminen esimerkiksi salaamalla voisi tällöin perustaa petosvastuun ainakin silloin, kun hyväksikäyttäjällä on ollut erityinen oikeudellinen velvollisuus poistaa vastapuolen erheellisen mielikuva. Tällainen velvollisuus toisen erehdyksen oikaisemiseen voisi perustua joko lain säännökseen taikka asianomaisen omaan edellä käyneeseen toimintaan.²³³

Korkein oikeus on ratkaisussaan KKO 2004:109 (ään.) arvioinut sitä, voidaanko pelkkää tietämättömyyttä pitää erehdyksenä. Tapauksessa A oli valmistanut videokasetteja, joista olisi tullut suorittaa tekijänoikeuslaissa tarkoitettu maksu. A oli kuitenkin laiminlyönyt tekijänoikeuslaissa säädetyn velvollisuuden antaa Säveltäjien Tekijänoikeustoimisto Teosto r.y:lle maksun perinnässä tarvittavat tiedot. Maksut olivat jääneet perimättä, koska Teosto ei ollut tietoinen A:n toiminnasta. Korkeimman oikeuden enemmistö totesi lain esitöihin ja rikosoikeudelliseen laillisuusperiaatteeseen vedoten, että erehdys petoksen tunnusmerkkinä tulee ymmärtää siinä merkityksessä, joka käsitteellä on yleisessä kielenkäytössä. Erehdys ei yleisessä kielenkäytössä tarkoita pelkkää tietämättömyyttä tai mielikuvan puutetta, eikä näin pelkkää tietämättömyyttä tapauksen olosuhteissa voitu pitää petoksen edellyttämänä erehtymisenä.²³⁴

230 Ståhlberg 1964, s. 29.

231 Ståhlberg 1964, s. 37.

232 Näin Tapani 2004, s. 182.

233 HE 66/1988 vp, s. 132.

234 KKO 2004:109, kohdat 15–16. Vähemmistöön jääneet kaksi oikeusneuvosta olisivat hyväksyneet esittelijän mietinnön ja katsoneet petoksen tunnusmerkistön täyttyvän. Mietinnön mukaan tietämättömyys voidaan tulkita petoksessa tarkoitetuksi erehtymiseksi tapauksessa, koska tekijä oli laiminlyönyt lakiin perustuvan ilmoitusvelvollisuutensa ja näin salannut maksuvelvollisuutensa ja aiheuttanut tietämättömyyden. Oikeustieteessä enemmistön näkemystä on myös kritisoitu liiallisesta tukeutumisesta rikosoikeudelliseen laillisuusperiaatteeseen sekä siitä, että petos voidaan toteuttaa myös laiminlyömällä. Kriitikoista Virtanen 2005, s. 573–574.

Selvää on, että olosuhteiltaan ja kontekstiltaan ratkaisu KKO 2004:109 poikkeaa alipalkkaustapauksesta, jossa työntekijällä ei ole käsitystä oman alansa Suomen palkkatasosta, TES-järjestelmästä tai minimipalkasta. Jussi Tapani ja Matti Tolvanen ovat verranneet ratkaisua tilanteeseen, jossa henkilö matkustaa liputta junassa. Jos liputta matkustava onnistuu välttämään lipuntarkastuksen, henkilö ei syyllisty petokseen, jos konduktöörillä ei ole mitään mielikuvaa tällaisesta matkustajasta: konduktööri ei voi erehtyä, jos hän ei tiedä liputta matkustavan olemassaolosta junassa.²³⁵ Tilannetta on kuitenkin arvioitava toisin, jos konduktöörin ja liputta matkaavan välille on muodostunut sosiaalinen vuorovaikutussuhde: jos konduktööri olisi esimerkiksi nähnyt liputta matkaavan nousevan junaan, konduktööri olisi perustellusti voinut tehdä johtopäätöksen, että liputta matkustavalla on myös matkalippu, jolloin liputta matkustava olisi salaamalla liputtomuutensa ylläpitänyt tätä virheellistä käsitystä. Tapanin ja Tolvasen mukaan ratkaisussa KKO 2004:109 on keskeistä juuri se, ettei A:n ja Teoston välille ollut muodostunut mitään sosiaalista vuorovaikutusta.²³⁶

Alipalkkaustapauksia on mahdollista tulkita niin, että niissä työntekijän ja työnantajan välille syntyy sosiaalinen vuorovaikutussuhde, jonka perusteella työntekijä voi lähteä siitä, että työnantaja maksaa hänelle vähintään normien mukaista minimipalkkaa. Työntekijän alkuperäinen tietämättömyys esimerkiksi TES-järjestelmän olemassaolosta Suomessa johtaa virheelliseen käsitykseen hänelle kuuluvan korvauksen suuruudesta, jota työnantaja pitää yllä jatkamalla alipalkan maksamista ja salaamalla hänelle normien mukaan kuuluvan palkan määrän. Lain esitöiden perusteella tällainen erehdyksen ylläpitäminen voi perustaa petosvastuun ainakin silloin, kun hyväksikäyttäjällä on ollut erityinen oikeudellinen velvollisuus poistaa vastapuolen erheellinen mielikuva. Työnantajalle tällainen velvollisuus erehdyksen oikaisemiseen syntyy ainakin sitovan TES:n ollessa kyseessä jo sillä perusteella, että työnantaja on velvollinen noudattamaan TES:stä ilmeneviä vähimmäisehtoja palkkaukseen liittyen.

Rikosoikeudessa sanamuodon mukainen tulkinta muodostaa toisaalta selkeän lähtökohdan normien tulkinnalle, mikä palautuu jo oikeudenalan keskeisimpään periaatteeseen eli rikosoikeudelliseen laillisuusperiaatteeseen. Tästä seuraa, että rikosoikeudellisia normeja tulkittaessa tulkinnan lähtökohtana on aina niiden yleiskielellinen tai juridis-tekninen merkitysisältö. Jos normia tulkittaessa mennään tämän merkitysisällön ulkopuolelle, ollaan lähtökohtaisesti kielletyn analogian puolella.²³⁷ Lain soveltaminen edellyttää väistämättä

235 Tapani – Tolvanen 2005, s. 660.

236 Tapani – Tolvanen 2005, s. 661. Virtanen ei näyttäisi edellyttävän edes sosiaalista vuorovaikutussuhdetta, vaan hänen tulkintansa mukaan A aiheutti jo käyttäytymisellään väärän mielikuvan ja konkludenttisesti erehdytti Teostoa, kun hän ryhtyi toimintaan ilmoittamatta siitä Teostolle. Ks. Virtanen 2005, s. 574.

237 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 155–190.

sen tulkintaa, ja rajanveto sallitun teleologian ja kielletyn analogian välillä on kiperissä tapauksissa veteen piirretty. Jos kuitenkin erehtymisen käsitettä tulkitaan tiukasti, menemättä sen yleiskielellisen merkitysisällön ulkopuolelle, tietämättömyyttä jostain seikasta ei voitane pitää erehtymisenä. Alipalkkaustapauksissa tiukka sanamuodon mukainen tulkinta johtaa siihen, ettei petos useinkaan sovellu niiden yhteydessä.

2.6.2.4 Erehdyksen ja määräämistoimen välinen syy-yhteys sekä taloudellinen vahinko

Petos edellyttää syy-yhteyttä hyväksikäytettävän asianomistajan erehdyksen, erehdyksen vallassa tehdyn määräämistoimen sekä määräämistoimesta aiheutuneen taloudellisen vahingon välillä. Tunnusmerkistössä on tarkoituksellisesti vältetty käyttämästä käsitettä oikeustoimi, ja määräämistoimi voi olla esimerkiksi pelkkää tekemättä jättämistäkin.²³⁸ Petoksen rangaistavuus ei siten ole sidottu oikeustoimen olemassaoloon samaan tapaan kuin kiskonnan.

Syy-yhteysvaatimus edellyttää, että ilman erehdystä asianomistaja ei olisi ryhtynyt lainkaan määräämistoimeen. Erehdykseltä edellytetään siten myös olennaisuutta: erehdyksen on oltava laadultaan sellaista, että se vaikuttaa erehtyneen osapuolen päätöksentekoon, joskaan sen ei tarvitse olla ainoa seikka, joka on tosiasiallisesti johtanut erehtyneen osapuolen määräämistoimeen.²³⁹ Aivan vähämerkitykselliset erehdykset näyttäisivät siten olevan sellaisia, että ne eivät riitä täyttämään syy-yhteysvaatimusta.

Alipalkkauksen kontekstissa on mahdollista argumentoida, että alipalkkauksen ollessa pientä eli hyvin lähellä normien mukaista palkkaa, kyse on vähämerkityksellisestä erehdyksestä, joka ei ole riittävässä määrin vaikuttanut määräämistoimeen. Toisin sanoen kyse on siitä, että työntekijä olisi allekirjoittanut työsopimuksen muutenkin. Tämä mahdollisuus sulkeutuu kuitenkin pois heti, jos kyse on vähänkään merkittävämmästä alipalkkauksesta.

Työperäiseen hyväksikäyttöön liittyy kuitenkin tiettyjä ominaispiirteitä, jotka eivät ole täysin ongelmitta sovitettavissa yhteen petoksen syy-yhteysvaatimuksen kanssa. Osa ulkomaalaistaustaisista työntekijöistä voi olla niin riippuvaisessa asemassa työnantajastaan esimerkiksi puuttuvan kielitaidon vuoksi, ettei heillä ole muuta mahdollisuutta työllistyä. Jos tilanne on se, että työntekijä olisi olosuhteiden vuoksi ilman erehdyttämistäkin ollut käytännössä pakotettu ottamaan työn vastaan työllistyäkseen, syy-yhteysvaatimus näyttäisi tiukasti tulkittuna jäävän täyttymättä. Näitä tapauksia voitaneen kuitenkin arvioida kiskontana tai kiskonnantapaisena työsyrijintänä tai jopa ihmiskauppana.

²³⁸ HE 66/1988 vp, s. 132; Tapani 2018, s. 643.

²³⁹ Hakamies 2022, s. 1205.

Taloudellinen vahinko tarkoittaa yksinkertaistaen sitä, että henkilölle sopimuksen perusteella syntyvä saamisoikeus ei ole taloudellisesti yhtä arvokas kuin hänelle syntyvä sopimuksen täyttämismuoto. Vahingon käsite on muodostunut petoksen tunnusmerkistössä varsin laajaksi. Lain esitöiden ja oikeuskirjallisuuden mukaan taloudellisena vahinkona voidaan pitää myös esimerkiksi sellaista tilannetta, jossa taloudellisen määräämistoimen hetkellä syntyi huomioon otettava vaara vahingon aiheuttamisesta.²⁴⁰ Laaja taloudellisen vahingon käsite kattaa alipalkkaustapauksissa erehtymisen seurauksena aiheutuneen ansionmenetyksen, johon työntekijällä normien mukaan olisi ollut oikeus.

2.6.2.5 Tahallisuus

Rikosoikeusteoreettisesti petoksen edellyttämä tahallisuusvaatimus voidaan jakaa kolmeen kokonaisuuteen: 1) Tekijän tarkoituksena täytyy olla oikeudettoman taloudellisen hyödyn hankkiminen tai toisen taloudellisten etujen vahingoittaminen, 2) tekijän on oltava tietoinen erehtymisestä, sekä 3) tekijän on mielleltävä vähintään varsin todennäköiseksi, että uhrille aiheutuu teosta taloudellista vahinkoa. Osakokonaisuudet kietoutuvat yhteen ja vaikuttavat toistensa täyttymiseen: yhden jäädessä täyttämättä muutkaan eivät voi täytyä.

Käytännössä petostahallisuuden merkittävimmät tulkintaongelmat liittyvät siihen, onko tekijä ollut tietoinen antamansa informaation virheellisyydestä, puutteellisuudesta tai harhaanjohtavuudesta tai siitä, että hyväksikäytettävällä on jo valmiiksi totuutta vastaamaton käsitys asioiden tilasta.²⁴¹ Alipalkkauksen yhteydessä keskeisimmäksi kysymykseksi petostahallisuuden näkökulmasta muodostuu siten, onko työnantaja ollut tietoinen siitä, että työntekijälle on muodostunut totuutta vastaamaton kuva hänelle tekemästään työstä kuuluvan korvauksen määrästä?

Tahallisuudessa suhteessa tekijän erehtymiseen on kyse olosuhdetahallisuudesta,²⁴² josta ei säädetä rikoslaisissa suoraan vaan ainoastaan välillisesti tunnusmerkistöerehdystä koskevan pykälän (RL 4:1) kautta.²⁴³ KKO:n ratkaisukäytännön perusteella olosuhdetahallisuuden alaraja määräytyy todennäköisyystahallisuuden perusteella.²⁴⁴ Vallitseva kanta oikeustieteessä onkin, että olosuhdetahallisuuden alarajaksi on vakiintunut

240 HE 66/1988 vp, s. 132–133; Tapani 2018, s. 644; Honkasalo 1964, s. 175–176.

241 Hakamies 2022, s. 1213; Tapani 2018, s. 651–652.

242 Hakamies 2022, s. 1213; Tapani 2018, s. 651–652.

243 LaVM 28/2002 vp, s. 9–10.

244 Tuoreemmista ratkaisuista ks. esim. KKO 2019:107; KKO 2016:92 (ään.); KKO 2015:66; KKO 2014:54; KKO 2013:55; KKO 2013:17 (ään.); KKO 2012:66.

todennäköisyystahallisuus.²⁴⁵ Alipalkkaustapauksissa olosuhdetahallisuuden täyttymiseen riittää siten, että tekijä on pitänyt vähintään varsin todennäköisenä sitä, että työntekijälle on muodostunut totuutta vastaamaton kuva hänelle kuuluvan korvauksen määrästä. Hyvin usein kyse on joko–tai –tilanteesta: työnantaja on tästä joko täysin tietoinen tai hän ei ole mieltänyt erehtymisen mahdollisuutta lainkaan.

Hyötymis- tai vahingoittamistarkoitus merkitsee korotettua tahallisuusvaatimusta, sillä todennäköisyystahallisuus ei riitä täyttämään tarkoitusedellytystä.²⁴⁶ Vaikka petosvastuu voi perustua myös vahingoittamistarkoitukseen, useimmissa petostapauksissa on kyse hyötymistarkoituksessa tehdystä teosta.²⁴⁷ Petosvastuun tullessa kyseeseen alipalkkaustapauksessa, kyse on lähtökohtaisesti aina hyötymistarkoituksessa tehdystä teosta. Sen vuoksi vahingoittamistarkoitusta ei käsillä enemmälti tässä selvityksessä.

Käytännössä vaatimus hyötymistarkoituksesta ei kuitenkaan juuri rajaa petoksen rangaistavuuden alaa, sillä hyötymistarkoitus ilmenee useimmissa tapauksissa jo itse teosta: siitä että vastaaja on tahallaan erehdyttänyt asianomistajaa, jolle on aiheutunut teosta taloudellista vahinkoa.²⁴⁸ Alipalkkaustapauksissa työnantajan on käytännössä hyvin vaikea kiistää hyötymistarkoituksen olemassaoloa, jos teko muuten täyttää petoksen tunnusmerkistön, mikä perustuu jo alipalkkauksen sosiaaliseen kontekstiin: maksamalla alipalkkaa pyritään lähtökohtaisesti aina hankkimaan taloudellista hyötyä työntekijän kustannuksella. Sen vuoksi hyötymistarkoituksen näyttäminen toteen alipalkkaustapauksissa tuskin tuottaa ongelmia.

Tahallisuuden täyttyminen suhteessa petoksen tunnusmerkistön edellyttämään seuraukseen eli taloudellisen vahingon aiheutumiseen uhrille ei myöskään ole yleensä käytännössä ongelmallinen. Tämä johtuu siitä, että tekijän nimenomaisena tarkoituksena on yleensä aina hankkia taloudellista etua asianomistajan erehtymisen kustannuksella.²⁴⁹ Tämä pätee myös alipalkkaustapauksiin. Useimmissa tapauksissa tekijä ei siten pidä ainoastaan varsin todennäköisenä, että uhrille aiheutuu teosta taloudellista vahinkoa, vaan hän tietää, että siitä aiheutuu uhrille taloudellista vahinkoa.

245 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 202; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 291.

246 HE 66/1988 vp, s. 131; Tapani 2004, s. 225; Ståhlberg 1964, s. 238–242.

247 Tapani 2018, s. 651.

248 Hakamies 2022, s. 1212; Tapani 2018, s. 651.

249 Hakamies 2022, s. 1213; Tapani 2018, s. 651–652.

2.6.3 Törkeä petos

Törkeästä petoksesta säädetään rikoslain 36 luvun 2 §:ssä seuraavasti:

Jos petoksessa

1. tavoitellaan huomattavaa hyötyä,
2. aiheutetaan huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa,
3. rikos tehdään käyttämällä hyväksi vastuulliseen asemaan perustuvaa erityistä luottamusta tai
4. rikos tehdään käyttämällä hyväksi toisen erityistä heikkoutta tai muuta turvatonta tilaa

ja petos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentekijä on tuomittava törkeästä petoksesta vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

Tunnusmerkistöllisesti törkeä petos rakentuu törkeän kiskonnin tapaan neljästä kvalifiointi- eli ankaroitamisperusteesta. Niistä vähintään yhden on aina täyttyvä. Lisäksi tunnusmerkistöön liittyy kokonaistörkeysvaatimus: petoksen on aina oltava myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, jotta kyse olisi törkeästä petoksesta. Kvalifiointiperusteista kaksi ensimmäistä ovat saman sisältöisiä törkeän kiskonnin kanssa, ja neljäs kvalifiointiperuste vastaa pitkälti kiskonnin kolmatta kvalifiointiperustetta. Kyseisten kvalifiointiperusteiden osalta viitataan jatkossa pitkälti aikaisemmin jo törkeän kiskonnin osalta esitettyyn.

Kuten jo törkeän kiskonnin yhteydessä todettiin, korkein oikeus on pyrkinyt yhdenmuikaistamaan huomattavan taloudellisen hyödyn arviointia eri rikoksissa. Ensimmäisen kvalifiointiperusteen tarkoituksena huomattavana taloudellisena hyötynä on siten pidettävä myös törkeän petoksen yhteydessä 17 000 euroa tai sen ylittävää hyötyä. On kuitenkin mahdollista, että edelleen noin 15 000 euron taloudellista hyötyä voitaisiin pitää huomattavana.²⁵⁰ Jo säännöksen sanamuodon perusteella on selvää, ettei tosiasiallista hyödyn saamista edellytetä. Myös törkeän petoksen yhteydessä hyödyn huomattavuutta arvioidaan objektiivisesta näkökulmasta.²⁵¹

²⁵⁰ Hakamies 2022, s. 1224–1225; Kimpimäki 2021, s. 802, alaviite 56.

²⁵¹ HE 66/1988 vp, s. 135.

Törkeän petoksen toisen kvalifiointiperusteen mukaan petoksen kvalifioi, jos teolla aiheutetaan huomattavaa tai erityisen tuntuva vahinkoa. Myös törkeässä petoksessa huomattavan vahingon määrä on asetettava samalle tasolle huomattavan taloudellisen hyödyn kanssa.²⁵² Huomattavana taloudellisena vahinkona voidaan siten pitää ainakin 17 000 euron suuruista ja sitä suurempaa vahinkoa, ja on mahdollista, että jo noin 15 000 euron vahingossa saattaisi olla kyse huomattavan tuntuva vahingosta. Arvio tehdään tässäkin objektiivisesta näkökulmasta.²⁵³

Vahingon erityinen tuntuvuus arvioidaan suhteessa uhrin omiin varallisuusoloihin.²⁵⁴ Asianomistajan henkilökohtainen taloudellinen tilanne vaikuttaa siihen, voidaanko vahinkoa pitää erityisen tuntuva: vahinkoa voidaan pitää erityisen tuntuva uhrin subjektiivisesta näkökulmasta, vaikka se ei olisikaan objektiivisesta näkökulmasta huomattavan suuri.²⁵⁵ Oikeustieteessä on katsottu, että 7 500–9 000 euron suuruista vahinkoa voitaisiin pitää sellaisena vahinkona, joka yksityishenkilön ollessa asianomistajana täyttää kvalifiointiperusteen.²⁵⁶ Työperäisen hyväksikäytön ominaispiirteet huomioiden huomattavasti tätä pienempi, ehkä jopa 5 000 euron suuruinen vahinko saattaa riittää kvalifiointiperusteen täyttymiseen.

Törkeän petoksen kolmas kvalifiointiperuste edellyttää vastuulliseen asemaan perustuvan erityisen luottamuksen hyväksikäyttöä. Lain esitöiden mukaan tästä voisi olla kyse esimerkiksi silloin, kun kysymys on tavalla tai toisella julkisen valvonnan alaisesta toiminnasta. Kansalaisen on myös voitava luottaa esimerkiksi pankinjohtajaan ja asianajajaan enemmän kuin kadulla satunnaisesti tapaamaansa henkilöön.²⁵⁷ Työperäisen hyväksikäytön kontekstissa törkeän petoksen neljäs kvalifiointiperuste on keskeinen. Siinä teon kvalifioi toisen henkilön erityisen heikkouden tai muun turvattoman tilan hyväksikäyttö. Kvalifiointiperuste näyttäisi lähtökohtaisesti täyttyvän helpommin kuin törkeän kiskonnin sisällöltään pitkälti vastaava kolmas kvalifiointiperuste, sillä törkeässä petoksessa ei edellytetä hyväksikäytön olevan häikäilemätöntä.

Jotta petos olisi törkeä, teon tulee myös kokonaisuutena arvostellen olla törkeä. Joskus kvalifiointiperusteen ilmenemistapa saattaa kuitenkin olla niin vahingollinen tai vaarallinen, että se jo sellaisenaan antaa aiheen arvioida rikoksen myös kokonaisuutena

252 Hakamies 2022, s. 1225.

253 HE 66/1988 vp, s. 135.

254 HE 66/1988 vp, s. 135.

255 HE 66/1988 vp, s. 135 ja 140.

256 Hakamies 2022, s. 1225–1226.

257 HE 66/1988 vp, s. 135.

arvostellen törkeäksi.²⁵⁸ Tämä pätee myös petoksen yhteydessä. On myös mahdollista, että teko täyttää useamman kuin yhden petoksen kvalifiointiperusteista, mikä jo puoltaa rikoksen arvioimista myös kokonaisuutena arvostellen törkeäksi.²⁵⁹ Vakavan työperäisen hyväksikäytön yhteydessä on tyypillistä, että ulkomaisen työntekijän ymmärtämättömyyttä Suomen lainsäädännöstä ja työntekijöille kuuluvista oikeuksista käytetään hyväksi, minkä ohella teolla tavoitellaan huomattavaa taloudellista hyötyä sekä aiheutetaan asianomistajalle erityisen tuntuva vahinko. Tässä kontekstissa erehdyttämisen arviointi myös kokonaisuutena arvostellen törkeäksi voi täytyä suhteellisen helposti, mikä juontuu jo työperäisen hyväksikäytön ominaispiirteistä.

2.6.4 Lievä petos

Lievästä petoksesta säädetään rikoslain 36 luvun 3 §:ssä seuraavasti:

Jos petos, huomioon ottaen tavoitellun hyödyn tai aiheutetun vahingon määrä taikka muut rikokseen liittyvät seikat, on kokonaisuutena arvostellen vähäinen, rikoksentehtäjä on tuomittava lievästä petoksesta sakkoon.

Lain esitöiden mukaan lievän petoksen tyyppitapauksena pidetään vähäisiä ravintola- ja taksipetoksia sekä vastaavan tyyppisiä petoksia.²⁶⁰ Nykyisin lievän petoksen tyyppitapaus on yksittäinen verkkovälitteiseen kaupankäyntiin liittyvä petos.²⁶¹ Käytännössä lievää petosta sovelletaan lähtökohtaisesti silloin, kun tavoitellun hyödyn tai aiheutetun vahingon määrä jää alle 500 euron. Tavoitellun hyödyn ja aiheutetun vahingon määrä eivät kuitenkaan yksistään ratkaise rubrikointia lieväksi, vaan petoksen täytyy ollakseen lievä olla myös kokonaisuutena arvostellen vähäinen. Lähtökohtaisesti tapauksia, joissa aiheutettu vahinko jää selvästi alle 500 euron, tuomitaan petoksina, jos esimerkiksi tekoon liittyy suunnitelmallisuutta.

Tuomioistuimeen päätyvissä alipalkkaustapauksissa tavoiteltu hyöty tai aiheutettu vahinko ei yleensä jää alle 500 euroon.²⁶² Vaikka vahinko jäisikin alle 500 euroon, lievä petos ei siltikään soveltune tapaukseen: jos alipalkkaus perustuu siihen, että ulkomaalaisen työntekijän ymmärtämättömyyttä Suomen työlainsäädännöstä ja työntekijän oikeuksista on käytetty hyväksi ja työntekijä on tietoisesti erehdytetty hyväksymään pienempi

258 KKO 2013:57, kohdat 6–7.

259 KKO 2013:57, kohdat 6–7.

260 HE 66/1988 vp, s. 136.

261 Hakamies 2022, s. 1227; Riekkinen 2019, s. 77–80.

262 Aineistossa tällaisia tapauksia ei ollut ainuttakaan.

palkka kuin mihin hän olisi oikeutettu, tekoa ei enää voi pitää kokonaisuutena arvostellen vähäisenä. Alipalkkauksen kohdistuessa erityisesti ulkomaiseen työvoimaan olosuhteet ovat jo tyypillisesti sellaiset, ettei petosta ole perusteltua rubrikoida lieväksi. Ulkomaiseen työvoimaan kohdistuvan alipalkkauksen kontekstissa lievä petos ei siten lähtökohtaisesti voi tulla sovellettavaksi, mikä on pidettävä mielessä myös syyteharkinnassa, esitutkinnassa ja sitä edeltävissä prosessin vaiheissa. Tällä on myös se konkreettinen merkitys, että lievä petos on asianomistarikos, josta syyttäjä ei saa nostaa syytettä, ellei asianomistaja ilmoita rikosta syytteeseen pantavaksi (RL 36:8).

2.7 Työaikasuojelurikos

Työperäinen hyväksikäyttö ei välttämättä rajoitu pelkkään alipalkkaukseen, vaan alipalkkauksen yhteydessä saatetaan toimia muidenkin säännösten vastaisesti. Käytännössä on esiintynyt esimerkiksi tilanteita, joissa työaika koskevia säännöksiä ei noudateta. Tällöin hyväksikäytettyjen työntekijöiden työajat saattavat olla ylipitkiä, eikä esimerkiksi työaikalain (872/2019) mukaisia lepoaikoja noudateta. Lisäksi työaikakirjanpitoon voi liittyä erityyppisiä väärinkäytöksiä.²⁶³

RL 47 luvun 2 § sisältää työaikasuojelurikoksen kriminalisoinnin:

Työnantaja tai tämän edustaja, joka tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta

1. työntekijän vahingoksi laiminlyö työaika- tai vuosilomakirjanpidon, pitää sitä väärin, muuttaa, kätkee tai hävittää sen taikka tekee sen mahdottomaksi lukea tai
2. menettelee työaika- tai vuosilomalainsäädännössä rangaistavaksi säädetyllä tavalla työsuojeluviranomaiselta saadusta kehotuksesta, määräyksestä tai kiellosta huolimatta,

on tuomittava työaikasuojelurikoksesta sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.

²⁶³ Esim. Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 120–123.

Alipalkkaus ei voi tulla rangaistavaksi työaika-suojelurikoksena, mutta työaika-suojelurikos on yksi niistä rikoksista, jonka tunnusmerkistö voi täyttyä työperäisen hyväksikäytön ja alipalkkauksen yhteydessä.²⁶⁴ Työaika-suojelurikokseen voi syyllistyä kahdella tavalla. Kiellettyä on ensinnäkin työaika- tai vuosilomakirjanpidon laiminlyönti tai siihen liittyvät muut säännöksessä luetellut väärinkäytökset. Toisekseen rangaistavaa on työaika- tai vuosilomalainsäädännössä rangaistavaksi säädetyllä tavalla toimiminen siitä huolimatta, että työsuojeluviranomainen on antanut kehotuksen, määräyksen tai kiellon. Rangaistavuus on siten sidottu työsuojeluviranomaisen aiemmin antamaan toisintoimimisveloitteeseen.

Oikeuskirjallisuudessa on arvioitu, että työaika-suojelurikoksen kahden vuoden vanhenemisaika on lyhyt siihen nähden, että vakiintuneen tulkinnan mukaan rikoksen asianomistajiksi katsotaan ne työntekijät, joilla on teetetty liikaa ylitöitä. Erityisesti tämä koskee suuria yrityksiä, joissa työskentelee useita satoja työntekijöitä.²⁶⁵

Työaika-kirjanpitoa koskeva teko on rangaistava vain silloin, kun se on tehty työntekijän vahingoksi. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että esimerkiksi työntekijöiden omasta tahdosta tehty ylityö, josta on maksettu asianmukainen korotettu palkka, ei olisi tapahtunut työntekijöiden vahingoksi. Toisaalta työntekijän oma suostumus ei yksin riitä poistamaan työturvallisuutta loukkaavan teon oikeudenvastaisuutta, vaikka se voidaankin ottaa huomioon rangaistuksen mittaamisessa.²⁶⁶ Voidaan siten ajatella, että esimerkiksi ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttötapauksissa työntekijälle koitua vahinko ei lähtökohtaisesti ole epäselvä, koska näissä tapauksissa esiintyy pääsääntöisesti myös alipalkkausta, joka voi ilmetä muun muassa erilaisten palkanlisien, kuten ylityökorvausten, maksun laiminlyönnissä.

Käytännössä voi esiintyä tilanteita, joissa esimerkiksi maahanmuuttaja on tietämätön suomalaisesta työlainsäädännöstä, joka koskee esimerkiksi työaikoja. Työperäisen hyväksikäytön tutkimuksessa tätä on pidetty yhtenä merkittävimmistä ongelmista hyväksikäytön torjunnassa.²⁶⁷ Teoriassa voidaan ajatella, että työlainsäädännöstä tietämätön ulkomalainen työntekijä voisi osoittaa suostumuksensa työaika-kirjanpitoa koskevaan rikokseen, mikä voitaisiin haluta huomioida rangaistuksen mittaamisessa. Oikeuskirjallisuudessa on kuitenkin katsottu, että tietyistä yksilöllisistä oikeushyvistä henkilö ei voi

264 Koskinen 2018, verkkojulkaisun kohta Työrikos- ja työprosessioikeus > Työrikosasiat > Rikoslain työrikokset ja vastaavat rikkomukset > Työsyryntä > Palvelussuhteen aika > Työntekijän hyväksikäyttö.

265 Ullakonoja 2017, verkkojulkaisun kohta Työrikos- ja työprosessioikeus > Työrikosasiat > Rikoslain työrikokset ja vastaavat rikkomukset > Työaika-suojelurikos > Työntekijät asianomistajina.

266 Melander 2022, s. 1571–1573.

267 Jokinen – Ollus 2014, s. 99.

rikosoikeudellisen vastuun kannalta pätevästi määrätä. Esimerkiksi kiskontarikokseen ei voi antaa sellaista suostumusta, jolla olisi rikosoikeudellisen vastuun kannalta merkitystä, koska tällaisen rikostyyppin tarkoitus on suojella heikompaa osapuolta.²⁶⁸ On perusteltua katsoa, ettei suostumuksella olisi merkitystä myöskään työaikasuojelurikoksen rangaistuksen mittaamisessa tapauksessa, jossa suostumus perustuu työntekijän tietämättömyyteen ja tietämättömyyden hyväksikäyttämiseen.

Alipalkkaus- ja hyväksikäyttötapauksia koskevassa kirjallisuudessa työaikasuojelurikosta ja sen soveltumista on arvioitu niukasti. Toisaalta tiedetään, että ainakin poliisin tietoon tulleiden ulkomaisen työvoiman hyväksikäyttötapauksien joukossa on viime vuosikymmenien aikana vakiintuneesti tavattu jonkin verran työaikasuojelurikoksia.²⁶⁹ Työaikasuojelurikos voi myös olla eräänlainen tukirikos palkkausta koskevalle hyväksikäyttörikokselle, kuten kiskonnantapaiselle työsyrynnälle. Näissä tapauksissa työaikakirjanpito esimerkiksi tekaistaan tai väärennetään siten, että sen perusteella työpaikan työaika ja palkkausta koskevat käytännöt vaikuttavat olevan lainmukaisia.²⁷⁰

2.8 Väliyhteenvedo

Edellä on käsitelty työperäiseen hyväksikäyttöön soveltuvista rikostunnusmerkistöistä työsyryntää ja kiskonnantapaista työsyryntää, kiskontaa, petosta sekä näiden törkeitä ja petoksen lievää tekemuotoa sekä vielä työaikasuojelurikosta. Tunnusmerkistöjä on arvioitu suhteessa sekä toisiinsa että ihmiskaupparikossäännökseen. Ihmiskaupan tunnusmerkistö sekä sen törkeä tekemuoto eivät olleet selvityksen keskiössä selvityksen pohjana toimineen tietotarvekuvauksen perusteella. Tunnusmerkistöjen suhdetta ihmiskauppaan on kuitenkin ollut tarkoituksenmukaista arvioida, koska ihmiskaupparikos on edellä todetusti työperäisen hyväksikäytön jatkumolla vakavin hyväksikäytön muoto. Se ei kuitenkaan tule kyseeseen monessa työperäisen hyväksikäytön tapauksessa, koska ihmiskaupparikoksen täyttymiskynnys on korkea ja oikeuskäytännössä sovelletaankin monesti ihmiskaupan niin sanottuja lähirikoksia.

Silloin, kun alipalkkauksen taustalla on syrjintäperuste, teko voi lievimmillään täyttää työsyryntään tunnusmerkistön. Rikoksen lievyys näkyy kuitenkin työsyryntään lyhyessä kahden vuoden vanhentumisajassa. Alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö on tyypillisesti ilmiö, jonka ilmenemisessä voi kulua pitkään. Näin on erityisesti silloin, kun se kohdistuu ulkomaalaiseen työvoimaan. Käytännössä merkittävä ongelma onkin,

²⁶⁸ Frände 2005, s. 147.

²⁶⁹ Eskola – Alvesalo 2010, s. 27.

²⁷⁰ Jokinen – Ollus 2014, s. 81.

että työsyRJintä on ehtinyt jo vanhentua, ennen kuin siitä on ehditty nostaa syyte. Selvitystä varten kerätyssä aineistossa tilanne oli usein se, että syyte saatettiin nostaa enää ainoastaan viidessä vuodessa vanhentuvasta kiskonnantapaisesta työsyRJinnästä, koska työsyRJintä oli ehtinyt jo vanhentua.²⁷¹ TyösyRJinnan tunnusmerkistökiteijöistä rikoksen soveltumista rajaa merkittävimmin vaatimus syRJintäperusteesta: jos sen käsillä oloa ei tapauksessa ole kyetty näyttämään, työsyRJintä ei sovellu.

Haavoittuvassa asemassa olevien ulkomaalaisten työntekijöiden suojaksi kriminalisoitiin kiskonnantapainen työsyRJintä vuonna 2004. Kiskonnantapainen työsyRJintä on oikeuskäytännön valossa yleisimmin sovellettu tunnusmerkistö alipalkkaustapauksissa. Kiskonnantapainen työsyRJintä rakentuu kuitenkin rikosoikeusteoreettisesti työsyRJinnan tunnusmerkistön pohjalle, ja sen soveltumisen edellytyksenä on tavallisen työsyRJinnan tunnusmerkistön täyttyminen: jos työsyRJintä ei tapauksessa soveltuisi, myöskään kiskonnantapaisen työsyRJinnan tunnusmerkistö ei voi soveltua siihen. Alipalkkaustapauksissa myös kiskonnantapaisen työsyRJinnan soveltumista rajaa siten merkittävästi vaatimus syRJintäperusteesta.

Oikeuskäytännössä vaatimus syRJintäperusteeseen käsillä olosta on toisinaan johtanut kesämättömiin lopputuloksiin. SyRJintäperusteeseen liittyy vaatimusta vertailusta syRJityn, epäedullisemmin kohdellun henkilön, ja häntä edullisemmin kohdellun henkilön tai henkilöryhmän välillä.²⁷² Ellei kelmollista vertailukohdetta tai -ryhmää voida osoittaa, henkilöä ei ole asetettu ketään epäedullisempaan asemaan, eikä kyse ole myöskään syRJinnästä. Käytännössä ongelmallisiksi ovat muodostuneet tilanteet, joissa alipalkkaa on maksettu tasapuolisesti kaikille ulkomaalaisille työntekijöille. Ellei tapauksissa ole kyetty osoittamaan kelmollista vertailuryhmää, johon asianomistajaa tai asianomistajia olisi mahdollista verrata, syRJintää ei ole ollut ja syyte on hylätty. Pelkkä oikeudetön taloudellisen hyödyn tavoittelu työnantajaa sitovien palkkamääräysten kustannuksella ei riitä täyttämään syRJinnan tai kiskonnantapaisen työsyRJinnan tunnusmerkistöä, ellei menettelyyn liity syRJintää.

Lain esitöiden mukaan epäedulliseen asemaan asettaminen edellyttää, että työntekijä joutuu objektiivisesti arvostellen epäedullisempaan asemaan kuin muut. Tämä ei edellytä, että vertailukohta olisi osoitettavissa saman työnantajan työntekijöiden joukosta, vaan vertailun mittapuuna voidaan käyttää myös työntekijöitä, joita muut työnantajat kohtelevat lainmukaisesti ja tasapuolisesti.²⁷³ Käytännössä syytteitä on hylätty siksi, ettei syyttäjä ole esittänyt näyttöä siitä, että toinen saman alan työnantaja maksaa työntekijöilleen

271 Esim. Pirkanmaan KäO R 22/780; Pirkanmaan KäO R 20/6510; Päijät-Hämeen KäO R 20/1610; Espoon KäO R 15/1107/702; Satakunnan KäO R 15/1371.

272 HE 94/1993 vp, s. 171.

273 HE 94/1993 vp, s. 171.

normien mukaista vähimmäispalkkaa.²⁷⁴ Pelkästään se seikka, että esimerkiksi alan sitovan TES:n mukaan työnantajan tulisi maksaa tiettyä vähimmäispalkkaa, ei nykytulkinnan mukaan osoita kyseessä olevan syrjintää, vaikka kyse olisi alasta, jolla ylivoimainen enemmistö työntekijöistä on ulkomaalaistataustaisia.

On vaikea arvioida, kuinka usein syytteiden hylkääminen on johtunut siitä, ettei syyttäjä ole vain esittänyt tapauksessa sinänsä saatavilla ollutta näyttöä. Matalapalkka-aloilla, joilla valtaosa työntekijöistä on jo valmiiksi ulkomaalaisia, ei vertailuryhmän osoittaminen ole välttämättä kuitenkaan helppoa. Tämä saattaa johtaa absurdiin tilanteeseen, jossa työsyryntänä tai kiskonnantapaisena työsyryntänä ei voida arvioida tapauksia, joissa tietyllä alalla tavanomukaisesti maksetaan alipalkkaa kaikille ja ylivoimainen enemmistö alan työntekijöistä on ulkomaalaistataustaisia. Nykyinen tulkinta perustuu korostuneesti lähes kolmekymmentä vuotta vanhojen lain esitöiden sanamuodolle. Käytännössä tulkinta, jonka mukaan ketään ei syrjitä, jos kaikkia syrjitään tasapuolisesti, edistää pahimmillaan työperäistä hyväksikäyttöä aloilla, joilta jo lähtökohtaisesti puuttuvat oikeuksistaan tietoiset, yleensä suomalaiset työntekijät.

Syrjintäperusteen puuttuminen johtaa automaattisesti siihen, etteivät työsyryntän ja kiskonnantapaisen työsyryntän tunnusmerkistöt sovellu alipalkkaustapaukseen. Tästä ei kuitenkaan seuraa, ettei kyse voisi olla enää lainkaan rikoksesta. Selvitystä varten kerätyn aineiston perusteella näyttää kuitenkin siltä, ettei alipalkkaustapauksissa läheskään aina tunnisteta muiden mahdollisten tunnusmerkistöjen soveltumista siinä tapauksessa, ettei tekoa voida arvioida työsyryntänä tai kiskonnantapaisena työsyryntänä. Eriyisesti tämä koskee rikoslain 36 luvun kiskontarikoksia, joiden soveltuminen ei edellytä syrjintäperustetta.

Kiskonta on työsyryntää ankarammin rangaistu rikos ja lainkonkurrenssin näkökulmasta siten ensisijaisesti sovellettava tunnusmerkistö suhteessa työsyryntään. Alipalkkaustapauksia, joihin kiskonnantapainen työsyryntä ei sovellu puuttuvan syrjintäperusteen vuoksi, tulisi siten jo lähtökohtaisesti arvioida toissijaisesti kiskontana eikä työsyryntänä. Se seikka, että syrjintä edellyttää aina kelvollisen vertailuryhmän osoittamista, ei sen vuoksi muodosta ongelmaa, koska syrjintäperusteen puuttuessaakin menettelyä voidaan arvioida kiskontana. Ongelma on sen sijaan se, ettei kiskonnan soveltumista tapauksiin näytetä tunnustavan käytännössä.

Aineiston perusteella vaikuttaa myös siltä, että tapauksia, joissa kiskonnantapainen työsyryntä jää soveltumatta sen vuoksi, ettei työntekijää ole asetettu huomattavan epäedulliseen asemaan vaan ainoastaan epäedulliseen asemaan, arvioidaan usein työsyryntänä,

274 Esim. Pohjois-Karjalan KäO R 22/647.

vaikka tapauksissa saattaisi edelleen soveltua myös kiskonnan tunnusmerkistö. Kiskonta ei edellytä työntekijän asettamista epäedulliseen asemaan, vaan ainoastaan sitä, että hankittu tai edustettu taloudellinen etu on selvästi epäsuhteessa vastikkeeseen nähden. Alipalkkauksen kohdistuessa ulkomaiseen työvoimaan vaatimus epäsuhdasta täyttyy varsin usein.

Jo lain esitöiden perusteella törkeää kiskontaa tulee soveltaa kiskonnantapaisen työsyrynnän asemasta silloin, kun työperäinen hyväksikäyttö on vakavaa: jos teko täyttää törkeän kiskonnan tunnusmerkistön, syrjäytyy kiskonnantapainen työsyrynjintä.²⁷⁵ Selvitystä varten kerätyssä aineistossa syyttäjät olivat kuitenkin säännönmukaisesti nostaneet syytteen ainoastaan kiskonnantapaisesta työsyrynnästä, vaikka alipalkkausteko olisi saattanut täyttää törkeän kiskonnan tunnusmerkistön jo syytteen teonkuvauksen perusteella. Jos syyttäjät eivät tunnista törkeän kiskonnan soveltumista vakavissa alipalkkaustapauksissa, ei tuomioistuini voi myöskään siitä tuomita, jolloin myös tuomiot törkeästä kiskonnasta jäävät puuttumaan. Vastaajalle tästä voi koitua merkittävä alennus rangaistusta määrättäessä, koska törkeästä kiskonnasta on lähtökohtaisesti tuomittava huomattavasti ankarampi rangaistus kuin kiskonnantapaisesta työsyrynnästä.

Myös petosrikoksilla on oma rajattu soveltamisalansa, kun työperäiseen hyväksikäyttöön puututaan rikosoikeuden keinoin. Petosrikos soveltuu alipalkkaustapauksiin lähinnä silloin, kun käsillä on jokin työperäisen hyväksikäytön erityistilanne. Alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä on arvioitava petoksena silloin, kun työnantaja on selkeästi erehdyttänyt työntekijää. Tästä on kyse esimerkiksi silloin, kun työnantaja ja työntekijä ovat sopineet työn tekemisestä tiettyä korvausta vastaan, mutta työnantajalla ei ole koskaan ollut aikomustakaan maksaa työstä sovitun suuruista korvausta.

Useimpia alipalkkaustapauksia, joissa ulkomaalainen työntekijä ei ole ollut tietoinen Suomen työlainsäädännön sisällöstä, hänelle kuuluvasta vähimmäispalkasta sekä muista vähimmäistyöehdoista, voidaan arvioida joko kiskonnantapaisena työsyrynjintänä tai rikoslain 36 luvun kiskontarikoksena. Myös petoksen tunnusmerkistö saattaisi soveltua tapauksiin, mutta se edellyttäisi erehdyttämisen käsitteen laajentavaa tulkintaa, mihin liittyy ongelmia rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen näkökulmasta. Koska tapauksiin on yleensä mahdollista soveltaa muita tunnusmerkistöjä, niissä ei ole yleensä tarpeellista saati perusteltua pyrkiä tulkinnalla laajentamaan erehdyttämisen kielellistä merkityssisältöä. Petoksen keskeinen tunnusmerkistötekijä, erehdyttäminen, kuuluu myös ihmiskaupan keinoihin. Vakavimmissa tapauksissa työntekijän erehdyttämistä, esimerkiksi työsuhteen ehdoista, voidaankin joutua arvioimaan ihmiskaupparikoksena petosrikoksen sijaan.

275 HE 103/2014 vp, s. 13; HE 151/2003 vp, s. 17.

Työperäisen hyväksikäytön olosuhteet ovat yleensä sellaiset, ettei lievä petos lähtökohtaisesti sovellu siihen: tässä kontekstissa petosta ei voida pitää kokonaisuutena arvostellen vähäisenä, vaikka tavoiteltu tai saatu taloudellinen hyöty jäisikin vähäiseksi.

Työaikasuojelurikos ei sinänsä sovellu alipalkkaukseen puuttumiseksi, mutta työperäisessä hyväksikäytössä loukataan monesti muitakin kuin vain palkkaa koskevia säännöksiä. Työaikasuojelurikoksia voi esiintyä samassa vyyhdissä esimerkiksi kiskonnantapaisen työsyrynnän kanssa. Työaikasuojelurikos voi myös olla tietynlainen tukirikos, jolla työnantaja tai tämän edustaja pyrkii peittelemään varsinaista alipalkkausrikosta.

Alipalkkaus voi tulla rangaistavaksi varsin monenlaisten tunnusmerkistöjen kautta. Tunnusmerkistöt ovat keskenään monilta osin päällekkäisiä, mikä palautuu osaltaan jo siihen, että ne on säädetty eri aikoina ja osan niistä on alun perin tarkoitettu soveltuvan hyvin erilaisiin tapauksiin kuin nykymuotoiseen työperäiseen hyväksikäyttöön. Tämän vuoksi sääntelyratkaisu ei luo vaikutelmaa systemaattisesta kokonaisuudesta, vaan pikemminkin tekee ymmärrettäväksi sen, että oikeuskäytännössä rajanveto tunnusmerkistöjen välillä on muodostunut haastavaksi eikä oikeaa tapaukseen soveltuvaa tunnusmerkistöä ole aina tunnistettu. Pohdittavaksi tulee esimerkiksi se, ovatko tunnusmerkistöt voimassa olevassa oikeustilassa liian lähellä toisiaan ja onnistuvatko ne tavoittamaan alipalkkausteon tosiasiallista luonnetta eli oikeudetonta taloudellisen hyödyn tavoittelua heikomman sopimusosapuolen kustannuksella.

2.9 Alipalkkaukseen puuttumisen haasteet ja kehitysehdotukset

2.9.1 Johdanto

Nykyisten alipalkkaustapauksiin mahdollisesti soveltuvien säännösten riittävydestä on käyty paljon keskustelua viime vuosina, kun työperäinen hyväksikäyttö ilmiönä on tullut yhä laajemmin yhteiskunnan tietoisuuteen. Työperäisen hyväksikäytön vastaisen sääntelyn ajantasaisuuden tarkastelussa täytyy ottaa huomioon ilmiön oikeudellinen ja yhteiskunnallinen konteksti: Millaisesta rikollisuuden lajista on kysymys ja millaisia sen torjuntaan liittyvät ongelmat ovat? Entä mitä ovat sen rikosoikeudellisella sääntelyllä suojattavat oikeushyvät? Muodostaako voimassaoleva sääntely johdonmukaisen kokonaisuuden, joka tavoittaa alipalkkausteon ominaispiirteet?

Edellä esitetyllä tavalla työperäisen hyväksikäytön voidaan ajatella muodostavan jatkumon, jolle asettuu vakavuudeltaan ja tekemuodoiltaan erityyppisiä hyväksikäytön muotoja. Kun puhutaan pelkästä alipalkkauksesta, voidaan esittää myös toisenlainen

luokittelu: alipalkan maksaminen voi tulla rikosoikeuden piiriin sen täyttäessä jonkin rikostunnusmerkistön, mutta jos alipalkkaus ei täytä esimerkiksi työsyönnän, kiskonnan tai petoksen tunnusmerkistöä, se luokitellaan sopimusoikeudelliseksi riita-asiaksi.

Julkisessa keskustelussa toistuvasti esitettyä ehdotusta alipalkkauksen yleisestä kriminalisoinnista tai muusta uudesta rikostunnusmerkistöstä on saatettu perustella yhtäältä sillä, että nykyiset säännökset soveltuvat (vakaviin) alipalkkaustapauksiin huonosti, tai toisaalta sillä, että pelkän alipalkkauksen luokittelu sopimusoikeudelliseksi riita-asiaksi on periaatteellisella tasolla väärä ratkaisu. Kyse on tällöin näkemyksestä, että vakavimpien alipalkkauksen muotojen kriminalisointi ei ole riittävää, vaan alipalkkaus pitäisi saattaa kokonaisuudessaan rangaistavuuden piiriin. Keskustelua nykyisen sääntelyratkaisun riittävydestä ja ajantasaisuudesta onkin saattanut jossain määrin hämmäntää se, että pohdittavana on kaksi eritasoista kysymystä: voimassa olevien säännösten toimivuus käytännön oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa ja säännösten periaatteellinen riittävyys. Tässä luvussa on tarkoitus luoda katsaus sekä käytännön soveltamistoiminnassa ilmenneisiin ongelmiin ja niihin esitettyihin ratkaisuvaihtoehtoihin että siihen, jääkö voimassa olevassa oikeudellisessa rikosoikeudellisen arvioinnin ulkopuolelle sellaisia tekoja, jotka ansaitsevat rikosoikeudellisen moitearvion.

Kriminalisointien säätämisen oikeudellisista reunaehdoista, kriminalisointiperiaatteista, seuraa, että rikosoikeutta voidaan käyttää ja uusia kriminalisointeja säätää vain sen ollessa välttämätöntä.²⁷⁶ Myös nykyisten alipalkkaustapauksissa mahdollisesti sovellettavaksi tulevien rikostunnusmerkistöjen periaatteellista riittävyttä on tarkasteltava kriminalisointiperiaatteita vasten, joten tässä luvussa esitetään myös kriminalisointiperiaatteisiin liittyviä näkökohtia. Huomiota kiinnitetään erityisesti oikeushyvien suojelun periaatteeseen ja siihen, millaisia oikeushyviä nykyiset käytettävissä olevat tunnusmerkistöt suojelevat – ja ovatko niiden suojelemat oikeushyvät sellaisia, että ne tavoittavat alipalkkausteon tosiasiallisen luonteen.

2.9.2 Alipalkkauksen luonne yhteiskunnallisessa kontekstissa

Alipalkkausta on hahmotettu Suomessa sekä yhteiskunnallisessa että oikeudellisessa kontekstissa erilaisista näkökulmista. Rajanveto syrjintärikoksen ja pelkän sopimusrikon välillä on muodostunut merkittäväksi kysymykseksi sekä oikeuskäytännössä että kirjallisuudessa.²⁷⁷ Enenevässä määrin oikeuskirjallisuudessa on viime aikoina arvioitu myös

²⁷⁶ Välttämättömyyden vaatimus on läheisessä yhteydessä erityisesti ultima ratio -periaatteeseen. Melander 2008, s. 399–400.

²⁷⁷ Esim. Koskinen 2014 (<https://www.edilex.fi/uutiset/40968>, viitattu 27.2.2023).

voi osoittaa, voi edellä luvuissa 5 ja 6 selvitetyn mukaisesti tulla kyseeseen kiskonnan tai petoksen tunnusmerkistö, mutta näitä säännöksiä on oikeuskäytännössä sovellettu vain harvoin.

Toisaalta alipalkkausta ja siihen liittyvää muuta rikollisuutta on kirjallisuudessa saatettu hahmottaa talousrikollisuuden²⁸², harmaan talouden tai sosiaalisen polkumyynnin käsitteiden kautta. Tällöin alipalkkausta ei enää nähdä ainoastaan yksittäiseen työntekijään tai työntekijäryhmään kohdistuvana loukkauksena vaan taloudellisen yhteiskunnan pelisääntöjen laiminlyöntinä, jolla on haitallisia vaikutuksia paljon laajemminkin.²⁸³ Esimerkiksi Norjassa, jossa niin sanotun palkkavarkauden kriminalisointi astui voimaan tammikuussa 2022, on viime vuosina puhuttu työelämärikollisuudesta (norj. arbeidslivskriminalitet), jonka nähdään paitsi loukkaavan työntekijöiden oikeuksia myös olevan haitallista yhteiskunnan rakenteille ja hyvinvointivaltion veropohjalle.²⁸⁴ Ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö on tutkimuskirjallisuudessa katsottu myös osaksi yritysrakollisuusilmiötä (engl. corporate crime).²⁸⁵ Kyse on oikeudettomasta taloudellisen hyödyn tavoittelusta, jossa hyväksikäytetään sekä oikeuksistaan tietämättömiä tai muuten haavoittuvaisessa asemassa olevia työntekijöitä että laillisia liiketoimintarakenteita voiton saavuttamiseksi.²⁸⁶

Jos alipalkkaus ja työperäinen hyväksikäyttö hahmotetaan talousrikollisuuden muotona, vaikuttaa selvältä, että syrjintä ei välttämättä aina ole teon tarkoitus tai peruste, vaikka syrjintäelementti saattaakin olla tapauksessa läsnä. Sen sijaan teon tarkoituksena on taloudellisen hyödyn tavoittelu vilpillisin keinoin työntekijää hyväksikäyttämällä. Alipalkkauksen ja työperäisen hyväksikäytön luonne taloudellisen hyödyn maksimoinnin oikeudettomana välineenä on hahmotettava yhteiskunnallisessa kontekstissaan liiketoimintaympäristöön sitoutuneena, jotta voidaan arvioida sen vastaisen sääntelyn ajantasaisuutta ja riittävyttä tarkoituksenmukaisesti. Sääntelykeinojen ajantasaisuudesta tehtävät johtopäätökset riippuvat siitä, millaisena rikoksena alipalkkaus käsitetään ja mitä oikeushyvää sen vastaisella sääntelyllä halutaan suojella.

Ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäytön riskiä lisää myös se, että tietyt olemassa olevat yhteiskunnan rakenteet ja käytännöt mahdollistavat hyväksikäytön esiintymisen. Tällaisia ovat esimerkiksi pitkät alihankintaketjut, joita on vaikea valvoa tai työsopimuskäytännöt, jotka kohdistuvat etenkin haavoittuvassa asemassa oleviin henkilöihin.²⁸⁷ Näi-

282 Esim. Alvesalo 2006.

283 Esim. Jokinen – Ollus 2019; Lietonen – Ollus 2021, s. 24.

284 Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 76.

285 Alvesalo-Kuusi – Jokinen – Ollus 2014, s. 121; Ollus 2016a, s. 49–59; Davies – Ollus 2019.

286 Jokinen – Ollus 2019, s. 10–11.

287 Ollus 2016b, s. 33–36.

den työntekijöiden mahdollisuudet vapaasti valita työnsä on heidän asemastaan johtuen rajoitettu, ja he voivat joutua vastaanottamaan töitä ehdoilla millä hyvänsä.²⁸⁸ Vaikka nämä rakenteet ovat sinänsä laillisia, voivat ne asettaa haavoittuvassa työmarkkina-asemassa olevat työntekijät tilanteeseen, joissa heillä ei ole muuta mahdollisuutta kuin suostua huonoihin työoloihin, ja pahimmillaan hyväksikäyttöön.²⁸⁹ Näin hyväksikäyttö näyttäytyy rakenteellisena ongelmana suomalaisessa yhteiskunnassa sekä osana yritysrakennetta.²⁹⁰

Hyväksikäytössä ei siten ole kyse yksittäisistä vilpillisistä toimijoista tai työnantajista vaan tietoisesta toiminnasta, jonka tavoitteena on voiton tavoittelu ja joka siten myös vääristää vapaata kilpailua. Tutkimuksen mukaan hyväksikäyttö mahdollistuu myös siksi, että sitä ei tarpeeksi kontrolloida ja sanktioida, eivätkä kontrolliviranomaiset riittävästi tunnista ja puutu hyväksikäyttöön, mikä johtuu osittain rikosnimikkeiden monimutkaisuudesta ja päällekkäisyydestä.²⁹¹ Lisäksi ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön esitutkinta on monella tapaa vaikeaa niin teknisesti kuin ideologisesti. Tutkimukset ovat esimerkiksi osoittaneet tiettyä haluttomuutta esitutkintaviranomaisten keskuudessa tutkia niin sanottuja työturvallisuusrikoksia, joita ei koeta erityisen vakaviksi rikoksiksi.²⁹² Myöskään ulkomaalaistaustaisten työntekijöiden kokeman hyväksikäytön tutkintaa ei esitutkintaviranomaisten keskuudessa ole aina priorisoitu. Päällekkäiset ja haastavaksi koetut rikosnimikkeet ovat osaltaan vaikuttaneet tilanteeseen, mutta myös asenteet ja rangaistusten todennäköinen lievyys ovat vaikuttaneet siihen, miten tapauksiin puututaan.²⁹³ Esitutkinnan painotus riippuu myös siitä, missä yksikössä tutkinta tehdään. Talousrikostutkinnassa käytetään harvemmin esimerkiksi salaisia pakkokeinoja, joita taas väkivaltarikosyksikössä saatetaan käyttää uhrien tosiasiallisen tilanteen selvittämiseksi.²⁹⁴ Myös uhrien oma aktiivisuus tai haluttomuus edistää tutkintaa vaikuttaa siihen, miten tapaukset etenevät.²⁹⁵

Alipalkkauksen hahmottaminen edellä kuvatulla tavalla yhteiskunnallisessa kontekstissa antaa aihetta myös sen pohtimiseen, onko tarkoituksenmukaista, että alipalkkaus voi tulla rikosoikeudellisen arvioinnin piiriin vain silloin, kun siihen liittyy esimerkiksi syrjintäelementti, haavoittuvaisen aseman hyväksikäyttö tai erehdyttäminen. Kriminologiassa kirjallisuudessa on kauan keskusteltu siitä, ovatko rikokset vain niitä tekoja, jotka

288 Ollus 2016b, s. 36–40.

289 Ollus 2016b; Jokinen – Ollus 2014, s. 61–87.

290 Ollus 2016a.

291 Ollus 2016a.

292 Alvesalo – Jauhiainen 2006.

293 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 174; Alvesalo-Kuusi – Jokinen – Ollus 2014; Jokinen 2012, s. 223.

294 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 174; Alvesalo-Kuusi – Jokinen – Ollus 2014.

295 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 154–155; Alvesalo-Kuusi – Jokinen – Ollus 2014.

rikoslaki määrittelee rikokseksi, vai ovatko myös muut haitalliset teot rikoksia, vaikkei niistä ole erikseen säädetty. Yhdysvaltalaiset kriminologit Sutherland ja Tappan kävivät tästä keskustelua jo 1940-luvulla.²⁹⁶ Sutherland argumentoi, että monet ns. valkokaulusrikokset (eli talousrikokset) tulisi ymmärtää rikoksina, vaikkei niitä erikseen rikoslaissa ole säädetty rikoksiksi. Tappanin näkemyksen mukaan vain rikoslaissa rikokseksi määritellyt teot ovat rikoksia, ja siten monet Sutherlandin esiin nostamat teot ovat vain osa tavanomaista yritystoimintaa.

Uudessa kriminologisessa tutkimuksessa keskustelua on jatkettu, ja on laajalti omaksuttu näkemys, että kriminologian tutkimuskohdetta ei voi rajata käsittämään vain rikoslakirikoksia. Sen sijaan tutkimuskohteena on rikoskäyttäytyminen, jolla tarkoitetaan laajempaa yhteisön sääntöjen tuomittavaa rikkomista.²⁹⁷ Kriminologisesta ja oikeussosiologisesta näkökulmasta on perusteltua tutkia myös sitä, millaiset ongelmat ja väärinkäytökset yhteiskunnassa luetaan rikosoikeuden piiriin, ja toisaalta millaisia väärinkäytöksiä ei pidetä yhtä vakavina. Rikoksen käsitteeseen liittyy aina yhteiskunnallisiin arvostuksiin liittyviä elementtejä, ja tämä näkyy myös oikeustieteellisessä tutkimuksessa esimerkiksi kriminalisointiteorian²⁹⁸ piirissä.

2.9.3 Voimassa olevien säännösten tehokkuus ja toimivuus

Alipalkkaukseen teoriassa soveltuvien rikoslainsäännösten tehokkuudella ja toimivuudella tarkoitetaan sitä, että säännöksiä voidaan myös tosiasiallisesti soveltaa. Työperäisen hyväksikäytön torjunnan kannalta ei riitä, että rikossääntely on teoreettisella tasolla riittävää ja että se esimerkiksi tavoittaa alipalkkausteen ydinsisällön ja suojelee sellaisia oikeushyviä, jotka ovat rikosoikeudellisen suojan tarpeessa. Keskustelu vakavaan alipalkkaukseen puuttumisen ajantasaisuudesta ja riittävydestä liittyy myös siihen, miten tapaukset tulevat viranomaisten tietoon ja etenevät oikeusjärjestelmässä tuomioistuimeen asti. Työperäinen hyväksikäyttö on monilta osin piilorikollisuutta eli sellaista rikollisuutta, joka ei tule viranomaisten tietoon.²⁹⁹

Työperäistä hyväksikäyttöä torjuvien rikostunnusmerkistöjen tehokkuutta arvioitaessa huomiota kiinnitetään usein työsuojeluviranomaisen toimivaltaan ja riittävään resursointiin. Tämä johtuu siitä, että työsuojeluviranomainen on monesti ensimmäinen viranomainen, joka havaitsee viitteitä työperäiseen hyväksikäyttöön esimerkiksi

296 Sutherland 1945; Tappan 1947.

297 Kivivuori – Aaltonen – Näsi – Suonpää – Danielsson 2018, s. 18–19.

298 Melander 2008.

299 Raunio – Ahvenainen – Vanhanen 2022, s. 10.

työsuojelutarkastuksessa.³⁰⁰ Työsuojeluviranomaisen mahdollisuuksia valvoa ainakin ulkomaalaisten työntekijöiden työsuhteen ehtoja on kuitenkin pidetty heikkoina.³⁰¹ Haasteet liittyvät sekä lainsäädäntöön että käytännöllisiin toimintamahdollisuuksiin. Esimerkiksi työsuojeluviranomaisen velvollisuus tehdä poliisille esitutkintaa varten ilmoitus epäilemästä rikoksesta on koskenut pitkään varsin suppeaa määrää hyväksikäyttöön liittyviä rikoksia. Tähän ongelmaan on haluttu puuttua laajentamalla ilmoitusvelvollisuus koskemaan myös kiskonta- ja petosrikoksia.³⁰²

Ilmoitusvelvollisuuden laajentamishalukkuuden taustalla on havainto syrjintäperusteen osoittamisen vaikeudesta alipalkkaustilanteissa.³⁰³ Työsyrynnän ja kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistön täytymisen edellytyksenä on se, että esimerkiksi alipalkkausteko on tehty syrjintäperusteella. Edellytys on koettu työsuojeluviranomaisen näkökulmasta haastavaksi ja sen on katsottu johtavan siihen, että alipalkkaustapaus ei koskaan päädy tuomioistuimen käsiteltäväksi, koska syrjintänä käsitelty teko usein kaatuu joko poliisin tekemään esitutkinnan rajoittamispäätökseen tai syyttäjän tekemään syyttämättä jättämispäätökseen.³⁰⁴ Ongelmallisia ovat erityisesti sellaiset tilanteet, joissa alipalkkaa maksetaan koko henkilöstölle.³⁰⁵

Työsuojeluviranomaisen ilmoitusvelvollisuutta laajentavan lain on tarkoitus tulla voimaan kesäkuussa 2023, joten vielä ei ole mahdollista tietää, auttaako ilmoitusvelvollisuuden laajentaminen alipalkkaustapausten viemiseen eteenpäin oikeusjärjestelmässä. Haastavaksi sovellettavaksi osoittautunut syrjintäperuste ja syy-yhteys syrjintäperusteen ja alipalkkauksen välillä ei sinänsä ratkea sillä, että työsuojeluviranomainen voi tehdä ilmoituksen poliisille muidenkin mahdollisesti sovellettavaksi tulevien rikostunnusmerkistöjen perusteella. Havainto syrjintäperusteen osoittamisen vaikeudesta ohjaa pohtimaan, onko ylipäätään perusteltua lähestyä alipalkkausta ja työperäistä hyväksikäyttöä syrjintäelementin näkökulmasta.

Yksi merkittäväksi osoittautunut haaste voimassa olevien tunnusmerkistöjen tehokkaalle soveltamiselle on työperäisen hyväksikäytön uhrien asema. Työperäisen hyväksikäytön tutkimuksessa on havaittu, että erityisesti ulkomaalaiset työntekijät ovat monesti tietämättömiä paitsi oikeuksistaan työelämässä myös mahdollisuuksistaan ilmoittaa

300 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 153.

301 Esim. Hautala 2020, s. 18.

302 HE 303/2022 vp.

303 HE 303/2022 vp, s. 23.

304 Hautala 2020, s. 18–19.

305 HE 303/2022 vp, s. 14.

väärinkäytöksistä viranomaisille.³⁰⁶ Lisäksi viranomaisissa ja tuomioistuimissa on esiintynyt puutteita työperäisen hyväksikäytön eri muotojen, myös ihmiskaupan, ja niiden uhrien tunnistamisessa.³⁰⁷ Tutkimuksessa on nostettu esiin myös se, että ulkomaalaisia uhreja on käännytetty Suomesta sellaisiin maihin, joissa he ovat alun perin uhriutuneet. Pelko käännytetyksi tulemisesta ja siitä mahdollisesti aiheutuva epäluottamus auttavia viranomaisia kohtaan voi johtaa siihen, että uhrit eivät hakeudu auttamistoimenpiteiden piiriin.³⁰⁸ Jos uhrit eivät uskalla turvautua Suomessa viranomaisiin, työperäinen hyväksikäyttökollisuus pysyy piilorikollisuutena, vaikka rikostunnusmerkistöt olisivatkin teoriassa riittäviä ongelmaan puuttumiseksi.

2.9.4 Alipalkkaus ja kriminalisointiperiaatteet

Kriminalisointiperiaatteilla tarkoitetaan rangaistavaksi säätämiseksi eli kriminalisoinnille asetettuja oikeudellisia reunaehtoja. Niiden tarkoituksena on rajoittaa lainsäätäjän toimintaa siten, että säädettävät kriminalisoinnit olisivat hyväksyttäviä.³⁰⁹ Kun pohditaan esimerkiksi vakavan alipalkkauksen tai työperäisen hyväksikäytön vastaisen sääntelyn lisäämistä, laajentamista tai ankaroittamista, ehdotuksia tulee punnita kriminalisointiperiaatteita vasten. Toisaalta jo olemassa olevia kriminalisointeja on arvioitava kriminalisointiperiaatteiden näkökulmasta, jotta voidaan tehdä johtopäätöksiä siitä, onko sääntely voimassaolevassa oikeustilassa esimerkiksi tarpeeksi johdonmukaista ja hyväksyttävää. Kriminalisointiperiaatteilla on läheinen yhteys perusoikeuksiin ja perustuslakivaliokunnan käytännössä muodostuneisiin perusoikeuksien yleisiin rajoitusperusteisiin.³¹⁰ Perusoikeuksilla on kriminalisointeihin kahdensuuntainen vaikutus: niiden on tarkoitus muodostaa rajoituksia lainsäätäjän toiminnalle, joka rajoittamattomana voisi kajota perusoikeuksiin liiallisesti, mutta toisaalta perusoikeudet voivat myös luoda lainsäätäjälle positiivisen toimintavelvoitteen perusoikeuksien suojelemiseksi.³¹¹

Kriminalisointiteoriassa³¹² kriminalisointiperiaatteiksi on luettu laillisuusperiaate, oikeushyvien suojelun periaate, ultima ratio -periaate, hyöty-haitta-punninnan periaate sekä ihmisarvon loukkaamattomuuden periaate. Kun nykyisten tai ehdotettujen kriminalisointien hyväksyttävyyttä tarkastellaan kriminalisointiperiaatteiden kautta, on jokaisen

306 Jokinen – Ollus 2014, s. 99; Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 131.

307 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 306–307.

308 Koskenoja – Ollus – Roth – Viuhko – Turkia 2018, s. 160.

309 Melander 2008, s. 173.

310 Melander 2008, s. 174. Rajoitusperusteista ks. PeVM 25/1994, s. 5.

311 Melander 2008, s. 345; HE 309/1993 vp, s. 75.

312 Melander 2008.

periaatteen luomien edellytysten täytyttävä. Alipalkkausta koskevan kriminalisointipohdinnan kannalta erityisesti laillisuusperiaate, sen sisältämä epätäsmällisyyskielto ja lailla säätämisen vaatimus³¹³ on katsottu kriittiseksi. Laillisuusperiaate edellyttää, että kriminalisoinnin sisältö voidaan määritellä riittävän täsmällisesti ja tarkkarajaisesti. Esimerkiksi ehdotuksiin alipalkkauksen yleisestä kriminalisoinnista on suhtauduttu varauksellisesti, koska Suomessa ei ole säädetty vähimmäispalkasta eduskuntalain tasoisesti. Alipalkkauksen yleisen kriminalisoinnin on katsottu vaativan sitä, että vähimmäispalkasta säädettäisiin lailla.³¹⁴

EU:ssa on vastikään hyväksytty vähimmäispalkkoja koskeva direktiivi.³¹⁵ Direktiivissä ei suoraan säädetä vähimmäispalkan riittävästä tasosta, mutta se edellyttää, että jäsenvaltiot sitovat vähimmäispalkkojen muodostumisen selkeisiin kriteereihin, joiden noudattamista myös valvotaan. Vähimmäispalkka voi jäsenvaltiossa perustua joko lakiin tai työehtosopimuksiin. Sellaiset jäsenvaltiot, joissa palkat määräytyvät yksinomaan työehtosopimusten perusteella, eivät ole velvollisia säätämään vähimmäispalkasta lailla. Näin ollen direktiivi ei velvoita myöskään Suomea säätämään vähimmäispalkasta lailla.³¹⁶ Suomessa työehtosopimusjärjestelmällä on vahva ja vakiintunut asema, joten vähimmäispalkasta säätäminen olisi merkittävä uudistus työehtojen sääntelykehikossa. Jos alipalkkaukseen liittyviä kriminalisointeja halutaan tulevaisuudessa laajentaa, vähimmäispalkasta säätäminen lailla olisi kuitenkin luultavasti tarpeellista.

Ultima ratio -periaate viittaa rikosoikeuden viimesijaisuuteen yhteiskunnallisiin ongelmiin puuttumisessa ja velvoittaa ensinnäkin etsimään rikosoikeudelle vaihtoehtoisia ratkaisukeinoja.³¹⁷ Alipalkkaukseen puuttumiseksi onkin pyritty löytämään myös muita uusia puuttumisvaihtoehtoja kuin kriminalisointeja. Esimerkiksi työsuojeluviranomaisen toimivallan vahvistamista on pidetty tärkeänä vaihtoehtoisena keinona.³¹⁸ Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että ultima ratio -periaatteen toinen tärkeä funktio on ylläpitää

313 Melander 2008, s. 193–253.

314 Esim. Sääntelyryhmän linjauspaperi 2021, s. 3.

315 Euroopan unionin neuvoston lehdistötiedote 4.10.2022. (<https://www.consilium.europa.eu/fi/press/press-releases/2022/10/04/council-adopts-eu-law-on-adequate-minimum-wages/>, viitattu 28.2.2023).

316 Työ- ja elinkeinoministeriön tiedote 4.10.2022. (<https://valtioneuvosto.fi/-/1410877/eu-n-vahimmaispalkkadirektiivi-hyvaksyttiin-suomi-tayttaa-jo-paaosin-direktiivin-vaatimukset>, viitattu 28.2.2023).

317 Melander 2008, s. 389–470.

318 Esim. HE 303/2022 vp.

oikeusjärjestyksen sisäistä johdonmukaisuutta ja koherenssia.³¹⁹ Rikosoikeus on yhteiskunnassa viimesijainen keino puuttua yhteiskunnallisiin epäkohtiin, ja sillä voidaan puuttua vain kaikkein vakavimpiin epäkohtiin.

Kun pohditaan uusia kriminalisointeja, ultima ratio -periaate käytännössä ohjaa muun ohella tarkastelemaan, millaisia tekoja voimassa olevassa rikoslaisissa on kriminalisoitu ja millaiset teot ovat näin ylittäneet periaatteen muodostaman kynnyksen. Kriminalisointiperiaatteisiin sidottu pohdinta ei ole arvostuksista vapaata puhtaasti oikeudellista punnintaa, vaan kriminalisointeihin liittyy myös poliittisia ja moraalisia kysymyksiä.³²⁰ Ultima ratio -periaatteen yhteydessä pohdittavaksi voi tulla esimerkiksi se, onko kriminalisoitavaksi ehdotettu teko olennaisesti muita kriminalisointeja vähemmän moitittava teko, vai suhteutuisiko uusi kriminalisointi voimassa olevaan järjestelmään. Esimerkiksi alipalkkaus itsenäisenä tekona on vähemmän moitittava kuin kiskonnantapainen työsyrintä tai varsinkin ihmiskauppa. Rikoslaki kuitenkin sisältää kriminalisointeja, joiden moitittavuus suhteessa alipalkkaustekoon ei vaikuta itsestään selvältä. Omaisuusrikoksista tällainen on esimerkiksi näpistys, josta säädetään RL 28 luvun 3 §:ssä. Voimassa olevassa oikeustilassa arvoltaan vähäisen omaisuuden anastaminen on siis kriminalisoitu, mutta työntekijälle kuuluvan palkan maksamatta jättäminen tai sen maksaminen liian pienenä ei itsenäisenä tekona ole rangaistavaa.

Hyöty-haitta-punninnan periaate³²¹ on kriminalisointiperiaatteista käytännönläheisin ja edellyttää perusteellista vaikutustenarviointia sekä nykyisten kriminalisointien hyväksyttävyyttä arvioitaessa että pohdittaessa mahdollisia uusia kriminalisointeja. Oikeushyvien suojelun periaate³²² saattaa kuitenkin muodostua alipalkkaukseen liittyviä kriminalisointeja arvioitaessa kaikista olennaisimmaksi, koska edellä todetulla tavalla alipalkkausta ja työperäistä hyväksikäyttöä voidaan lähestyä hyvin erilaisista näkökulmista ja siihen puuttua varsin erilaisilla rikosnimikkeillä, joten edes voimassaolevassa oikeustilassa ei välttämättä ole täysin selvää, mitä oikeushyvää rikosoikeudellisella sääntelyllä on tarkoitus suojella.

319 Melander 2008, s. 404.

320 Melander 2008, s. 152.

321 Melander 2008, s. 471–506.

322 Melander 2008, s. 327–388.

2.9.5 Vakavan alipalkkauksen vastaisen sääntelyn tavoitteet

Oikeushyvien suojelun periaatteen keskeistä sisältöä on oikeuskirjallisuudessa luonnehdittu siten, että rikoslain säännösten on suojeltava jotakin intressiä tai oikeushyvää, jotta ne olisivat hyväksyttäviä.³²³ Tällaiseksi rikoslailla suojeltavaksi oikeushyväksi eli suojeluobjektiksi ei kuitenkaan kelpaa mikä tahansa intressi, vaan pragmaattis-rationaalisessa kriminalisointiajattelussa³²⁴ on lähdetty siitä, että kriminalisoinnille on oltava järkevä peruste – oikeushyvien suojelun periaatetta lähestytään tällöin erityisesti sen kriminalisoinneille kriittisen vaikutuksen kautta.³²⁵ Hyväksyttävien suojeluobjektien on katsottu kiinnittyvän ennen muuta perusoikeusjärjestelmään, jolloin erityisesti perinteiset vapausoikeudet on hahmotettu rikoslain suojelun ansaitseviksi oikeushyviksi, kun taas yhteiskunnallisempiin oikeushyviin on saatettu suhtautua varauksella.³²⁶ Kuitenkin perustuslakivaliokunnan lausuntokäytännöstä johdettava perusoikeuksien rajoittamisen hyväksyttävyyysvaatimus edellyttää, että kriminalisoinnille on oltava esitettävissä ”painava yhteiskunnallinen tarve ja perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävä peruste”,³²⁷ mistä johtuu, että arvioitaessa suojeltavan oikeushyvän hyväksyttävyyttä myös yhteiskunnalliset suojan kohteet voidaan ottaa huomioon. Modernissa oikeudessa yhteisöllisten oikeushyvien merkityksen kasvua voidaan pitää selvästi havaittavana kehityssuuntana.³²⁸

Käytännöllisestä näkökulmasta oikeushyvien suojelun periaate velvoittaa siihen, että rikoslainsäätelylle pitää olla jokin eksplisiittisesti ilmaistu suojelutavoite. Kriminalisointia säädettäessä on tarkoin pohdittava sitä, onko harkittavalle rikoslainsäätelylle löydettävissä oikeushyvien suojelun periaatteen kannalta hyväksyttävä tavoite. Tämä pohdinta on tehtävä myös silloin, kun arvioidaan vakavaan alipalkkaukseen puuttumista rikosoikeudellisen sääntelyn keinoin sekä tämän sääntelyn ajantasaisuutta ja riittävyttä.

Vakavaan alipalkkaukseen periaatteessa soveltuvien rikostunnusmerkistöjen taustalta on löydettävissä useita eri oikeushyviä. Vakavimmin yksilön perusoikeuksia loukkaava soveltuva rikostunnusmerkistö on ihmiskauppa, jolla loukataan henkilökohtaista vapautta ja koskemattomuutta. Ihmiskauppaa koskeneessa vuoden 2004 hallituksen esityksessä oikeushyvien suojelun periaatetta arvioitiin lähinnä prostituutioon liittyen.³²⁹ Yleisellä tasolla ihmiskaupan todettiin olevan useiden keskeisten kansainvälisissä sopimuksissa turvattujen ihmisoikeuksien vastaista toimintaa: ihmiskauppateossa loukataan oikeutta

323 Melander 2008, s. 331.

324 Ks. Lappi-Seppälä 1994.

325 Nuutila 1996, s. 80.

326 Melander 2008, s. 342.

327 PeVL 23/1997 vp, s. 2.

328 Nuotio 1991, s. 1015.

329 Esim. HE 34/2004 vp, s. 57–60.

elämään, vapautteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen, orjuuden kieltoa ja kidutuksen kieltoa.³³⁰ Voidaan siis havaita, että ihmiskauppa on niin vakavalla tavalla perus- ja ihmis-oikeuksiin kajoava rikos, että sen hyväksyttävyyden oikeushyvien suojelun periaatteen näkökulmasta ei ole epäselvää.

Sen sijaan esimerkiksi työsyrynnällä ja kiskonnantapaisella työsyrynnällä suojeltava oikeushyvä on olennaisesti erilainen kuin ihmiskaupan suojeleobjekti. Työsyrynnällä suojeleaan ennen muuta yhdenvertaisuutta ja syrjinnän kieltoa.³³¹ Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö ovat myös kiskonnantapaisen työsyrynnän taustalla, joskin esitöissä on myös huomautettu, että kiskonnantapainen työsyryntä on työntekijän oikeuksia vakavasti loukkaava rikos, jonka tunnusmerkistö muistuttaa ihmiskaupan tunnusmerkistöä.³³² Kiskonnantapaisen työsyrynnän kriminalisoinnilla suojeltavat oikeushyvät eivät rajoitu yhdenvertaisuuteen ja syrjinnän kieltöön, vaan kriminalisoinnin tarkoituksena on myös heikommassa asemassa olevan työntekijän, kuten ulkomaalaisen työntekijän, suojaaminen.³³³ Tästä huolimatta kiskonnantapainen työsyryntä tulee sovellettavaksi ainoastaan silloin, kun heikommassa asemassa olevan työntekijän hyväksikäyttämisen perusteena on syrjintä. Voidaan siten ajatella, että sekä työsyrynnän että kiskonnantapaisen työsyrynnän ensisijainen funktio on suojata yhdenvertaisuutta ja syrjinnän kieltoa yhteiskunnassa.

Kiskontaa ja petosta koskevat rikossääntely uudistettiin vuonna 1990 osana rikoslainsäädännön kokonaisuudistusta. Tuolloin RL 36 luvussa säädettyjä rikostunnusmerkistöjä perusteltiin tavaroiden ja palvelusten vaihdannan suojaamisella kohtuuttomilta oikeustoimilta.³³⁴ Tunnusmerkistöillä suojeltava oikeushyvä liittyykin vaihdantaan ja omaisuuden suojaan. Esitöissä on edelleen todettu, että kiskontaa koskevilla säännöksillä pyritään ehkäisemään hädänalaisessa tai muutoin sopimuskumppaniaan heikommassa asemassa olevan henkilön taloudellinen hyväksi käyttäminen sopimussuhteessa. Petossääntösten taas katsottiin turvaavan tilanteesta riippuen heikompa tai vahvempaa sopimusosapuolta.³³⁵ Kiskonta- ja petostunnusmerkistöjen suojaamalla oikeushyvillä on siten läheinen suhde elinkeinoelämään ja esimerkiksi kuluttajansuojaan. Tyhjentävää listausta siitä, milloisten sopimusten ja oikeustoimien yhteydessä kiskonta tai petos voisi tulla sovellettavaksi, ei kuitenkaan sisällytetty tunnusmerkistöihin, eikä niitä ole myöskään eksplisiittisesti ilmaistu lain esitöissä.

330 HE 34/2004 vp, s. 9–10.

331 HE 94/1993 vp, s. 25.

332 HE 103/2014 vp, s. 54.

333 HE 151/2003 vp, s. 10; HE 103/2014 vp, s. 12.

334 HE 66/1988 vp, s. 127–128.

335 HE 66/1988 vp, s. 128.

Oikeushyväajattelun käytännön tarkoituksena on ilmaista sääntelyn tavoitteet. Jos vakavaa alipalkkausta ja työperäistä hyväksikäyttöä lähestytään esimerkiksi talousrikollisuuden muotona, sääntelyn tavoitteita voisi hahmottaa siitä näkökulmasta, että taloudellista yhteiskuntaa ja sen rehellisiä toimijoita on suojeltava vilpilliseltä menettelyltä. Jos taas painotetaan hyväksikäytettyjä tai hyväksikäytölle alttiita työntekijöitä erityistä suojelua tarvitsevana ryhmänä, suojeltava oikeushyvä olisi tällaisten haavoittuvaisessa asemassa olevien henkilöiden suojeleminen hyväksikäytöltä. Tätä ajatusta lähenee eniten kiskonnantapaisen työsyrynnän esitöissä ilmaistu toissijainen suojeleobjekti, mutta suojeltava oikeushyvä on syrjintärikkoksessa kuitenkin edelleen sidoksissa yhdenvertaisuuteen ja syrjinnän kieltoon.

Voimassaolevassa oikeustilassa alipalkkauksen vastaisessa sääntelyssä omaksutut tavoitteet koskevatkin ennen muuta yhdenvertaisuuden turvaamista ja syrjinnän kieltoa, mikä ohjaa alipalkkausilmiön hahmottamista sekä oikeudellisessa että yhteiskunnallisessa kontekstissa. Tällöin olennaista on, että työntekijän voidaan katsoa asetetun epäedulliseen asemaan muihin verrattuna jollakin syrjintäperusteella. RL 36 luvun mukaisen sääntelyn tavoitteet taas pyrkivät ennen kaikkea suojelemaan yksityisten välistä vaihdantaa kohtuuttomilta ehdoilta. Kiskonnan ja petoksen tunnusmerkistöjä säädettäessä Suomessa ei ollut nykyisenkaltaista työperäistä hyväksikäyttöongelmaa, joten sääntelyn tavoitteet eivät täysin täsmää hyväksikäyttöteon ydinsisältöön.

Ei ole toisaalta aivan yksiselitteistä, mikä olisi sellainen suojeltava oikeushyvä, joka perustelisi esimerkiksi alipalkkausta koskevan erilliskriminalisoinnin tarvetta. Viimeisimmässä alipalkkauksen kriminalisointia ehdottaneessa lakialoitteessa perusteltiin kriminalisointia sillä, että Suomeen on pesiytynyt työntekijöiden hyväksikäyttöön perustuva liiketoimintamalli, joka vääristää markkinoita ja vaikeuttaa rehellisten yritysten toimintaa.³³⁶ Perustelu siis liittyy alipalkkauksen hahmottamiseen epärehellisenä voitontavoitteluna, jota tehdään haavoittuvassa asemassa olevien työntekijöiden kustannuksella ja josta aiheutuu myös laajoja yhteiskunnallisia haittoja. Myös aikaisemmissa alipalkkauksen kriminalisointia koskevissa lakialoitteissa on usein katsottu, että nykyiset rikostunnusmerkistöt eivät riittävällä tavalla puutu laajaan yhteiskunnalliseen ongelmaan, jossa palkkaa ja muita työehtoja koskevien määräysten noudattamatta jättäminen tuottaa kilpailuhyötyä.³³⁷

Edellä mainitulla tavalla oikeushyväajattelussa on viime vuosikymmeninä siirrytty yhteiskunnallisempia seikkoja painottavaan suuntaan, ja vakavassa alipalkkauksessa voidaankin katsoa olevan kyse vahvasti yhteiskunnallisesta ilmiöstä. Näin on etenkin, jos se hahmotetaan talousrikollisuuden näkökulmasta liiketoiminnan laillisia rakenteita hyödyntävänä oikeudettomana voitontavoitteluna. Tällöin kiskontaan ja petokseen liittyvä vaihdantaa

336 LA 63/2022 vp, s. 2.

337 Esim. LA 6/2020 vp.

korostava näkökulma ei enää näyttäyty tarkoituksenmukaisimpana ratkaisuna, vaan rikoslailla suojeltava oikeushyvä voisi olla esimerkiksi sekä haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden suojeleminen että vilpittömän ja rehellisen toiminnan turvaaminen taloudellisessa yhteiskunnassa. Alipalkkauksen yleistasoisesta kriminalisoinnista käytävissä keskustelussa onkin kysymys myös periaatteellisesta arvokeskustelusta, jossa pohditaan, millaiset yhteiskunnalliset intressit ovat tarpeeksi vakavia kuuluakseen rikosoikeudellisen arvioinnin piiriin. Tätä keskustelua on käyty myös verrokkimaissa, joista Norja päätyi hiljattain kriminalisoimaan niin sanotun palkkavarkauden yleisellä tasolla.

2.9.6 Oikeusvertailevia huomioita

2.9.6.1 Norja

Vuoden 2022 tammikuussa Norjassa astui voimaan uusi palkkavarkauden (norj. lønnsstyveri) sekä sen törkeän tekemuodon (norj. grovt lønnsstyveri) kieltävä säännös (Lov om straff, Kapittel 30, § 395 ja § 396). Niin sanotun palkkavarkauden kriminalisointi on ensimmäinen laatuaan Euroopassa. Säännös on ollut voimassa vasta vuoden, eikä sille ole vielä kertynyt tulkinta-apua oikeuskäytännön tai oikeuskirjallisuuden muodossa. Palkkavarkauskriminalisointia voidaan kuitenkin arvioida sen esitöiden perusteella.

Norjan rikoslain § 395 sisältää perusmuotoisen palkkavarkauden kriminalisoinnin:

Den som utilbørlig og med forsett om en uberettiget vinning for seg selv eller andre misligholder plikt til å yte lønn, feriepengar eller annen godtgjøring som arbeidstaker har rett til etter avtale eller bestemmelse i lov eller forskrift, straffes med bot eller fengsel inntil 2 år.

Palkan, lomarahen tai muun työntekijälle lain tai sopimuksen nojalla kuuluvan korvauksen maksamatta jättäminen on säännöksen mukaan rangaistavaa silloin, kun se on jätetty maksamatta oikeudettomasti ja tarkoituksena saada perusteetonta taloudellista hyötyä. Palkkavarkaudesta voidaan tuomita sakkoa tai enintään kaksi vuotta vankeutta. Rangaistavuuden edellytyksenä ei siten ole esimerkiksi syrjintä, erehdyttäminen tai työntekijän riippuvaisen tai muulla tavalla haavoittuvaisen aseman hyväksikäyttäminen. Sen sijaan merkitystä on sillä, että teko on tehty oikeudettomassa taloudellisessa hyötymistarkoituksessa.

Norjan rikoslain § 396 sisältää törkeän palkkavarkauden kriminalisoinnin:

Grovt lønnsstyveri straffes med bot eller fengsel inntil 6 år. Ved avgjørelsen av om tyveriet er grovt, skal det særlig legges vekt på om overtredelsen gjelder en betydelig verdi, har et systematisk eller organisert preg eller av andre grunner er særlig krenkende eller samfunnsskadelig.

Palkkavarkaudelle voidaan tunnistaa säännöksestä kolme kvalifiointiperustetta: huomattavan hyödyn tavoittelu, rikoksen tekeminen järjestelmällisesti tai osana järjestäytyneen rikollisryhmän toimintaa sekä erityisen suuren vahingon aiheuttaminen yksityiselle tai yleiselle edulle. Törkeästä palkkavarkaudesta voidaan tuomita sakkoo tai enintään kuusi vuotta vankeutta.

Norjassa palkkavarkauden kriminalisoinnin taustalla vaikutti keskustelu siitä, että työntekijöitä on oikeuskäytännössä tuomittu rangaistukseen työnantajalta varastamisesta, mutta työnantaja ei ole yleensä tuomittu rangaistukseen työntekijältä varastamisesta, ellei kysymys ole ollut ihmiskaupasta.³³⁸ On merkillepantavaa, että palkan maksamatta jättämistä arvioitiin juuri varastamisen näkökulmasta, koska esimerkiksi Suomessa tällaista keskustelua ei ole ainakaan oikeudellisesti käyty. Palkkavarkausesitöissä arvioitiin muina mahdollisesti alipalkkaustapaukseen soveltuvina rikoslainsäännöksinä pakottamista, kiristämistä ja ihmiskauppaa,³³⁹ mutta palkkavarkauden kriminalisointi katsottiin niistä huolimatta tarpeelliseksi. Toisaalta Norjassa ei ole ollut kiskonnantapaista työsyrintää vastaavaa kriminalisointia, joka olisi suunnattu koskemaan nimenomaan ihmiskauppaa lievempää työperäistä hyväksikäyttöä.

Palkkavarkauskriminalisointia koskeneella kuulemiskierroksella esitettiin sekä kriminalisointiehdotukseen myönteisesti että varauksellisesti suhtautuvia kannanottoja. Myönteisesti ehdotukseen suhtautuneet tahot painottivat palkkavarkautta koskevan kriminalisoinnin tärkeyttä ja sitä, että sen lisäksi tulisi sanktioida myös niin sanottu pakko-yrityttöisyys. Kriittiset kommentit koskivat esimerkiksi sitä, että työperäiseen hyväksikäyttöön puuttumisen todellinen ongelma olisivat resurssit eikä rikossääntelyn puute. Lisäksi esitettiin huolia siitä, että tuomioistuimiin päätyisi riita-asioita, jos palkkavarkaus muodostuisi oikeuskäytännössä liian laveaksi tunnusmerkistöksi.³⁴⁰ Esitöissä palkkavarkaus kuitenkin katsottiin työperäisen hyväksikäytön jatkumolle kuuluvaksi vakavaksi yhteiskunnalliseksi haasteeksi, jossa rikos kohdistuu erityisen haavoittuvaisessa asemassa oleviin henkilöihin, joille teosta koitua haitta on suurta.³⁴¹

Myös epätasällisyyskieltoon liittyvistä määrittelykysymyksistä käytiin kriittistä keskustelua Norjassa. Esitöiden mukaan rangaistussäännöstä voisi soveltaa silloin, kun työnantaja jättäisi palkan maksamatta tahallaan ja taloudellisessa hyötymistarkoituksessa, mutta ei silloin, kun työnantajalla olisi perusteltu syy maksaa vähemmän palkkaa kuin työntekijä vaatii. Lisäksi katsottiin, että ei olisi tarkoituksenmukaista rajata rangaistavuutta

338 Prop. 153 L, s. 22.

339 Prop. 153 L, s. 17. Samat teot ovat rangaistavia myös Suomessa.

340 Prop. 153 L, s. 20–21.

341 Prop. 153 L, s. 22.

koskemaan vain täsmällisesti määriteltyä palkkaa, koska työperäisessä hyväksikäytössä on tyypillistä, että työehdoista ei selvästi sovita – jos tällaiset tapaukset jätettäisiin rangaistavuuden ulkopuolelle, moni palkkavarkaus tapaus jäisi selvittämättä.³⁴² Esitöissä kuitenkin pohdittiin rangaistuksen täsmällistä rajaamista ja kiinnitettiin huomiota esimerkiksi siihen, että rangaistavuuden ala ei laajenisi liiallisesti kattamaan esimerkiksi erehdyksiä tai sellaisia tilanteita, joissa työnantaja olisi noudattanut kohtuullista huolellisuutta palkanmaksuvelvoitteen täyttämiseksi. Indisiona kohtuullisesta huolellisuudesta voitaisiin pitää esimerkiksi pyrkimystä selvittää palkkaan liittyvä epäselvyys ja korvata puuttuva osuus työntekijälle mahdollisimman pian.³⁴³

Lisäksi esityksessä vedottiin Norjan rikoslain § 26:n mukaiseen vastuuvapausperusteeseen, jonka mukaan tietämättömyys lain sisällöstä ei poista rangaistusvastuuta silloin, kun tietämättömyys johtuu huolimattomuudesta; sen sijaan huolellisesti toiminut työnantaja, joka ei ole tietoinen palkan oikeasta määrästä, ei olisi toiminut rangaistavalla tavalla.³⁴⁴ Huomiota tulisi esitöiden mukaan kiinnittää myös siihen, että palkkavarkaus tunnusmerkistön täyttymisen edellytyksenä on palkan maksamatta jättäminen tarkoituksena hankkia perusteetonta taloudellista hyötyä. Tunnusmerkistön täyttymisen edellytyksenä on siten tarkoitustahallisuus, joka on tahallisuuden ylin aste.

Norjan palkkavarkaussäännös osoittaa, että alipalkkauksen kriminaalipoliittista arviointia voi lähestyä toisenlaisestakin näkökulmasta kuin Suomessa on pitkään ajateltu. Norjan ja Suomen oikeus- ja työmarkkinajärjestelmät ovat lähellä toisiaan, joten sääntelyratkaisu on Suomen järjestelmässä vertailukelpoinen. Palkkavarkauden tunnusmerkistön täyttymisen edellytyksenä ei ole syrjintäperuste, vaan tekoa on lähestytty siitä näkökulmasta, että työntekijöille maksetaan alipalkkaa oikeudettomasti taloudellisessa hyötymistarkoituksessa, mikä muodostaa teon ydinsisällön. Alipalkkauksen käsittäminen varkauden kautta tavoittelee parempaa tasapainoa työntekijän ja työnantajan välille. Palkkavarkaus on työelämää koskeva erityiskriminalisointi, joten se kytkee alipalkkausteon omaisuudensuojaan eri tavalla kuin suomalaiset kiskonnan ja petoksen tunnusmerkistöt, jotka on aikoinaan säädetty ajatellen varsin erityyppisiä vaihdantatilanteita.

342 Prop. 153 L, s. 24.

343 Prop. 153 L, s. 25.

344 Prop. 153 L, s. 24.

2.9.6.2 Ruotsi

Kuten edellä on todettu, Norjan uusi palkkavarkauskriminalisointi on Euroopassa ainutlaatuinen. Suomi ja Norja eivät kuitenkaan ole ainoat eurooppalaiset valtiot, joissa työperäisen hyväksikäytön vastainen sääntely ja valvonta on ollut viime vuosina pohdittavana, vaan työperäisen hyväksikäytön lisääntyessä ja monipuolistuessa sääntelyratkaisuja on jouduttu kriittisesti pohtimaan muissakin maissa.

Työperäisen hyväksikäytön torjunnan kannalta mielenkiintoinen oikeudellisen tarkastelun kohde on Ruotsi, jonka on tutkimuskirjallisuudessa arvioitu olevan monia muita maita jäljessä työperäisen hyväksikäytön torjunnassa. Tämän on arveltu johtuvan esimerkiksi siitä, että ihmiskaupan ja muun hyväksikäytön torjunta on Ruotsissa keskittynyt vahvasti prostituutioon, ja toisaalta siitä, että Ruotsia on saatettu pitää ihmisoikeuksien ja toimivien työmarkkinoiden mallimaana.³⁴⁵

Työperäiseen hyväksikäyttöön liittyviä tekoja on Ruotsin lainsäädännössä kriminalisoitu ensinnäkin henkilön kohdistuvilla tunnusmerkistöillä kuten ihmiskaupalla ja henkilön hyväksikäytöllä (ruots. människoexploatering). Lisäksi Suomen tapaan on kriminalisoitu omaisuuteen kohdistuvia tekoja kuten kiskonta ja petos.³⁴⁶ Henkilön hyväksikäyttö on oikeusvertailevasta näkökulmasta näistä kriminalisoinneista mielenkiintoisin, koska se on muihin verrattuna ainutlaatuinen.

Ruotsin rikoslain (Brottsbalk) 4 kap. 1 b § sisältää henkilön hyväksikäytön kriminalisoinnin:

Den som, i annat fall än som avses i 1 eller 1 a §, genom olaga tvång, vilseledande eller utnyttjande av någons beroendeställning, skyddslöshet eller svåra situation exploaterar en person i tvångsarbete, arbete under uppenbart orimliga villkor eller tiggeri, döms för människoexploatering till fängelse i högst fyra år.

Tunnusmerkistössä viitataan 1 §:ssä kriminalisoituun ihmisryöstöön (ruots. människorov) ja 1 a §:ssä kriminalisoituun ihmiskauppaan. Kriminalisoinnilla on tarkoitus puuttua sellaiseen työperäiseen hyväksikäyttöön, joka ei täytä ihmiskaupan tunnusmerkistöä, eli se kohdistuu työperäisen hyväksikäytön jatkumon lievempiin tekemuotoihin. Tämän lisäksi kriminalisointi koskee myös kerjäämiseen pakottamista. Säännöksen soveltaminen on kuitenkin toistaiseksi jäänyt Ruotsissa vähäiseksi, minkä on arvioitu johtuvan osin siitä, että siitä nostetaan syytteitä vain harvoin.³⁴⁷

345 Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 92.

346 Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 94.

347 Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 95–96.

Myös työperäisen ihmiskaupan tunnusmerkistön soveltaminen on jäänyt Ruotsissa vähäiseksi. Ruotsin oikeuskäytännössä pakkotyön käsitettä on tulkittu kansainvälisestä tulkinnasta poikkeavalla tavalla siten, että ihmiskaupan kolmen elementin lisäksi uhrin on tullut olla pakotetussa tilassa (tvångstillstånd).³⁴⁸ Henkilön hyväksikäytön tunnusmerkistön soveltamista on kirjallisuudessa kritisoitu siitä, että siltä on käytännössä edellytetty samankaltaisia elementtejä kuin ihmiskaupalta, vaikka tunnusmerkistöllä oli tarkoitus puuttua ihmiskauppaa lievempiin työperäisen hyväksikäytön muotoihin.³⁴⁹ Esimerkiksi yhdessä ensimmäisistä henkilön hyväksikäyttöä koskeneista oikeustapauksista pakkotyön kolme elementtiä täyttyivät, mutta tuomioistuin tulkitsi pakkotyön tunnusmerkistöä kansainvälisestä tulkintakehyksestä poiketen, joten tapauksessa katsottiin olleen kyse lievemmästä henkilön hyväksikäyttöringksestä.³⁵⁰ Kun työperäisen hyväksikäytön jatkumolla on useita toisiaan lähellä olevia kriminalisointeja, onkin huomioitava riski siitä, että lievemmät rikostunnusmerkistöt supistavat vakavampien tunnusmerkistöjen soveltamisalaa epätoivottavalla tavalla. Tällaisesta riskistä on Suomessa varoittanut Kimpimäki, jonka mukaan alipalkkauksen yleinen kriminalisointi voisi pahimmassa tapauksessa kaventaa esimerkiksi ihmiskaupan, törkeän kiskonnan ja kiskonnantapaisten työsyryjinnän soveltamisalaa.³⁵¹

2.9.7 Johtopäätökset

Edellä on käsitelty työperäiseen hyväksikäyttöön ja alipalkkaukseen puuttumisessa ilmenneitä ongelmia sekä käytännöllisestä että teoreettisesta näkökulmasta. Kun arvioidaan alipalkkaukseen puuttuvien kriminalisointien riittävyttä ja ajantasaisuutta, alipalkkausta on tarkasteltava yhteiskunnallisessa kontekstissaan ja nojaten tutkimustietoon ilmiön ominaispiirteistä. Tässä selvityksessä on omaksuttu näkemys, jonka mukaan alipalkkauksessa ja työperäisessä hyväksikäytössä on kaksi keskeistä elementtiä: taloudellisen voiton tavoittelu ja jollakin tavalla haavoittuvassa asemassa olevan ihmisen hyväksikäyttö taloudellisen voiton saavuttamiseksi. Alipalkkausta ja siihen liittyviä rikosnimikkeitä on arvioitava osana laajempaa talousrikollisuuden kenttää, jossa epärehellinen toiminta loukkaa sekä työntekijöitä ja heidän oikeuksiaan että koko yhteiskuntaa ja sen taloudellista toimintaa. Ilmiö on hahmotettava rakenteellisenä: kysymys ei ole yksittäisistä epärehellisistä toimijoista, vaan Suomeen on pesiytynyt työperäisen hyväksikäytön liiketoimintamalli.

348 Johansson 2020; Pekkarinen – Jokinen – Rantala – Ollus – Näsi 2021, s. 95.

349 Johansson 2020, s. 36.

350 Johansson 2020, s. 2, s. 27–28.

351 Kimpimäki 2021, s. 805.

Taloudelliset, poliittiset ja yhteiskunnalliset intressit vaikuttavat siihen, mikä määritellään yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, mihin yhteiskunnan kontrolli kohdistuu ja mikä määritellään rikokseksi. Alipalkkausta ei Suomessa ole kriminalisoitu, eli rikosoikeudellisessa mielessä pelkkä alipalkkaus ei ole rikos. Alipalkkaus, etenkin kun se kohdistuu oikeuksistaan tietämättömiin ja neuvotteluasemaltaan heikkoihin ulkomaalaistaustaisiin työntekijöihin, on työnantajan taholta taloudelliseen voitontavoitteluun suuntautuvaa tietoista toimintaa, joka samalla vääristää vapaata kilpailua luomalla epäreilua etua suhteessa kilpailijoihin.

Keskustelua alipalkkaukseen soveltuvien rikostunnusmerkistöjen riittävydestä käydään ikään kuin kahdella tasolla. Ensinnäkin on kysymys siitä, voidaanko voimassa olevan rikoslain tunnusmerkistöillä teoriassa puuttua alipalkkaukseen riittävällä tavalla. Toisaalta pohdittavaksi tulevat käytännössä ilmenneet soveltamisen ongelmat. Työperäinen hyväksikäyttö on monilta osin piilorikollisuutta, eli se ei kokonaisuudessaan tule viranomaisten tietoon. Työperäisen hyväksikäytön vastaisessa toiminnassa on tärkeää kartoittaa, millä tavalla hyväksikäytön ilmituloa voitaisiin lisätä. Aiemman tutkimuksen perusteella käytännön ongelmat liittyvät ensinnäkin hyväksikäytön tunnistamiseen ja eri viranomaisten mahdollisuuksiin puuttua siihen. Toisaalta hyväksikäytön uhrien tietämättömyys oikeuksistaan ja mahdollisuuksistaan saada apua sekä mahdollinen epäluottamus viranomaisia kohtaan aiheuttavat esteitä hyväksikäytön ilmitulolle ja uhrien auttamiselle.

Olemassa olevien kriminalisointien riittävyttä ja mahdollisten uusien kriminalisointien perusteltavuutta on arvioitava kriminalisointiperiaatteiden näkökulmasta. Edellä on käsitelty alipalkkauksen yleistä kriminalisointiehdotusta, koska sitä on yhteiskunnallisessa keskustelussa toistuvasti vaadittu ja keskustelua on käyty myös muissa Pohjoismaissa. Kriminalisointien on täytettävä kriminalisointiperiaatteiden muodostamat edellytykset ollakseen hyväksyttäviä rationaalisessa ja humanissa kriminaalipoliittisessa järjestelmässä. Alipalkkauksen arvioinnin kannalta merkitystä on etenkin laillisuusperiaatteella, koska Suomessa ei ole säädetty vähimmäispalkasta laintasoisesti. Laillisuusperiaate edellyttää kriminalisoinnilta täsmällisyyttä ja tarkkarajaisuutta, joten esimerkiksi alipalkkauksen yleistasoisen kriminalisoinnin kannalta vähimmäispalkasta säättäminen lailla olisi luultavasti tarpeen.

Työperäisen hyväksikäytön vastaisen sääntelyn tavoitteita tulee punnita oikeushyvien suojelun periaatteen kautta. Työperäistä hyväksikäyttöä ja alipalkkausta koskevien rikostunnusmerkistöjen taustalla on havaittavissa useita erilaisia oikeushyviä, mutta mikään niistä ei täysin tavoita sitä näkemystä, että alipalkkaus on oikeudetonta taloudellisen voiton tavoittelua haavoittuvassa asemassa olevaa henkilöä hyväksikäyttämällä. Oikeushyväajattelu on viime vuosikymmeninä yhteiskunnallistunut, eikä nykykäsityksen valossa oikeushyviä ole välttämätöntä palauttaa suoraan perusoikeuksiin, jotta ne voisivat olla hyväksyttäviä. Toisaalta se, että mikään voimassa olevien säännösten eksplisiittisesti

ilmaistu oikeushyvä ei vastaa sitä työperäisen hyväksikäytön luonnetta, joka nyky-yhteiskunnassa on muodostunut ongelmaksi, ei tarkoita, ettei hyväksikäyttöön voisi puuttua nykyisilläkin tunnusmerkistöillä. Olisi kuitenkin tarpeen hahmottaa selkeämmin se, millaisesta rikollisuuden lajista alipalkkauksessa ja työperäisessä hyväksikäytössä on kysymys, ja arvioida tästä näkökulmasta voimassa olevan sääntelyn ajantasaisuutta ja johdonmukaisuutta.

Suomen lisäksi keskustelua työperäiseen hyväksikäyttöön puuttumisesta on käyty viime aikoina paljon muissakin maissa. Tässä selvityksessä vertailukohdiksi nostettiin Norja ja Ruotsi, jotka ovat Pohjoismaina Suomen läheisimpiä verrokkimaita. Erityisesti Norjan uusi palkkavarkaussääntely on kiinnostava, koska palkkavarkauden tunnusmerkistö muistuttaa osittain niitä alipalkkauksen kriminalisointiehdotuksia, joita Suomessa on esitetty. Lisäksi Norjassa pohdittiin samanlaisia uudesta kriminalisoinnista mahdollisesti koituvia riskejä kuin Suomessakin on keskusteltu. Norjassakin pidettiin välttämättömänä, että uusi kriminalisointi koskisi vain oikeudetonta alipalkan maksamista eikä se laajentuisi koskemaan esimerkiksi sellaisia tilanteita, joissa on kysymys erehdyksestä tai työnantajan perustellusta syystä maksaa työntekijälle vähemmän palkkaa kuin tämän mukaan pitäisi. Norjan uuden sääntelyn soveltamista tulisi seurata Suomessa ja arvioida, voisiko palkkavarkaussääntely soveltua Suomen oikeusjärjestykseen.

Ruotsissa muutama vuosi sitten säädetty henkilön hyväksikäytön tunnusmerkistö on sekin kiinnostava, koska sillä oli tarkoitus puuttua ihmiskauppaa lievempiin rikostunnusmerkistöihin. Sekä ihmiskaupan että henkilön hyväksikäytön tunnusmerkistöjen soveltaminen on kuitenkin jäänyt Ruotsissa vähäiseksi, ja pakkotyön käsitteen tulkintakynnys on noussut korkeammalle kuin mitä se on kansainvälisessä viitekehityksessä. Käytännössä henkilön hyväksikäytön soveltamisessa teolta on saatettu odottaa elementtejä, jotka kansainvälisen tulkinnan mukaan riittäisivät ihmiskauppatunnusmerkistön täyttymiseen. Uusia, toisiaan lähellä olevia kriminalisointeja harkittaessa onkin pidettävä mielessä se riski, että uudet, lievemmät kriminalisoinnit saattavat kaventaa vakavampien kriminalisointien soveltamisalaa epätarkoituksenmukaisella tavalla. Ultima ratio -periaatteen hengessä ennen uuden kriminalisoinnin säätämistä on aina varmistuttava siitä, että yhteiskunnallinen epäkohta todella on (uuden) rikosoikeudellisen sääntelyn tarpeessa. On kuitenkin selvää, että alipalkkaus on sekä yhteiskunnallinen ja taloudellinen että oikeudellinen ongelma, johon puuttumiseen tulee löytyä tehokas ratkaisu.

3 TK2 Työsyryjäntä- ja työaikasuojelurikosten vanhentumisajat

3.1 Nykyinen oikeustila

3.1.1 Vanhentumisajat

Työperäiseen hyväksikäyttöön ja alipalkkaukseen liittyvät rikostyyppit voivat olla ongelmallisia myös rikosoikeudellisen vanhentumisen vuoksi. Tarkasteltavien tekojen ilmitulossa voi kestää, eivätkä kaikki tapaukset tule edes ilmi. Tällaisten tekojen tutkinta voi olla myös varsin aikaa vievää. Esitutinnan käynnistyessä mahdollisesti pitkänkin ajan kuluttua itse teosta ja esitutinnan ollessa itsessäänkin aikaa vievää erityisesti ulkomaalaisliitännäisissä tapauksissa, ainakin osa teoista saattaa ehtiä vanhentua ennen kuin niistä ehditään nostaa syyte.

Rikosoikeudellisesta vanhentumisesta säännellään rikoslain 8 luvussa. Teon vanhentuminen estää rikosoikeudellisen seuraamuksen määräämisen, kun rikoksesta on kulunut laissa erikseen säädetty aika.³⁵² Vanhentuminen voi vaikuttaa kolmella tavalla. Kyse voi ensin näkin olla syyteoikeuden vanhentumisesta, jolloin oikeus vaatia rangaistusta on vanhentunut.³⁵³ Vanhentuminen voi toiseksi estää rangaistuksen tuomitsemisen. Kyse on tällöin rikoksen tekohetken ja rangaistuksen tuomitsemisen välisestä ajasta. Kolmas vanhentumistyyppi koskee rangaistuksen tuomitsemishetken ja tuomitun rangaistuksen

352 Rikosoikeudellista vanhentumista ei tule sekoittaa yksityisoikeudellisten vaatimuksien vanhentumiseen, vaikka yleensä esim. rikokseen perustuvat vahingonkorvausvaatimukset käsitelläänkin rikosasian yhteydessä. Yksityisoikeudelliset vaatimukset on mahdollista irrottaa rikosprosessista erilliseksi riita-asiaksi, minkä ohella niihin soveltuvat rikosoikeudellisista seuraamuksista poikkeavat vanhentumissäännöt. Syyteoikeuden vanhentuminen ei ts. vaikuta asianomistajan oikeuteen vaatia vahingonkorvausta. Rikosoikeudellisesta vanhentumisesta riippumattoman vahingonkorvausmahdollisuuden on katsottu turvaavan vahinkoa kärsineen asemaa nimenomaisesti myös rikosoikeudellista vanhentumista koskevan sääntelyn esitöissä. On kuitenkin syytä huomata, että vahingonkorvausvaatimusten perusta voi käytännössä heikentyä, mikäli viranomaisvetoisesta tutkinnasta ja vaatimusten ajamisesta luovutaan. Ks. Vatjus-Anttila 2022a, s. 553–555; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 638; HE 27/1999 vp, s. 14.

353 Ei kuitenkaan ole täysin poissuljettua kohdistaa esitutkintaa myös syyteoikeudeltaan vanhentuneeseen rikokseen, jos sen tutkinta on vanhentumattoman rikoksen selvittämisen kannalta tarpeen ja rikokset liittyvät kiinteästi toisiinsa. LaVM 1/2001 vp, s. 3; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 624.

täytäntöönpanon välistä aikaa, jolloin on kyse jo tuomitun rangaistuksen vanhentumisesta.³⁵⁴ Empiirisestä aineistosta on havaittavissa, että merkittävimmät haasteet liittyvät nimenomaan syyteoikeuden vanhentumiseen eli siihen, milloin teosta on viimeistään esitettävä rangaistusvaatimus, jotta tuomioistuin voi tehdä syyksilukevan ratkaisun.³⁵⁵ Tämän vuoksi tarkastelu rajataan kattamaan ainoastaan syyteoikeuden vanhentumiseen liittyvät kysymykset.

Syyteoikeuden vanhentuminen porrastuu rikosten rangaistusasteikkojen – tarkasti ottaen rikoksista säädettyjen enimmäisrangaistuksien – mukaisesti. Syyteoikeus vanhentuu rikoslain 8 luvun 1 §:n mukaisesti, jollei syytettä ole nostettu 1) kahdessakymmenessä vuodessa, jos rikoksesta säädetty ankarin rangaistus on vankeutta määräajaksi yli kahdeksan vuoden; 2) kymmenessä vuodessa, jos ankarin rangaistus on yli kaksi vuotta ja enintään kahdeksan vuotta vankeutta; 3) viidessä vuodessa, jos ankarin rangaistus on yli vuosi ja enintään kaksi vuotta vankeutta; ja 4) kahdessa vuodessa, jos ankarin rangaistus on enintään vuosi vankeutta, sakkoa tai rikesakko. Ankarimmalla rangaistuksella tarkoitetaan sitä rangaistusta, joka tekoon sovellettavassa rangaistussäännöksessä on säädetty enimmäisrangaistukseksi. Lähtökohtana vanhentumisaikojen määräytymisessä on siis rikoksesta säädetty enimmäisrangaistus, mihin ei vaikuta esimerkiksi rangaistusasteikon alentamisperusteiden (esimerkiksi yritys ja avunanto) mahdollinen soveltaminen.³⁵⁶

Yleiset vanhentumissäännöt sisältävät kuitenkin useita poikkeuksia. Syyteoikeus ei esimerkiksi vanhennu koskaan elinkautisen vankeusrangaistuksen mahdollistavissa rikoksissa. Tietyille virka- ja ympäristörikoksille sekä alle 18-vuotiaisiin kohdistuville seksuaali- ja ihmiskaupparikoksille on myös säädetty omat erityiset vanhentumisaikansa. Esimerkiksi virkarikosten vanhentumisaika on vähintään viisi vuotta, ja ympäristön turmelemisen, luonnonsuojelurikoksen sekä rakennussuojelurikoksen vanhentumisaika on kymmenen vuotta (rikoslain 8 luvun 1 §:n 4 ja 5 mom.).³⁵⁷ Yleisten vanhentumissäännösten pääsäännöstä poikkeavaa logiikkaa noudattaa myös yhteisösakko, jonka lyhin vanhentumisaika on viisi vuotta, vaikka muutoin yhteisösakon vanhentamisaika on sama kuin vaateen

354 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 449–451; Pirjatanniemi 2006, s. 153.

355 Ks. tarkemmin luku 5.

356 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 450–451; Tolvanen 2006, s. 360–361; HE 27/1999 vp, s. 17.

357 Tolvanen 2006, s. 360–361; HE 27/1999 vp, s. 13.

perusteena olevan rikoksen vanhentumisaika (rikoslain 8 luvun 7 §). Tämä merkitsee käytännössä sitä, että syyteoikeus rikoksesta voi vanhentua aiemmin kuin oikeus vaatia yhteisösakkoa.³⁵⁸ Erityisiä vanhentumisaikoja tarkastellaan tarkemmin jäljempänä.

Työperäiseen hyväksikäyttöön ja alipalkkaukseen lähtökohtaisesti parhaiten soveltuvien rikosnimikkeiden vanhentumisajat ovat joko kaksi tai viisi vuotta.³⁵⁹ Esimerkiksi työaika-suojelurikos ja työsyryntä vanhentuvat kahdessa vuodessa niiden rangaistusasteikkojen mahdollistaessa enintään kuuden kuukauden vankeusrangaistuksen (rikoslain 8 luvun 1 §:n 4 kohta). Muissa selvityksen kannalta olennaisissa tunnusmerkistöissä vanhentumisaika on sen sijaan vähintään viisi vuotta (rikoslain 8 luvun 1 §:n 3 kohta). Tällaiset rikokset eivät myöskään mahdu rikoslain 8 luvun 1 §:ssä mainittujen erityisten vanhentumisaikojen soveltamisalaan.

Jo tässä yhteydessä on syytä nostaa esille, että käytännön toimijoiden keskuudessa erityisen ongelmallisiksi on koettu kahden vuoden vanhentumisaikaan sidoksissa olevat rikokset. Huomio kohdistuu tällöin työaika-suojelurikokseen ja työsyryntään, joiden vanhentumisaikojen pidentämistä on pidetty erityisen tarpeellisena.³⁶⁰ Vanhentumisaikojen muuttamisen mahdollisuuksia tarkastellaan jäljempänä. Erityisten vanhentumisaikojen säätäminen ja rangaistusasteikkojen muuttaminen ovat varsin järeitä keinoja puuttua käsiteltävään problematiikkaan, minkä vuoksi ne vaativat huomattavan painavia perusteita tuekseen – eikä niitä ole täten syytä pitää ensisijaisina ratkaisuvaihtoehtoina. Problematiikkaa tulee toisin sanoen lähestyä ensin jo käytettävissä olevien keinojen ja sääntelyn näkökulmista selvittäen, voidaanko vanhentumisen ongelmakohtia lieventää esimerkiksi vanhentumisajan alkamiseen, rikosten yksiköimiseen ja vanhentumisajan jatkamiseen liittyvin näkökohdin.

358 Yhteisösakon tuomitseminen ei myöskään edellytä sitä, että oikeushenkilön puolesta toiminut luonnollinen henkilö olisi tuomittu rangaistukseen. Oikeushenkilön rangaistusvastuu voidaan perustaa esimerkiksi ns. anonyymiin syillisyyteen, kunhan itse rikos voidaan katsoa tehdyksi. Ks. tarkemmin oikeushenkilön rangaistusvastuusta sekä yhteisösakosta ja sen vanhentumisesta luku 4; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 643; Hyttinen 2021, s. 441, 596–597.

359 Perusmuotoisen ihmiskaupan mahdollistaessa enintään kuuden vuoden vankeusrangaistuksen siihen sovelletaan kuitenkin kymmenen vuoden vanhentumisaikaa. Ihmiskaupparikokset ovat kuitenkin jo vakavuutensa perusteella varsin eri kategoriassa tässä tarkasteltuihin alipalkkaustapauksiin nähden, joten ne eivät ole tarkastelun keskiössä. Erityisesti vanhentumisesta silmällä pitäen voidaan lisäksi todeta, että kymmenen vuoden vanhentumisaika ei muodostune hevin käytännön ongelmaksi.

360 Ks. hankkeessa haastateltujen syyttäjien käsityksestä luku 5.

3.1.2 Vanhentumisajan alkaminen

Rikoslain 8 luvun 2 §:n mukaan syyteoikeuden vanhentumisaika alkaa rikoksen tekopäivästä (tunnusmerkistön täyttymisestä). Jos rikoksen tunnusmerkistössä säädetään laiminlyönti rangaistavaksi, syyteoikeus alkaa vanhentua, kun laiminlyöty teko olisi viimeistään tullut tehdä. Jos rikoksen tunnusmerkistössä edellytetään määrätyn seurauksen syntymistä, aika lasketaan tuon seurauksen ilmenemispäivästä. Jos rikolliseen tekkoon sisältyy lainvastaisen asiointilan ylläpitäminen (jatkuva rikos), syyteoikeuden vanhentumisaika alkaa vasta sellaisen tilan päättymisestä. Syyteoikeus osallisuudesta rikokseen alkaa vanhentua samana päivänä kuin syyteoikeus pääteosta.

Vanhentumisen alkamisajankohta on keskeisessä asemassa käytännön kannalta. Erilaiset vaihtoehdot vanhentumisajan alkamisen suhteen voivat merkitä jopa sinänsä lyhyen vanhentumisajan mukaisissa rikoksissa sitä, että syyteoikeus on avoinna tosiasiasa varsin pitkään. Eri rikostyyppit voivat johtaa varsin erilaisiin lopputulemiin vanhentumisajan alkamisen ja täten myös käytännön vanhentumisen suhteen. Havainnollistavana esimerkkinä voidaan mainita teko- ja seurausrikosten eroavaisuudet. Tekorikokset merkitsevät sellaisia tunnusmerkistöjä, joissa ei edellytetä mitään teosta erillistä seurausta. Esimerkiksi rikoslain 15 luvun 1 §:n mukainen perätön lausuma tuomioistuimessa täyttyy jo väärän tiedon antamisen perusteella ilman, että tällaisen tiedon antamisen täytyisi johtaa esimerkiksi jonkun erehtymiseen. Tekorikosten vanhentumisaika alkaa kulua rikoksen tekopäivästä eli siitä, kun tunnusmerkistö tulee täytetyksi. Seurausrikoksen täytyminen edellyttää sen sijaan sitä, että teko aiheuttaa tunnusmerkistön mukaisen seurauksen – rikoksen tunnusmerkistöön kuuluu tietyn seurauksen aiheuttaminen. Esimerkiksi rikoslain 36 luvun 1 §:n mukainen petos edellyttää täytyäkseen lähtökohtaisesti sitä, että rikosentekijä saa toisen tekemään tai jättämään tekemättä jotakin ja siten aiheuttaa taloudellista vahinkoa.³⁶¹ Tekorikoksista poiketen vanhentumisaika alkaa kulua seurausrikoksissa seurauksen syntymisestä.³⁶²

Vanhentumisajan alkamisajankohta voi olla hyvin erilainen riippuen siitä, onko kyseessä seuraus- vai tekorikos. Esimerkiksi rikoslain 21 luvun 1 §:n mukaisessa tapossa uhri voi menehtyä vaikkapa useamman kuukauden päästä itse tekotoimesta, kuten ampumisesta.

361 Vahingon käsite on tosin muodostunut petoksessa varsin laajaksi kattaen myös tilanteet, joissa on syntynyt varteenotettava vahingon vaara. Ks. esimerkiksi Tapani 2018, s. 644; HE 66/1988 vp, s. 132–133. Niinpä petoksen rikostunnusmerkistö voi täytyä esimerkiksi sellaisessa tilanteessa, jossa tekijä on luvannut maksaa työstä normaalin palkan, vaikka hänellä ei ole aikomustakaan tai taloudellista mahdollisuutta täyttää tätä velvoitetta.

362 Ks. yleisesti teko- ja seurausrikoksista Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 116–117; Matikkala 2021, s. 472.

Tapon edellyttäessä seurausta (uhrin menehtymistä) se on seurausrikos, jolloin sen vanhentumisaika alkaa tunnusmerkistön mukaisen seurauksen ilmenemisestä – eli uhrin menehtymisajankohdasta – itse tekotoimen (ampumisen) ajankohdan sijaan.³⁶³

Teko- ja seurausrikosten selväpiirteinen erotteleminen on kuitenkin usein haastavaa, minkä ohella samassakin tunnusmerkistössä ja sen eri tekotavoissa voi olla piirteitä kummastakin rikostyyppistä. Esimerkiksi rikoslain 32 luvun 6 §:n mukaisen rahanpesun tunnusmerkistö sisältää useita erilaisia ja monilta osin myös päällekkäisiä tekotapamuotoja. Tunnusmerkistö jakaantuu muun ohella kahteen erilaiseen tekotyyppiin: tarkoitusta korostavaan rahanpesuun (1 kohta) ja seurausta edellyttävään rahanpesuun (2 kohta). Kun tarkoitusta korostava rahanpesu edellyttää tekijältään laissa määriteltyä tarkoitusta, kuten rikoshyödyn alkuperän peittämis- tai häivyttämistarkoitusta, seurausta edellyttävän rahanpesun täytyminen edellyttää sitä, että teon seurauksena rikoshyödyn alkuperä peittyy tai häivytyy. Tällaiset tekotyyppien eroavaisuudet voivat vaikuttaa muun ohella tekoajan ja syyteoikeuden vanhentumisen arviointiin eri tavoin jopa yhden rikosnimikkeen sisällä.³⁶⁴

Vastaavanlainen problematiikka ilmenee myös erityisen tarkastelun kohteena olevissa työaikasuojelurikoksessa ja työsyörynnässä. Rikoslain 47 luvun 2 §:n 2 kohdan mukaan työaikasuojelurikoksesta on tuomittava työnantaja tai tämän edustaja, joka tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta menettelee työaika- tai vuosilomalainsäädännössä rangaistavaksi säädetyllä tavalla työsuojeluviranomaiselta saadusta kehotuksesta, määräyksestä tai kiellostä huolimatta. Työaikasuojelurikoksen 2 kohta on varsin yksiselitteisesti tekorikos. Kielto kohdistuu tietynlaiseen menettelyyn ilman, että sen tulisi aiheuttaa minkäänkokoisia seurauksia. Vanhentumisaika alkaa tällöin siitä hetkestä, kun teon voidaan katsoa tulleen tehdyksi.

Tunnusmerkistön 1 kohta sisältää sen sijaan useita tekotapamuotoja. Tunnusmerkistön 1 kohdan täyttää työnantaja tai tämän edustaja, joka tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta työntekijän vahingoksi laiminlyö työaika- tai vuosilomakirjanpidon, pitää sitä väärin, muuttaa, kätkee tai hävittää sen taikka tekee sen mahdottomaksi lukea. Tunnusmerkistö pitää näin sisällään useita erityyppisiä tekotapoja, kuten laiminlyönnin, muuttamisen ja hävittämisen. Tunnusmerkistön täytyminen voi esimerkiksi edellyttää, että työaikakirjanpito on tehty mahdottomaksi lukea. Käytännössä rangaistavuus edellyttää tällöin muun ohella sitä, että teon seurauksena kirjanpitoa ei ole mahdollista lukea. Rangaistavuuden perustavalla tekemisellä on toisin sanoen oltava konkreettinen seuraus ensinnäkin kirjanpidon luettavuuden heikentymisen muodossa. Ajatelkaamme esimerkiksi, että rikosten tekijä laatii tarkoituksellisesti kirjanpidon huonolaatuiselle paperille siten, että siitä tulee

363 Matikkala 2021, s. 472; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 116–117.

364 Hyttinen 2021, s. 279–280; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 624–627.

myöhemmin lukukelvoton. Kirjanpito voidaan myös tarkoituksellisesti jättää sellaiseen paikkaan, kuten esimerkiksi työmaalle, jossa siitä tulee lukukelvoton. Rikoksen aktiivinen täytäntöönpanotoimi (tekeminen) on täten vähintään hypoteettisesti mahdollista erottaa ajallisesti siitä, että kirjanpidosta tulee lukukelvoton. Teon rangaistavuus edellyttää kummankin tekijän toteutumista. Ilman kirjanpidon lukukelvottomuutta ei voida katsoa, että kirjanpito olisi tehty mahdolliseksi lukea tunnusmerkistön edellyttämällä tavalla. Tunnuksmerkistön mukaista tekoa ei erällä tapaa voi ylipäättänsä olla olemassa ilman tiettyä, teon muodostavaa seurausta.³⁶⁵

Kirjanpitoon kohdistuvia toimia ja sen paikkansapitävyyden muuttumista ei kuitenkaan voida käytännössä kovin usein erottaa toisistaan.³⁶⁶ Tyypillisesti erilaiset tekotoimenpiteet vaikuttavat välittömästi kirjanpidon paikkansapitävyyteen tai luottavuuteen. Työaika-suojelurikoksen vanhentumisen alkamisajankohdan määrittämisen kannalta huomionarvoista on kuitenkin se, että 1 kohdan rangaistavuuden edellytyksenä on lisäksi se, että rikos on tehty työntekijän vahingoksi. Lain esitöiden mukaan tällaista vahinkoa on esimerkiksi osan vuosilomasta jääminen pitämättä tai ylityötuntien enimmäismäärän ylittyminen kirjanpidon virheellisyyksien vuoksi. Tunnuksmerkistön täyttyminen edellyttää siis työntekijän vahingoksi koituvaa vahinkoseurausta, jonka tulee olla rikoksentekijälle syyksi luettavissa säännöksen edellyttämällä tavalla, joko tahallisenä tai törkeästä huolimattomuudesta aiheutettuna.³⁶⁷ Esimerkiksi lukukelvottomaksi tekemisellä tulee toisin sanoen aiheuttaa työntekijän vahingoksi koitua vahinkoseuraus. Lähtökohtana vanhentumisaikojen alkamisen suhteen voidaan tällöin pitää sitä hetkeä, kun kirjanpitoa koskevalla väärinkäytöksellä on aiheutettu työntekijälle vahinkoseuraus.³⁶⁸

365 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 286–287.

366 Myöskään yleisellä tasolla ei voida pitää puollettavana, että seurausrikosten perinteisesti varsin suppeana pidettyä alaa laajennettaisiin. Tämä aiheuttaisi merkittäviä rikosoikeussystemaattisia ongelmia mm. tahallisuusarvioinnin kannalta. Esim. työaika-suojelurikoksen tekotapa ”kätkee” muistuttaa rikoslain 32 luvun 1 §:n mukaista kätkemisrikosta. Työaika-suojelurikoksesta poiketen kätkemisrikos ei edellytä minkäänlaista vahinkoseurausta, minkä mukaisesti sitä pidetään tekorikoksena. Olisi rikosoikeussystemaattisesti ongelmallista, jos kätkemisrikos (ja muut vastaavat rikostyyppit) hahmotettaisiin seurausrikokseksi, jonka täyttyminen riippuisi yhtäältä rikosshyödyn ”kätkeytymisestä” (seuraus) ja toisaalta seuraustahallisuudesta (kätkeytymisen mieltämistä varmaksi tai vähintäänkin varsin todennäköiseksi). Ks. problematiikasta Hyttinen 2021, s. 347–353; Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 286–287; Boucht – Frände 2019, s. 59.

367 HE 94/1993 vp, s. 169.

368 Myös laiminlyöntien ja jatkuvien rikosten vanhentumista tarkastellaan kuitenkin vielä jäljempänä tässä luvussa.

Samankaltaiset näkökohdat pätevät työsyryntään. Rikoslain 47 luvun 3 §:n mukaiseen työsyryntään syyllistyy työnantaja tai tämän edustaja, joka työpaikasta ilmoittaessaan, työntekijää valitessaan tai palvelussuhteen aikana ilman painavaa, hyväksyttävää syytä asettaa työnhakijan tai työntekijän epäedulliseen asemaan pykälän 1 ja 2 kohdissa säädettyjen syrjintäperusteiden perusteella. Rangaistavuus edellyttää sitä, että työntekijä on asetettu epäedulliseen asemaan. Jos uhri ei ole teon seurauksena epäedullisessa asemassa, rangaistavuuden ei voida katsoa syntyneen.³⁶⁹ Periaatteessa on mahdollista ajatella, että konkreettinen tekotoimi ja sen seuraukset voisivat olla ajallisesti erillisiä tässäkin tunnusmerkistössä. Käytännössä arviointiongelmia ei kuitenkaan päässe muodostumaan, sillä tunnusmerkistö täyttyy heti (ja vanhentuminen alkaa), kun työntekijä on asetettu epäedulliseen asemaan.

Työaika-suojelurikoksen osalta on kuitenkin vielä huomioitava, että sen laiminlyöntiin perustuva tekotapa on varsin tulkinnanvarainen rikoslain 8 luvun 2 §:n mukaisten pääsääntöjen kannalta. Mainitun pykälän mukaan varsinaisen laiminlyöntirikoksen vanhentumisaika alkaa siitä, kun laiminlyöty teko olisi viimeistään tullut tehdä. Epävarsinaisia laiminlyöntirikoksia on sen sijaan arvioitava seurausrikoksissa noudatettavien sääntöjen mukaisesti – eli vanhentumisajan alkaminen on määritettävä laiminlyönnin määräpäivän sijaan laiminlyönnistä johtuvan seurauksen ilmenemisen perusteella. Työaika-suojelurikos on tässä suhteessa hybridinomainen tunnusmerkistö. Sen ensimmäinen tekotapa on ensinnäkin luokiteltavissa varsinaiseksi laiminlyöntirikokseksi tunnusmerkistön määrätessä nimenomaisesti laiminlyönnin rangaistavaksi. Toisaalta tunnusmerkistön täytyminen edellyttää, että laiminlyönnin on aiheutettava nimenomaista vahinkoa työntekijälle. Rikos ilmentää toisin sanoen niin varsinaisten kuin epävarsinaisten laiminlyöntirikosten piirteitä, jolloin vanhentumisajan alkaminen ei käy suoraviivaisesti ilmi laista. Koska rikoksen täyttyminen edellyttää vahinkoseurausta, on katsottava, että rikos tulee tehdyksi (ja vanhentumisaika alkaa siitä), kun tunnusmerkistön mukainen vahinko on laiminlyönnin vuoksi syntynyt. Muutoin vanhentumisajan tulisi ajatella kuluvan (ja rikoksen mahdollisesti jopa vanhentuvan) jo ennen sitä, kun rikoksen voidaan katsoa ylipäättänsä täytyneen.³⁷⁰

Rajanvedot teko-, seuraus- ja laiminlyöntirikosten välillä eivät ole kuitenkaan ainoita syyteoikeuden vanhentumisen alkamisajankohtaan mahdollisesti vaikuttavia tekijöitä. Esimerkiksi niin sanotuissa jatkuvissa rikoksissa syyteoikeuden vanhentuminen alkaa vasta

369 Lain esitöissä edellytykseksi asetetaan, että ”työnhakija tai työntekijä joutuu objektiivisesti arvostellen epäedullisempaan asemaan kuin muut.” HE 94/1993 vp, s. 171. Ks. myös KKO 2018:46, kohdat 14–16.

370 Ks. oikeuskäytännön epäselvyyksistä sekä varsinaisista ja epävarsinaisista laiminlyöntirikoksista Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 454–455; Matikkala 2021, s. 472; Boucht – Frände 2019, s. 34–35; HE 44/2002 vp, s. 42–43.

lainvastaisen asiointilan päättymisestä. Tällöin syyteoikeuden vanhentumisesta ei ole huolta niin kauan kuin lainvastainen asiointila jatkuu. Tilanne on huomattavan erilainen esimerkiksi silloin, kun vanhentumisaika lasketaan rikoksen seurauksen ilmenemisestä.

Muun muassa rikoslain 47 luvun 6 a §:n mukainen luvattoman ulkomaisen työvoiman käyttö alkaa vanhentua vasta silloin, kun rikollinen toiminta päättyy. Myös rikoslain 25 luvun 3 §:n mukaisen ihmiskaupan tekotapaa ”ottaa toisen määräysvaltaansa” pidetään luonteeltaan jatkuvana rikoksena. Teko jatkuu toisin sanoen niin kauan kuin rikoksenteikijä estää henkilöä poistumasta valtansa alaisuudesta, minkä seurauksena syyteoikeus rikoksesta alkaa vanhentua vasta kyseisen vallanalaisuuden päättyessä.³⁷¹ Sen sijaan työaikasuojelurikoksessa ja työsyrynnässä ei ole vakiintuneen tulkinnan mukaan kyse jatkuvista rikoksista. Näkemykselle voidaan esittää systemaattista selkänöjää huomioimalla, että työaikasuojelurikos vertautuu tältä osin rikoslain 30 luvun 9 §:n mukaiseen kirjanpitorikokseen niiden ollessa muotoiluiltaan ja tekotavoiltaan varsin samankaltaisia.³⁷² Kirjanpitorikoksen syyteoikeus alkaa vanhentua laiminlyöntiin perustuvassa tekotavassa siitä päivästä, jona tilinpäätös olisi pitänyt viimeistään laatia. Jos kirjanpito on laiminlyöty usealta tilikaudelta, syyteoikeus alkaa puolestaan vanhentua siitä ajankohdasta, jona tilinpäätös olisi pitänyt tehdä viimeisen toimintakauden tapahtumista.³⁷³ Vaikka työaikasuojelurikoksen edellyttämän vahinkoseurauksen ja kirjanpitorikoksen mukaisten laiminlyöntien vanhentumisen alkamisajankohdat eivät käytännössä muodostu täysin samalla tavalla, edellä kuvattu tulkinta ulottuu jatkuvan rikoksen soveltumattomuuden osalta myös työaikasuojelurikokseen.

Tähän viittaa myös muun ohella työaikalain sääntely, jonka 45 §:n 1 momentin mukaan rangaistus 32 §:n 1 ja 2 momentissa tarkoitettua työaikakirjanpitoa koskevasta laiminlyönnistä tai väärinkäytöksestä sekä sellaisesta työaika-rikkomuksesta, joka on tehty työsuojeluviranomaiselta saadusta kehotuksesta, määräyksestä tai kiellosta huolimatta, säädetään rikoslain 47 luvun 2 §:ssä (työaikasuojelurikos). Viitatus työaikalain 32 §:n 1 momentin mukaan työnantajan on kirjattava tehdyt työtunnit ja niistä suoritettut korvaukset työntekijöittäin. Työnantajan on säilytettävä työaikakirjanpito 40 ja 41 §:ssä säädetyn kanneajan päättymiseen asti, joista ensiksi mainittu pykälä viittaa työaikalain mukaisiin työsuhteisiin ja jälkimmäinen pykälä valtion virkamieslain mukaisiin virkasuhteisiin (sekä valtion virkamieslain mukaiseen kanneajaan). Työaikalain 40 §:ssä säädetään edelleen kanneajasta:

371 HE 34/2004 vp, s. 95.

372 Työaikasuojelurikoksen täyttävä teko voi toisin sanoen täyttää myös kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön. Ks. HE 94/1993 vp, s. 170.

373 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 624–625; Matikkala 2021, s. 472; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 454–455; KKO 2013:43.

Oikeus tässä laissa tarkoitettuun korvaukseen raukeaa, jos kannetta työsuhteen jatkuessa ei nosteta kahden vuoden kuluessa sen kalenterivuoden päättymisestä, jonka aikana oikeus korvaukseen on syntynyt.

Jos rahakorvauksen sijasta annettava vapaa-aika on sovittu yhdistettäväksi säästö-vapaaseen, on kanne työsuhteen jatkuessa pantava 1 momentissa säädetystä poiketen vireille kahden vuoden kuluessa sen kalenterivuoden päättymisestä, jonka aikana vapaa-aika olisi tullut antaa, tai oikeus korvaukseen raukeaa.

Työaikapankkiin talletettua vapaata koskeva kanne on työsuhteen jatkuessa pantava vireille kahden vuoden kuluessa sen kalenterivuoden päättymisestä, jonka aikana pankkiin säästetty vapaa olisi lain tai sopimuksen mukaan tullut antaa. Kanneaika määräytyy tämän mukaisesti, vaikka työaikapankkia koskeva sopimus ei täyttäisi 14 §:ssä säädettyjä edellytyksiä.

Työsuhteen päätyttyä 1 momentissa tarkoitettua saatavaa koskeva kanne on pantava vireille kahden vuoden kuluessa siitä, kun työsuhde on päättynyt, tai saatava raukeaa.

Edellä kuvailtujen työaikasuojelurikokseen yhdistettyjen velvollisuuksien myötä on ilmeistä, että kyseessä ei ole jatkuva rikos. Tämän ohella kahden vuoden määräajat ovat linjassa kyseisten velvollisuuksien rikkomisesta mahdollisesti täyttyvän työaikasuojelurikoksen mukaisen kahden vuoden vanhentumisajan kanssa.³⁷⁴ Systemaattisena argumenttina voidaan nostaa lisäksi esille, ettei myöskään kavallus-, petos-, kätkemis-, työturvallisuus- ja työsyryntärikoksia ole oikeuskäytännössä eikä oikeuskirjallisuudessa pidetty jatkuvina rikoksina.³⁷⁵

Tässä erityisen huomion kohteena oleva työaikasuojelurikos vanhentuu siis kahdessa vuodessa siitä, kun sen 2 kohdan mukainen teko on tullut tehdyksi tai 1 kohdan mukaisella väärinkäytöksellä on aiheutettu työntekijälle vahinkoseuraus. Toinen tarkastelun keskiössä oleva rikosnimike työsyryntä puolestaan vanhentuu kahdessa vuodessa siitä, kun uhri on tunnusmerkistön mukaisella tavalla asetettu epäedulliseen asemaan.

374 Työaikasuojelurikoksen esitöissä 1990-luvun alussa kriminalisoinnin yhdeksi nimenomaiseksi tavoitteeksi asetettiin työntekijän korvaustensaantioikeuksien turvaaminen, jotka ovat sidoksissa kahden vuoden määräaikaan. HE 94/1993 vp, s. 169.

375 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 625; KKO 2010:1, kohdat 27–29.

Todettuun tapaan käytännön toimijat ovat pitäneet kahden vuoden vanhentumisaikaa liian lyhyenä rikostyyppeihin nähden – varsinkin, jos kyse on nimenomaan työperäisestä hyväksikäytöstä alipalkkauksen perusteella. Vaikka kyse ei olekaan esimerkiksi jatkuvista rikoksista, problematiikkaa lieventää kuitenkin osaltaan se, että useat yksittäiset rikosteot voidaan lukea useissa rikostyypeissä yhdeksi rikokseksi. Tällöin esimerkiksi useita laiminlyöntejä sisältävä rikoskokonaisuus voidaan yksiköidä yhdeksi rikokseksi, jolloin syyteoikeuden vanhentuminen alkaa kaikkien osatekojen osalta vasta viimeisimmästä osateosta lukien.³⁷⁶

Tämä laajentaa syyteoikeuden ulottuvuutta myös vanhempiin osatekoihin nähden, sillä vanhimmatkin osateot on mahdollista saada syytteen osaksi, kunhan viimeinen osateko ei pääse vanhentumaan. Vaikka hyväksikäyttö olisikin toisin sanoen jatkunut jo verrattain pitkään, syyteoikeus voi ulottua varsin vanhoihin osatekoihin, mikäli uusimmat osateot eivät ole ehtineet vanhentua.

Jos tutkittavana olevat rikokset katsotaan sen sijaan toisistaan erillisiksi, jokaisen rikoksen vanhentumisaika tulee määritellä erikseen. Itsenäisen vanhentuminen pätee nykyään myös samalla teolla tehtyihin rikoksiin.³⁷⁷ Kategorista estettä sille, että esitutkinta kohdistetaan myös syyteoikeudeltaan vanhentuneeseen rikokseen ei kuitenkaan ole esimerkiksi tilanteissa, joissa sen tutkinta on vanhentumattoman rikoksen selvittämisen kannalta tarpeen ja rikokset liittyvät kiinteästi toisiinsa. Myös asianomistajan korvausintressin turvaaminen saattaa vaatia vanhentuneen rikoksen tutkimista, kun tutkitaan tuon rikoksen kanssa samalla teolla tehtyjä rikoksia.³⁷⁸

Tässä tarkastellut alipalkkaukseen perustuvat hyväksikäyttötapaukset muodostavat kuitenkin useimmiten yhden rikoksen, jolloin syyteoikeuden vanhentuminen alkaa viimeisimmästä osateosta koko rikoskokonaisuutta määrittävällä tavalla.

376 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 625–626; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 454; Tolvanen 2006, s. 362.

377 Aikaisemman lain mukaan samalla teolla tehdyt rikokset vanhentuivat samanaikaisesti eli rangaistuksen sai tuomita kaikista teoista niin kauan kuin sen sai tuomita jostakin niistä. Järjestelmästä luovuttiin sen oltua ristiriidassa yhtenäisrangaistusjärjestelmän kanssa. Nykyään kukin rikos vanhentuu ts. itsenäisesti myös silloin, kun rikokset on tehty yhdellä teolla eli ns. ideaalikonkurrenssitapauksissa. Tolvanen 2006, s. 361; LaVM 1/2001 vp, s. 3; HE 27/1999 vp, s. 4–5, 11–12, 14.

378 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 624; Tolvanen 2006, s. 361–362; LaVM 1/2001 vp, s. 3–4; HE 27/1999 vp, s. 4, 19.

3.1.3 Vanhentumisajan jatkaminen

Tietyissä poikkeustilanteissa syyteoikeuden vanhentumisaikaa voidaan tuomioistuimen päätöksellä myös jatkaa enintään kerran yhdellä vuodella. Jatkoaika on aina samanpituisen, eikä kerran jatkettua vanhentumisaikaa voi jatkaa enää toistamiseen. Tämä on rikoslain 8 luvun 4 §:n mukaan mahdollista, jos 1) rikoksen esitutkinta vaatii erityisiä, aikaa vieviä tutkintatoimenpiteitä, joiden vuoksi tutkinta olisi vanhentumisajan päättyessä selvästi keskeneräinen; 2) rikos on tullut esitutkintaan poikkeuksellisen myöhään tai 3) rikoksesta vastaajaksi haastettava pakoilee eikä hänelle sen vuoksi todennäköisesti saataisi annetuksi haastetta tiedoksi ennen vanhentumisajan päättymistä. Kaikissa tilanteissa vanhentumisajan jatkamisen on oltava myös erittäin tärkeän yleisen edun vaatimaa. Käytännössä viimeksi mainittu merkitsee sitä, ettei vanhentumisajan jatkaminen ole lähtökohtaisesti perusteltua vähäisissä rikoksissa. Mahdollisuus jatkaa syyteoikeuden vanhentumisaikaa koskee myös yhteisösakkoa koskevan vaateen vanhentumisaikaa.³⁷⁹

Kohta 1 soveltuu tilanteisiin, joissa esitutkinta on edennyt jo varsin pitkälle, mutta jokin olennainen selvitys syytteen nostamiseksi vielä puuttuu eikä tätä selvitystä arvioida saatavaksi ennen vanhentumisajan päättymistä. Tarpeellisen selvityksen on oltava todennäköisesti saatavissa vanhentumisaikaa jatkamalla. Koska tutkintatoimenpiteiden on oltava erityisiä ja aikaa vieviä, vähäisimmät rikokset rajautuvat tyyppillisesti perusteen soveltamisalasta pois. Tätä tukee jo se, että vanhentumisajan jatkamisen yleisenä edellytyksenä olevan erittäin tärkeän yleisen edun voidaan katsoa vaativan vanhentumisajan jatkamista lähinnä silloin, kun kysymys on vakavasta rikoksesta. Säännökset voivat kuitenkin soveltua myös jonkin verran vähäisempiinkin rikoksiin esimerkiksi silloin, kun kyse on julkista valtaa väärinkäyttäen tehdystä rikoksesta. Yleisen edun vaatimus ohjaa perusteiden soveltamista toisin sanoen tilanteisiin, joissa syyteoikeuden vanhentuminen tavalla tai toisella heikentäisi huomattavasti rikosoikeudellisen järjestelmän uskottavuutta. Lain esitöiden mukaan peruste soveltuu esimerkiksi sellaisiin taloudellisiin rikoksiin, joissa kirjanpito on materiaalin hävittämisen tai epäluotettavuuden vuoksi merkittävältä osin laadittava uudelleen ja joissa tarvitaan ulkopuolisia lausuntoja. Peruste soveltuu kuitenkin vain silloin, kun tutkintaviranomaisen omat selvitykset, hankittavat asiantuntijalausunnat tai muut vastaavat toimet ovat itsessään erityisiä ja aikaa vieviä tutkintatoimenpiteitä. Jos tutkinta on sinänsä tavanmukainen ja sen keskeneräisyyden syynä on etupäässä esimerkiksi tutkintaviranomaisen tai asiantuntijan yleinen työruuhka, peruste ei sovellu.³⁸⁰

379 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 633–636; HE 27/1999 vp, s. 21–22; LaVM 1/2001 vp, s. 4–5.

380 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 633–636; HE 27/1999 vp, s. 14, 21–22; LaVM 1/2001 vp, s. 4–5.

Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön tapausten edellyttämät tutkintatoimenpiteet voivat olla aikaa vieviä. Esitöissä mainittuihin esimerkkeihin peilaten tutkintatoimenpiteet voivat myös edellyttää esimerkiksi eri viranomaisten välistä yhteistyötä ja erilaisten lausuntojen hankkimista. Näytön hankkiminen voi ylipäättänsä olla haastavaa – erityisesti, jos teosta itsestään on jo kulunut aikaa.³⁸¹ Hallituksen esityksessä työrikokset onkin mainittu nimenomaisina esimerkkeinä rikoksista, joiden tutkinta voi olla vaikeaa ja joiden rangaistusasteikot voivat olla joiltain osin ongelmallisia vanhentumisen kannalta. Toisaalta on huomattava, että mainitut seikat eivät välttämättä ole poikkeuksellisia tässä tarkasteltavien rikostyyppien osalta. Vaadittavat tutkintatoimenpiteet eivät toisin sanoen ole väistämättä itsessään erityisiä ja poikkeuksellisia tällaisten rikosten tyypillisen tutkintaan nähden. Tämä ja se, että kyse ei ole ainakaan tyypillisesti säännöksen perusteissa tarkoitettulla tavalla erityisen vakavista tai yleisen edun kannalta merkityksellisistä rikoksista, voivat puhua käsillä olevan poikkeusperusteen nojalla toteutettavan vanhentumisajan jatkamista vastaan. Täysin poissuljettua perusteen soveltaminen ei ole, mutta tämä edellyttää varsin vahvojen ja poikkeuksellisten seikkojen käsillä oloa.³⁸²

Kohta 2 mahdollistaa syyteoikeuden vanhentumisajan jatkamisen, jos rikos on tullut esitutkintaan poikkeuksellisen myöhään. Ajankohta, jolloin rikoksen katsotaan tulleen esitutkintaan, on jossain määrin tulkinnanvarainen. Yhtäältä lähtökohtana on pidetty hetkeä, jolloin poliisi on kirjannut rikoksen tietojärjestelmäänsä. Toisaalta perustetta on mahdollista tulkita myös siten, että rikos on tullut perusteen kannalta merkityksellisellä tavalla esitutkintaan vasta silloin, kun poliisi on saanut syyn epäillä juuri tiettyä henkilöä rikoksesta. Rikos voidaan nimittäin huomata ja kirjata huomattavasti aikaisemmin kuin itse rikosten tekijä tulee poliisin tietoon.³⁸³ Alipalkkaukseen perustuvassa hyväksikäytössä kyseinen problematiikka ei ole kuitenkaan keskeisimmillään, sillä alipalkkauksen tullessa ilmi palkanmaksuvelvollinen työnantaja on usein verrattain helposti selvitettävissä.³⁸⁴

Joka tapauksessa vanhentumista ei voida jatkaa, mikäli rikos on tullut esitutkintaan ajoissa, mutta esitutkinnan viivästymisen myötä päätyneet syyteharkintaan vasta vähän ennen syyteoikeuden vanhentumista. Peruste soveltuu tämän myötä tyypillisesti esimerkiksi ympäristörikoksiin, jotka saattavat tulla ilmi poikkeuksellisen pitkän ajan kuluttua itse teosta. Tekojen seuraukset saattavat nimittäin ilmetä vuosienkin kuluttua itse teosta, mikä vaikeuttaa rikoksen havaitsemista. Lain esitöissä toisena tyypillisenä esimerkkinä on

381 TK4.

382 HE 27/1999 vp, s. 12–14, 21–22.

383 Ks. problematiikasta Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 634–635.

384 Samoin alipalkkaus on koettu käytännön toimijoiden keskuudessa lähtökohtaisesti helpoksi osoittaa jo tiedolla siitä, mitä olisi pitänyt maksaa, ja ettei sitä ole maksettu. Sen sijaan syrjintäelementin näyttäminen ja tulkitseminen on koettu käytännössä haastavaksi. Ks. luku 5.

mainittu väärennysrikos, joka voi paljastua vanhentumisajan loppuvaiheessa tai sen jo päätyttyäkin. Kohdasta 1 käsillä oleva peruste eroaa siis siten, että vanhentumisproblemaatiikka on seurausta pikemminkin esitutinnan myöhäisestä alkamisesta sen sijaan, että tarvittavat tutkintatoimenpiteet olisivat erityisiä tai aikaa vieviä.³⁸⁵

Alipalkkaustilanteet voivat usein olla senkaltaisia, että ne saapuvat esitutkintaan verrattain myöhään – jos edes ylipäätänsä vanhentumisaikojen rajoissa. Tapausten ilmitulossa, rikosilmoituksen tekemisessä ja esitutinnan alkamisessa saattaa kestää useistakin syistä huomattavan pitkään. Edellä käsitellyn kohdan 1 tapaan ongelmaksi voivat kuitenkin muodostua tässäkin kohdin yleisen edun ja vanhentumisajan jatkamisen poikkeusluonteisuuden vaatimukset. Vanhentumisajan jatkaminen on sitä perustellumpaa, mitä vakavammasta rikoksesta on kyse, tai jos syyteoikeuden vanhentuminen tavalla tai toisella heikentäisi huomattavasti rikosoikeudellisen järjestelmän uskottavuutta. Työperäinen hyväksikäyttö voinee kuitenkin tapauskohtaisesti mahdollistaa myös kohdan 2 soveltamisen, vaikka menettelyn edellyttämän poikkeusluonteisuuden ja korkeiden soveltamiskriteerien vuoksi siitä ei systeemisellä tasolla vaikuttavaksi ratkaisuksi olekaan.

Kohta 3 puolestaan mahdollistaa vanhentumisajan jatkamisen, jos rikoksesta vastaajaksi haastettava pakoilee eikä hänelle sen vuoksi todennäköisesti saataisi annetuksi haastetta tiedoksi ennen vanhentumisajan päättymistä. Esimerkiksi matkustaminen ulkomaille vähän ennen syyteoikeuden vanhentumista on lain esitöissä katsottu tyypilliseksi osoitukseksi haasteen pakoilusta. Koska kyse on kuitenkin oltava nimenomaisesta pakoilusta, peruste ei sovellu esimerkiksi normaaleihin lomamatkoihin. Syyttäjän tulisi toisin sanoen kyetä näyttämään, että vastaaja on lähtenyt ulkomaille pakoillakseen haastemiestä. Arvioitaessa sitä, onko kysymyksessä pakoilu, huomiota on kiinnitettävä myös siihen, voidaanko haastettavan katsoa olleen tietoinen odotettavissa olevasta syyteoikeuden vanhentumisesta ja siitä, että haaste on ylipäätänsä tulossa. Huomionarvoista on lisäksi se, että peruste soveltuu sanamuotonsa mukaan ainoastaan haasteen pakoiluun, jolloin esimerkiksi esitutinnan pakoilu ei muodosta 3 kohdan mukaista perustetta jatkaa syyteoikeuden vanhentumista. Juuri esitutinnan pakoilu on kuitenkin yleinen tapa pitkittää ja vältellä rikosprosessia.³⁸⁶

Alipalkkaukseen perustuviin hyväksikäyttötapauksiin liittyy usein tavalla tai toisella esimerkiksi kansainvälisiä ulottuvuuksia, jotka voivat vaikeuttaa niin uhrien kuin työnantajien tavoittamista. Vanhentumisajan jatkamista silmällä pitäen kyseiset ulottuvuudet ovat kuitenkin ongelmallisia muun ohella sen vuoksi, että kyse ei ole välttämättä haasteen

385 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 634–365; HE 27/1999 vp, s. 14, 22; LaVM 1/2001 vp, s. 4–5.

386 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 633–636; HE 27/1999 vp, s. 22.

nimenomaisesta pakoilusta. Tämän toteennäyttäminen voi vähintäänkin osoittautua haastavaksi tehtäväksi. Systeemiseksi ratkaisuksi perusteesta ei myöskään ole jo siitä syystä, että se soveltuu ainoastaan tilanteisiin, joissa esitutkinta on jo edennyt ja kyse on haasteen tiedoksiannosta. Tarkasteltavien alipalkkaustilanteiden merkittävin problematiikka vaikuttaa sen sijaan kytkeytyvän nimenomaisesti rikosten ilmituloon, esitutkinnan aloittamiseen ja näytön hankkimiseen, mihin 3 kohdasta ei ole avuksi. Peruste on toisin sanoen muotoiltu hyvin tietuystyyppisten tilanteiden (eli haasteen pakoilun) varalle, minkä ulkopuolella sitä ei ole mahdollista soveltaa.

Yhteenvedonomaaisesti voidaan todeta, että työaika-suojelurikoksen ja työsyrynnän vanhentumisajan jatkaminen on tapauskohtaisesti mahdollista, mutta tämä vaatii varsin vahvojen perusteiden käsillä oloa. Tarkastellut rikostyyppit eivät lähtökohtaisesti ole siinä määrin vakavia tai muutoin yleiseen etuun kytkeytyviä, että vanhentumisjärjestelmän varoventtiilien laajamittainen soveltaminen olisi todennäköistä tahi puollettavaa. Systeemiseksi ratkaisuksi niistä ei joka tapauksessa edes olisi, sillä syyteoikeuden vanhentumisajan jatkaminen on tarkoitettu jo lähtökohtaisesti poikkeukselliseksi toimenpiteeksi. Poikkeusluonteisuuden vaatimuksen myötä mahdolliset laajamittaiset vanhentumisongelmat tulee kyetä ratkaisemaan muiden keinojen avulla. Vanhentumisajan jatkaminen on eräänlainen laastariratkaisu erityisen poikkeuksellisiin tilanteisiin, mutta sillä ei kyetä puuttumaan vanhentumisproblematiikan muodostaviin juurisyihin, kuten rikosten heikkoon ilmituloon, prosessin hitauteen ja ajan kuluessa vaikeutuvaan näytön hankkimiseen. Vanhentumisajan jatkamisella on oma erityinen funktionsa, joka ei (yksinään) riitä ratkaisemaan käsittelemämme ilmiön ongelmakohtia. Vanhentumisen ollessa ainakin osittain seurausta esimerkiksi tapausten heikosta ilmitulosta ensisijainen huomio tulisi kiinnittää kyseisiin ongelmiin – tällä ehkäistäisiin myös tarvetta vanhentumisajan jatkamiselle ylipäättänsä.

3.2 Mahdollisuudet pidentää vanhentumisaikoja

3.2.1 Rangaistusasteikkojen korottaminen

Ratkaisuvaihtoehdot vanhentumisaikojen pidentämisen suhteen voidaan käytännössä typistää kolmeen vaihtoehtoon: 1) uusien tunnusmerkistöjen (kriminalisointien) säätämiseen, 2) rangaistusasteikkojen korottamiseen sekä 3) erityisten vanhentumisaikojen säätämiseen. Vanhentumisaikojen osalta uusien mahdollisten kriminalisointien tarkastelu ja argumentointi yhtenevät pitkälti kohtien 2 ja 3 kanssa, joten kohtaa 1 ei tarkastella erikseen tässä yhteydessä.

Vanhentumisaikojen kannalta ongelmallisimmat rangaistusasteikot liittyvät työaika-suojelurikokseen ja työsyryntään, jotka vanhentuvat kahdessa vuodessa niiden rangaistusasteikkojen mahdollistaessa enintään kuuden kuukauden vankeusrangaistuksen (rikoslain 8 luvun 1 §:n 4 kohta). Muissa selvityksen kannalta olennaisissa tunnusmerkistöissä vanhentumisaika on sen sijaan vähintään viisi vuotta (rikoslain 8 luvun 1 §:n 3 kohta). Käytännön toimijoiden keskuudessa viiden vuoden vanhentumisaika on katsottu esimerkiksi alipalkkaukseen soveltuvassa kiskonnantapaisessa työsyrynnässä sellaiseksi, jossa prosessi pitäisi pystyä viemään läpi. Mikäli prosessi pitkittyisi tästä pidemmäksi, reaalisiksi ongelmiksi voivat muodostua jo muun ohessa näytön hankkimiseen ja todisteluun liittyvät seikat. Viiden vuoden vanhentumisaikojakaan ei toisin sanoen pidetä erityisen ongelmallisina, minkä ohella niiden pidentäminen ei automaattisesti ratkaise mahdollisia tapauskohtaisia ongelmakohtia, sillä niiden myötä rikosprosessi joutuisi painimaan jo uusien ongelmien parissa.

Mainitut kahden vuoden vanhentumisaikaan sidotut rikosnimikkeet on koettu sen sijaan ongelmallisiksi. Viiden vuoden vanhentumisaika edellyttäisi sitä, että mainitut rikosnimikkeet mahdollistaisivat yli vuoden vankeusrangaistuksen tuomitsemisen. Kyse on tämänmukaisesti sen arvioinnista, onko puheena olevien rikosten rangaistusasteikkoja perusteltua ankaroitaa.

Rikosten seuraamusten ja seuraamusjärjestelmän kokonaisuudessaan tulee olla oikeasuhtaisia sekä muodostaa johdonmukainen kokonaisuus. Kriminalisointien ja rangaistus-seuraamusten merkityksessä perusoikeusrajoituksia niiden tulee olla perusoikeuksien rajoitusedellytyksiin sisältyvän oikeasuhtaisuusvaatimuksen mukaisesti välttämättömiä hyväksyttävän tavoitteen (painava yhteiskunnallinen tarve) saavuttamiseksi ja muutenkin suhteellisuusvaatimuksen mukaisia.³⁸⁷

Suhteellisuusarviointi ja rangaistusasteikkojen määrittäminen ovat tämän myötä sidoksissa ennen muuta rangaistusarvon käsitteeseen. Rangaistusasteikkoja arvioitaessa ja uudesta rangaistusasteikosta säädettäessä on toisin sanoen otettava huomioon ennen kaikkea kysymyksessä olevan rikoksen ajateltavissa olevien ilmenemismuotojen osoittama teon paheksuttavuus, vahingollisuus ja vaarallisuus sekä tekotyypin ilmentämä tekijän syyllisyys. Näin ollen myös rikokselle säädettävä enimmäisrangaistus tulee lähtökohtaisesti

387 LaVL 17/2017 vp, s. 5; PeVL 9/2016 vp, s. 4–6; PeVL 16/2013 vp, s. 2; PeVL 48/2017 vp, s. 7.

määrittää rikoksen rangaistusarvon³⁸⁸ perusteella. Tämän ulkopuolisten rangaistusasteikon seurannaisvaikutuksien – kuten syyteoikeuden vanhentumisen, käytettävissä olevien pakkokeinojen ja fiskaalisten tavoitteiden – ei tule määrittää enimmäisrangaistuksen tasoa, vaikka ne voivatkin osaltaan vaikuttaa oikeasuhtaisuuden arviointiin. Ratkaisevaa merkitystä niille kuitenkin ei tule antaa, vaan arvioinnin keskiössä ovat olennaisesti rangaistusarvoon (teon haitallisuuteen, paheksuttavuuteen ja näiden mukaiseen preventiointressiin) liittyvät tekijät. Tämä on suoraa seurausta perusoikeuksien rajoitusedellytyksiin sisältyvästä suhteellisuusvaatimuksesta.³⁸⁹

Syyteoikeuden pidentäminen rangaistusasteikkoja korottamalla edellyttää siis myös työaika-suojelurikoksen ja työsyrynnän osalta ennen kaikkea niiden rangaistusarvoihin kytkeytyviä perusteluita. Rangaistusseuraamuksen ankaruuden ja tätä ohjaavan rangaistusasteikon kun tulee olla oikeassa suhteessa teon moitittavuuteen, ja rangaistusjärjestelmän kokonaisuudessaan tulee täyttää suhteellisuuden vaatimukset.³⁹⁰ Arvioinnissa on otettava huomioon, että suhteellisuudella tarkoitetaan niin absoluuttista (kardinaalista) kuin relatiivista (ordinaalista) suhteellisuutta. Absoluuttinen suhteellisuus viittaa rikoksen ja rangaistuksen väliseen suhteeseen, ja relatiivinen suhteellisuus merkitsee puolestaan rikosten asemaa suhteessa toisiin rikoksiin – eli eri rikosten rangaistusasteikkojen keskinäisiä suhteita.³⁹¹

Huomionarvoista absoluuttiseen suhteellisuuteen kiinnittyvien näkökohtien kannalta on se, että viiden vuoden vanhentumisajan saavuttamiseksi työsyrynnän ja työaika-suojelurikoksen enimmäisrangaistuksia tulisi korottaa kuuden kuukauden vankeusrangaistuksesta yli vuoden vankeusrangaistukseen. Tällainen korotus on lainsäätämiskäytännössä katsottu huomattavaksi rangaistusarvon nostamiseksi ja sääntelyn ankaroittamista koskevaksi

388 Puhuttaessa nimenomaan rangaistusasteikkojen määrittämisestä kyse on abstraktista rangaistusarvosta. Abstrakti rangaistusarvo ilmentää käsillä olevan rikostyyppin ylintä ja alinta rangaistusarvoa eli rangaistusasteikkoa. Tämä tulee erottaa konkreettisesta rangaistusarvosta, joka merkitsee tuomioistuimen yksittäistapauksessa vahvistamaa rangaistusta. Lainsäätäjä tukeutuu osin erilaisiin argumentteihin (ja erilaisiin painotuksiin) määrittäessään abstraktia rangaistusarvoa kuin tuomioistuin vahvistaessaan teon konkreettista rangaistusarvoa yksittäisessä tapauksessa. Tiivistetysti rangaistusarvon voidaan katsoa koostuvan niistä hyvistä syistä, jotka puhuvat rikoksen määrätynlaisen rangaistavuuden puolesta. Ks. rangaistusarvosta tarkemmin Lappi-Seppälä 1987, s. 119–122, 263–266, 641–643; Vattjus-Anttila 2022b, s. 109.

389 Matikkala 2021, s. 210, 218–219; HE 66/1988 vp, s. 21; LaVM 6/2018 vp, s. 3–7; PeVL 9/2016 vp, s. 4–6; LaVM 38/2014 vp, s. 3–4; PeVL 26/2014 vp, s. 2; PeVL 56/2014 vp, s. 3.

390 LaVM 6/2018 vp, s. 3–7; PeVL 26/2014 vp, s. 2.

391 Matikkala 2021, s. 218–219; Tapani – Tolvanen – Kemppinen 2022, s. 25–28.

toimenpiteeksi. Tällaisten enimmäisrangaistuksien korotuksien on katsottu edellyttävän muun ohella sitä, että käsitys teon rangaistavuudesta on muuttunut esimerkiksi rikoksen muuttuneiden tekotapojen tai ilmenemismuotojen perusteella.³⁹²

Kyseisten vaatimuksien ei voida katsoa ainakaan edellyttävän puheena olevien rikoslajien enimmäisrangaistuksien merkittävää korottamista. Alipalkkaukseen liittyvistä työsyryntä- ja työaika-suojelurikoksista tuomitut rangaistukset ovat lähes yksinomaan sakkorangaistuksia. Rangaistustaso pysyy myös useampia rikoksia sisältävissä yhteisissä rangaistuksissa usein kuuden kuukauden vankeusrangaistuksen rajoissa jopa silloin, kun tuomiossa on kyse mainittuja rikosnimikkeitä vakavammasta kiskonnantapaisesta työsyryntästä. Toisin sanoen työaika-suojelurikosta ja työsyryntää lähtökohtaisesti vakavampienkin tekojen rangaistukset mahtuvat useimmiten varsin vaivatta ensiksi mainittujen rikosten rangaistusasteikkoon. Rangaistuskäytännöstä ei näin ole pääteltävissä, että käsitykset tekojen rangaistavuudesta olisivat muuttuneet, tai että rangaistusmaksimin korotuksille olisi lakitekniistä tarvetta. Tuomioistuimet pysyttelevät päinvastoin lähtökohtaisesti nykyisenkin rangaistusasteikon alapäässä.³⁹³

Rangaistusarvojen (tekojen haitallisuuden ja paheksuttavuuden) heijastaessa kunkin rikoksen preventiotarvetta on syytä huomioida myös preventiomekanismien toiminta.³⁹⁴ Paikoin on esitetty, että korkeammat rangaistukset ja vanhentumisproblematiikan lieveneminen toimisivat yleisestävää vaikutusta edistävinä tekijöinä.³⁹⁵ On kuitenkin samassa yhteydessä syytä korostaa, että rangaistustason korottamisen vaikutus yleisestävyyssmekanismiin on rajallinen ja rajoittuu tyyppillisesti parhaimmillaankin korottamista välittömästi

392 Esim. tapausten lukumääräinen lisääntyminen ei ole kuitenkaan rangaistusarvoa määrittävä peruste ja tässä suhteessa ratkaisevan merkityksellinen seikka. LaVM 6/2018 vp, s. 3–7; PeVL 56/2014 vp, s. 3; LaVM 38/2014 vp, s. 3–4; Lappi-Seppälä 2000, s. 330–331.

393 Lieviä tekoja on aina enemmän kuin törkeitä, minkä seurauksena myös rangaistukset sijoittuvat pääsääntöisesti asteikon alapäähän. Esim. suuriin omaisuusmääriin kohdistuvia varkausrikoksia tapahtuu harvemmin kuin pieniin summiin kohdistuvia rikoksia. Tällaisesta rikostapausten jakautumisen vinoumasta seuraa, että myös valtaosa rangaistuksista sijoittuu asteikkojen alapäähän. Mikäli enimmäisrangaistuksia jouduttaisiin käytännössä soveltamaan, olisi tämä merkki siitä, ettei rangaistusasteikko anna enää riittävää liikkumavaraa. Kiintoisana huomiona on nostettava esiin myös se, että loppuvuonna 2022 tehdyssä lakialoitteessa uudesta alipalkkauskriminalisoinnista ehdotetaan samaten kuuden kuukauden vankeuden enimmäisrangaistusta. Aloitteen mukaan tekoon syyllistyisi työnantaja, joka tahallaan jättäisi noudattamatta työsopimuslain mukaisen yleissitovan työehtosopimuksen sekä työehtosopimuslain mukaisen työehtosopimuksen palkkamääräyksiä. Ks. Lappi-Seppälä 2000, s. 330–331; LA 63/2022 vp, s. 1–3.

394 Mitä haitallisemmasta ja täten preventiointressiltään merkittävämmästä teosta on kyse, sitä enemmän siihen on perusteltua kohdistaa rajallisia moite- ja preventioresursseja. Lappi-Seppälä 1987, s. 252.

395 Pirjatanniemi 2006, s. 159–160; OM 111/43/2016, s. 4–5.

seuraavaan aikaan, minkä jälkeen tilanne usein palautuu korotusta edeltävään tasoon. Sanktiotason korotukset jäävät toisin sanoen usein vaille mainittavia vaikutuksia, ja nekin osoittautuvat väliaikaisiksi, minkä ohella korkeampi rangaistustaso ei jo lähtökohtaisesti vaikuta tehokkaasti rikosten – ja niiden kontrolloinnista aiheutuvien haittojen – määrään sitä alentavasti. Tämänmukaisesti on syytä suhtautua varauksellisesti sanktio-oankaruuden itsenäiseen merkitykseen preventiotekijänä. Preventiotehokkuuden merkityksellisimpinä tekijöinä voidaankin pitää sanktiovarmuutta ja tähän kytkeytyvää rikosprosessin nopeutta sekä tehokkuutta.³⁹⁶

Rikosten vanhentumisen ehkäisemisen voisi toisaalta katsoa lisäävän sanktiovarmuutta, mutta tällöinkin ongelmina säilyisivät rikosten ilmituloon ja näytön hankkimiseen liittyvät haasteet – näin samanaikaisesti vesittäen pyrkimyksiä tehostaa sanktiovarmuutta. Vanhentumisaikojen pidentäminen voi mahdollisesti jopa korostaa kyseisiä haasteita. Mitä pidempi aika rikoksesta kuluu, sitä vaikeampaa on nimittäin hankkia luotettavaa näyttöä tapahtuneesta. Rikosteon oikeudellinen hahmottaminen muuttuu samaten haastavammaksi ajan kuluessa. Preventiotehokkuutta silmällä pitäen ei voida sivuuttaa myöskään sitä, että rikosprosessin nopeus on jo itsessään keskeinen preventiotekijä. Preventiivisesti mielekäs seuraamusjärjestelmä edellyttää korkean kiinnijäämisriskin ohella sitä, että rangaistus seuraa rikosta suhteellisen lyhyellä aikavälillä. Yleisestävyyssmekanismin mukainen tarve ryhtyä rangaistustoimiin heikkenee ajan myötä myös laajemmassa mittakaavassa siten, että sosiaalinen kuohunta ja sovitusvaade heikkenevät ajan kuluessa.³⁹⁷

Rangaistuksen tarpeen voidaan näin ollen ajatella olevan useammastakin syystä suhteessa rikoksen tekemisestä kuluneeseen aikaan. Erilaisten preventiivisten vaikutusten heikkeminen ajan kuluessa onkin yksi nimenomainen perustelu vanhentumissääntelylle ja sen toimintalogiikalle. Näkökohtia korostaa entisestään kriminaalipoliittinen tarve säännöstellä ja jyvittää seuraamusjärjestelmän rajallisia voimavaroja. Niin preventiotehokkuuden kuin -intressien näkökulmista on perustellumpaa kohdistaa niukkoja resursseja mieluummin uusien vakavampien rikosten selvittämiseen kuin vanhoista vähäpätöisemmistä teoista rankaisemiseen.³⁹⁸

396 LaVM 6/2018 vp, s. 3–7; Lappi-Seppälä 2000, s. 62–64; Lappi-Seppälä 1987, s. 210–211; Pirjatanniemi 2006, s. 153–156.

397 Matikkala 2021, s. 468–469; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 449–450; Pirjatanniemi 2006, s. 153–156; Lappi-Seppälä 1987, s. 210–211, 252; HE 27/1999 vp, s. 4.

398 Matikkala 2021, s. 468–469; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 449–450; Pirjatanniemi 2006, s. 153–156; OM 111/43/2016, s. 4–5; Lappi-Seppälä 1987, s. 210–211, 252; HE 27/1999 vp, s. 4.

Vanhentumisaikojen pidentäminen ei ratkaisekaan läheskään kaikkia alipalkkaustilanteissa esiin nousevia ongelmia. Vanhentumisaikojen pidentäminen saattaa päinvastoin muodostaa uusia haasteita rikosprosessin mielekkäälle toteuttamiselle. Problematiikan juurisyihin ei toisin sanoen pääse vaivatta käsiksi rangaistusasteikoista käsin, vaan käytössä olevasta vanhentumisajasta riippumatta on keskeistä edistää ilmiöön puuttumista mahdollisimman aikaisessa vaiheessa. Toiston uhallakin on syytä myös vielä erikseen tähdentää, että rangaistuksen määrään ja rangaistusasteikkoihin liittyviä ratkaisuja ei tule perustaa ensi sijassa ja yksinomaan preventiotehokkuuteen (ja vanhentumisnäkökohtiin) vaan pikemminkin tekojen preventiointresseihin liittyviin näkökohtiin. Seuraamusjärjestelmän rajalliset rangaistusresurssit on toisin sanoen lähtökohtaisesti jyvitetävä tekojen rangaistusarvon (haitallisuuden ja paheksuttavuuden) ja tämän ilmentämän preventiotarpeen mukaisesti. Työaika-suojelurikoksen ja työsyryjinnän rangaistusasteikkojen merkittäviä korotuksia ei täten voida tukea ainakaan ainoastaan tekojen rangaistavuuteen liittyvien käsityksien muutoksilla ja esimerkiksi yleispreventioon kytkeytyvillä argumenteilla.

Näkökohta korostuu otettaessa huomioon, että oikeasuhtaisuuden arvioinnissa tulee kiinnittää huomiota myös muihin rikoksiin ja seuraamusjärjestelmään kokonaisuutena. Relatiivisessa (ordinaalisessa) suhteellisuudessa on kyse rikosten asettamisesta törkeysjärjestykseen ja rangaistusten asettamisesta ankaruusjärjestykseen. Esimerkiksi tappoa on pidettävä pahoinpitelyä moitittavampana tekona. Rangaistusasteikkojen tulisi tämän mukaisesti heijastaa eri rikosten keskinäisiä törkeyssuhteita – eli rangaistusasteikot tulisi mahdollisuuksien mukaan suhteuttaa muiden rikosten rangaistusasteikkoihin. Kiteytetysti yhtä vakavien rikosten tulisi johtaa yhtä ankariin rangaistuksiin, ja toisaalta rangaistusten ankaruuden tulisi heijastaa rikosten keskinäisiä eroja.³⁹⁹

Työsyryjinnän ja työaika-suojelurikoksen rangaistusasteikkojen korottaminen yli yhteen vuoteen vankeutta muodostuu tältä kannalta haasteelliseksi muun ohella siksi, että näitä lähtökohtaisesti vakavammaksi arvioitavan kiskonnantapaisen työsyryjinnän rangaistusmaksimi on kaksi vuotta vankeutta. Viimeksi mainitun ollessa tietyllä tapaa työsyryjinnän vakavampi erityismuoto (”jos työsyryjinnässä – –”) olisi ongelmallista, mikäli työsyryjinnän rangaistusmaksimi lähenisi tätä ankarammaksi arvioidun tunnusmerkistön enimmäisrangaistusta – rangaistusasteikkojen kun tulisi heijastaa rikosten törkeyseroja.⁴⁰⁰

399 Matikkala 2021, s. 210, 218–219; LaVM 6/2018 vp, s. 3–7.

400 ”Kiskonnantapaisen työsyryjinnän rangaistusasteikoksi ehdotetaan sakkoa tai enintään kaksi vuotta vankeutta. Rangaistusasteikko on sama kuin 36 luvun 6 §:ssä tarkoitetun kiskonnantapaisen rangaistusasteikko. Ehdotettu rangaistusasteikko on johdonmukaisessa suhteessa työsyryjinnän rangaistusasteikkoon, joka on sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta. Kiskonnantapaisen työsyryjinnän tätä ankarampi rangaistusasteikko osoittaisi, että kyse on moitittavamman teosta, jos työsyryjinnässä käytetään tietoisesti hyväksi toisen heikompaan asemaa.” HE 151/2003 vp, s. 10–11, 16–17.

Systemaattisia ongelmia seuraamusjärjestelmän johdonmukaisuuden ja koherenssin suhteen voi muodostua myös siltä kannalta, että työsyrynnän kanssa pitkälti yhtenevä syrjintä mahdollistaa myös kuuden kuukauden enimmäisrangaistuksen. Rangaistusjärjestelmän sisäinen johdonmukaisuus edellyttää, että yleisesti moitittavuudeltaan toisiinsa rinnastettavien tekojen – kuten syrjinnän ja työsyrynnän – rangaistusasteikot vastaisivat mahdollisimman pitkälle toisiaan. Erilaisten rangaistusasteikkojen säätäminen pitkälti samantyyppisistä teoista ei ole ongelmatonta systemaattisista sekä tätä myöten seuraamusjärjestelmän legitiimiyteen ja tehokkuuteen liittyvistä näkökohdista tarkasteltuna.

Enimmäisrangaistuksien nostaminen kahteen vuoteen on siis ongelmallista. Koska vanhentumisproblematiikan kannalta rikossäännöksiä tulisi mahdollistaa yli vuoden vankeusrangaistus, mahdollisuutena olisi tietenkin säätää esimerkiksi yhden vuoden ja kuuden kuukauden rangaistuskaksiki. Edellä esiin nostetut ongelmakohdat ovat kuitenkin tässäkin ratkaisussa läsnä, minkä lisäksi oman erityispiirteensä kyseiseen ratkaisuvaihtoehtoon tuo myös se, että puheena oleva enimmäisrangaistus on verrattain harvinainen rikoslaissa.⁴⁰¹ Tyypilliset ja vakiintuneet enimmäisrangaistukset ovat sakko, kuusi kuukautta vankeutta, yksi vuosi vankeutta, kaksi vuotta vankeutta, neljä vuotta vankeutta ja kymmenen vuotta vankeutta.

Seuraamusjärjestelmän tavoitteena on ollut rikoslain kokonaisuudistuksesta lähtien, että rangaistussäännöksissä käytetään melko vähäistä asteikkojen joukkoa. Uusklassiseen rikosoikeudelliseen ajatteluun kuuluu ideaali yksinkertaisesta ja selväpiirteisestä rangaistusjärjestelmästä. Asteikkojen pieni lukumäärä helpottaa myös rikoslain eri rikosten törkeyssuhteiden hahmottamista, mikä on yhteydessä todettuun tapaan muun ohella kriminaalipoliittiseen johdonmukaisuuteen ja tehoon.⁴⁰² Rangaistusasteikkojen käytössä onkin syytä pyrkiä käyttämään edellä mainittuja vakiintuneita asteikkoja, jolloin esimerkiksi yhden vuoden ja kuuden kuukauden enimmäisrangaistus on ongelmallinen myös laajempien systemaattisten näkökohtien ja kriminaalipoliittisten tavoitteenasetteluiden suhteen. Poikkeukset vakiintuneista sääntelytavoista ovat ongelmallisia niin suhteellisuusperiaatteen kuin rikoslain sisäisen johdonmukaisuuden kannalta, jolloin ne vaativat erityisiä perusteita tuekseen.⁴⁰³

401 Rikoslaissa olevista rikosnimikkeistä ainoastaan kavallus, varkaus, kätkemisrikos, laitton tuontitavaraan ryhtyminen, moottorikulkuneuvon käyttövarkaus sekä tulliselvitysrikos mahdollistavat yhden vuoden ja kuuden kuukauden enimmäisrangaistuksen.

402 Matikkala 2021, s. 210; HE 66/1988 vp, s. 16–19; HE 94/1993 vp, s. 14; LaVM 29/2014 vp, s. 2–3.

403 LaVM 6/2018 vp, s. 7; LaVM 38/2014 vp, s. 3–4; LaVM 29/2014 vp, s. 2–3.

Yhteenvedonomaaisesti voidaan todeta, että enimmäisrangaistuksien korottaminen on käsiteltävien rikoslajien osalta ongelmallista. Pelkästään vanhentumisaikoihin liittyvät perustelut eivät ole perusoikeusargumentaation kannalta legitiimejä ja riittäviä perusteita tämän toteuttamiseksi. Erityisen huomionarvoista on se, että vanhentumisaikojen pidentäminen ei mainittavasti auttaisi tässä käsiteltävän problematiikan juurisyihin. Vanhentumisaikojen pidentäminen ei nimittäin auta esimerkiksi näytön hankkimista ja rikosten ilmituloa sekä tässä suhteessa prosessin viemistä loppuun.

3.2.2 Erityisten vanhentumisaikojen säätäminen

Edellä on mainittu, että yleiset vanhentumissäännöt sisältävät useita poikkeuksia esimerkiksi virka- ja ympäristörikoksien sekä alle 18-vuotiaisiin kohdistuvien seksuaali- ja ihmiskaupparikoksien suhteen (rikoslain 8 luvun 1 §:n 4 ja 5 mom.). Esimerkiksi virkarikosten vanhentumisaika on vähintään viisi vuotta, ja ympäristön turmelemisen, luonnonsuojelurikoksen sekä rakennussuojelurikoksen vanhentumisaika on kymmenen vuotta. Poikkeukset perustuvat yleisesti ottaen näkökohtiin, jotka liittyvät kyseisten rikosten ajalliseen ulottuvuuteen. Erityisjärjestelyjen on katsottu olevan perusteltuja lähinnä sellaisissa rikoksissa, joissa asianomistaja ei ole pystynyt saattamaan rikosta viranomaisten tietoon vanhentumisajan kuluessa, tai joissa niiden seuraukset ilmenevät mahdollisesti vasta vuosien kuluttua teosta. Muun ohella vanhentumisjärjestelmän selkeyden kannalta erityiset rikoslajikohtaiset vanhentumisajat eivät ole kuitenkaan lähtökohtaisesti suositeltavia, minkä vuoksi poikkeuksien perustelemisessa tulee kiinnittää erityistä huomiota tarkasteltavien rikoslajien erityispiirteisiin – ja verrata niitä nykyisin hyväksytyjen poikkeuksien perusteluihin.⁴⁰⁴

Ensimmäinen poikkeus koskee virkarikoksia, joiden erikseen pidennettyä vanhentumisaikaa perustellaan ensinnäkin yleisellä edulla ja virkarikosten yhteiskunnallisella merkityksellä. Virkarikokset saattavat johtaa kansalaisten tärkeiden oikeuksien loukkaamiseen, minkä myötä (ja ohella) pidetään tärkeänä pitää yllä luottamusta viranomaisten toimintaan. Pidennettyä vanhentumisaikaa on puollettu vetoamalla myös siihen, että varsin monessa tapauksessa virkarikokset tulevat esiin laillisuutta valvovien viranomaisten, kuten oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen, kautta kanteluteitse. Asian tutkiminen etenee lähinnä kirjallisia selvityksiä ja vastineita hankkimalla, joten sitä on pidetty hitaampana poliisin tekemään esitutkintaan verrattuna.⁴⁰⁵

404 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 452–453; HE 27/1999 vp, s. 13–14, 18.

405 HE 27/1999 vp, s. 18; Matikkala 2021, s. 470; Tolvanen 2006, s. 361.

Tarkastellut alipalkkaustapaukset eroavat virkarikosten erityispiirteistä muun ohella siten, että ensiksi mainituilta puuttuu virkarikoksille ominainen kytkentä yleiseen etuun ja viranomaistoimintaa kohtaan koetun luottamuksen vaalimiseen. Sen sijaan alipalkkaukseen kytkeytyvien rikosten ilmitulo esitutkintaviranomaisille ja rikosilmoituksen tekeminen voivat virkarikoksien kaltaisella tavalla ottaa aikansa, sillä alipalkkaustapauksien selvittäminen voi esimerkiksi käynnistyä ja edetä työsuojeluviranomaisen ja ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän kautta. Aikaa voivat virkarikosten tapaan viedä myös esitutkintaviranomaisten ulkopuolisten tahojen (kuten työsuojeluviranomaisen ja liittojen) konsultointi sekä niiltä pyydyttävien lausuntojen hankkiminen. Mainittujen seikkojen lisäksi esitutkintaa ja syyteharkintaa voivat hidastaa myös juttutyyppeihin liittyvät kansainväliset ulottuvuudet ja erityisesti henkilöiden tavoittelemiseen kuluva aika.⁴⁰⁶

Jo asian tulossa esitutkintaviranomaisten tietoon voi toisin sanoen mennä huomattavakin aika osin samankaltaisista syistä kuin virkarikoksissakin. Esitutkinta voi samaten olla hidasta kummassakin rikostyypissä. Rikostyypit sisältävät kuitenkin myös merkittäviä eroavaisuuksia mainituissa suhteissa. Erityisen vanhentumisajan säätämällä ei myöskään väistämättä kyetä ratkaisemaan problematiikkaa, sillä muun muassa näytön hankkiminen muodostuu hankalammaksi ajan kuluessa. Alipalkkaustilanteille tyypillinen ongelma on esimerkiksi kirjallisen näytön niukkuus ja luotettavuus. Esimerkiksi työaikakirjanpitoa ei välttämättä tosiasiaassa noudateta tai työsopimusta ei ole tehty ollenkaan. Ongelman merkitys korostuu, mikäli hyväksikäytetyt uhrat palaavat takaisin kotimaihinsa, sillä heidän kuulemisensa voi olla tällöin verrattain vaikeaa tehden kirjallisen näytön ohella myös henkilönäytön hankkimisesta haastavaa. Käytännön toimijat näkivät lisäksi suurimmaksi haasteeksi sen, että hyväksikäyttö päättyisi ylipäättänsä rikosprosessiin. Uhrit eivät usein miellä itseään uhreiksi tai ymmärrä omia oikeuksiaan, minkä seurauksena he eivät itse tee rikosilmoitusta tai esimerkiksi kerro asioiden todellisesta laidasta mahdollisella työsuojeluviranomaisen tarkastuskäynnillä.⁴⁰⁷

Tällaisia erityispiirteitä ei voida pitää tyypillisinä virkarikoksille. Todettuun tapaan niitä ei myöskään voitane ratkaista tehokkaimmin erityisten vanhentumisaikojen avulla. Vastaaaminen alipalkkaustilanteiden erityispiirteisiin edellyttää ensisijaisesti sen sijaan esimerkiksi sitä, että tuetaan potentiaalisten uhrien valmiuksia ja mahdollisuuksia ilmoittaa hyväksikäytöstä. Huomiota tulisi kiinnittää myös muun muassa siihen, että eri viranomaisilla on riittävästi osaamista ja erikoistumista juuri puheena olevan ilmiön tunnistamiseen sekä käsittelyyn.

406 Ks. viranomaiskäsitelyistä luku 5.

407 Ks. viranomaiskäsitelyistä luku 5.

Toinen poikkeus liittyy erinäisiin ympäristörikoksiin, joiden erityistä vanhentumisaikaa perustellaan edellä kuvatun kaltaisen tutkinnan hitauden ohella ennen muuta niiden myöhäisellä ilmitulolla. Ympäristörikokset saattavat tulla ilmi poikkeuksellisen pitkän ajan kuluttua, sillä niiden seuraukset ilmenevät mahdollisesti vasta vuosien kuluttua teosta.⁴⁰⁸

Edellä käsitellyn mukaisesti myös alipalkkaustapaukset saattavat tulla viranomaisten tietoon varsin pitkän ajan kuluttua – jos ollenkaan. Ympäristörikoksista poiketen alipalkkaustilanteissa teon seuraus (eli palkan saamatta jääminen) on kuitenkin sinänsä mahdollista havaita välittömästi. Palkanmaksusta pidättäytyminen tai sen suorittaminen liian pienenä on tyypillisesti heti uhrin havaittavissa. Haasteena erityisesti ulkomaalaistaustaisiin uhreihin kohdistuvissa teoissa on kuitenkin mainittuun tapaan se, että uhri ei välttämättä tiedä oikeuksiansa tai ole siinä asemassa, että hän kykenisi tai uskaltaisi puolustaa niitä. Tämä voi luonnollisesti vaikuttaa olennaisesti teon ilmituloon viranomaisille.⁴⁰⁹

Erona ympäristörikoksiin on kuitenkin yhtä kaikki se, että alipalkkaustilanteet kohdistuvat konkreettiseen uhriin, jonka on lähtökohtaisesti mahdollista havainnoida palkanmaksua. Ympäristövahingot ovat tästä poiketen sen sijaan luonteeltaan sellaisia, että ne voivat pysyä kenenkään havainnoimattomissa pitkiäkin aikoja. Niitä ei tietyllä tapaa ole edes välttämättä mahdollista huomata kovin nopeasti, minkä ohella ne eivät aina kohdistu tiettyyn yksilöitävissä olevaan uhriin. Kyseisen eron myötä alipalkkausilmiöön puuttumisessa tulisi kiinnittää ensisijaisesti huomiota siihen, että uhrien kykyä ja mahdollisuuksia ymmärtää sekä puolustaa oikeuksiansa tuettaisiin. Esimerkiksi ilmoituskanavien ja uhrien tukijärjestelmien tulisi olla sellaisia, että ne tukisivat uhrien mahdollisuuksia tunnistaa olevansa hyväksikäytön kohteena. Samalla järjestelmien tulisi olla myös senkaltaista, etteivät uhrit arastelisi ilmoittaa heihin kohdistuvasta hyväksikäytöstä.

Kolmas poikkeus koskee erilaisia seksuaali- ja ihmiskaupparikoksia – tarkemmin ilmaistuna lapsiin ja kahdeksaatoista vuotta nuorempiin henkilöihin kohdistuneita erinäisiä tekoja. Tällaisten rikosten erityisasemaa on perusteltu lasten erityisellä suojan tarpeella sekä kyseisten rikosten erityisellä vahingollisuudella. Rikosten ilmitulossa voi myös kestää huomattava aika, sillä lapsien ja nuorten kynnys kertoa asiasta esimerkiksi vanhemmille, kouluterveydenhoitajalle tai viranomaiselle voi olla todella korkea. Lapset eivät välttämättä kykene edes ymmärtämään tekoa ja sen merkitystä, minkä ohella tällaisten kokemusten täydellinen torjunta ja asian sulkeminen pois mielestä ovat lapselle varsin luonnollisia tapoja suhtautua asiaan. Saattaa kulua useita vuosia ennen kuin lapselle avautuu, että hänelle on aikaisemmin tehty tai tehdään edelleen julmaa ja oikeudetonta väkivaltaa. Uhri

408 HE 27/1999 vp, s. 14.

409 Työperäisen hyväksikäytön uhrien mahdollista haavoittuvaista, riippuvaista ja alisteista asemaa käsitellään tarkemmin seuraavan poikkeuskohdan yhteydessä.

on myös voinut ollut alistussuhteessa rikoksen tekijään, ja vasta tuosta suhteesta vapaututtuaan ilmoittaa rikoksen viranomaiselle. Lapsen seksuaalista hyväksikäyttöä on pidetty tyyppiesimerkkinä tällaisesta tilanteesta. Tällaisten asiainhaarojen vallitessa rikos ei välttämättä tule viranomaisten tietoon vanhentumisajan kuluessa, minkä vuoksi tällaisten rikostyyppien on katsottu edellyttävän erityisjärjestelyitä vanhentumisaikojen suhteen.⁴¹⁰

Alipalkkaustapaukset jakavat yhteisiä piirteitä tämän poikkeusryhmän kanssa erityisesti uhrien mahdollisen alisteisen ja riippuvaisen aseman osalta. Erityisesti ulkomaalaistaustaisiin kohdistuvissa alipalkkaustilanteissa voi esiintyä uhrin riippuvaisen aseman hyväksikäyttöä. Riippuvainen asema voi perustua esimerkiksi sukulaisuus-, perhe- tai velkasuhteisiin taikka siihen, että työnantaja uhkaa työntekijän paljastamista viranomaiselle esimerkiksi laittoman maassa oleskelun tai työnteon takia. Alisteista ja riippuvaista asemaa on omiaan vahvistamaan ymmärtämättömyys suomalaisesta lainsäädännöstä ja työntekijän oikeuksista. Kyseisen kaltaiset olosuhteet voivat johtaa siihen, että uhri ei pysty saattamaan rikosta viranomaisten tietoon vanhentumisajan kuluessa.⁴¹¹

Verrattaessa alipalkkaustilanteita kolmannen vanhentumispoikkeuksen muodostaviin seksuaalirikoksiin on kuitenkin huomattava, että rikostyyppit sisältävät myös keskeisiä eroavaisuuksia. Keskeisin ero kytkeytyy vaatimukseen uhrin iästä. Seksuaalirikoksiin säädetty poikkeus koskee ainoastaan alaikäisiä ja lapsia, siinä missä kyseinen erityispiirre ei ole aina käsillä alipalkkaustilanteissa. Alipalkkaustilanteisiin ei voida ajatella tehtävän samankaltaista rajausta jo käytännöllisistä syistä. Palkanmaksuun liittyvät väärinkäytökset jäävät suurelta osin käsittelemättä, mikäli huomiota kiinnitetään ainoastaan alaikäisiin. Kun poikkeukset tiettyjen seksuaalirikosten vanhentumisaikoihin ovat sidoksissa ja perusteltavissa uhrien ikään liittyvin argumentein, nämä argumentit eivät vaivatta siirry alipalkkauksen kontekstiin ja täten puolla erityistä vanhentumisaikaa.

On myös syytä huomata, että mikäli työperäisen hyväksikäytön uhri on esimerkiksi haa-voittuvaisessa, riippuvaisessa ja alisteisessa asemassa, sovellettaviksi saattavat – ja pitäisi – tulla varsin suurella todennäköisyydellä työaika-suojelurikosta ja työsyryntää ankarammat rikosnimikkeet, kuten kiskonnantapainen työsyryntä, kiskonta ja törkeä kiskonta. Tällöin vanhentumisaika on jo sovellettavan rangaistusasteikon myötä pidempi (vähintään viisi vuotta). Erityisesti ulkomaalaistaustaisiin kohdistuvassa työperäisessä hyväksikäytössä kyseiset piirteet voivatkin täytyä varsin useissa tapauksissa, sillä uhreilla ei välttämättä ole juurikaan suomen kielen taitoa, sidoksia Suomeen tai tietoa suomalaisesta

410 HE 169/2005 vp, s. 4, 17, 21–24; HE 27/1999 vp, s. 13; Tolvanen 2006, s. 360–361.

411 Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 91; HE 103/2014 vp, s. 13; HE 27/1999 vp, s. 13.

lainsäädännöstä.⁴¹² Alisteisen ja riippuvaisen aseman tulisi toisin sanoen merkitä jo itsessään ankarampien rikosnimikkeiden täyttymistä sekä täten pidempien (yleisten) vanhentumisaikojen soveltumista.⁴¹³

Edellisten kohtien tapaan on jälleen syytä mainita myös näytön hankkimiseen ja prosessin aloittamiseen liittyvät argumentit. Erityisesti uhrin alisteiseen asemaan ja riippuvuus-suhteeseen perustuvissa alipalkkaustapauksissa ongelmaksi voi muodostua se, että uhri ei kykene puolustamaan oikeuksiansa ja saattamaan asiaansa viranomaisten hoidettavaksi. Ensijaisena ratkaisuna tulisi tällöin olla erilaisten tukijärjestelmien kehittäminen, jotka helpottaisivat työntekijöiden mahdollisuuksia puolustaa oikeuksiansa. Vanhentumisajalla ei juuri ole merkitystä, mikäli asiaa ei ylipäättänsä saada viranomaisten tietoon. Prosessin tehostamisen ja tosiasiasa tehokkaiden ilmoituskanavien myötä voidaan samalla myös osaltaan lieventää vanhentumiseen liittyvää problematiikkaa, sillä ilmoitus-kynnyksen madaltamisen – tai ylipäättänsä ilmoittamisen mahdollistamisen – myötä on oletettavissa, että ilmoituksia tehdään nykyistä varhaisemmassa vaiheessa. Onkin syytä katsoa, että nykykäytännön ongelmia ei ole tehokasta ja mielekästä ratkaista säätämällä poikkeuksia yleisiin vanhentumisaikoihin, vaan prosessin tehostaminen ja erilaiset tukijärjestelmät ovat välttämättömiä ongelmien juurisyihin puuttumiseksi. Vanhentumisajoilla tähän ei kyetä, minkä ohella poikkeuksien säätäminen on jo lähtökohtaisesti ongelmallista itsessään.⁴¹⁴

Yhteenvedona voidaan todeta, että tarkastellut alipalkkaukseen liittyvät rikostyyppit yhtäältä eroavat ja toisaalta osin yhtenevät rikoslain 8 luvun 1 §:ssä säädettyihin vanhentumisajan poikkeuksiin nähden. Esimerkiksi rikosten ilmitulossa voi kestää useammastakin syystä pitkän aikaa, asian selvittäminen voi edellyttää erinäköisten lausuntojen hankkimista ja viranomaisyhteistyötä, ja uhri voi olla alisteisessa sekä riippuvaisessa asemassa, mikä vaikeuttaa prosessin käynnistämistä ja läpiviemistä.

Alipalkkaustilanteet eroavat nykyisistä poikkeuksista esimerkiksi siten, että niillä ei ole kytentää yleiseen etuun ja viranomaistoiminnan luottamuksen vaalimiseen (virkarikokset), minkä ohella teot ja niiden seuraukset tulevat esimerkiksi ympäristörikoksista poiketen nopeasti vähintään uhrin tietoon. Vaikka seksuaali- ja ihmiskaupparikoksiin liittyvän poikkeuksen tapaisesti uhrit voivat olla myös alipalkkaustilanteissa alisteisessa ja riippuvaisessa

412 Ks. viranomaiskäsitteistä luku 5.

413 On syytä huomata, että rikosnimikkeet voivat vaihtua tutkinnan aikana myös vakavammista lievempiin – näin aiheuttaen mahdollisia ongelmia vanhentumisen suhteen. Tähän ja vanhentumiseen ylipäättänsä tulisikin kiinnittää huomiota prosessin kaikissa vaiheissa esim. tutkinnan priorisoimisen, kohdentamisen ja toteuttamisen sekä rikosnimikkeiden valinnan muodossa.

414 HE 27/1999 vp, s. 18.

asemassa, ja täten kykenemättömiä saattamaan väärinkäytöksiä viranomaisten tietoon, kyse on kuitenkin lapsien sijaan lähtökohtaisesti aikuisista. Kyse on merkityksellisestä erosta, sillä aikuisesta poiketen lapsen kyky ymmärtää teko ja kertoa siitä on lähestulkoon hypoteettinen. Aikuisten mahdollisuuksia saattaa teko viranomaisten tietoon voidaan sen sijaan tukea tehokkaiden tukiverkoston avulla.⁴¹⁵

Alipalkkauksen uhrien alisteinen ja riippuvainen asema on sanotusta huolimatta yksi keskeinen syy siihen, että rikosten ilmitulo esitutkintaviranomaisten tietoon voi viedä nykyisin pitkänkin ajan. On kuitenkin huomionarvoista, että kyseiset piirteet eivät rajaudu ainoastaan alipalkkaustilanteisiin. Mainitut piirteet voivat olla käsillä hyvin monissa eri rikoslajeissa, joten nimenomaisesti alipalkkaustilanteita ei voida tässä mielessä pitää erityisen poikkeuslaatuina. Alipalkkaustilanteet eivät toisin sanoen ole mainittujen erityispiirteiden suhteen siinä määrin erityislaatuista, että juuri niille olisi perusteltua säätää oma erityinen vanhentumisaikansa. Esimerkiksi samaan tapaan toisen heikomman aseman hyväksikäyttöön perustuvat kiskontarikokset voivat kattaa varsin erilaisia tekemuotoja ja -tilanteita. Uhrin riippuvaisen aseman hyväksikäyttöön perustuvat alipalkkaustilanteet tulisikin arvioida lähtökohtaisesti kiskonnantapaisena työsyrijintänä tai vakavimmissa tapauksissa törkeänä kiskontana, joiden vanhentumisajat ovat jo yleisten vanhentumissäännösten myötä pidempiä. Toisin sanoen tilanteissa, joissa alipalkkaus kytkeytyy uhrin riippuvaisen aseman hyväksikäyttöön, jo voimassa oleva sääntely mahdollistaa pidempien vanhentumisaikojen hyödyntämisen – näin vähentäen tarvetta ja perusteita erityisten rikoslajikohtaisten vanhentumisaikojen säätämiseksi. Merkittävin problematiikka vaikuttaa tältä osin liittyvän siihen, että esimerkiksi kiskontarikosten soveltuvuutta alipalkkaustilanteisiin ei tunnusteta riittävässä määrin. Mikäli mainittuja uhrin riippuvaiseen asemaan kytkeytyviä piirteitä ei tarkasteltavassa alipalkkaustilanteessa sen sijaan ole käsillä, teon ei puolestaan voida katsoa sisältävän ylipäättänsä sen erityiseksi tekeviä piirteitä.

Erityisesti nykyisiin poikkeuksiin verrattuna alipalkkaustapauksia ei toisin sanoen ole perusteltua pitää siinä määrin erityispiirteitä sisältävinä ja erityisjärjestelyitä edellyttävinä tekoina, mikä puoltaisi muihin rikostyyppihin nähden erityistä poikkeusasemaa. Sanottu korostuu entisestään, mikäli alipalkkauksen ei voida katsoa sisältävän hyväksikäyttöelementtiä – hyväksikäyttöelementti ohjaa arviointia jo lähtökohtaisesti pidemmän vanhentumisajan mahdollistavien kiskonnantapaisen työsyrijinnän ja kiskontarikosten suuntaan. Koska tarkasteltavat rikostyyppit eivät kiteytetysti sisällä selkeitä vanhentumiseen kytkeytyviä sui generis -tyyppisiä piirteitä, joita ei aivan yhtä hyvin voitaisi esittää (ja kattaa) monista muistakin rikostyypeistä, perusteita myöskään erityisten vanhentumisaikojen

415 HE 169/2005 vp, s. 4, 17, 21–24; HE 27/1999 vp, s. 13, 18; Tolvanen 2006, s. 360–361.

säätämiseksi ei ole. Kynnys erityisille rikoslajikohtaisille vanhentumisajoille on syytä pitää jo lähtökohtaisesti verrattain korkealla muun ohella vanhentumisjärjestelmän selkeyden turvaamiseksi.⁴¹⁶

On lisäksi huomionarvoista, että erityisen vanhentamisajan säätämistä tehokkaampi ratkaisu tässä tarkasteltuun problematiikkaan olisi joka tapauksessa se, että prosessin tehokkuutta, alipalkkaustilanteiden tunnistamista ja uhrien tukiverkostoja kehitettäisiin. Tätä puoltavat myös edellä mainitut näytön hankintaan liittyvät ongelmat, jotka tyypillisesti pahenevat ajan kuluessa. Koska alisteisen aseman ja riippuvuussuhteiden tosiasiallista merkitystä – tahi vanhentumisvaaran riskejä – ei olekaan syytä vähätellä tai jättää huomiotta, on katsottava, että problematiikkaan tulee puuttua muun muassa (ja ensi sijaisesti) edistämällä ilmiöön reagoimista mahdollisimman aikaisessa vaiheessa.

3.3 Yhteenveto

Tarkastelun erityisenä kohteena ovat olleet rikoslain 47 luvun 2 §:n mukainen työaika-suojelurikos ja 3 §:n mukainen työsyörintä. Kyseiset rikokset vanhentuvat kahdessa vuodessa, mikä on käytännön toimijoiden keskuudessa koettu ongelmalliseksi. Muissa alipalkkaukseen mahdollisesti soveltuviissa rikoksissa on lähtökohtaisesti vähintään viiden vuoden vanhentumisaika, minkä ei ole katsottu aiheuttavan vastaavanlaisia haasteita.

Käytännössä vanhentumisproblematiikkaa lieventää se, että useat yksittäiset teot voidaan lukea useissa tapauksissa yhdeksi rikokseksi. Syyteoikeuden vanhentuminen alkaa tällöin vasta viimeisimmästä osateosta koko rikoskokonaisuutta määrittävällä tavalla. Ei ole myöskään täysin poissuljettua, että vanhentumisaikaa voitaisiin yksittäisissä poikkeuksellisissa tilanteissa jatkaa yhdellä vuodella. Erityisen huomion kohteena ovat rikokset eivät kuitenkaan ole lähtökohtaisesti siinä määrin tarpeeksi vakavia tai muutoin yleiseen etuun kytkeytyviä, että vanhentumisajan jatkaminen olisi tyypillisesti käytettävissä oleva keino. Vanhentumisajan jatkaminen on lisäksi jo sellaisenaan poikkeuksellinen ja sellaiseksi tarkoitettu toimenpide, jolloin siitä ei ole systemiseksi ratkaisuksi vanhentumisproblematiikkaan.

Vanhentumisajan pidentäminen kahdesta vuodesta viiteen vuoteen edellyttäisi sitä, että työsyörintän ja työaika-suojelurikoksen enimmäisrangaistuksia korotettaisiin kuuden kuukauden vankeusrangaistuksesta yli vuoden vankeusrangaistukseen. Tällainen korotus on lainsäätämiskäytännössä katsottu huomattavaksi rangaistusarvon nostamiseksi ja sääntelyn ankaroitamista koskeväksi toimenpiteeksi. Rangaistusasteikkojen määrittäminen

416 HE 27/1999 vp, s. 13, 18.

on sidoksissa ennen muuta rangaistusarvon (teon haitallisuuden, paheksuttavuuden ja näiden mukaisen preventiointressin) käsitteeseen. Rangaistusasteikon seurannaisvaikutuksien – kuten syyteoikeuden vanhentumisen, käytettävissä olevien pakkokeinojen ja fisikaalisten tavoitteiden – ei tällöin tule määrittää enimmäisrangaistuksen tasoa. Pelkästään vanhentumisaikoihin liittyvät perustelut eivät toisin sanoen ole rikos- ja perusoikeusargumentaation kannalta legitiimejä ja riittäviä perusteita. Nykyisestä rangaistuskäytännöstä ei ole pääteltävissä, että käsitykset tekojen rangaistavuudesta olisivat muuttuneet, tai että rangaistusmaksimin korotuksille olisi lakiteknistä tarvetta. Tuomioistuimet pysyttelevät päinvastoin lähtökohtaisesti nykyisenkin rangaistusasteikon alapäässä.

Tarkasteltujen rikosten rangaistusasteikkojen muuttaminen olisi ongelmallista myös rikosoikeussystemaattisesti sekä rikosoikeusjärjestelmän toimintaa ohjaavien kriminaalipoliittisten arvojen ja tavoitteiden kannalta. Rangaistusasteikkojen tulisi heijastaa erilaisten rikosten moitittavuuseroja, jolloin esimerkiksi työsyynnän ja kiskonnantapaisen työsyynnän rangaistusasteikkojen läheneminen olisi ongelmallista. Käänteisesti katsoen samantyyppisillä teoilla tulisi olla toisiaan vastaavat rangaistusasteikot, jolloin esimerkiksi työsyynnän ja syynnän rangaistusasteikkojen loittoneminen olisi haitallista rikoslain sisäisen johdonmukaisuuden kannalta. Rangaistusasteikkojen korottamisen ongelmallisuutta korostaa entisestään kriminaalipoliittinen tarve säännöstellä ja jyvittää seuraamusjärjestelmän rajallisia voimavaroja. Niin preventiotehokkuuden kuin -intressien näkökulmista on perustellumpaa kohdistaa niukkoja resursseja mieluummin uusien vakavampien rikosten selvittämiseen kuin vanhoista vähäpätöisemmistä teoista rankaisemiseen.

Rangaistusasteikkojen korottamisen ohella vanhentumisaikoja voidaan pidentää myös säätämällä erityisiä vanhentumisaikoja (kuten nykyään on tehty erinäisissä virka-, ympäristö- ja alle 18-vuotiaisiin kohdistuvissa seksuaali- ja ihmiskaupparikoksissa). Tarkasteltuja rikoslajeja ei kuitenkaan voida pitää siinä määrin poikkeuslaatuisina tai sellaisia erityispiirteitä sisältävinä tekoina, mikä puoltaisi erityisten vanhentumisaikojen säätämistä. Alipalkkaustilanteissa esiintyvät piirteet voivat esimerkiksi realisoitua monissa muissakin rikoslajeissa. Alipalkkaukseen kytkeytyvien rikosten vanhentumisvaaraan vaikuttaa keskeisesti esimerkiksi se, että uhrin ovat usein alisteisessa ja riippuvaisessa asemassa sekä tietämättömiä oikeuksistaan. Tällaiset tekijät puoltavat työaika-suojelurikosta ja työsyynnää ankarampien rikosnimikkeiden, kuten kiskonnantapaisen työsyynnän tai törkeän kiskonnantapaisen rikosten vanhentumisvaaraa korostavat erityispiirteet puoltavat toisin sanoen sellaisenaan sellaisten rikosnimikkeiden soveltamista, joiden vanhentumisaika on jo yleisten sääntöjen perusteella vähintään viisi vuotta. On lisäksi syytä huomata, että pitkään vanhentumisaika ei edistä vastuun toteuttamista, mikäli uhrin eivät syystä tai toisesta kykene saattamaan väärinkäytöksiä viranomaisten tietoon ja täten

rikosprosessiin. Erityisen vanhentumisaikojen joukko on myös jo lähtökohtaisesti syytä pitää mahdollisimman pienenä rikoslain ja vanhentumisjärjestelmän selkeyden sekä johdonmukaisuuden turvaamiseksi.

Työaika-suojelurikoksen ja työsyryjinnän vanhentumisaikojen pidentäminen ei täten ole perusteltua. Vanhentumisaikojen pidentämisellä ei kyettäisi edes vaikuttamaan tässä esiin nostettuihin ongelmakohtiin ja niiden juurisyihin tehokkaasti. Samanaikaisesti pidemmät vanhentumisajat saattaisivat osaltaan jopa luoda uusia haasteita tehokkaalle rikosprosessille sekä johdonmukaisen ja toimivan kriminaalipolitiikan toteuttamiselle. Vanhentumisaikojen pidentämisen sijasta esitettävät lyhyen ja pitkän tähtäimen suositukset löytyvät kootusti selvityksen lopusta.

4 TK3 Oikeushenkilön rangaistusvastuu alipalkkaustilanteissa

4.1 Tutkimustehtävä

Työkokonaisuudessa (TK) 3 tutkitaan keinoja, joiden avulla oikeushenkilön rangaistusvastuuta olisi mahdollista hyödyntää nykyistä tehokkaammin puututtaessa alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön. Työkokonaisuuden keskiössä on sen selvittäminen, onko vastuumuodon soveltamisalaa perusteltua laajentaa työrikoksissa rikoslain 47 (578/1995) luvun 3 §:n (885/2009) työsyrjintään sekä rikoslain 36 luvun (769/1990) kiskonta- ja petosrikoksiin. Työkokonaisuudessa tarkastellaan myös vastuumuodon teoreettista perustaa sekä analysoidaan teoreettisen perustan merkitystä siinä, että oikeushenkilön rangaistusvastuuta sovelletaan Suomessa harvakseltaan. Työkokonaisuudessa selvitetään, olisiko oikeushenkilön rangaistusvastuun vastuuedellytyksiä ja rangaistusseuraamusta muuttamalla mahdollista luoda vastuumuodosta nykyistä tehokkaampi rikosoikeudellinen seuraamus. Tarkastelu tehdään ennen kaikkea alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä silmällä pitäen, mutta osa johtopäätöksistä on yleistettävissä koko vastuumuotoon.

Työkokonaisuuden rakenne on seuraava. Ensimmäisessä käsittelyluvussa avataan vastuumuodon tausta sekä selvitetään sen nykytila kotimaisessa rikosoikeusjärjestelmässä. Taustoittavan luvun jälkeen analysoidaan oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisedellytykset, ja tarkastellaan niiden soveltumista yleisellä tasolla alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön.

Tämän jälkeen siirrytään arvioimaan yhteisösakon soveltumista seuraamuksena työ-, kiskonta- ja petosrikoksissa. Luvussa käydään systemaattisesti läpi seikat, joiden lain esitöiden perusteella on katsottu puoltavan ja toisaalta puhuvan yhteisösakon ulottamista vastaan, sekä verrataan lain esitöistä ilmeneviä seikkoja RL 47:3:n työsyrjinnän ja RL 36 luvun kiskonta- ja petosrikosten ominaispiirteisiin. Näin selvitetään, soveltuuko yhteisösakko seuraamuksena kyseisiin tunnusmerkistöihin.

Työkokonaisuuden viimeisestä edellisessä käsittelyluvussa analysoidaan yhteisösakkoa seuraamuksena sekä tarkastellaan kiskonnantapaisesta työsyrjinnästä tuomittujen yhteisösakkojen rahamääriä alipalkkaustapauksissa. Viimeisessä käsittelyluvussa pohditaan

vielä, millainen vaikutus yhteisösakon tuomitsemismahdollisuudella on työntekijän palkkasaatavaan vanhentumiseen. Johtopäätökset on kerätty työkokonaisuuden viimeiseen lukuun.

4.2 Tausta ja nykytila

Oikeushenkilöiden rangaistusvastuu eli niin kutsuttu yhteisövastuu on ollut Suomessa rikosoikeudellisen keskustelun kohteena jo 1970-luvun alusta lähtien.⁴¹⁷ Vastuumuotoa koskevat rikoslain (39/1889, RL) säännökset astuivat voimaan syyskuussa 1995, minkä jälkeen oikeushenkilö on voitu tuomita yhteisösakkoon oikeushenkilön rangaistusvastuun perusteella. Vastuumuoto oli alun perin mahdollinen kuudessatoista eri rikoslajissa, joista osa kuitenkin oli saman rikoksen eri törkeysasteita.⁴¹⁸ Seuranneina vuosikymmeninä oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisala on laajentunut merkittävästi, ja nykyisin se kattaa jo yli sataneljäkymmentä eri tunnusmerkistöä. Viimeksi vastuumuodon soveltamisala on laajentunut heinäkuussa 2021, jolloin se ulotettiin rikoslain 37 luvun (769/1990) uusiin maksuvälinerikoksen (RL 37:12, 597/2021) ja törkeän maksuvälinerikoksen tunnusmerkistöihin (RL 37:13).⁴¹⁹

Vaikka oikeushenkilön rangaistusvastuu kattaa nykyisin lähes kymmenkertaisen määrän tunnusmerkistöjä alkuperäiseen verrattuna, on vastuumuodon teoreettinen perusta pysynyt muuttumattomana 1990-luvun puolivälistä lähtien. Suomen rikosoikeusjärjestelmässä oikeushenkilön rangaistusvastuu rakentuu nimestään huolimatta luonnollisen henkilön rangaistusvastuun varaan. Lain esitöissä korostetaan, ettei oikeushenkilöä varsinaisesti pidetä rikoksen tekijänä, vaan rangaistus voi seurata sellaisesta rikoksesta, jonka joku luonnollinen henkilö on tehnyt oikeushenkilön toiminnassa. Yhteisövastuu onkin rikosoikeudellista vastuuta, joka palautuu lopulta oikeushenkilön puolesta tai hyväksi rikoksen tehneiden ihmisten menettelyyn.⁴²⁰ Vastuumuoto on siten jo teorian tasolla kytketty luonnollisen henkilön rikosoikeudelliseen vastuuseen. Oikeushenkilön rangaistusvastuu ei sen vuoksi ole tarkoittanut paradigmanmuutosta rikosoikeudessa, vaan luonnollisen henkilön rikosvastuu on kaikesta huolimatta vastuumuodon ytimessä.

417 HE 94/1993 vp, s. 16.

418 HE 53/2002 vp, s. 14; Tapani 2020, s. 9.

419 Ks. hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain 37 luvun muuttamisesta HE 52/2021 vp, s. 60.

420 HE 95/1993 vp, s. 1 ja 16.

Vaikka teorian tasolla oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisala kattaa nykyisin lukuisia erilaisia rikoksia ja rikostyypppejä, käytännössä vastuumuotoa kuitenkin sovelletaan vain harvoin.⁴²¹ Lisäksi sen soveltaminen on selkeästi keskittynyt tiettyihin rikoksiin: yhteisösakkoja on tuomittu selvästi eniten rikoslain 47 luvun 1 §:n (217/2018) työturvallisuusrikoksen sekä rikoslain 48 luvun (578/1995) 1 §:n (761/2018) ympäristön turmelemisen yhteydessä.⁴²² Vastuumuodon vähäistä soveltamista on selitetty useilla tekijöillä. Yhtenä selittävänä tekijänä on kuitenkin pidetty oikeushenkilön rangaistusvastuun teoreettista perustaa: nykyinen vastuumalli on teoreettisesti vieras todellisuudelle, jossa oikeushenkilöt toimivat.⁴²³ Vähäistä soveltamista on myös selitetty sillä, etteivät poliisi ja syyttäjä aina tunnista tapauksia, joissa oikeushenkilön rangaistusvastuu voisi soveltua. Tämä kytkeytyy osaltaan rikosoikeudessa edelleen vallitsevaan yksilökeskeiseen paradigmaan, joka vaikeuttaa oikeushenkilön mieltämistä rikoksen tekijäksi edes nykyisessä rajoitetussa merkityksessä.

Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kannalta potentiaalisesti kyseeseen tulevista tunnusmerkistöistä oikeushenkilön rangaistusvastuu on tällä hetkellä mahdollista vain rikoslain 25 luvun (578/1995) ihmiskaupan (RL 25:3, 650/2004) ja törkeän ihmiskaupan (RL 25:3a) yhteydessä sekä rikoslain 47 luvun (578/1995) 3 a §:n (302/2004) kiskonnantapaisessa työsyrynnässä. Kaikista vakavimmillaan työperäisessä hyväksikäytössä on kyse ihmiskaupasta tai sen törkeästä tekemuodosta, joissa yhteisösakon tuomitseminen on ollut mahdollista siitä lähtien, kun uudet ihmiskaupan ja törkeän ihmiskaupan tunnusmerkistöt astuivat voimaan elokuussa 2004.⁴²⁴ Myös kiskonnantapainen työsyryntä soveltuu lähtökohtaisesti tapauksiin, joissa alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö on jo hyvin vakavaa. Tätä lievempi työperäinen hyväksikäyttö jää siten nykyisin oikeushenkilön rangaistusvastuun ulkopuolelle.

Oikeushenkilön rangaistusvastuu on ollut jo heinäkuusta 2003 lähtien mahdollista petoksen ja törkeän petoksen yhteydessä silloin, kun kyse on ns. tietojenkäsittelypetoksesta, josta säädetään rikoslain 36 luvun (769/1990) 1 §:n 2 momentissa.⁴²⁵ Huhtikuussa 2019 vastuumuodon soveltamisala laajentui edelleen siten, että yhteisösakko voidaan tuomita petoksesta ja törkeässä petoksesta myös silloin, kun kyseessä on unionin taloudellisiin etuihin kohdistuvien petosten torjunnasta rikosoikeudellisin keinoin annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin (EU) 2017/1371 3 artiklan 2 kohdassa tarkoitettu

421 Lahti 2019, s. 204.

422 Tapani 2020, s. 24, 47.

423 Alvesalo-Kuusi – Bittle – Lähteenmäki 2016, s. 227.

424 HE 34/2004 vp, s. 105–106.

425 Ks. HE 2/2003 vp, s. 17.

unionin taloudellisiin etuihin vaikuttava petos.⁴²⁶ Vastuumuodon soveltamisala on siten petosrikoksissa rajattu tiettyihin erityistapauksiin ja on hyvin kapea. Kokonaisuutena tarkastellen oikeushenkilön rangaistusvastuu petosrikoksesta ei voine aktualisoitua selvityksessä tarkasteltavan ilmiön yhteydessä kuin äärimmäisen poikkeuksellisesti. Petosrikokset eivät kuitenkaan ole keskeisimpiä tunnusmerkistöjä puututtaessa alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön, eikä oikeushenkilön rangaistusvastuun nykyisin erittäin rajoitettu soveltamisala petoksen ja sen törkeän tekemuodon yhteydessä muodostane merkittävää ongelmaa.

Rikoslain 36 luvun kiskontarikoksissa yhteisösakon tuomitseminen ei ole voimassa olevan lain mukaan lainkaan mahdollista. Kiskonnantapainen työsyryntä omaa kuitenkin vastaavan rangaistusasteikon kuin RL 36:6:ssä (845/2009) säännelty kiskonta ja on konkurrenssiopillisesti siihen nähden erityissäännöksen asemassa. Kiskontaa olisi siten lähtökohteisesti tarpeellista soveltaa alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön ainoastaan niissä tapauksissa, joissa kiskonnantapainen työsyryntä jäisi täyttymättä. Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön rikosoikeudellisessa kontrollissa kiskonnann funktiona on toimia eräänlaisena perälaulatunnusmerkistönä, jota voidaan soveltaa ilmiöön, ellei mikään siihen nähden ensisijainen tunnusmerkistö sovellu tapaukseen. Selvityksessä esitetään, että kiskontaa on tulevaisuudessa perusteltua soveltaa nykyistä enemmän alipalkkaustapauksissa, minkä vuoksi yhteisösakon tuomitsemismahdollisuuden puuttuminen kiskonnann yhteydessä on jossain määrin ongelmallista – etenkin kun sen tuomitseminen on mahdollista vastaavan rangaistusasteikon omaavassa kiskonnantapaisessa työsyrynnässä.

Törkeää kiskontaa on sen sijaan jo lain esitöiden perusteella tarpeellista soveltaa tapauksiin, jotka vakavuudeltaan sijoittuvat ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrynnän väli-maastoon.⁴²⁷ Käytännön ratkaisutoiminnassa näin on myös tehty. Selvityksen perusteella törkeän kiskonnann soveltumista alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön ei kuitenkaan aina tunnisteta. Oikeushenkilön rangaistusvastuu ei nykyisellään ulotu törkeään kiskontaan, minkä vuoksi yhteisösakon tuomitsemismahdollisuus sulkeutuu automaattisesti pois, jos tuomioistuin päätyykin rubrikoimaan teon törkeäksi kiskonnaksi sitä lievemmän kiskonnantapaisen työsyrynnän tai sitä ankaramman ihmiskaupparikoksen sijaan. Nykytilannetta on pidettävä ongelmallisena jo rikoslain systematiikan kannalta.

426 Ks. HE 231/2018 vp, s. 1, 8, 40, 63.

427 HE 103/2014 vp, s. 13; HE 151/2003 vp, s. 17.

4.3 Soveltamisedellytykset

4.3.1 Rikosedellytys

Oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisedellytyksistä säädetään rikoslain 9 luvussa (743/1995). Oikeustieteessä ne on jaettu rikos- ja moite-edellytykseen, joiden kummankin on täyttyvä, jotta yhteisövastuu aktualisoituisi. Lainsäätäjän alkuperäinen, jo 1990-luvulle palautuva pyrkimys välttää oikeushenkilön rangaistusvastuun runsasta soveltamista näkyy edelleen siinä, että vastuumuodon soveltamisedellytykset on laadittu tiukoiksi.⁴²⁸ Niistä rikosedellytys muodostaa oikeushenkilön rangaistusvastuun peruskiven ja kytkee vastuumuodon erottamattomalla tavalla luonnollisen henkilön tekemään rikokseen.⁴²⁹ Rikosedellytys saa sisältönsä rikoslain 9 luvun 1 §:stä (61/2003) sekä 3 §:stä.

Luvun 1 §:n mukaan yhtiö, säätiö tai muu oikeushenkilö, jonka toiminnassa on tehty rikos, on syyttäjän vaatimuksesta tuomittava rikoksen johdosta yhteisösakkoon, jos se on rikolaisissa säädetty rikoksen seuraamukseksi. Vastuumuoto on siten mahdollinen ainoastaan sellaisissa rikostunnusmerkistöissä, joihin se on erikseen ulotettu rikolaisissa. Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kannalta keskeisissä tunnusmerkistöissä oikeushenkilön rangaistusvastuu ulottuu tällä hetkellä vain kiskonnantapaiseen työsyRJintään sekä ihmiskauppaan ja törkeään ihmiskauppaan. Lisäksi rikoslain 9 luvun 1 §:stä ilmenee, ettei vastuumuotoa voida soveltaa julkisen vallan käytössä tehtyyn rikokseen. Rajaus on ehdoton. Julkisen vallassa käytössä tehtyjen rikosten rajautuminen oikeushenkilön rangaistusvastuun ulkopuolelle ei kuitenkaan liene ongelmallista alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön kontekstissa.

Vastuumuodon soveltaminen edellyttää aina oikeushenkilömuotoa. Yksityiset elinkeinonharjoittajat eli toiminimet rajautuvat sen vuoksi oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisalan ulkopuolelle. Alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä esiintyy kuitenkin usein yksityisenä elinkeinonharjoittajana toiminimellä harjoitetussa liiketoiminnassa. Myös selvitystä varten kerätyssä aineistossa oli lukuisia tapauksia, joissa vastuu rajautui pois jo liiketoiminnan muodon perusteella.⁴³⁰ Alipalkkaustapauksissa juuri oikeushenkilömuodon puuttuminen näyttäisi käytännössä varsin usein muodostavan esteen vastuumuodon soveltamiselle.

428 HE 53/2002 vp, s. 14.

429 HE 95/1993 vp, s. 14.

430 Esim. Pohjois-Karjalan KäO R 20/457; Pohjois-Karjalan KäO R 19/832; Pirkanmaan KäO R 20/3509; K-HKO 19/323; Helsingin KäO R 18/11411; Etelä-Savon KäO R 18/1348.

Lisäksi aineistossa oli tapauksia, joissa teonkuvauksen perusteella ei ollut mahdollista päättellä liiketoiminnan harjoittamisen muotoa, vaikka muuten perusteet vaatia yhteisöosakon tuomitsemista näyttivät olevan olemassa.⁴³¹ Näiden tapausten osalta ei ollut mahdollista arvioida, oliko esitutkinnassa selvitetty toiminnan harjoittamisen muotoa ja oikeushenkilön rangaistusvastuun mahdollinen soveltuminen tunnistettu. Jos yhteisöosakon tuominen ei ole mahdollista puuttuvan oikeushenkilömuodon vuoksi, asia olisi perusteltua tuoda esille myös teonkuvauksessa toteamalla esimerkiksi, että vastaaja on toiminut yksityisenä elinkeinonharjoittajana tai toimintaa on harjoitettu toiminimellä. Näin aineistossa oli usein myös tehty.⁴³² Liiketoiminnan harjoittamisen muoto vaikuttaa keskeisesti yhteisöosakon tuomitsemisen mahdollisuuteen, minkä vuoksi siihen tulee kiinnittää huomiota jo esitutkinnassa. Aineiston perusteella näin ei välttämättä kuitenkaan aina tehdä.

Rikosedellytyksen sisältöä täsmennetään edelleen rikoslain 9 luvun 3 §:ssä. Oikeushenkilön rangaistusvastuu edellyttää kytkeä tehdyn rikoksen, sen tekijän ja oikeushenkilön välillä. Jotta rikos voidaan katsoa oikeushenkilön toiminnassa tehdyksi vastuumuodon edellyttämällä tavalla, on sen tehneen luonnollisen henkilön aina toimittava oikeushenkilön puolesta tai hyväksi (RL 9:3). Tämän ohella luonnollisen henkilön on myös kuuluttava joko oikeushenkilön johtoon, oltava virka- tai työsuhteessa oikeushenkilöön tai toimittava oikeushenkilön edustajalta saadun toimeksiannon perusteella (RL 9:3). Luonnollisen henkilön on rikosta tehdessään toimittava nimenomaisesti joissain edellä mainitussa asemassa. Vastuun ulkopuolelle rajautuvat sellaiset rikokset, joissa luonnollinen henkilö on toiminut täysin itsenäisesti ja oikeushenkilöstä riippumatta, vaikka hänellä sinänsä olisikin edellytetty asema oikeushenkilön organisaatiossa.⁴³³

Keskeistä on myös, että rikoksen tehneen luonnollisen henkilön on aina toimittava oikeushenkilön puolesta ja hyväksi: luonnollisen henkilön on rikosta tehdessään toimittava oikeushenkilön intressien mukaisesti eikä niitä vastaan.⁴³⁴ Oikeushenkilön puolesta voi toimia ensinnäkin se, joka on oikeutettu edustamaan oikeushenkilöä tai käyttämään jossain asiassa oikeushenkilön päätösvaltaa. Lisäksi puolesta voi toimia myös henkilö, jolle on annettu tehtäväksi jokin rikollinen teko tai jonka on ainakin annettu ymmärtää, että teko hyväksytään.⁴³⁵

431 Esim. Pirkanmaan KäO R 20/6510; Keski-Suomen KäO R 19/1640.

432 Esim. Pirkanmaan KäO R 20/3509; Päijät-Hämeen KäO R 20/1610; Pohjois-Karjalan KäO R 20/457; Pohjois-Karjalan KäO R 19/832; Kanta-Hämeen KäO R 19/323; Helsingin KäO R 18/11411; Etelä-Savon KäO R 18/1348.

433 HE 95/1993 vp, s. 16.

434 HE 95/1993 vp, s. 16.

435 HE 95/1993 vp, s. 35.

Oikeushenkilön hyväksi toimivalta ei edellytetä lainkaan muodollista toimivaltaa tekoonsa, eikä teon täydy edes olla nimenomaisesti hyväksytty. Tekoon voidaan siten ryhtyä luonnollisen henkilön omastakin aloitteesta, mutta keskeistä hyväksi toimimisessa on, että oikeushenkilö hyötyy teosta jotenkin. Oikeushenkilön hyväksikään ei kuitenkaan ole toimittu, jos teko on tehty selkeässä muodossa esitettyä oikeushenkilön tahtoa vastaan. Tästä voi olla kyse, jos luonnollinen henkilö on esimerkiksi toiminut vastoin saamiaan selviä ohjeita, joiden noudattamista on olosuhteiden edellyttämässä määrin myös valvottu.⁴³⁶ Kokonaisuutena hyväksi toiminen voi perustaa puolesta toimimista helpommin oikeushenkilön rangaistusvastuun: hyväksi toimimista ei ole kytketty oikeuteen edustaa oikeushenkilöä tai saatuun toimeksiantoon, ja tekoon voidaan ryhtyä luonnollisen henkilön omastakin aloitteesta, kunhan oikeushenkilö vain hyötyy teosta, eikä teko ole selkeästi vastoin sen tahtoa.

Oikeushenkilön puolesta ja hyväksi toimiminen edellyttävät käsitteellisesti luonnollisen henkilön tekemän rikoksen vähintään hiljaista hyväksymistä sekä sitä, että rikoksesta koituu oikeushenkilölle hyötyä. Ne heijastelevat lain esitöistäkin välittyvää viestiä siitä, että oikeushenkilön rangaistusvastuu soveltuu erityisesti rikoksiin, joihin liittyy punnintaa rikoksella saavutettavan taloudellisen hyödyn sekä kiinnijäämisestä aiheutuvien kustannusten välillä – eli toisin sanoen laajasti ymmärrettynä erilaisiin talousrikoksiin.⁴³⁷

Vaatus oikeushenkilön puolesta tai hyväksi toimimisesta tekee jo itsessään vastuumuodon soveltamisesta hankalaa rikoksiin, joihin ei liity minkäänlaista taloudellisen edun tavoittelua. Rikosoikeudellisen tulkinnan lähtökohtana on sanamuodon mukainen tulkinta.⁴³⁸ Esimerkiksi henkeen ja terveyteen kohdistuvissa rikoksissa olisi jo kielellisesti vaikea sanoa, että tappo- tai pahoinpitelyrikos koskaan tehtäisiin oikeushenkilön puolesta tai hyväksi edes siinä merkityksessä kuin lain esitöissä tarkoitetaan. Voimassa olevan lain mukaan oikeushenkilön rangaistusvastuu ei olekaan mahdollista henkeen ja terveyteen kohdistuvissa rikoksissa. Osittain tämä johtuu siitä, että vastuumuoto soveltuu niihin jo teoreettiselta perustaltaan huonosti – jos lainkaan.

Alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö on sen sijaan ilmiö, johon liittyy pyrkimys saavuttaa taloudellista hyötyä sekä usein myös punnintaa rikoksella saavutettavan hyödyn ja kiinnijäämisestä aiheutuvan haitan välillä. Keskeisimmät ilmiöön soveltuvat tunnusmerkistöt voidaan myös luokitella laajasti ymmärrettyinä talousrikoksiksi. Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kontekstissa vaatimus oikeushenkilön puolesta tai hyväksi toimimisesta ei siten näyttäytyä erityisen ongelmallisena.

436 HE 95/1993 vp, s. 35.

437 HE 195/1993 vp, s. 25; HE 103/2014 vp, s. 16.

438 Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 162 ss.

4.3.2 Moite-edellytys

4.3.2.1 Samastamisvastuu

Oikeushenkilön rangaistusvastuu edellyttää luonnollisen henkilön rangaistusvastuun tapaan syyllisyyttä. Rikosoikeudessa syyllisyys on kuitenkin perinteisesti ollut korostuneen ihmis- ja yksilökeskeinen käsite, minkä vuoksi se ei ongelmitta siirry oikeushenkilökontekstiin. Lain esitöissä lähdetään kuitenkin siitä, että oikeushenkilön yhteydessä voidaan kaikesta huolimatta puhua oikeushenkilöllisestä syyllisyydestä.⁴³⁹ Rikosoikeusteoreettisesti sitä ilmentää moite-edellytys (yhteisösyllisyydedellytys tai -peruste): ainoastaan sen täytyessä myös oikeushenkilöön voidaan kohdistaa rikosoikeudellinen syyllisyysmoite edes oikeushenkilön puolesta tai hyväksi tehdystä rikoksesta.⁴⁴⁰ Moite-edellytys voi täytyä kahdessa eri tilanteessa, joista säädetään rikoslain 9 luvun 2 §:ssä (61/2003).

Ensimmäinen niistä on samastamisvastuu. Oikeushenkilöllinen syyllisyys ei ole ongelmallinen käsite edes rikosoikeusteoreettisesti silloin, kun se johdetaan suoraan rikoksen tehneen luonnollisen henkilön syyllisyydestä. Tästä on kyse samastamisvastuussa: rikoksen tehneen luonnollisen henkilön teon ilmentämä syyllisyys samastetaan oikeushenkilölliseksi syyllisyydeksi.⁴⁴¹ Rikoslain 9 luvun 2 §:n mukaan samastamisvastuu on mahdollista, jos oikeushenkilön lakisääteiseen toimielimeen tai muuhun johtoon kuuluva taikka oikeushenkilössä tosiasiallista päätösvaltaa käyttävä on ollut osallinen rikokseen tai sallinut rikoksen tekemisen. Kenen tahansa teon ilmentämää syyllisyyttä ei siten voida samastaa oikeushenkilölliseksi syyllisyydeksi, vaan tämä on mahdollista ainoastaan oikeushenkilössä johtavassa asemassa olevan teon osalta.

Alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä esiintyy tätä selvitystä varten kerätyn aineistonkin perusteella tyypillisesti kooltaan varsin pienissä tai korkeintaan keskisuurissa oikeushenkilöissä. Varsinkin pienissä oikeushenkilöissä rikoksen tehnyt luonnollinen henkilö on yleensä myös samastamisvastuun edellyttämässä johtavassa asemassa oikeushenkilössä. Myös selvitystä varten kerätyssä aineistossa yhteisösakkovaatimus perustui aina ensisijaisesti samastamisvastuuseen.⁴⁴² Samastamisvastuu myös täyttyi kaikissa niissä aineiston tapauksissa, joissa yhteisösakko lopulta tuomittiin.⁴⁴³ Aikaisemman tutkimuksen perusteella myös työperäisessä ihmiskaupassa yhteisösakkoa on pääasiassa vaadittu

439 HE 95/1993 vp, s. 5.

440 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 375; Matikkala 2021, s. 344.

441 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 376; Matikkala 2021, s. 348.

442 Ks. Pirkanmaan KäO R 22/780; Päijät-Hämeen KäO R 20/929; Etelä-Pohjanmaan KäO R 18/209; Pohjois-Savon KäO R 17/888.

443 Ks. Päijät-Hämeen KäO R 20/929; Etelä-Pohjanmaan KäO R 18/209; Pohjois-Savon KäO R 17/888.

samastamisvastuun perusteella.⁴⁴⁴ Käytännön ratkaisutoiminnassa samastamisvastuulla näyttäisi siten olevan korostunut merkitys selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kontekstissa: oikeushenkilön rangaistusvastuun edellyttämä moite-edellytys perustuu useimmiten juuri samastamisvastuuseen.

Oikeustieteessä⁴⁴⁵ sekä vastuumuotoa käsitelleessä Oikeusministeriön selvityksessä⁴⁴⁶ on pidetty laillisuusperiaatteen kannalta ongelmallisena, että rikoksen tekemistä ei mainita RL 9:2:ssa samastamisvastuun perusteena, vaan pykälässä puhutaan vain osallisuudesta, jonka ulkopuolelle välitön yksin tekeminen jää osallisuusopillisessa käsitteistössä. Lain esitöiden perusteella on kuitenkin selvää, että myös rikoksen tekeminen – eikä ainoastaan osallisuus siihen – voi perustaa samastamisvastuun.⁴⁴⁷ Käytännön ratkaisutoiminnassa säännöstä myös vakiintuneesti tulkitaan lain esitöiden mukaisesti, ja samastamisvastuun perustaminen esimerkiksi kiskonnantapaisesta työsyrynnästä on vakiintuneesti ollut mahdollista myös tapauksissa, joissa rikoksen on tehnyt oikeushenkilössä johtavassa asemassa oleva luonnollinen henkilö.⁴⁴⁸

Laillisuusperiaatteen näkökulmasta toisen ongelmallisen tapausryhmän muodostavat tuottamukselliset rikokset, joissa oikeushenkilön rangaistusvastuu on myös mahdollista. Vastuumuoto on esimerkiksi jo nykyisin ulotettu rikoslain 47 luvun 1 §:n (217/2018) työturvallisuusrikokseen, joka voidaan toteuttaa myös huolimattomuudesta eli tuottamuksellisesti. Osallisuusopillisessa käsitteistössä osallinen voi kuitenkin olla vain tahalliseen rikokseen. Tuottamusvastuu ei sen sijaan tunne osallisuusmuotoja, vaan rakentuu täysin tekijävastuun varaan.⁴⁴⁹ Jos laillisuusperiaatteesta halutaan pitää tiukasti kiinni, täytyisi johtavassa olevan samastamisvastuu tuottamuksellisissa rikoksissa aina teoreettisesti perustaa siihen, että johtavassa asemassa oleva on sallinut tuottamuksellisen rikoksen tekemisen.⁴⁵⁰ Käytännön ratkaisutoiminnassa samastamisvastuuta on kuitenkin sovellettu myös tapauksissa, joissa johtavassa asemassa oleva henkilö on itse syyllistynyt tekijänä tuottamukselliseen rikokseen.

444 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 226–227.

445 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 377–378.

446 Tapani 2020, s. 57–58.

447 HE 95/1993 vp, s. 17.

448 Ks. Pirkanmaan KäO R 22/780; Päijät-Hämeen KäO R 20/929; Etelä-Pohjanmaan KäO R 18/209; Pohjois-Savon KäO R 17/888, joissa kaikissa johtavassa asemassa oleva luonnollinen henkilö oli syyllistynyt rikokseen jo sen varsinaisena tekijänä.

449 Rankinen 2020, s. 234, 296.

450 Samansuuntaisesti Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 378.

Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kannalta keskeiset tunnusmerkit, joihin oikeushenkilön rangaistusvastuu jo ulottuu tai joihin sen ulottamista selvitetään, ovat rangaistavia vain tahallisia. Sen vuoksi luonnollisen henkilön tuottamusvastuu samastamisvastuun perustana sekä sen ongelmallisuus laillisuusperiaatteen näkökulmasta eivät ole ongelmallisia alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön kontekstissa. Ongelma kuitenkin aktualisoituu, kun sitä tarkastellaan jo esimerkiksi työrikosten kontekstissa: yhteisösakkoja on tuomittu eniten juuri työturvallisuusrikoksen yhteydessä,⁴⁵¹ ja työturvallisuusrikos on mahdollista toteuttaa myös tuottamuksellisesti. Kun rikoslain 9 lukua ja oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisedellytyksiä seuraavan kerran muutetaan, olisi paikallaan muuttaa myös luvun 2 §:n sanamuotoa niin, että se selkeästi kattaisi myös rikoksen tekemisen – sekä tahallisen että tuottamuksellisen – samastamisvastuun perustana.

4.3.2.2 Organisaatiohuolimattomuus

Moite-edellytys voi täytyä myös organisaatiohuolimattomuuden perusteella.⁴⁵² Vaikka rikosoikeusteoreettisesti moite-edellytyksen syntyperusteita ei voida asettaa etusijajärjestykseen, käytännössä organisaatiohuolimattomuudessa on kyse toissijaisesta syntyperusteesta suhteessa samastamisvastuuseen: Organisaatiohuolimattomuuteen on vedottava siinä tapauksessa, ettei oikeushenkilöllistä syyllisyyttä voida johtaa suoraan samastamisvastuun perusteella johtavassa asemassa olevan luonnollisen henkilön syyllisyydestä.⁴⁵³ Jos taas oikeushenkilöllinen syyllisyys voidaan johtaa suoraan jo luonnollisen henkilön syyllisyydestä, ei ole mielekäästä tai edes tarpeellista käyttää enemmän resursseja organisaatiohuolimattomuuden tutkimiseen, koska sen toteennäyttäminen vaatii uutta ja toisenlaista näyttöä kuin luonnollisen henkilön syyllisyyteen perustuvan samastamisvastuun.

Edellä sanottu pätee myös alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön kontekstissa. Selvitystä varten kerätyssä aineistossa yhdessäkään kiskonnantapaista työsyryntää käsitelleessä tapauksessa yhteisösakkovaatimusta ei ollut tehty vedoten organisaatiohuolimattomuuteen. Tästä ei kuitenkaan voida päätellä, etteikö organisaatiohuolimattomuus voisi aktualisoitua ja olla merkityksellinen myös alipalkkaukseen perustuvassa työperäisessä hyväksikäytössä. Tyyppitapaus näyttäisi kuitenkin olevan sellainen, että yhteisösakkovaatimus voidaan perustaa jo samastamisvastuuseen. Syytteen ja sen myötä

451 Tapani 2020, s. 27–29.

452 Organisaatiohuolimattomuuden sijasta oikeustieteessä puhutaan samaa tarkoittaen myös ”toiminnan järjestämistä koskevien velvollisuuksien laiminlyömisestä”. Näin Matikkala 2021, s. 348. Ks. myös Jaatinen 2000, s. 98–99.

453 HE 195/1993 vp, s. 31; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 384.

myös yhteisösakkovaatimuksen hylkääminen puolestaan perustuvat useimmiten siihen, ettei rikosedellytyksen edellyttämää luonnollisen henkilön tekemää rikosta ole pystytty näyttämään toteen.⁴⁵⁴

Organisaatiohuolimattomuudessa oikeushenkilön rangaistusvastuun edellyttämä syyllisyysmoite perustuu oikeushenkilön oman toiminnan huolimattomuuteen: oikeushenkilössä ei ole noudatettu riittävää huolellisuutta ja varovaisuutta rikoksen estämiseksi, mikä teoreettisesta näkökulmasta toimii oikeutuksena rikosoikeudellisen vastuun kohdistamiselle myös oikeushenkilöön. Oikeushenkilöä moititaan siitä, ettei siinä ole noudatettu velvollisuutta järjestää toiminta laillisesti ja tavalla, jota oikeushenkilöltä voidaan kohtuudella edellyttää.⁴⁵⁵ Fokuksessa ei siten ole yksittäisen luonnollisen henkilön menettely, vaan oikeushenkilön koko toiminta – jota toki ilmentävät esimerkiksi juuri oikeushenkilössä johtavassa asemassa olevien luonnollisten henkilöiden menettely, heistä muodostuvien oikeushenkilön toimielinten päätökset sekä oikeushenkilön toiminta- ja yrityskulttuuri.⁴⁵⁶

Syyttäjän on myös syytettä laatiessaan otettava huomioon se, ettei organisaatiohuolimattomuudessa syyllisyysmoitetta johdeta suoraan yhdenkään rikoksen tehneen luonnollisen henkilön syyllisyyttä ilmentävästä teosta. Luonnollisen henkilön tekemää rikosta silmällä pitäen laadittu teonkuvaus ei sen vuoksi ole riittävä yhteisösakon tuomitsemiseksi. Yhteisösakkovaatimuksen perustaminen organisaatiohuolimattomuuteen edellyttääkin käytännössä luonnollisen henkilön teosta erillistä omaa teonkuvaustaan, josta ilmenevät ne seikat, joihin vaatimus perustuu.⁴⁵⁷ Kerätyssä aineistossa moite-edellytystä ei ollut yhdessäkään tapauksessa perustettu organisaatiohuolimattomuuteen, joten selvityksessä ei ole mahdollista arvioida, kuinka hyvin syyttäjät ovat tunnistanee tarpeen erilliselle teonkuvaukselle tarkasteltavan ilmiön yhteydessä. Jo aikaisemmin on kuitenkin tiedostettu, että erillisen teonkuvauksen ja eriteltyjen vastuuperusteiden puuttuminen on oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevasta vaatimuksessa jokseenkin yleistä.⁴⁵⁸

Organisaatiohuolimattomuus edellyttää huolellisuusvelvollisuuden rikkomista, syy-yhteyttä sekä subjektiivisen moite-elementin täyttymistä.⁴⁵⁹ Painopiste on kuitenkin oikeushenkilöä sitovan huolellisuusvelvollisuuden määrittämisessä.

454 Ks. esimerkiksi Pirkanmaan KäO R 22/780.

455 HE 95/1993 vp, s. 16; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 368, 383; Matikkala 2021, s. 349–350.

456 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 395; Matikkala 2021, s. 349–350.

457 Tapani 2020, s. 17–18. Ks. myös Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 227, erityisesti alaviite 484.

458 Koivukari – Korkka-Knuts – Mahmood – Melander 2022, s. 227, erityisesti alaviite 484.

459 HE 95/1993 vp, s. 16; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 383, 387.

Huolellisuusvelvollisuuden sisältö määräytyy ensi sijassa oikeushenkilön tyyppin, sen toiminta-alueen ja sitä säätelevien normien sekä oikeushenkilön sisäisten normien ja muiden epävirallisten normien perusteella. Oikeushenkilön toiminnan on oltava järjestetty siten, että siinä jatkuvasti noudatetaan soveltuvia normeja. Kaikkien riskien poistamista ei voida edellyttää, mutta mitä vaarallisemmasta toiminnasta on kyse, sitä seikkaperäisemmin riskeihin tulee varautua ja sitä merkittävämpiin toimenpiteisiin vahinkoseurausten ehkäisemiseksi tulee ryhtyä.⁴⁶⁰ Oikeushenkilö voi välttää vastuun, jos sen toiminta on organisoitu asianmukaisesti. Keskeistä on vastuiden ja tehtävien selkeä jakaminen.⁴⁶¹ Kuten luonnollisen henkilön tuottamuksenkin yhteydessä, myös organisaatiohuolimattomuudessa huolellisuusvelvollisuuden määrittäminen on väistämättä tapauskohtaista ja edellyttää hyötyjen ja haittojen punnintaa.⁴⁶² Tämä on ongelmallista laillisuusperiaatteen ja ennakoitavuusvaatimuksen näkökulmasta, mutta samat ongelmat koskevat toisaalta usein myös luonnollisen henkilön tuottamuvastuuta⁴⁶³.

Organisaatiohuolimattomuus edellyttää myös syy-yhteyttä laiminlyödyn huolellisuusvelvollisuuden ja toteutuneen rikoksen välillä. Koska kyse on laiminlyönnistä, syy-yhteyden arvioinnista tulee hypoteettista. Syy-yhteysvaatimus täyttyy, jos huolellinen menettely olisi estänyt rikoksen. Lain esitöissä organisaatiohuolimattomuuden syy-yhteysvaatimus rinnastetaan avunannon syy-yhteyteen: puhutaan myötävaikuttavasta syy-yhteydestä.⁴⁶⁴ Syy-yhteys on olemassa, jos velvollisuuden laiminlyönnin vuoksi rikoksen toteutumisen riski on olennaisesti kasvanut.⁴⁶⁵ Laiminlyönnin yhteydessä seurauksen aiheuttamista ei voida kuitenkaan erottaa pelkästä seurauksen edistämisestä, eikä laiminlyönti koskaan ole seurauksen syntymisen ainoa syy. Oikeustieteessä onkin esitetty, että syy-yhteyden täyttymiseksi riittää, että laiminlyöty toiminta olisi melko todennäköisesti estänyt rikoksen toteutumisen.⁴⁶⁶ Jos syy-yhteyden täyttymiseltä edellytetään tätä suurempaa todennäköisyyttä, näyttörealiteetit johtavat usein siihen, ettei syy-yhteyden olemassaoloa ole mahdollista näyttää toteen, jolloin myöskään organisaatiohuolimattomuus ei voi tulla kyseeseen.

Teoreettisesta näkökulmasta organisaatiohuolimattomuus edellyttää syyttäjältä ensinnäkin sen näyttämistä toteen, mitä huolellisuusvelvollisuuden täyttäminen oikeushenkilön toiminnassa olisi tapauksessa edellyttänyt. Sen lisäksi edellytetään näyttöä siitä, miten

460 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 384.

461 HE 95/1993 vp, s. 16, 31–33; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 384–385.

462 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 385–386.

463 Melander 2016, s. 186–187.

464 HE 95/1993 vp, s. 16.

465 HE 95/1993 vp, s. 33.

466 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 391.

laiminlyönti on vaikuttanut rikoksen toteutumiseen, sekä siitä, että huolellisuusvelvollisuuden mukainen menettely olisi estänyt rikoksen toteutumisen.⁴⁶⁷ Organisaatiohuolimattomuutta on pidettävä näytöllisesti haastavana kokonaisuutena, mikä lienee myös osaltaan vaikuttanut siihen, että käytännössä samastamisvastuun merkitys on korostunut.

Tuottamuksen subjektiivinen puoli on teoreettisesti ongelmallinen organisaatiohuolimattomuudessa. Oikeushenkilö ei ole luonnollinen henkilö, eikä subjektiivisen puolen analyysiä voida palauttaa selkeästi yksilöityyn kohteeseen. Teoreettisesti subjektiivisen puolen hahmottaminen edellyttää tietynlaisen kollektiivisen syyllisyyskäsitteen omaksumista, jossa huomiota kiinnitetään usean eri luonnollisen henkilön toimintamahdollisuuteen ja mieltämiseen samanaikaisesti. Joka tapauksessa subjektiivista huolimattomuutta on arvioitava abstraktimmasta näkökulmasta kuin luonnollisen henkilön kohdalla. Tämän vuoksi subjektiivinen huolimattomuus väkisin objektiivituu organisaatiohuolimattomuudessa.⁴⁶⁸ Oikeustieteessä onkin esitetty, ettei organisaatiohuolimattomuuden yhteydessä ole perusteltua puhua muusta kuin tiedottomasta tuottamuksesta, ja keskittyä siihen, olisiko oikeushenkilöllä ollut tilaisuus ja kyky menetellä huolellisuusvelvollisuusvelvollisuuden mukaisesti.⁴⁶⁹

Oikeustieteessä on arvioitu, että oikeushenkilön rangaistusvastuu saattaisi rajautua pois ainoastaan äärimmäisen poikkeuksellisesti tuottamuksen subjektiivisen puolen täytty-mättä jäämisen perusteella. Tämä perustuu siihen, että oikeushenkilöllä on korostettu velvollisuus varmistua siitä, että sen toiminta on järjestetty lainmukaisesti, ja sen toiminnassa on oltava selvillä sitä koskevasta virallisesta ja epävirallisestakin normistosta ja käytänteistä.⁴⁷⁰ Sen vuoksi oikeushenkilö ei useinkaan voi vedota siihen, ettei sillä ollut kykyä ja tilaisuutta toimia huolellisesti. Käytännössä tuottamuksen subjektiiviseen puoleen ja sen toteennäyttämiseen ei sen vuoksi yleensä liittynyt ongelmia, vaan ongelmat koskevat ennen kaikkea teoreettista perustaa, jolle tuottamuksen subjektiivinen puoli rakentuu organisaatiohuolimattomuudessa.

Organisaatiohuolimattomuus haastaa samastamisvastuuta huomattavasti enemmän rikosoikeuden perinteisen yksilökeskeisen paradigman. Teoreettinen haastavuus on heijastunut jossain määrin myös siihen, kuinka usein organisaatiohuolimattomuutta sovelletaan käytännössä ja kuinka hyvin sen soveltuminen tunnustetaan. Selvää toisaalta on, että kyse on paitsi teoreettisesti myös näytöllisesti haastavasta vastuuperusteesta. Näytölliset haasteet lienevät vaikuttaneet vielä suuremmin siihen, miksi organisaatiohuolimattomuuteen

467 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 387.

468 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 393–396.

469 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 395–397; Korkka 2019, s. 333; Jaatinen 2000, s. 103.

470 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 396; Korkka 2019, s. 335.

vedotaan samastamisvastuuta harvemmin. Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön näkökulmasta organisaatiohuolimattomuuteen liittyvät ongelmat eivät kuitenkaan näyttäyty yhtä merkittävinä: alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä ilmenee usein sellaisissa pienemmissä oikeushenkilöissä, joissa moite-edellytys voidaan perustaa jo samastamisvastuuseen, eikä organisaatiohuolimattomuuteen ole tarpeellista vedota.

4.4 Oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltuminen työsyryntään sekä kiskonta- ja petosrikoksiin alipalkkaustilanteissa

4.4.1 Soveltuvuusharkinnassa huomioon otettavat seikat

Oikeushenkilön rangaistusvastuun käyttämistä rajaavat toisaalta rikosoikeusteoreettisesta näkökulmasta vastuumuodon tiukat soveltamisedellytykset sekä toisaalta lainsäädäntöteknisestä näkökulmasta sen soveltumisen rajoittuminen sellaisiin tunnusmerkistöihin, joissa se on rikoslaissa nimenomaisesti säädetty seuraamukseksi. Suomessa ei ole katsottu, että pelkästään vastuumuodon teoreettisilla soveltamisedellytyksillä olisi mahdollista rajata yhteisösakon soveltaminen sellaisiin tapauksiin, joissa se on tehokas ja perusteltu seuraamus rikoksesta. Tulevaisuudessa saattaa olla perusteltua ottaa tämä vastuumuotoa käyttöön otettaessa omaksuttu lähtökohta uudelleen tarkasteltavaksi ja selvittää, riittäisivätkö pelkät tiukat soveltamisedellytykset rajoittamaan vastuumuodon soveltamista riittävässä määrin.⁴⁷¹ Nykytilanteessa soveltuvuusharkinta siitä, miten hyvin yhteisösakko soveltuu tietyn erityisen osan rikoksen seuraamukseksi, on kuitenkin edelleen keskeisessä roolissa, kun mietitään seuraamuksen ulottamista sellaisiin rikoksiin, joissa se ei ole vielä mahdollista.

Oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltuvuutta eri rikoksiin on käsitelty laajimmin vastuumuodon käyttöönottoa käsittelevissä lain esitöissä.⁴⁷² Vaikka esityöt ovat jo kohta kolmekymmentä vuotta vanhoja, niissä määritellyt kriteerit vastuumuodon soveltumiselle eri rikoksiin ja rikostyyppeihin ovat edelleen keskeisiä mietittäessä yhteisösakon liittämistä mahdollisena seuraamuksena uusiin tai jo olemassa oleviin tunnusmerkistöihin. Yhteiskunta ja sen mukana myös rikollisuus muotoineen ovat kuitenkin muuttuneet 1990-luvun alun jälkeen. Lisäksi vastuumuodon käyttöönottoa ohjasi tuolloin korostuneesti

⁴⁷¹ Yhteisösakko olisi esimerkiksi mahdollista säätää mahdolliseksi seuraamukseksi kaikkien rikoslakirikosten yhteydessä. Tästä Tapani 2020, s. 50–51.

⁴⁷² Ks. ennen kaikkea hallituksen esitys Eduskunnalle oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevaksi lainsäädännöksi HE 95/1993 vp.

varovaisuusperiaate: vastuumuodon käyttöönotossa haluttiin lähteä hitaasti liikkeelle, yhteisösakon käyttöala haluttiin pitää suppeana, eikä seuraamusta haluttu liittää kuin sel-laisiin rikoksiin, joissa se oli aivan välttämätöntä.⁴⁷³ Nämä seikat on pidettävä mielessä, kun arvioidaan lain esitöistä ilmenevien kriteerien soveltumista nykyhetkeen.

Oikeushenkilön rangaistusvastuun käyttöönottoa käsittelevissä lain esitöissä lähdetään siitä, ettei yhteisövastuu ole tarpeellinen kaikkien rikosryhmien osalta.⁴⁷⁴ Hallituksen esityksessä todetaan, että oikeushenkilön rangaistusvastuu on tarkoituksenmukainen seuraamus vain harvoissa ja suhteelliseen vakavissa rikoksissa. Yhteisösakko soveltuu erityisen hyvin seuraamukseksi sellaisesta toiminnasta, jota suunnitellaan suhteellisen huolellisesti, koska seuraamuksen rikoksia ennalta ehkäisevä teho on tällöin suurimmillaan. Kriminaalipoliittiseen tarpeeseen ulottaa oikeushenkilön rangaistusvastuu johonkin rikoslajiin vaikuttavat lisäksi muiden käytettävissä olevien seuraamusten tehokkuus ja käytettävissä olevat rikosoikeudellisen järjestelmän ulkopuoliset sääntelykeinot.⁴⁷⁵

Hallituksen esityksessä mainitaan oikeushenkilön rangaistusvastuun tarpeen olevan kaikista suurin talousrikosten ja tätä laajemmin erilaisten taloudellisen rikollisuuden muotojen yhteydessä.⁴⁷⁶ Talousrikokset voidaan ymmärtää joko suppeasti tai laajasti, eikä rikosoikeustieteessä ole saavutettu yhteisymmärrystä siitä, mitä kaikkia rikoksia ja rikostyyppejä voidaan pitää talousrikoksina.⁴⁷⁷ Hallituksen esityksessä talousrikokset ymmärretään selkeästi laajasti, eikä vastuumuodon soveltamisalaa ole senkään vuoksi perusteltua rajata vain kaikista keskeisimpiin talousrikoksiin. Oikeushenkilön rangaistusvastuuta ei ole muutenkaan syytä sulkea ehdottomasti pois edes sellaisen rikollisuuden osalta, jota ei voida pitää edes laajasti ymmärrettynä taloudellisena rikollisuutena.⁴⁷⁸

Hallituksen esityksen mukaan oikeushenkilön rangaistusvastuu ei olisi tarpeen lainsäädännössä lieviksi arvioituissa rikostyypeissä eikä vähäisissä yksittäisissä rikostapauksissa.⁴⁷⁹ Tätä perustelevat myös resurssi- ja kustannustekijät. Hallituksen esityksessä arvioitiin, että yhteisösakkoprosessi tulisi yleensä vaatimaan niin laajoja selvityksiä tapahtumista oikeushenkilön sisällä ja oikeushenkilön taloudellisesta asemasta, että sen käynnistäminen vähäisissä rikoksissa olisi voimavarojen väärinkäyttöä.⁴⁸⁰ Tämä pitää edelleen paikkansa:

473 HE 95/1993 vp, s. 25.

474 HE 94/1993 vp, s. 16.

475 HE 95/1993 vp, s. 24–25.

476 HE 95/1993 vp, s. 25.

477 Tästä Melander 2008, s. 250–251.

478 HE 95/1993 vp, s. 25.

479 HE 95/1993 vp, s. 25.

480 HE 95/1993 vp, s. 24–25.

oikeushenkilön rangaistusvastuun selvittäminen vie esitutkinnassa lähtökohtaisesti enemmän aikaa ja resursseja kuin pelkän luonnollisen henkilön tekemän rikoksen. Mitä lievempi rikos on rangaistusasteikoltaan, sitä lyhyempi on myös sen vanhentumisaika. Vaikka yhteisösakkovaatimuksen vanhentumisaika on aina vähintään viisi vuotta, liittyy sen selvittämiseen lievien rikosten yhteydessä myös vaara siitä, että luonnollisen henkilön tekemä rikos ehtii vanhentua, ennen kuin siitä ehditään nostaa syyte. Näistä seikoista huolimatta yhteisösakko on liitetty myös eräisiin asteikoltaan varsin lieviin tunnusmerkistöihin, kuten ympäristörikkomukseen (RL 48:3), johon ei liity tietyille ympäristörikoksille säädettyä erityistä kymmenen vuoden vanhentumisaikaa.

Yhteenvedona voidaan todeta, että kyse on kokonaisharkinnasta, kun arvioidaan oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltumista tietyn rikoksen seuraamuksena. Vastuumuodon soveltumista puoltaa, jos rikos tehdään tyypillisesti oikeushenkilön piirissä, jos rikokseen kytkeytyy tyypillisesti merkittäviä taloudellisia intressejä sekä jos rikosentekopäätös perustuu tyypillisesti etujen ja haittojen punnintaan.⁴⁸¹ Vaikka talousrikoksia ja taloudellista rikollisuutta on perinteisesti pidetty yhteisövastuun ydinsoveltamisalueena, ei vastuumuodon ulottamista myös muunlaiseen rikollisuuteen voida automaattisesti sulkea pois. Useat seikat kuitenkin puhuvat sen puolesta, että oikeushenkilön rangaistusvastuun liittämiseksi asteikoltaan lievimpiin rikoksiin täytyy pystyä esittämään erittäin painavat perusteet. Vastuumuoto ei myöskään lähtökohtaisesti sovellu hyvin sellaisiin massarikoksiin, joita tuomioistuimessa käsitellään runsaasti. Tähänkin pääsääntöön on tosin poikkeuksia, joista merkittävimpiä ovat rikoslain 32 luvun (769/1990) kätkemisrikokset.⁴⁸²

4.4.2 Vastuumuodon soveltuvuus työsyRJintään

Työrikosten on jo pitkään katsottu olevan rikostyyppinä sellainen, johon oikeushenkilön rangaistusvastuu soveltuu erityisen hyvin.⁴⁸³ Tästä huolimatta vastuumuotoa ei ulotettu vielä yhteenkään työrikokseen sen käyttöönoton yhteydessä vuonna 1995. Se, miksi työrikokset jätettiin alun perin oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisen ulkopuolelle,

481 HE 103/2014 vp, s. 44.

482 HE 53/2002 vp, s. 14.

483 Ks. esimerkiksi jo rikoslakiprojektin ehdotus oikeushenkilön rangaistusvastuuksi. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 13/1987.

tehtiin käytännössä perustelematta.⁴⁸⁴ Tämän jälkeen vastuumuoto on kuitenkin ulotettu työrikoksista työturvallisuusrikokseen vuoden 2003 huhtikuusta alkaen⁴⁸⁵ ja kiskonnantapaiseen työsyryntään vuoden 2015 alusta alkaen⁴⁸⁶.

Konkreettisesti työrikosten kuulumista oikeushenkilön rangaistusvastuun ydinalueeseen osoittaa jo se, että vastuumuodon laajentaminen niihin on nostanut merkittävästi tuomitujen yhteisösakkojen lukumäärää.⁴⁸⁷ Nykyisin vastuumuotoa sovelletaan selvästi eniten juuri työturvallisuusrikoksen yhteydessä, ja näin on ollut jo pitkään.⁴⁸⁸ Toisaalta kiskonnantapaisesta työsyrynnästä yhteisösakkoja on tuomittu suhteellisen vähän. Tätä selittää kuitenkin osaltaan kiskonnantapaisen työsyrynnän tapausten harvinaisuus tuomioistuimissa. Lisäksi on muistettava, että yhteisösakon tuomitseminen kiskonnantapaisesta työsyrynnästä on ollut mahdollista vasta 1.1.2015 lähtien. Selvitystä varten haastateltujen syyttäjien näkemys kuitenkin oli, että yhteisösakkoa vaaditaan seuraamuksena kiskonnantapaisesta työsyrynnästä nykyisin lähes automaattisesti, jos edellytykset sen tuomitsemiselle vain suinkin ovat olemassa.⁴⁸⁹

Rikoslain 47 luvun 3 §:n työsyryntään liittyy useita sellaisia seikkoja, jotka puoltavat yhteisösakon ulottamista tunnusmerkistöön mahdollisena seuraamuksena. Työsyryntää sen eri muodoissa ilmenee paljon oikeushenkilömuotoisessa yritystoiminnassa.⁴⁹⁰ Selvitystä varten kerätyn aineiston perusteella tämä pitää paikkansa myös sellaisen alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön kohdalla, jota vakavuudeltaan on arvioitava kiskonnantapaisen työsyrynnän sijaan RL 47:3:n mukaisena työsyryntänä.⁴⁹¹

Työperäinen hyväksikäyttö alipalkkauksen muodossa on myös toimintaa, jolla on mahdollista saavuttaa merkittävää taloudellista hyötyä. Oikeuskäytännössä työsyryntä lähtökohtaisesti yksiköidään yhdeksi rikokseksi, vaikka teko olisi kohdistunut useampaan eri

484 Tämä todetaan nimenomaisesti hallituksen esityksessä Eduskunnalle eräiden rikoslain talousrikossäännösten ja eräiden niihin liittyvien lakien muuttamiseksi (HE 53/2002 vp), s. 24.

485 Laki rikoslain muuttamisesta 61/2003.

486 Laki rikoslain muuttamisesta 1177/2014.

487 Näin ennakoitiin myös tapahtuvan. Ks. HE 53/2002 vp, s. 24.

488 Tapani 2020, s. 27–29.

489 Haastatelluista syyttäjistä kaikki muut paitsi Syyttäjä 1 vastasivat myöntävästi kysyttäessä, vaaditaanko yhteisösakkoa systemaattisesti tuomittavaksi kiskonnantapaisesta työsyrynnästä, jos rikos on tehty yhteisön, säätiön tai muun oikeushenkilön toiminnassa.

490 Kyse on kaikkien työrikosten ominaispiirteestä. Tästä HE 53/2002 vp, s. 23.

491 Ks. esimerkiksi Helsingin KäO R 20/4135; Helsingin KäO R 15/3967; Etelä-Savon KäO R 15/921; Etelä-Savon KäO R 14/421.

asianomistajiin.⁴⁹² Teon kohdistumisesta useaan eri asianomistajaan voi aiheutua merkittävää taloudellista hyötyä oikeushenkilölle, vaikkei yhtäkään asianomistajista olisikaan asetettu huomattavan epäedulliseen asemaan alipalkkauksen perusteella, mitä kiskonnantapaisen työsyrynnän soveltuminen edellyttää. Näissä tapauksissa on mahdollista, että menettelyä on arvioitava saavutetusta taloudellisesta hyödystä huolimatta ainoastaan työsyryntänä, koska alipalkkauksella saavutetun taloudellisen hyödyn kokonaismäärä ei automaattisesti johda menettelyn arviointiin kiskonnantapaisena työsyryntänä.

Alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön voi myös liittyä etujen ja haittojen välistä punnintaa. Tämä pitää erityisesti paikkansa silloin, kun työntekijät ovat ulkomaalaistaustaisia, joiden tietämys Suomen lainsäädännöstä on usein puutteellinen sekä tosiallinen mahdollisuus pitää oikeuksistaan kiinni rajallinen ja joskus jopa olematon. Työnantajalla on puolestaan velvollisuus olla selvillä alansa sitovista palkkaehdoista. Sen vuoksi argumentti siitä, ettei yhteisövastuun laajentamisella voitaisi vaikuttaa ennaltaehkäisevästi alipalkkaukseen ilmiönä, ei ole vakuuttava. Todennäköisempää on, että oikeushenkilöissä päätösvaltaa käyttävät suhtautuvat nykyistä vakavammin alipalkkaukseen, mikäli riski oikeushenkilön rangaistusvastuun aktualisoitumisesta on olemassa.

Merkittävin seikka, joka puhuu oikeushenkilön rangaistusvastuun ulottamista vastaan, on työsyrynnän nykyinen rangaistusasteikko: työsyrynnästä voidaan voimassa olevan lain mukaan tuomita sakkoo tai korkeintaan kuusi kuukautta vankeutta. Rangaistusasteikko luo jo yksinään vahvan olettaman siitä, ettei yhteisösakon ulottaminen työsyryntään ole perusteltua. Olettama voi kumoutua, mutta se edellyttää, että yhteisösakon soveltuvuudelle ja tarpeellisuudelle työsyrynnän seuraamuksena voidaan esittää muuten erittäin painavat perusteet.

Työsyrynnän rangaistusasteikon lievyydestä seuraa myös tiettyjä teoreettisia ja käytännöllisiä ongelmia, joiden vuoksi on syytä suhtautua varauksin vastuumuodon ulottamiseen tunnusmerkistöön. Ensimmäinen niistä liittyy vanhentumiseen. Rikoslain 8 luvun (297/2003) 1 §:n mukaan syyteoikeus vanhentuu kahdessa vuodessa, jos rikoksesta säädetty ankarin rangaistus on enintään vuosi vankeutta. Syyteoikeus työsyrynnästä vanhentuu siten kahdessa vuodessa rikoksen tekemisestä. Rikoslain 8 luvun 7 §:n mukaan yhteisösakkoa koskevan vaateen vanhentumisaika on lähtökohtaisesti sama kuin vaateen perusteena olevan rikoksen vanhentumisaika, mutta lyhin vanhentumisaika on kuitenkin aina vähintään viisi vuotta. Jos yhteisösakko päätettäisiin ulottaa työsyryntään ja sen

492 Ks. esimerkiksi Kymenlaakson KäO R 16/1868; Helsingin KäO R 15/7517; Helsingin KäO R 15/3967; Helsingin KäO R 14/9819; Etelä-Savon KäO R 14/421.

vanhentumisaika pysyisi ennallaan, luonnollisen henkilön tekemä työsyrintä vanhentuisi kahdessa vuodessa rikoksen tekemisestä, mutta oikeushenkilölle olisi mahdollista tuomita yhteisösakko samaisesta rikoksesta, kunnes viisi vuotta olisi kulunut sen tekemisestä.

Oikeushenkilön rangaistusvastuu edellyttää aina rikosedellytyksen täyttymistä: oikeushenkilön rangaistusvastuu ei ole mahdollista ilman luonnollisen henkilön tekemää rikosta. Tästä seuraa, että syyttäjän on aina näytettävä toteen luonnollisen henkilön tekemä, oikeushenkilön puolesta tai hyväksi tehty rikos, jotta vastuu voisi aktualisoitua. Tilanteissa, joissa luonnollisen henkilön teko vanhenee nopeammin kuin yhteisösakkovaade, saattaa syntyä tilanteita, joissa luonnollisen henkilön rikosvastuu sulkeutuu pois vanhentumisen perusteella, mutta yhteisösakon tuomitseminen on silti edelleen mahdollista vähintään viiden vuoden vanhentumisajan vuoksi.

Luonnollisen henkilön syyttömyysolettaman vuoksi ei ole täysin ongelmatonta, jos syyttäjä alkaa yhteisösakon tuomitsemiseksi selvittää luonnollisen henkilön tekemää rikosta sen jo vanhennuttua tai tuomioistuin ottaa siihen kantaa yhteisösakkoa koskevassa ratkaisussaan. Rikosedellytys edellyttää lähtökohtaisesti, että soveltuvan tunnusmerkistön kaikki elementit näytetään toteen tunnusmerkistön mukaisuudesta, oikeudenvastaisuuteen ja tekijän syyllisyyteen.⁴⁹³ Käytännössä on hyvin vaikeaa – ellei jopa mahdotonta – ryhtyä tähän ilman, että samalla tehdään johtopäätöksiä luonnollisen tekijän syyllisyydestä. Rikosoikeusteoreettisesti rikosedellytyksen ja syyttömyysolettaman sovittaminen yhteen vaikuttaa tällaisessa tilanteessa varsin vaikealta.

Tilanteissa, joissa luonnollisen henkilön teko on vanhentunut mutta oikeushenkilön rangaistusvastuu on edelleen mahdollista, oikeushenkilön vastuu ei tämän vuoksi voine perustua samastamiseen eli siihen, että yhtiön johtohenkilö on tehnyt rikoksen, ollut osallinen siihen tai sallinut sen tekemisen. Tämä johtuu siitä, että samastaminen edellyttäisi myös johtohenkilön syyllisyyden selvittämistä jo vanhentuneesta rikoksesta. Sen vuoksi moite-edellytyksen olisi perustuttava organisaatiohuolimattomuuteen, joka ei tukeudu samalla tavoin yksittäisen luonnollisen henkilön syyllisyyсарviointiin.

Rikosedellytykseen liittyy anonyymien syyllisyyden mahdollisuus. Anonyymissä syyllisyydessä rikoksen tehnyt luonnollinen henkilö voi poikkeuksellisesti jäädä tuntemattomaksi esimerkiksi siksi, ettei häntä saada koskaan kiinni tai kyetä yksilöimään tai vastuuta ei muutoin pystytä kohdentamaan yhteenkään tiettyyn luonnolliseen henkilöön.⁴⁹⁴ Tilan-

493 HE 95/1993 vp, s. 33; Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 371; Jaatinen 2000, s. 121.

494 HE 95/1993 vp, s. 17, 34.

teissa, joissa luonnollisen henkilön tekemä teko on jo ehtinyt vanhentua, rikosedellytyksen täytyminen tulisikin ensisijaisesti perustaa anonyymiin syyllisyyteen, koska se turvaisi parhaiten myös luonnollisen henkilön syyttömyysolettaman toteutumista.

Myös anonyymin syyllisyyden tullessa kyseeseen syyttäjän on kuitenkin pystyttävä näyttämään rikoksen tunnusmerkistön mukaisuus, oikeudenvastaisuus ja syyllisyys, eikä anonyymi syyllisyys siten merkitse helpotusta syyttäjän näyttötaakkaan.⁴⁹⁵ Oikeustieteessä onkin katsottu, että anonyymiä syyllisyyttä on hyvin vaikea sovittaa yhteen syyttäjän näyttötaakan sekä näyttörealiteettien kanssa, minkä vuoksi anonyymin syyllisyyden toteen näyttämistä on pidetty todella haastavana.⁴⁹⁶ Lisäksi lain esitöidenkin perusteella anonyymissä syyllisyydessä on kyse poikkeuksesta, joka tulee sovellettavaksi vain äärimmäisen harvoissa tapauksissa.⁴⁹⁷ Sen vuoksi on suhtauduttava varauksin siihen, onko anonyymi syyllisyys käytännössä toimiva ratkaisu syyttömyysolettaman kannalta ongelmalliseen tilanteeseen, jonka luonnollisen henkilön teon vanhentuminen ennen yhteisösakkovaa-teen vanhentumista luo.

Luonnollisen henkilön tekemän rikoksen vanhentumisesta yhteisösakkovaadetta nopeammin aiheutuu haasteita myös esitutkinnassa ja syyteharkinnassa. Selvitystä varten haastatellut syyttäjät nostivat tämän ongelman myös esiin.⁴⁹⁸ Luonnolliseen henkilöön ja oikeushenkilöön kohdistuvaa rikosepäilyä on esitutkinnassa perusteltua jo resurssisyyistä selvittää samanaikaisesti. Usein kuitenkin oikeushenkilön rangaistusvastuun selvittäminen vie enemmän aikaa kuin siihen liittyvän luonnollisen henkilön tekemän rikoksen. Alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö on jo lähtökohtaisesti ilmiö, jonka ilmene- miseen kuluu usein aikaa ja johon usein liittyy vanhentumisvaara. Silloin kun menettelyä on arvioitava työsyrrjintänä, vanhentumisvaara on erityisen korostunut, koska työsyrrjintä vanhenee kahdessa vuodessa rikoksen tekemisestä. On olemassa vaara, että yhteisösakon liittäminen työsyrrjintään johtaisi siihen, että luonnollisen henkilön tekemä työsyrrjintä vanhentuisi entistä useammin, koska esitutkintaan ja syyteharkintaan kuluisi entistä enemmän aikaa.

Käytännössä syntyisi myös tilanteita, joissa luonnollisen henkilön tekemä työsyrrjintä olisi jo ehtinyt vanhentua tai olisi selvää, ettei syytettä ainakaan ehdittäisi nostaa ennen sen vanhentumista. Tilanteen ollessa tämä mahdollisen oikeushenkilön rangaistusvastuun selvittäminen edellyttäisi jo esitutkinnassa päätöstä myös sellaisen luonnollisen henkilön

495 HE 95/1993 vp, s. 17, 34.

496 Korkka-Knuts – Helenius – Frände 2020, s. 371–372; Jaatinen 2000, s. 121–122.

497 HE 95/1993 vp, s. 34.

498 Haastatelluista syyttäjistä kaksi kiinnitti nimenomaisesti tähän huomiota. Syyttäjä 1; Syyttäjä 3.

tekemän rikoksen selvittämisestä, josta sen tehnyt luonnollista henkilöä ei voitaisi enää tuomita. Rikosprosessuaalisesta näkökulmasta on mahdollista argumentoida, että tällaisessa tilanteessa olisi olemassa hyvät perusteet esitutinnan rajoittamiselle. Onkin mieltävä, onko esitutkintaviranomaisella nykyisin riittävästi resursseja käyttää voimavaroja sellaisen rikoksen selvittämiseen, josta voi seurata ainoastaan oikeushenkilön rangaistusvastuu. Toisaalta jo nykyisin yhteisösakko on ulotettu työturvallisuusrikokseen, joka niin ikään vanhenee kahdessa vuodessa rikoksen tekemisestä.

Kun oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltuvuutta työrikoksiin arvioitiin 2000-luvun alussa, keskeisin peruste sille, että työsyrynnän tunnusmerkistö rajattiin vastuumuodon soveltamisen ulkopuolelle, näyttää olleen sen varsin lievä rangaistusasteikko.⁴⁹⁹ Rangaistusasteikko on edelleen merkittävin tekijä, joka puhuu yhteisösakon työsyryntään ulottamista vastaan. Lievään rangaistusasteikkoon ovat yhteydessä myös muut seikat, jotka antavat aiheen epäillä seuraamuksen soveltuvuutta työsyrynnän yhteydessä. Jos esimerkiksi vastuumuodon rangaistusasteikko olisi sakosta kahteen vuoteen vankeutta, se pidentäisi vanhentumisaikaa nykyisestä kahdesta vuodesta viiteen vuoteen, jolloin luonnollisen henkilön rikos vanhenisi samassa ajassa yhteisösakkovaateen kanssa. Erityisesti alipalkkauksen muodossa ilmenevään työsyryntään liittyy myös seikkoja, jotka puoltavat seuraamuksen soveltuvuutta työsyryntään. Kokonaisuutena niitä ei kuitenkaan voi pitää niin merkittävänä, että ne muodostaisivat riittävän perusteen poiketa edelleen lain esitöistäkin selkeästi ilmenevästä lähtökohdasta jättää näin lievät rikokset yhteisösakon soveltamisen ulkopuolelle.

4.4.3 Vastuumuodon soveltuvuus kiskonta- ja petosrikoksiin

Kiskonta- ja petosrikosten soveltamisala on laaja. Alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö muodostaa vain pienen osan niistä teoista, joihin kiskonta- ja petosrikokset soveltuvat. Kiskonta- ja petosrikoksia ei myöskään ole tarkoitettu niitä säädettäessä tunnusmerkistöiksi, joilla olisi nimenomaisesti tarkoitus puuttua alipalkkaukseen ilmiönä. Vaikka sekä kiskonta että petosrikokset siten soveltuvat ilmiöön, ei alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö kuulu kummankaan rikostyyppin soveltamisen ydinalueeseen. Tämä on merkittävä tekijä, kun mietitään yhteisösakon soveltamisalan laajentamista kiskonta- ja petosrikoksissa: pelkästään alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö ei edes teoriassa voine yksinään olla riittävä peruste vastuumuodon laajentamiselle, vaan huomioon on otettava sitä laajemmin teot, joihin tunnusmerkistöillä on tarkoitus puuttua. Tosin jo nykyisin petosrikoksissa vastuumuodon soveltamisala on rajattu

⁴⁹⁹ Ks. HE 53/2002 vp, s. 25.

tiettyihin erityistapauksiin. Tämä johtuu kuitenkin korostuneesti kansainvälisistä velvoitteista, eikä vastaava erityissäätelyyn viittaava sääntelyratkaisu ole perusteltavissa alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön yhteydessä.

Selvityksen keskiössä on alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö, eikä siinä ole aikataulullisista syistä mahdollista käsitellä kaiken kattavasti oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltumista kiskonta- ja petosrikoksiin. Vaikka selvityksessä voidaan esittää joitain yleisen tason huomioita yhteisösakon soveltumisesta seuraamuksena kiskonta- ja petosrikoksiin, seuraamuksen soveltamisalan laajentamista koskeva tarkastelu tehdään selvityksessä kaikesta huolimatta ennen kaikkea alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön näkökulmasta. On selvää, että vastuumuodon mahdollista soveltamisalan laajentamista on perusteltua selvittää vielä erikseen niin, että huomioidaan kaiken kattavasti se erilaisten tekojen kirjo, johon kiskonta- ja petosrikokset voivat soveltua.

Petos ja kiskonta sekä niiden kvalifioidut ja petoksen osalta privilegioitu tekomuoto kuuluivat rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäisessä vaiheessa uudistettuihin tunnusmerkistöihin.⁵⁰⁰ Kokonaisuudistuksen ensimmäisessä vaiheessa ei vielä otettu kantaa oikeushenkilön rangaistusvastuun mahdolliseen soveltumiseen tunnusmerkistöihin, vaikka jo silloin oli ennakoitavissa, että vastuumuoto tulitaisiin lähitulevaisuudessa sisällyttämään rikoslakiin. Oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevaa lainsäädäntöä käsittelevässä hallituksen esityksessä todetaan, että rikoslain kokonaisuudistuksen ensimmäiseen vaiheeseen kuuluvassa rikoslain muuttamisesta annetussa laissa on eräitä rikossäännöksiä, jotka edellä esitettyjen suuntaviivojen mukaan kuuluisivat oikeushenkilön rangaistusvastuun piiriin.⁵⁰¹ Petosta ja kiskontaa ei kuitenkaan mainita nimenomaisesti kyseisessä hallituksen esityksessä. Toisaalta esityksessä mainitaan nimenomaisesti, että yhteisösakon käyttöönnotossa on haluttu lähteä varovaisuusperiaatetta noudattaen liikkeelle ja että sen soveltamisalaa on mahdollista laajentaa myöhemmin myös sellaisiin kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen tunnusmerkistöihin, joita ei nimenomaisesti mainita.⁵⁰²

Rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikokset ovat yleiskriminalisointeja. Rikoslakiin sisältyy useita niiden tunnusmerkistöille pohjalle rakentuvia erityiskriminalisointeja, jotka soveltuessaan syrjäyttävät rikoslain 36 luvun yleiskriminalisoinnit. Kiskonnantapaisessa työsyrynnässä on kyse juuri tällaisesta erityiskriminalisoinnista. Petosrikosten osalta vastaavia erityiskriminalisointeja ovat esimerkiksi avustuspetos (RL 29:5) ja törkeä avustuspetos (RL 29:6), maksuvälinepetos (RL 37:8) ja törkeä maksuvälinepetos (RL 37:9). Ne ovat kiskonnantapaisen työsyrynnän ohella kaikki tunnusmerkistöjä, joihin oikeushenkilön

500 Ks. HE 66/1988 vp, s. 127 ss.

501 HE 95/1993 vp, s. 25.

502 HE 95/1993 vp, s. 25.

rangaistusvastuu on jo ulotettu.⁵⁰³ Yhteisösakon liittäminen mahdollisena seuraamuksena kyseisiin tunnusmerkistöihin on toisinaan johtunut kansallisesta lainsäätäjältä⁵⁰⁴ ja toisinaan pikemminkin kansainvälisistä velvoitteista.⁵⁰⁵ Mitä laajemmin oikeushenkilön rangaistusvastuu on kuitenkin mahdollista kiskonnasta ja petoksen erityiskriminalisoinneissa, sitä vaikeampi on enää perustella, miksi yhteisösakko ei soveltuisi pitkältä identtisen rangaistusasteikon omaaviin kiskonnasta ja petoksen yleiskriminalisointeihin.

Rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikokset kuuluvat myös laajasti ymmärretyn talousrikosten käsitteen piiriin, mikä puoltaa oikeushenkilön rangaistusvastuun ulottamista niihin. Vaikka kaikkia kiskonnasta ja petoksen lukuisista tekotavoista ja -muodoista ei voida pitää tiukasti talousrikoksina,⁵⁰⁶ kyse on kuitenkin vähintään taloudellisessa toiminnassa tehdyistä rikoksista, joilla on yleinen taloudellinen merkitys⁵⁰⁷. Tietty kiskonnasta ja petoksen tekemuodot liittyvät myös kiistatta tyypillisesti liike- ja yritystoiminnassa tapahtuvaan oikeudettoman taloudellisen hyödyn tavoitteluun, mitä on pidetty yhtenä keskeisenä talousrikosten tunnuspiirteenä.⁵⁰⁸ Esimerkiksi silloin kun alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä arvioidaan rikoslain 36 luvun kiskonta- tai petosrikoksena, kyse on selkeästi sellaisesta menettelystä, jossa on kyse vähintään laajassa merkityksessä ymmärretystä talousrikoksesta.

Törkeästä kiskonnasta ja petoksesta on tuomittava vankeutta vähintään neljä kuukautta ja enintään neljä vuotta. Perusmuotoisesta kiskonnasta ja petoksesta voidaan tuomita sakkoa tai enintään kaksi vuotta vankeutta. Kyse on jo lähtökohtaisesti niin vakavista rikoksista, etteivät tunnusmerkistöjen rangaistusasteikot muodosta estettä yhteisösakon ulottamiselle rikoslain 36 kiskonta- ja petosrikoksiin. Sekä kiskonnasta että petoksen törkeät tekemuodot ovat jo hyvin vakavia rikoksia, joissa rangaistusasteikko itsessään puoltaa vastuumuodon ulottamista kyseisiin tunnusmerkistöihin.

Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön yhteydessä saattaa lisäksi syntyä rikoslain ja rikosoikeuden systematiikan kannalta ongelmallisia tilanteita sen vuoksi, ettei yhteisösakon tuomitseminen ole mahdollista törkeästä kiskonnasta ja petoksesta. Alipalkkaukseen perustuvassa työperäisessä hyväksikäytössä on kyse ilmiöstä, johon soveltuu

503 Toisaalta petoksen erityiskriminalisoinneista oikeushenkilön rangaistusvastuu ei edelleenkaan ole mahdollista esimerkiksi rikoslain 39 luvun velallisen petosrikoksissa, ja se on vain rajoitetusti mahdollista rikoslain 29 luvun veropetosrikoksissa.

504 Ks. avustuspetosrikosten osalta HE 95/1993 vp, s. 50–51.

505 Ks. maksuvälinepetosrikosten osalta HE 3/2003 vp, s. 11–12, 18.

506 Tästä petoksen osalta ks. Tapani 2004, s. 23.

507 Tästä määritelmästä ks. Pirjatanniemi 2005, s. 266–267.

508 Lahti 2007, s. 10.

useita tunnusmerkistöllisiltä edellytyksiltään toisistaan eroavia rikostunnusmerkistöjä. Vakavimmillaan erityisesti ulkomaisten työntekijöiden työperäisessä hyväksikäytössä on kyse ihmiskaupasta tai sen törkeästä tekemuodosta, joihin kumpaankin oikeushenkilön rangaistusvastuu jo soveltuu (RL 25:10). Ihmiskaupan sekä kiskonnantapaisten työsyrynnän soveltamisalojen väliin jää kuitenkin alipalkkaukseen perustuvia hyväksikäyttötekoja, joihin on perusteltua soveltaa kiskonnantapaista työsyryntää ankarampaa törkeän petoksen tai erityisesti törkeän kiskonnann tunnusmerkistöä.

Vallitsevassa oikeustilassa on täysin mahdollista, että syntyy tilanteita, joissa oikeushenkilön rangaistusvastuun edellytykset sinänsä täyttyisivät mutta tuomioistuin rubrikoikin teon lopulta esimerkiksi kiskonnantapaista työsyryntää ankarammaksi törkeäksi kiskonnaksi. Ongelmaksi kuitenkin muodostuu, että teon rubrikointi törkeäksi kiskonnaksi johtaa automaattisesti siihen, ettei yhteisösakkoa enää ole mahdollista edes harkita, koska oikeushenkilön rangaistusvastuu ei sovellu törkeään kiskontaan. Samanlainen tilanne voi aktualisoitua myös törkeän petoksen yhteydessä. Lopputulos, jossa yhteisösakon tuomitseminen ei enää ole mahdollista sen vuoksi, että tuomioistuin on arvioinut hyväksikäyttöteon edellyttävän kiskonnantapaista työsyryntää ankaramman tunnusmerkistön soveltamista, on rikoslain ja rikosoikeuden systematiikan näkökulmasta absurdi. Tästä näkökulmasta on epä johdonmukaista, että oikeushenkilön rangaistusvastuu soveltuu kiskonnantapaiseen työsyryntään, mutta se soveltuu vain poikkeuksellisesti törkeään petokseen eikä laisinkaan törkeään kiskontaan.

4.5 Yhteisösakko seuraamuksena

Oikeushenkilöiden luonne rajoittaa niihin sovellettavissa olevien seuraamustyyppien määrää ja asettaa erityisvaatimuksia seuraamusten laadulle. Vastuumuotoa säädettäessä päädyttiin siihen, että oikeushenkilöille tuomittavaksi seuraamukseksi soveltuu ainoastaan yhteisösakko.⁵⁰⁹ Rikoslain 9 luvun 5 §:n mukaan yhteisösakon alin rahamäärä on 850 ja ylin puolestaan 850 000 euroa. Hallituksen esityksessä todetaan, että yhteisösakon ylärajan täytyy olla niin korkea, että asteikosta voidaan määrätä yhteisösakko suurelle ja vakavaraiselle yhtiölle erityisen vakavana pidettävän velvollisuuksien rikkomisen johdosta.⁵¹⁰ Selvää on, ettei tämä toteudu enää edes teorian tasolla Suomessa: voimassa olevan lain mahdollistama korkeinkin yhteisösakko on rahamäärältään niin pieni, ettei sillä ole merkittävää taloudellista vaikutusta suurimpien yhtiöiden toimintaan. Mitä suuremmasta yhtiöstä on kyse, sitä enemmän oikeushenkilön rangaistusvastuun teho nojaa yhteisösakkotuomioon liittyvään mainehaittaan.

⁵⁰⁹ HE 95/1993 vp, s. 19.

⁵¹⁰ HE 95/1993 vp, s. 20.

Hallituksen esityksessä toisaalta todetaan myös, että yhteisösakon ylintä rahamäärää ei olisi laissa asetettava niin korkeaksi, että huomattava osa asteikosta todennäköisesti jäisi käytännössä kokonaan käyttämättä.⁵¹¹ Suomessa on kuitenkin käynyt juuri näin, sillä tuomitut yhteisösakot ovat olleet yleensä tuhansissa euroissa mitattavia.⁵¹² Nykytilanne on siten se, ettei voimassa oleva laki mahdollista edes teoriassa rahamäärällisesti riittävän merkittävien yhteisösakkojen tuomitsemista suurille yhtiöille, mutta siitäkin huolimatta merkittävä osa asteikosta jää käyttämättä, koska oikeuskäytännössä tuomitut yhteisösakot ovat yleensä olleet rahamäärällisesti hyvin pieniä.

Alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön näkökulmasta tarkasteltuna kyse ei ole välttämättä merkittävästä puutteesta, vaikkei voimassa oleva laki mahdollistakaan 850 000 euroa suuremman yhteisösakon tuomitsemista. Alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä esiintyy tyypillisesti kooltaan varsin pienissä tai korkeintaan keskisuurissa oikeushenkilöissä. Tässä kontekstissa jo voimassa olevan lain asteikko mahdollistaisi useimmissa tapauksissa riittävän suuren yhteisösakon tuomitsemisen, jotta kyse olisi tehokkaasta seuraamuksesta.

Suurempi ongelma on sen sijaan se, ettei nykyistä asteikkoa käytetä kokonaisuudessaan, vaan yhteisösakot mitataan asteikon alapäästä. Selvitystä varten kerätyn aineiston perusteella syyttäjät näyttäisivät varsin usein vaativan noin 20 000 euron suuruista yhteisösakkoa kiskonnantapaisen työsyrynnän yhteydessä.⁵¹³ Aineistossa oli vain kolme tapausta, joissa yhteisösakko lopulta tuomittiin kiskonnantapaisen työsyrynnän perusteella.⁵¹⁴ Lisäksi ainoastaan kahdessa ratkaisusta yhteisösakkotuomio perustui ainoastaan kiskonnantapaiseen työsyryntään.⁵¹⁵ Toisessa niistä tuomittiin lopulta 10 000 euron suuruinen yhteisösakko⁵¹⁶ ja toisessa 5 000 euron suuruinen yhteisösakko⁵¹⁷.

Yhteisösakon vähimmäis- ja enimmäismäärä sekä myös sen määräämisperusteet saattavat tulla Suomessa uudelleen arvioitaviksi kansainvälisten velvoitteiden vuoksi. Euroopan komissio on 15. päivänä joulukuuta 2021 tehnyt ehdotuksen Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiiviksi ympäristönsuojelusta rikosoikeudellisin keinoin ja direktiivin

511 HE 95/1993 vp, s. 20.

512 Tapani 2020, s. 28.

513 Esim. Pirkanmaan KäO R 22/780; Päijät-Hämeen KäO R 20/929.

514 Päijät-Hämeen KäO R 20/929; Etelä-Pohjanmaan KäO R 18/209; Pohjois-Savon KäO R 17/888.

515 Päijät-Hämeen KäO R 20/929; Etelä-Pohjanmaan KäO R 18/209. Ratkaisussa Pohjois-Savon KäO R 17/888 täyttyi kiskonnantapaisen työsyrynnän ohella myös ihmiskaupan tunnusmerkistö, mikä vaikutti osaltaan tuomitun yhteisösakon määrään.

516 Päijät-Hämeen KäO R 20/929.

517 Etelä-Pohjanmaan KäO R 18/209.

2008/99/EY korvaamisessa.⁵¹⁸ Ehdotettu direktiivi sisältää vähimmäissäännökset rangaistaviksi säädettävistä teoista ja seuraamuksista sekä muita ympäristörikosten torjunnan tehostamiseen tähtäviä velvoitteita. Siinä esitetään, että oikeushenkilölle määrättävän sakon enimmäisrangaistuksen vähimmäistaso määräytyisi prosenttiosuutena oikeushenkilön maailmanlaajuisesta liikevaihdosta. Prosenttiosuus olisi ehdotuksen mukaan joko viisi tai kolme prosenttia riippuen siitä, kuinka vakavasta rikoksesta on kyse. Ehdotus sisältää myös liikevaihtomenetelmälle vaihtoehtoisen mallin. Sen mukaan oikeushenkilölle määrättävien sakkojen enimmäisrangaistuksen vähimmäistason tulisi olla vähintään 24 tai 40 miljoonaa euroa. Jäsenvaltiot voisivat valita, kumpi menetelmistä otetaan kansallisesti käyttöön.⁵¹⁹

Direktiiviehdotus koskee ympäristörikoksia, mutta sitä käsittelevän lakivaliokunnan lausunnon mukaan pelkästään ympäristörikoksia varten ei ole tarkoituksenmukaista säätää omaa seuraamuslajiaan. Mikäli direktiiviehdotus hyväksytään, on sen edellyttämät muutokset yhteisösakon määräytymiseen perusteltua ulottaa kaikkiin muihinkin oikeushenkilön rangaistusvastuun piiriin kuuluviin rikoksiin.⁵²⁰

Ehdotuksessa jo pelkkä vähimmäistaso kiinteän euromääräisen sakon enimmäismäärälle on monikymmenkertainen nykyiseen 850 000 euroon nähden. Kyseisen mallin implementointi johtaisi nykytasoon verrattuna erittäin suureen yhteisösakon enimmäismäärän korotukseen kaikkien oikeushenkilöiden osalta. Direktiiviehdotusta käsittelevässä lakivaliokunnan lausunnossa todetaankin, että Suomessa tulisi direktiiviehdotuksen mahdollisessa täytäntöönpanovaiheessa harkita yhteisösakkoa koskevan sääntelyn muuttamista siten, että enimmäisrangaistus määräytyisi oikeushenkilön liikevaihdon perusteella.⁵²¹ Tämä toisaalta tarkoittaisi, että liikevaihdoltaan suurimpien oikeushenkilöiden yhteisösakot voisivat muodostua vieläkin suuremmiksi kuin kiinteällä euromäärällä perustuvassa mallissa. Riippumatta siitä kumpi malli omaksutaan, seurauksena olisi yhteisösakon enimmäismäärän todella merkittävä korotus. Enimmäismäärän korotus todennäköisesti vaikuttaisi myös yleisesti tuomittavien yhteisösakkojen euromäärään korottavasti.

518 COM(2021) 851 final.

519 LaVL 28/2022 vp, s. 6.

520 LaVL 28/2022 vp, s. 6.

521 LaVL 28/2022 vp, s. 6.

4.6 Yhteisösakon vaikutus työnantajalta olevan saatavan vanhentumiseen

Alipalkkaukseen perustuvassa työperäisessä hyväksikäytössä on uhrin asemassa olevan työntekijän kannalta usein kaikkein tärkeintä se, onko hänellä mahdollisuus saada työnantajalta alipalkkausta vastaava summa maksamatta jääneen saatavan tai vahingonkorvauksen muodossa. Keskeiseksi kysymykseksi muodostuu tällöin alipalkkasaatavan vanhentuminen: jos saatava on jo ehtinyt vanhentua, sitä ei ole enää mahdollista saada työnantajalta.

Velan vanhentumisesta annetun lain 7 §:n 3 momentin mukaan rikoksesta johtuvaa velkaa ei katsota tämän tai muun lain nojalla vanhentuneeksi niin kauan kuin rikosasiassa voidaan nostaa syyte tai kun rikosasian käsittely on vireillä tuomioistuimessa. Jos alipalkkaustekoa arvioidaan rikoksena, ei alipalkkasaatava siten vanhene suhteessa rikoksen tehneeseen luonnolliseen henkilöön, jos asiassa on edelleen mahdollista nostaa syyte tai asian käsittely on vielä vireillä tuomioistuimessa. Tämä on keskeistä, koska selvitystä varten kerätyn aineistonkin perusteella alipalkkaukseen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä ilmenee varsin paljon toiminimellä harjoitetussa toiminnassa.

Alipalkkausta tapahtuu kuitenkin myös oikeushenkilömuodossa harjoitetussa toiminnassa. Jos toimintaa harjoitetaan oikeushenkilömuodossa, rikoksen tehnyt luonnollinen henkilö ei enää lähtökohtaisesti ole asianomistajana olevan työntekijän työnantaja, jolta asianomistajalla on palkkasaatavia, vaan työnantajana on oikeushenkilö, jolta saatavat ovat. Asianomistajana olevan työntekijän kannalta olennaisimmaksi kysymykseksi muodostuu tällöin se, onko palkkasaatava vanhentunut suhteessa työnantajana olevaan oikeushenkilöön.

Vanhentumisesta annetun lain 7 §:n 3 momentissa puhutaan ”rikoksesta johtuvasta velasta”. Oikeustieteessä Olli Norros on todennut, että vahingonaiheuttajan puolella VanhL 7 §:n 3 momentti voi kuitenkin soveltua vain suhteessa siihen luonnolliseen henkilöön tai yhteisösakon yhteydessä oikeushenkilöön, jota epäillään rikoksesta. Sen sijaan VanhL 7 §:n 3 momentti ei sovellu mahdolliseen muuhun oikeussubjektiin, joka joutuu aiheutuneesta vahingosta vastuuseen vahingonkorvausoikeudellisen identifikaation perusteella.⁵²² Jos siten kyse on sellaisesta alipalkkausteosta, johon oikeushenkilön rangaistusvastuu soveltuu ja jossa oikeushenkilöä voidaan pitää – olkoonkin rajatussa merkityksessä – rikoksen

⁵²² Norros 2015, s. 127. Jos esimerkiksi työnantaja joutuu vahingonkorvauslain isännänvastuusääntöjen perusteella korvausvastuuseen työntekijänsä rikoksella aiheuttamasta vahingosta, VanhL 7 §:n 3 momentti pidentää vanhentumisaikaa suhteessa työntekijään mutta ei työnantajaan. Näin Norros 2015, s. 127.

tekijänä, VanhL 7 §:n 3 momentista seuraa, ettei alipalkkasaatava vanhene, niin kauan kuin syyttäjä voi vaatia oikeushenkilön tuomitsemista yhteisösakkoon tai yhteisösakkovaatimusta koskeva asia on vireillä tuomioistuimessa.

Kuten selvityksessä on käynyt ilmi, alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö voi tulla arvioiduksi useiden eri rikoslain tunnusmerkistöjen perusteella. Niistä kuitenkin ainoastaan ihmiskauppa ja sen törkeä tekemuoto sekä kiskonnantapainen työsyryntä ovat voimassa olevan lain mukaan sellaisia tunnusmerkistöjä, joihin oikeushenkilön rangaistusvastuu soveltuu. Näyttäisi kuitenkin siltä, ettei VanhL 7 §:n 3 momentti sovellu enää silloin alipalkkaustapaukseen, kun menettelyä arvioidaan jonain sellaisena rikoksena, jonka perusteella yhteisösakkoa ei voida lainkaan tuomita. Ainakaan Norroksen tulkinnan mukaan kyse ei ole enää rikoksesta johtuvasta velasta suhteessa työnantajaan, jos työnantajana olevaa oikeushenkilöä ei ole mahdollista tuomita yhteisösakkoon sen toiminnassa tehdystä rikoksesta. Tämä koskee käytännössä varsin suurta osaa alipalkkaustapauksista, koska työsyryntä sekä kiskonta ja törkeä kiskonta jäävät voimassa olevan lain mukaan kokonaan oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisalan ulkopuolelle ja vastuumuodon soveltamisala jää nykyisin lähes olemattomaksi rikoslain 36 luvun petosrikoksissa.

Uhrin asemassa olevan työntekijän asemaa parantaisi useissa alipalkkaustapauksissa, jos yhteisösakon tuomitseminen olisi mahdollista kattavasti myös työsyryntään sekä rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikosten yhteydessä. Tämä johtuu siitä, että VanhL 7 §:n 3 momentti takaa alipalkkasaatavalle suhteellisen pitkän vanhentumisajan. Jos taas alipalkkasaatavan vanhentumiseen suhteessa työnantajana olevaan oikeushenkilöön sovelletaan muita vanhentumissäännöksiä, heikentyy myös työntekijän asema, koska saatavaan sovelletaan lyhyempää vanhentumisaikaa ja koska työntekijältä edellytetään eri tavalla aktiivisuutta, jotta vanhentuminen katkeaisi.

Esimerkiksi työsopimuslain 13 luvun 9 §:ssä säädetään, että työntekijän palkkasaatava vanhentuu viiden vuoden kuluttua erääntymispäivästä, jollei vanhentumista ole sitä ennen katkaistu. Työsuhteen päätyttyä palkkasaatava puolestaan raukeaa lähtökohtaisesti aina, jos kannetta ei nosteta kahden vuoden kuluessa siitä, kun työsuhde on päättynyt. Alipalkkaukseen perustuva työperäinen hyväksikäyttö kohdistuu varsin usein ulkomaalaiseen työvoimaan. Ulkomaalaisilla työntekijöillä ei useinkaan ole sellaista asiantuntemusta, että he tietäisivät tai osaisivat katkaista palkkasaatavan vanhentumisen. Varsin usein heillä ei myöskään ole ympärillään sellaista tukiverkkoa, josta saada apua tällaisissa oikeudellisissa asioissa.

Käytännössä rikoksen tehnyt luonnollinen henkilö ja työnantajana oleva oikeushenkilö tuomitaan yleensä yhteisvastuullisesti korvaamaan asianomistajana olevalle työntekijälle puuttumaan jääneet palkkasaatavat. Yhteisvastuusta huolimatta oikeushenkilön ja luonnollisen henkilön vastuuperusteet poikkeavat toisistaan silloin, kun oikeushenkilöä

ei ole tuomittu yhteisösakkoon: varsinaisena työnantajana olevan oikeushenkilön vastuu on siviilioikeudellista, ja se perustuu työsuhteeseen, kun taas rikoksen tehneen vastuu on rikosoikeudellista, ja se perustuu rikoksella aiheutettuun vahinkoon. Yhteisvastuusta huolimatta saatavat voivat vanhentua tällaisessa tilanteessa eri tahtia suhteessa oikeushenkilöön ja työntekijään. Työntekijän asema puolestaan heikkenee yleensä merkittävästi, ellei hän pysty enää vaatimaan saatavaa työnantajana olleelta oikeushenkilöltä sen vuoksi, että se on jo vanhentunut suhteessa oikeushenkilöön.

4.7 Johtopäätökset

Työkokonaisuuden 3 keskiössä oli sen selvittäminen, voidaanko oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisalaa laajentaa työrikoksissa rikoslain 47 luvun 3 §:n työsyryntään sekä rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikoksiin. Tältä osin TK3:ssa päädytään siihen, ettei vastuumuodon laajentamiselle edellä mainittuihin tunnusmerkistöihin ole esitettävissä riittävän painavia perusteita. Työsyryntä on oikeuskäytännössä keskeinen tunnusmerkistö, kun alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön puututaan rikosoikeuden keinoin. Vaikka työsyryntään liittyy myös seikkoja, jotka selkeästi puoltavat vastuumuodon ulottamista tunnusmerkistöön, ongelmaksi muodostuu sen lievä rangaistusasteikko:⁵²³ oikeushenkilön rangaistusvastuun ulottaminen näin lievään rikokseen edellyttäisi erityisen painavia perusteita, eikä sellaisia voida esittää työsyryntän yhteydessä.

Rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikosten kohdalla voidaan jo yleisellä tasolla tunnistaa useita seikkoja, jotka puoltavat oikeushenkilön rangaistusvastuun ulottamista kaiken kattavasti kiskontaan ja petokseen sekä erityisesti niiden törkeisiin tekemuotoihin. Selvityksessä ei kuitenkaan esitetä, että vastuumuoto tulisi ulottaa kyseisiin tunnusmerkistöihin. Syy tähän on selvityksen tarkastelunäkökulman kapeus: selvityksessä oikeushenkilön rangaistusvastuun ulottamista rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikoksiin on analysoitu vain alipalkkaukseen perustuvan työperäisen hyväksikäytön näkökulmasta.

Jotta selvityksessä olisi ollut mahdollista esittää yhteisösakon ulottamista kaiken kattavasti kiskontaan ja petokseen sekä niiden törkeisiin tekemuotoihin, olisi siinä täyty-
nyt tarkastella kaikkia niitä tapauksia, joihin rikoslain 36 luvun petos- ja kiskontarikokset soveltuvat. Selvityksessä päädytäänkin esittämään, että oikeushenkilön rangaistusvas-
tuun laajentamista rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikoksiin on perusteltua selvittää

523 Työsyryntästä voidaan tuomita sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.

tulevaisuudessa. Työperäisen hyväksikäytön näkökulmasta on erityisen ongelmallista, ettei yhteisösakon tuomitseminen ole mahdollista silloin, kun alipalkkaustekoa arvioidaan törkeänä kiskontana tai petoksena.

Oikeushenkilön rangaistusvastuun tiukat soveltamisedellytykset rajaavat merkittävästi vastuumuodon soveltamisalaa. Selvitystä varten kerätyssä aineistossa oikeushenkilön rangaistusvastuu sulkeutui varsin usein pois jo sillä perusteella, ettei toimintaa ollut harjoitettu oikeushenkilömuodossa. Näissä tapauksissa vastuumuodon ulottaminen uusiin tunnusmerkistöihin ei siten lähtökohtaisestikaan muuttaisi mitään. Aineistossa esiintyi kuitenkin myös tapauksia, joissa teonkuvauksen perusteella ei ollut mahdollista päätellä, oliko toimintaa harjoitettu oikeushenkilömuodossa. Kyseisissä tapauksissa ei yhteisösakkoa myöskään ollut vaadittu, vaikka sen tuomitseminen sinänsä olisi ollut mahdollista arvioitavana olleesta rikoksesta eli kiskonnantapaisesta työsyrynnästä. Tältä osin aineisto nostaa esiin kysymyksen, tunnustetaanko esitutkinnassa ja syyteharkinnassa kattavasti ne tapaukset, joissa yhteisösakon tuomitsemisen edellytykset saattaisivat olla olemassa jo voimassa olevan lain mukaan.

Alipalkkaustapauksissa oikeushenkilön rangaistusvastuun edellyttämä moite-edellytys täyttyy usein jo samastamisvastuun perusteella: rikoksen tehnyt luonnollinen henkilö on samastamisvastuun edellyttämässä johtavassa asemassa oikeushenkilössä, jolloin hänen tekonsa ilmentämä syyllisyys samastetaan oikeushenkilölliseksi syyllisyydeksi. Sen vuoksi organisaatiohuolimattomuuteen liittyvät näytölliset vaikeudet sekä rikosoikeusteoreettiset ongelmat eivät yleensä aktualisoidu tyypillisessä alipalkkaustapauksessa. Kotimaisessa doktriinissa kuitenkin juuri organisaatiohuolimattomuus edustaa modernimpaa lähestymistapaa oikeushenkilön rangaistusvastuuseen, jossa irtaudutaan rikosoikeudessa perinteisesti vallinneesta yksilökeskeisestä paradigmasta. Oletettavaa on, että tulevaisuudessa organisaatiohuolimattomuuden merkitys tulee kasvamaan ja oikeushenkilön rangaistusvastuu kehittymään sen edustamaan suuntaan. Sen vuoksi organisaatiohuolimattomuuden soveltumista sekä mahdollisia muutostarpeita on perusteltua selvittää.

Yhteisösakko on kelvollinen seuraamus oikeushenkilön rangaistusvastuusta. Selvää kuitenkin on, että voimassa olevan lain sallima korkeinkin mahdollinen yhteisösakko on rahamäärältään niin pieni, ettei sillä ole merkittävää taloudellista vaikutusta suurimpien yhtiöiden toimintaan. Mitä suuremmasta yhtiöstä on kyse, sitä enemmän oikeushenkilön rangaistusvastuun teho nojaa yhteisösakkotuomioon liittyvään mainehaittaan. Selvityksessä tarkasteltavan ilmiön kontekstissa voimassa olevan lain asteikko mahdollistaisi useimmissa tapauksissa riittävän suuren yhteisösakon tuomitsemisen, jotta kyse olisi tehokkaasta seuraamuksesta. Suurempi ongelma on pikemminkin se, ettei nykyistä asteikkoa käytetä kokonaisuudessaan, vaan yhteisösakot mitataan asteikon alapäästä. Yhteisösakon vähimmäis- ja enimmäismäärät sekä myös sen määräämisperusteet saattavat tulla Suomessa uudelleen arvioitaviksi pikaisestikin kansainvälisten velvoitteiden vuoksi, joten tilanne voi muuttua jo lähitulevaisuudessa.

5 TK4 Alipalkkausta koskeva tuomioistuinkäytäntö

5.1 Tutkimuksellinen lähestymistapa ja aineisto

Empiirisen tutkimusosion lähestymistapa edustaa niin sanottua mixed methods research -lähestymistapaa (MMR), jossa yhdistetään laadullista ja määrällistä tutkimusta. Tutkimusotteen tavoitteena on tutkittavan ilmiön laajempi ja parempi ymmärrys verrattuna yksinomaan laadullisen tai määrällisen tutkimuksen tekemiseen. Mixed methods -lähestymistapa mahdollistaa monialaisten tutkijayhteisöjen yhteistyön ja sallii sellaisten tutkimusongelmien asettamisen, mihin yksin laadullinen tai määrällinen tutkimusote ei sellaisenaan pysty vastaamaan.⁵²⁴ Kyse ei kuitenkaan ole lähestymistapojen fuusiosta, vaan ennemminkin rinnakkaisesta soveltamisesta ja tutkimuksen rikastuttamisesta. Näin ollen alipalkkaukseen perustuvan työntekijöiden hyväksikäytön kokonaisvaltainen analyysi edellyttää mixed methods -lähestymistapaa, jota selvityksessä toteutetaan laadullisia ja määrällisiä tuloksia rinnakkaisesti raportoiden.

Tuomioistuinaineisto koostuu käräjäoikeuksiin tehtyjen aineistopyyntöjen avulla kerätyistä tuomioistuinratkaisuksista, joissa on aktualisoitunut kysymys työperäisestä riistosta eli alipalkkaukseen perustuvasta työntekijöiden hyväksikäytöstä. Aineisto on koottu pyytämällä ajalta 2014–2021 kaikista Suomen käräjäoikeuksista ratkaisut, joissa on kyse rikosnimikkeistä työaika-suojelurikos, työsyryjintä tai kiskonnantapainen työsyryjintä. Aineistopyynnössä pyydettiin myös ratkaisuja, joissa on käytetty sanaa alipalkkaus (tai sanan sijamuotoa), eli tavoitteena on ollut identifioida myös ne ratkaisut, joissa mahdollista alipalkkaustilannetta on käsitelty rikoslain 47 luvun ulkopuolisena rikosasiana.

Useampi käräjäoikeus kuitenkin ilmaisi ongelmallisuuksia esitetyn haun toteuttamiseen. Eräänä ongelmana tuotiin ilmi rikostuomiojärjestelmän (RITU) joustamattomuus sanotuihin hakuihin, joiden lopputulokset eivät olisi luotettavia johtuen etenkin järjestelmän vapaasanahaun toimimattomuudesta. Koska RITU on otettu käyttöön keväällä 2013, ilmaistiin ongelmia liittyen myös tuomioiden sähköiseen saatavuuteen ja edelleen järjestelmän käyttöönoton vaikutukseen tuomioiden hakuun. Sanotun lisäksi on huomioitava

524 Tuomi – Sarajärvi 2018, s. 78–81.

hakutermistön haasteellisuus siinä, miten tuomioissa ei välttämättä ole käytetty sanaa alipalkkaus, vaikka sellaisesta olisikin kyse. Kokonaisvaltainen aineistonkeruu ilmiöstä on siis monessakin mielessä haastavaa.

Alkuperäisenä tavoitteena oli kerätä kaikki edellä kuvaillut kärjäoikeuksien ratkaisut vuodesta 2010 lukien, mutta tuomioistuinten ilmaisemat ongelmat yhdistettyinä selvityksen aikataulusta seuraaviin rajoitteisiin johtivat päätökseen uudistaa pyyntö koskemaan aikaväliä 2014–2021. Koska ongelmallisuuksia hakuun liittyen ilmaistiin varsin laajalti, osoit-tautui uudistettu aineistopyyntö tarkoituksenmukaiseksi aineiston hankkimisen kannalta. Selvityksen perusteellisuuden nimissä ratkaisu katsottiin perustellummaksi, kuin rajata aineistopyyntö koskemaan vain niitä kärjäoikeuksia, joista hakuun liittyviä ongelmia ei ilmaistu. Näin toimittaessa tuomioita olisi saatu satunnaisista kärjäoikeuksista siinä missä lopullinen aineisto sallii muun ohella esimerkiksi alueellisenkin vertailun.

Aineiston hankintaan liittyvistä haasteista huolimatta ratkaisuja saatiin uudistetulla hau-lla yhteensä 144. Sisällönanalyysin perusteella kuitenkin ilmeni, että saaduista tuomioista vain 47:ssä on ollut kyse nimenomaan alipalkkaustilanteen arvioinnista. Aineisto rajau-tui siis edelleen 47 tuomioon, jotka voidaan katsoa hankkeen kannalta merkityksellisiksi. Kyseisiin tuomioihin viitataan selvityksessä alipalkkaustapauksina eli tapauksina, joissa on ilmennyt työehtosopimusta alhaisemman palkan maksamista, erilaisten lisien maksamatta jättämistä tai muita alipalkkaukseen liittyvälle tosiseikastolle tyypillisiä seikkoja.⁵²⁵

Tuomioistuinratkaisuja analysoidaan sekä kvantitatiivisesti että kvalitatiivisesti. Näin pyritään muodostamaan kuva ilmiöstä sekä siitä, miten tuomioistuimet ovat tapauk-set aineellisesti ratkaisseet. Syyksi lukevia tuomioita analysoimalla on mahdollista tehdä joitain johtopäätöksiä ilmiöstä, sen laajuudesta ja syistä, mutta pelkästään syyksi luke-via tuomioita analysoimalla on varottava tekemästä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä alipalkkaukseen perustuvasta työntekijöiden hyväksikäytöstä. Tätä korostaa se, että työ-peräiseen riistoon (alipalkkaukseen) liittyviä rikosoikeudellisia tuomiota on saatavilla vain vähän, eivätkä kaikki alioikeuksien tuomiot välttämättä ole tutkimuksellisesti erityisen informatiivisia.

525 Tuomioiden määrän verrattaisesta vähäisyydestä huolimatta aineisto kattaa tässä ja myöhemmin esiteltävin poikkeuksin ja varauksin kaikki Suomen kärjäoikeuksissa aikavälillä 2014–2021 käsitellyt alipalkkaustapaukset. Näin ollen tapausten perusteella on ollut mah-dollista tehdä laadullista analyysia alipalkkaukseen liittyvästä alioikeuskäytännöstä. Tuomi – Sarajärvi 2018, s. 99–102; Eskola – Suoranta 1998, s. 60–68.

Lisäksi on huomioitava, että tilastotiedon tuottamista alipalkkauksesta annettujen tuomioiden määrästä ja annettujen rangaistusten perusteista Suomessa vaikeuttaa osaltaan se, ettei alipalkkausta sellaisenaan ole kriminalisoitu.⁵²⁶ Esimerkiksi työsyrynnässä ja kiskonnantapaisessa työsyrynnässä voi olla viitteitä liian alhaisesta palkasta, mutta alhainen palkka ei sellaisenaan riitä syyksilukemisen perusteeksi. Täten voi olla haastavaa selvittää ja analysoida nimenomaan alipalkkauksen vaikutusta syyksilukemiseen.⁵²⁷

Tutkimusaineiston rikastuttamiseen pohjaavat puolistrukturoidut asiantuntijahaastattelut (N=7) perustuvat intressiin saada tietoa siitä, millaisia haasteita alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön on liittynyt käytännön ratkaisutoiminnassa. Haastattelujen avulla selvitetään alipalkkaukseen perustuvan työntekijöiden hyväksikäytön yleisyyttä ja tunnistamista, lainsäädännön mahdollistamia keinoja ilmiöön puuttumiseksi sekä ilmiöön liittyviä rikos- ja prosessioikeudellisia haasteita syyttäjän näkökulmasta. Tavoitteena on saada kokonaiskuva alipalkkaukseen perustuvan työntekijöiden hyväksikäytön nykytilasta sekä tulevaisuuden kehittämistarpeista Suomen rikosoikeusjärjestelmässä.

Alkuperäinen tavoitteellinen otos oli viisi syyttäjahaastattelua, mikä pystyttiin laajentamaan seitsemään syyttäjahaastatteluun.⁵²⁸ Vaikka kyseessä on pieni otanta suhteessa kaikkiin syyttäjiin, tulee huomioida, miten otanta kattaa aihealueen kokeneimmista syyttäjistä suurimman osan ellei kaikkia. Tämän myötä otanta voidaan katsoa verrattain kattavaksi. Selvää kuitenkin on, että haastattelujen vähäinen määrä poissulkee mielekkyyden tavoitella saturaatiopistettä. Kyse on ennemminkin selvitystä rikastuttavasta lisästä. Suppeasta haastatteluaineistosta huolimatta aineisto alkoi kuitenkin toistaa itseään siinä määrin, että saturaatiolta tavoiteltava teoreettinen peruskuvio muotoutui haastattelujen pohjalta.⁵²⁹

526 Pyrkimyksiä alipalkkauksen kriminalisoimiseksi kuitenkin on. Ks. esimerkiksi tuore lakialoite LA 63/2022 vp.

527 Aiemman selvityksen mukaan puhtaasti alipalkkausta koskevia oikeustapauksia on Suomen oikeusasteissa käsitelty keskimäärin vajaa kymmenen tapausta vuodessa (työsyrynnän ja kiskonnantapaisen työsyrynnän nimikkeillä), joista yli kolmasosassa tapauksista syyte on hylätty. Hautala 2020, tiivistelmä.

528 Selvitykseen haastateltiin syyttäjiä, sillä useilla tietotarvekuvauksen kysymyksillä oli liityntäkohta nimenomaan syyteharkintavaiheeseen. Aiheen kannalta tarkoituksenmukaista olisi ollut myös esitutkintaviranomaisen, tuomioistuimen ja aluehallintoviraston toimijoiden haastattelu, joskaan siihen ei selvityksen aikataulun vuoksi ollut mahdollisuutta.

529 Tuomi – Sarajärvi 2018, s. 99–102; Eskola – Suoranta 1998, s. 62–64. Osaltaan tähän vaikutti homogeeninen haastatteluaineisto, sillä kaikki haastateltavat olivat syyttäjiä, jotka työskentelevät alipalkkausasioiden parissa.

Haastattelut kohdennettiin pyytämällä valtiosyyttäjältä listaus syyttäjistä, joilla olisi erityisosaamista alipalkkaukseen liittyvistä tapauksista. Tiedustelu tehtiin avoimena rajamatta sitä esimerkiksi tiettyihin rikosnimikkeisiin tai tietyn aihealueen erikoissyyttäjiin, jotta haastattelut saataisiin kohdennettua nimenomaan syyttäjiin, jotka käsittelevät alipalkkausasioita.⁵³⁰ Valtiosyyttäjältä saatiin kahdeksan syyttäjän listaus, joka oli koottu muun muassa syyttäjälueiden erikoissyyttäjätoimintaa ohjaavien apulaispäälliköiden avustuksella ja tietämyksellä kyseisten syyttäjien kokemuksesta. Alueellisesti haastatellut syyttäjät olivat Etelä-Suomen ja Länsi-Suomen syyttäjälueilta.

Listauksessa nimetyistä kahdeksasta syyttäjistä seitsemän kanssa saatiin sovittua haastattelut. Hankkeessa tehtiin yhteensä seitsemän haastattelua, sillä jokainen informantti haastateltiin erikseen. Yhden haastattelun keskimääräinen kesto oli puolesta tunnista tuntiin, minkä myötä haastattelujen yhteiskesto muodostui 4 h 56 min (296 min). Haastattelut taltioitiin nauhurilla äänitiedostoiksi, jotka litteroitiin edelleen tekstitiedostoiksi. Tekstiä kertyi yhteensä 148 sivua. Tekstin purkamisen yhteydessä kullekin informantille annettiin järjestysnumero tutkittavien anonymiteetin ja yksityisyyden suojan säilyttämiseksi. Haastattelujen sitaatit on muokattu yleiskielisiksi. Haastatteluaineistoa on käsitelty ja haastattelujen tulokset raportoitu siten, että yksittäisiä näkemyksiä tai löydöksiä ei voi yhdistää yksittäisiin informantteihin. Haastatteluaineistot ja -tulokset on siis anonymisoitu ja haastateltaville on ilmoitettu, ettei heidän nimiään tulla julkaisemaan tai muutoinkaan heistä tulla lausumaan tunnistettavalla tavalla. Selvityksessä haastateltaviin ja heidän lausumiinsa viitataan järjestysnumeroilla.

Haastattelut toteutettiin laadullisina puolistrukturoituina teemahaastatteluina.⁵³¹ Haastatteluissa edettiin kategorisesti etukäteen määritettyjen teemojen mukaan ja esitettiin tarvittaessa tarkentavia kysymyksiä. Metodologisesti haastatteluaineistossa korostuvat syyttäjien tulkinnat alipalkkausilmiöstä ja syyttäjien alipalkkausilmiölle antama merkitys sisältö. Tuleekin huomioda, että haastattelustruktuurista huolimatta aineistoa määrittää myös se, mitä haastateltavat ovat halunneet nostaa keskusteluun.

Haastattelukutsuun suostuneille lähetettiin tutustuttavaksi pelkistetty haastattelurunko, ja haastattelujen kulku vaihtelikin jonkin verran riippuen siitä, missä määrin haastateltava oli valmistautunut haastatteluun ja mitä seikkoja haastateltava pohdintojensa pohjalta halusi tuoda esiin. Haastateltaville lähetettiin myös Tietoa haastateltavalle -lomake,

530 Haastateltavia tahoja ja henkilöitä kartoitti Turun yliopiston projektitutkija Jasmin Hannonen, mutta valinnat tehtiin yhdessä hankkeen tutkijoiden kesken. Haastattelut teki projektitutkija Jasmin Hannonen.

531 Puusa – Juuti 2020, verkkojulkaisun kohta 6. Haastattelutyytit ja niiden metodiset ominaisuudet > Haastattelun lajeista > Strukturoitu ja puolistrukturoitu haastattelu.

jossa kerrottiin tutkimushankkeen yleiset tiedot, tutkimushankkeen tausta ja tavoitteet sekä haastattelutallenteen ja siitä tehtävän litteroinnin käsittelyyn liittyvät tutkimuseettiset periaatteet.

Lähihaastattelujen alussa haastateltaville annettiin vielä toistamiseen sekä pelkistetty haastattelurunko että Tietoa haastateltavalle -lomake, minkä yhteydessä haastateltavilta pyydettiin myös suostumus haastatteluaineiston käyttöön lomakkeessa kuvatulla tavalla. Haastatteluissa edettiin puolistrukturoidun rungon mukaisesti, mikä mukaili kronologisesti alipalkkaustapauksiin liittyviä vaiheita aina ilmiön tunnistamisesta yksittäisen alipalkkaustapauksen ratkaisuun saakka. Ennen haastattelujen lopettamista haastateltaville annettiin vielä mahdollisuus vapaasti lisätä jo aiemmin sanottuun tai vaihtoehtoisesti tuoda esille uusia seikkoja aiheeseen liittyen. Haastattelut on analysoitu aineistolähtöisen sisällönanalyysin keinoin.⁵³²

5.2 Ilmiön yleisyys ja ilmeneminen

Haastateltujen syyttäjien yhteinen näkemys oli, että alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö on ilmiönä yleistynyt. Syyttäjät kertoivat, että alipalkkaukseen liittyviä tapauksia tulee yhä enenevässä määrin esiin, mille esitettiin syiksi muun muassa tapausten aiempaa parempi tiedostaminen ja tutkiminen sekä se, miten ilmiöön kiinnitetään ylipäättään enemmän huomiota. Kehitykselle arvioitiin syyksi myös sitä, että ulkomalaisia on Suomessa nykyään enemmän työntekijöinä, kuin vuosia sitten.⁵³³ Selkeä muutos oli havaittu myös alkuvuodesta 2021 toimintansa aloittaneen ihmiskaupparikosten paljastamiseen ja tutkimiseen keskittyvän poliisin valtakunnallisen ryhmän perustamisen myötä. Eron nähtiin olevan siinä määrin merkittävän, että asiassa kuvailtiin olevan ”aika ennen ja aika jälkeen” viitaten kyseisen ryhmän toimintaan: ennen ryhmän perustamista tapauksia tuli harvakseltaan ja perustamisen jälkeen tapauksia kuvailtiin tulleen selvästi enemmän.⁵³⁴ Selkeä ero nähtiin myös esimerkiksi viiden vuoden takaiseen ja sitä useampien vuosien taakse verrattaessa kuvailtiin, ettei tapauksia tullut tuolloin lähes lainkaan ilmi.⁵³⁵

Yleistymiskehityksestä huolimatta ilmiötä ei voi kuvailla yleiseksi, sillä tapauksia koettiin kuitenkin olevan varsin vähän vuosittain. Useampi haastateltava arvioikin itselleen tulevan syyteharkintaan tai rajoitettavaksi vuositasolla vain kaksi tai kolme tapausta.⁵³⁶ Moni

532 Tarkemmin aineistolähtöisestä sisällönanalyysistä ks. Tuomi – Sarajärvi 2018, s.121–127.

533 Syyttäjä 1; Syyttäjä 3; Syyttäjä 4; Syyttäjä 7.

534 Syyttäjä 4.

535 Syyttäjä 7.

536 Syyttäjä 5; Syyttäjä 6; Syyttäjä 7.

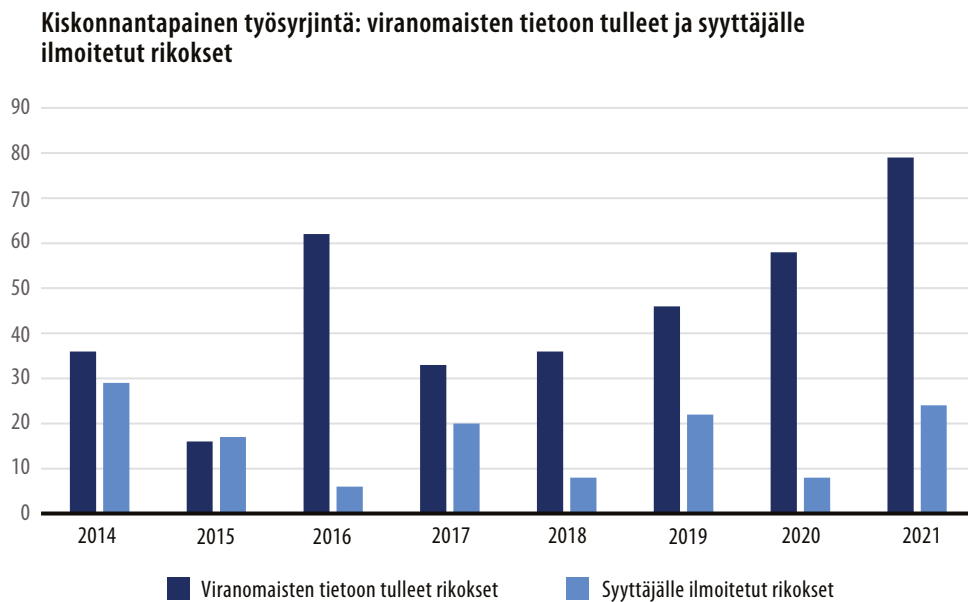
syyttäjä toi esiin, että kuvaan vaikuttaa myös se, että he suorittavat syyteharkintaa myös muunlaisissa tapauksissa, jolloin täydellistä kuvaa juuri alipalkkausasioiden yleisyydestä on haastavaa saada. Haastatteluissa korostettiinkin, että oma näkemys alipalkkaustapausten lisääntymisestä ei kerro yleisesti ottaen syyteharkintaan edenneiden tapausten määrästä. Haastatteluissa haluttiin siis painottaa, että kyse voi olla myös jonkinlaisesta satunnaisvaihtelusta.⁵³⁷ Syyttäjistä muutama ei ollut tunnistanut niin pitkään ajankohtaan ajoittuvaa trendin muutosta tai niin selkeää tapausten lisääntymistä, että siitä voisi tehdä valideja johtopäätöksiä viranomaisten tietoon tulleiden alipalkkaustapausten määrästä tai tapauksien määrästä ylipäätään. Tuleekin huomioida, että haastatteluissa ilmi tulleet näkemykset ilmiön yleisyydestä perustuvat siihen, miten ilmiö syyttäjälle näyttäytyy.

Koska aineisto kuitenkin osoittaa alipalkkaustapauksia käsiteltävän työaika-suojelurikoksen, työsyrynnän ja kiskonnantapaisen työsyrynnän nimikkeistä eniten kiskonnantapaisena työsyryntänä, voidaan ilmiön yleisyyden selvittämiseksi tarkastella lyhyesti kyseisen tunnusmerkistön tilastoja esitutkintaviranomaisen ja syyttäjän näkökulmasta selvitykseen valitulla aikavälillä 2014–2021. Tilastokeskuksen mukaan kiskonnantapaisia työsyryntöjä on vuonna 2021 tullut esitutkintaviranomaisen tietoon 79 kappaletta siinä missä vuonna 2014 vastaava luku on ollut 36 (vuonna 2015 ainoastaan 16).⁵³⁸ Syyttäjälle on puolestaan ilmoitettu selvästi tätä vähemmän rikoksia oheisesta kuviosta ilmenevällä tavalla:

537 Syyttäjä 5; Syyttäjä 6.

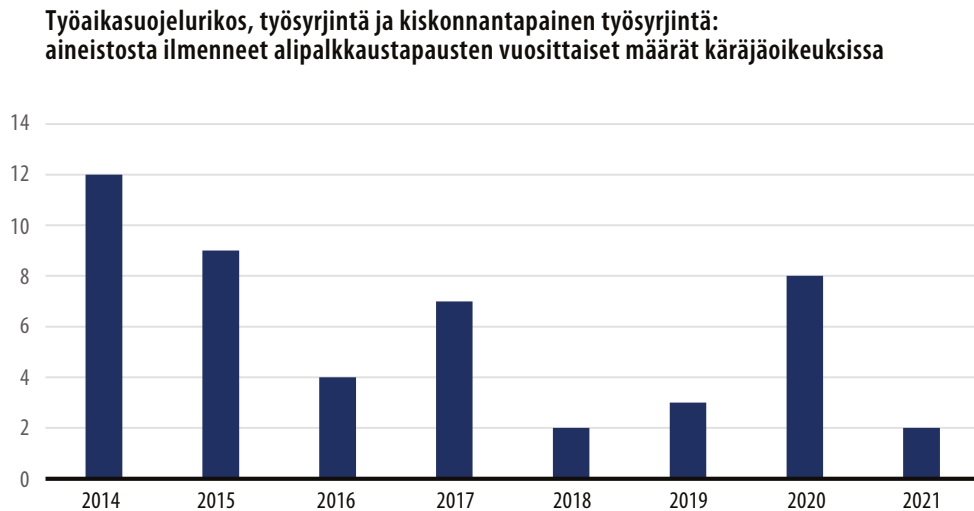
538 Tilastokeskus 2023. Tilastokeskuksen tilastojen lisäksi on mahdollista tarkastella myös muita (esimerkiksi rikosuhripäivystyksen tai ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän) lukuja, jotka voivat toimia indikaattoreina ilmiön kehityksestä.

Kuvio 1. Viranomaisten tietoon tulleet ja syyttäjälle ilmoitetut kiskonnantapaiset työsyrynnät vuosina 2014–2021. Tilastokeskus 2023.



Varauksellisesti voidaan arvioida, että tilastot tukevat pidemmällä aikavälillä syyttäjien näkemystä alipalkkauksen yleistymiskehityksestä, koska usein alipalkkaukseen sovellettavalla nimikkeellä käsiteltyjen tapausten ilmitulo on tilastojen valossa kasvanut. Tulee kuitenkin ottaa huomioon, etteivät kyseiset tilastot kerro yksin alipalkkaustapausten määrästä, sillä alipalkkausta voi ilmetä muillakin rikosnimikkeillä, ja että nyt tarkasteltavalle kiskonnantapaiselle työsyrynnälle löytyy muitakin perusteita, joten kaikissa tilastoiduissa tapauksissa ei välttämättä ole kyse juuri alipalkkauksesta. Sama on huomattavissa myös selvityksen tuomioistuinaineistosta, jossa esitetyllä tavalla työaikausojelurikoksen, työsyrynnän ja kiskonnantapaisen työsyrynnän nimikkeitä koskevia ratkaisuja löytyi 2014–2021 aikavälillä yhteensä 144, joista kuitenkin vain 47 käsitteli alipalkkausta. Näistä edelleen 39:ssä oli kyse alipalkkauksesta, jota käsiteltiin kiskonnantapaisen työsyrynnän nimikkeellä.

Tarkasteltaessa aineiston alipalkkaustapausten vuosittaista jakaumaa käräjäoikeuksissa, ei selkeää yleistymiskehitystä ole vuosien saatossa nähtävissä.

Kuvio 2. Aineiston alipalkkaustapaukset kärjäoikeuksissa vuosina 2014–2021.

Kuvio sisältää aineistopyynnön mukaisesti kaikki työaika-suojelurikoksen, työsyryjinnän ja kiskonnantapaisen työsyryjinnän nimikkeillä käsitellyt tapaukset, joissa on sisällönanalyysin pohjalta ilmennyt työehtosopimusta alhaisemman palkan maksamista, erilaisten lisien maksamatta jättämisestä tai muita alipalkkaukseen liittyvälle tosiseikastolle tyypillisiä seikkoja. Edelleen on huomioitava, miten kuvio sisältää kaikki kärjäoikeuksissa käsitellyt alipalkkaustapaukset, eli sekä syyksiluetut että hylätyt syytteet. Lukuihin on suhtauduttava varauksella, ja ne tulee suhteuttaa muuhun saatavilla olevaan tilastotietoon, joskin aineisto ei ole suoraan verrannollinen rikosnimikkeittäin laadittuihin tilastoihin, joissa ei ole tehty sisällönanalyysiä alipalkkaustapausten seulomiseksi. On kuitenkin todettava, että vaikei ilmiö välttämättä ole kaikkien tilastojen valossa tarkasteltuna aiempaa yleisempi, on se mitä ilmeisimmin näkyvämpi.

Myös asenteet ja koulutus nostettiin esille ilmiön yleisyydestä keskusteltaessa. Syyttäjät kuvailivat merkittävän muutoksen tapahtuneen siinä, miten alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön suhtaudutaan läpi rikosprosessin. Syyttäjien arvioiden mukaan aiempaan suhtautumiseen on ollut syynä ainakin se, että alipalkkaustapaukset ovat olleet erittäin haastavia tutkia ja ne on nähty työläinä suhteessa rikoksesta tuomitavaan rangaistukseen. Kyseisten seikkojen kuvailtiin olevan omiaan vaikuttamaan rajoittamisalittiuteen, ja tapauksia onkin mitä ilmeisimmin vuosien ajan rajoitettu pois.⁵³⁹ Oma

539 Syyttäjä 3; Syyttäjä 4.

osansa ilmiön yleistymisessä on syyttäjien mukaan ollut siis asennemuutoksen ja koulutuksen myötä siinä, että asioita etenee enemmän syyttäjille, jotka ovat koulutustensa myötä valveutuneempia ilmiön suhteen.

Toisaalta haastatteluissa nousi esille myös näkemys siitä, miten alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö on rikostyyppinä sellainen, jota voidaan nykyäänkin olla esitutkintaviranomaisessa halukkaita rajoittamaan. Ristiriitaa oli siis havaittu myös siinä, miten paljon tapauksia tulee esitutkintaviranomaiselle ja kuinka moni niistä etenee syyteharkintaan. Haastatteluissa esitettiin havainto siitä, miten esitutkintaviranomainen olisi halukas rajoittamaan jopa tyyppitapauksia, mihin uskottiin vaikuttavan vähäiset resurssit, tutkijoiden vaihtuvuus sekä osaavien tutkijoiden siirtyminen muihin tehtäviin.⁵⁴⁰ Asiaan liittyen todettiin edelleen olevan huomattavissa myös asenneongelmia läpi prosessin, mikä näkyy erityisesti ulkomaalaisiin kohdistuvissa asioissa.⁵⁴¹

Syyttäjien mukaan alipalkkaukseen perustuvan työntekijöiden hyväksikäytön ilmenemiselle ja näin ollen alipalkkaukseen liittyvälle tosiseikastolle tyyppillisintä on erilaisten lisien maksamatta jättäminen. Tyyppitapaukseksi kuvailtiin tapausta, jossa osapuolten välillä on sovittu kuukausipalkasta ja jossa peruspalkka maksetaan sovitus, mutta lisät jätetään maksamatta. Yhtä lailla kyse voi kuitenkin olla myös tavanomaista selvästi alhaisemmasta palkasta. Tapauksiin voi liittyä myös ylipitkiä työpäiviä ja menettelyä, joka muistuttaa ihmiskauppaa täyttämättä täysin sen tunnusmerkistöä.⁵⁴²

Ulkomaalaisten osuuden katsottiin painottuvan sekä tekijöissä että uhreissa, jälkimmäisissä vielä huomattavammin. Uhrien todettiin olevan suurelta osin turvapaikanhakijoita tai maahanmuuttajia.⁵⁴³ Tyyppillinen alipalkkauksen uhri käsitettiin siis ulkomaalaiseksi tai ulkomaalaistaustaiseksi. Syyttäjät kuvailivat, miten useimmiten tekijä ja uhri ovat saman maan kansalaisia, eli sekä työnantaja että työntekijä ovat ulkomaalaisia. Tyyppillisesti alipalkkauksessa katsottiin olevan kyse ulkomaalaisen työntekijän hyväksikäytöstä.

Syyttäjien näkemykselle löytyi vahvistusta myös aineistosta, sillä kaikkiaan aineiston 47 alipalkkaustapauksesta 46 tapauksessa asianomistaja tai asianomistajat olivat ulkomaalaisia tai ulkomaalaistaustaisia. Vain yhdessä tapauksessa⁵⁴⁴ asianomistajana oli suomalainen henkilö. Kyseessä on siis aineistonkin valossa syyttäjien kuvailemalla tavalla pitkälti ulkomaalaisiin kohdistuva ilmiö.

540 Syyttäjä 3.

541 Ks. esimerkiksi Alvesalo-Kuusi – Jokinen – Ollus 2014.

542 Syyttäjä 1; Syyttäjä 2; Syyttäjä 3; Syyttäjä 7.

543 Syyttäjä 1; Syyttäjä 2; Syyttäjä 3; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6; Syyttäjä 7.

544 Pirkanmaan KäO R 11/197.

Alipalkkauksen uhreiksi joutuvat siis pääasiassa sellaiset henkilöt, joilla ei ole tietoisuutta suomalaisesta lainsäädännöstä tai siitä, mihin he ovat oikeutettuja. Selvää onkin, että mikäli kyseessä ei ole syntyperäinen suomalainen tai maassa kauan asunut henkilö, on tietoisuus omista oikeuksista heikompaa. Useimmiten alipalkattuna onkin muita kuin suomalaisia henkilöitä. Esille tuotiin myös se, miten samassa työpaikassa voi olla palkattuna myös suomalaisia, mutta ne, joiden osalta alipalkkaus aktualisoituu, ovat kansalliselta tai etniseltä alkuperältään ei-suomalaisia.⁵⁴⁵ Monesti ja lähes poikkeuksetta myös työnantajat ovat alipalkkaustapauksissa ei-suomalaisia.

Tyyppitapauksesta huolimatta syyttäjät halusivat korostaa, että alipalkkaus voi pitää myös muunlaisia tilanteita sisällään. Toki alipalkkaus voi kohdistua myös suomalaiseen, esimerkiksi nuoreen henkilöön, joka ei tiedä oikeuksistaan.⁵⁴⁶ Toisin sanoen ilmiötä ei myöskään saa pelkistää yksinomaan ulkomaalaisia koskevaksi. Haastatteluissa myös korostettiin, miten kyseessä on joka kerta yksittäistapaus ottaen huomioon etenkin tapausten vähäisen määrän.⁵⁴⁷

Syyttäjien vastauksissa korostuivat myös tietyt alat ylitse muiden. Alipalkkaukseen perustuvaa työntekijöiden hyväksikäyttöä katsottiin esiintyvän useimmiten ravintola-alalla (etenkin etnisissä ravintoloissa) sekä siivous- ja rakennusalalla. Siivousalalta esille nostettiin se, miten kielitaidottomista henkilöistä tehdään kevytyrittäjiä.⁵⁴⁸ Järjestelyllä pyritään luistamaan esimerkiksi työaikakirjanpidosta, koska kyseessä ei ole enää työntekijä vaan alihankkija. Rakennusalalle ominaiseksi puolestaan katsottiin alirakoitsijoina toimivat ulkomaalaiset yhtiöt, jotka eivät noudata Suomen lainsäädäntöä tai työehtosopimuksia, mikä menettelynä mahdollistaa alipalkkauksen.⁵⁴⁹

5.3 Tapausten tunnistaminen ja ilmitulo

Ilmiön tunnistaminen nähtiin haastatteluissa monitahoisena teemana. Yhtäältä ilmiön tunnistamisen nähtiin kehittyneen sekä esitutkintaviranomaisen että syyttäjän toiminnassa, mihin ovat osaltaan vaikuttaneet toimijoille pidettävät koulutukset aiheesta. Syyttäjien näkemys oli, että pääasiassa ilmiö tunnistetaan ja siihen suhtaudutaan vakavasti. Esille nousi tietoisuuden lisääntyminen alipalkkaukseen perustuvasta työntekijöiden hyväksikäytöstä, mikä on ilmennyt muun muassa tapausten kasvavalla määrällä.⁵⁵⁰

545 Syyttäjä 5.

546 Syyttäjä 3.

547 Syyttäjä 7.

548 Syyttäjä 4.

549 Syyttäjä 4.

550 Syyttäjä 1; Syyttäjä 3; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6.

Toisaalta ilmiön tunnistamisessa nähtiin olevan haasteita. Suurin haaste nähtiin siinä, että alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö ylipäättään päätyisi rikosprosessiin. Haasteena on ensinnäkin se, etteivät asianomistajat usein miellä itseään uhreiksi tai ymmärrä omia oikeuksiaan, jolloin selvää on, etteivät he itse tee rikosilmoitusta tai kerro asioiden todellisesta laidasta mahdollisella aluehallintoviraston työsuojelun vastuualueen (viitataan myöhemmin työsuojeluviranomaisena) tarkastuskäynnillä. Työsuojeluviranomaisen kerrottiin tekevän jonkin verran tarkastuksia, mutta ilmiön tulevan pitkälti ilmi siten, että henkilö itse tekee ilmoituksen joko työsuojeluviranomaiselle tai poliisille. Haasteeksi kuvailtiin niiden alipalkattujen löytäminen, jotka eivät itse tuo asiaa ilmi.⁵⁵¹

Asian ilmitulo voi tällöin jäädä hyvinkin satunnaisista seikoista kiinni, kuten siitä, huomaako joku ulkopuolinen alipalkatun olosuhteet. Avun saaminenkaan ei välttämättä ole ongelmatonta, sillä voidaan olettaa, ettei ulkomaalaistaustaisilla tai kieltä osaamattomilla henkilöillä välttämättä ole tietoa, minne ja miten asiasta ilmoittaa. Haastavaksi nähtiinkin sellaisten tapausten ilmi tuleminen, joissa osapuolet eivät itse ole aktiivisia, vaan ratkaisevaksi jäävät ulkopuolisen toimet.⁵⁵² Toisin sanoen ongelmalliseksi nimettiin se, etteivät uhrin itse tunnista ilmiötä ja olevansa rikoksen kohteena, jolloin he eivät tee rikosilmoitustakaan.

Ilmiön tunnistamisessa ja ilmi tulemisessa työsuojeluviranomainen nimettiin avainasemassa olevaksi tahoksi, minkä myötä parannusehdotukseksi pohdittiinkin muun muassa työsuojeluviranomaisen resurssien lisäämistä ja toiminnan tehostamista, jotta tapaukset havaittaisiin paremmin. Alipalkkausta koskevien tapausten tunnistamisesta käytävässä keskustelussa kävi ilmi myös ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmän rooli, joka nähtiin niin ikään olennaisena siinä, että tapauksia saadaan rikosprosessiin.⁵⁵³

Esitutkintaviranomaisen kykyä tunnistaa alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö puolestaan kuvailtiin syyttäjien keskuudessa vaihtelevasti. Teema on ollut esillä myös muun muassa apulaisoikeuskanslerin ratkaisuissa OKV/1233/70/2021 ja OKV/1576/70/2022. Edellisessä todettiin tutkinnanjohtajien arvioineen ihmiskaupan ja kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistöjä liian suppeasti.⁵⁵⁴ Jälkimmäisessä puolestaan tarkasteltiin, oliko asiassa asianmukaisesti tunnistettu kiskonnantapaisen

551 Syyttäjä 2.

552 Syyttäjä 2; Syyttäjä 6.

553 Syyttäjä 2; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6; Syyttäjä 7.

554 OKV/1233/70/2021, s. 25.

työsyrynnän ja muiden rikosten tunnusmerkitöt sekä tehty perusteltu päätös olla toimittamatta esitutkintaa. Päätöksessään apulaisoikeuskansleri lausui, ettei tutkinnanjohtaja ollut toiminut lainmukaisen harkintavaltansa rajoissa jättäessään esitutkinnan toimittamatta.⁵⁵⁵

Suurimmaksi osaksi esitutkintaviranomaisen kerrottiin tunnistavan ilmiön hyvin asianomistajan kertomuksen perusteella.⁵⁵⁶ Koska poliisin tulee tehdä alipalkkausta koskevista asioista syyttäjälle ennakoilmoitus⁵⁵⁷, korostuu tunnistamisessa myös esitutkintayhteistyö. Esitutkintayhteistyön aikana ilmiön tunnistamiseen vaikuttavat niin poliisin, syyttäjän kuin mahdollisesti työsuojeluviranomaisenkin kanta, mikäli työsuojeluviranomaisen edustaja on esitutkinnan aikana järjestetyissä tapaamisissa läsnä. Eräs syyttäjä totesikin, että ilmiö tunnistetaan todennäköisemmin, mikäli työsuojeluviranomainen on jo ensimmäisissä tapaamisissa paikalla.⁵⁵⁸ Etenkin esitutkintaviranomaisen vaikeuksissa tunnistaa ilmiö nähtiin siis olevan syytä tukeutua työsuojeluviranomaisen edustajaan.⁵⁵⁹

Sattumanvaraiseksi nähtiin myös se, että ilmiön tunnistaminen voi riippua siitä, kenelle tutkinnanjohtajalle ja keille tutkijoille asia menee. Jotkin syyttäjät toivat ilmi haasteen siinä, että osan tapauksista, esimerkiksi työsyrynnät, tutkii erikoistumaton poliisi, kun taas esimerkiksi kiskonnantapaiset työsyrynnät tutkii usein talousrikoksiin erikoistunut tutkija.⁵⁶⁰ Tutkinnassa uskottiin olevan myös alueellisia eroja. Erikoistumisella nähtiin arvo myös syyteharkintavaiheessa. Syyttäjien näkemyksen mukaan sattumanvaraisuus väheneekin asian edetessä syyteharkintaan, sillä osa syyttäjistä on erikoistunut kyseisten asioiden hoitamiseen, ja syyttäjiä koulutetaan aiheesta jatkuvasti.⁵⁶¹

555 OKV/1576/70/2022, s. 17.

556 Syyttäjä 6.

557 Esitutkintaviranomaisen ilmoittamisvelvollisuus syyttäjälle määrittyy esitutkintalain (805/2011, ETL) 5 luvun 1 §:n ja valtakunnansyyttäjän yleisen ohjeen (VKS:2018:1) perusteella.

558 Syyttäjä 5.

559 Sanottu liittyy myös siihen, että monesti tutkintailmoituksen tekee työsuojeluviranomainen (tai vähintäänkin se tehdään työsuojeluviranomaisen myötävaikutuksella), jolloin työsuojeluviranomaisella voi yleisen asiantuntijuuden lisäksi olla myös tapauskohtaista ensi käden tietoa tapahtuneesta. Työsuojeluviranomaisella kuvailtiinkin olevan merkittävä rooli tapausten ilmi tulemisessa. Tulevaisuudessa työsuojeluviranomaisen rooli voidaan katsoa vielä merkittävämmäksi, sillä sen ilmoittamisvelvollisuutta koskeva työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta annetun lain uudistettu 50 § tulee voimaan 1.6.2023 HE 303/2022 vp (hallituksen esitys eduskunnalle laiksi työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta annetun lain muuttamisesta) mukaisesti.

560 Syyttäjä 5; Syyttäjä 7. Ks. myös Jokinen – Ollus – Viuhko 2011, s. 164–166.

561 Syyttäjä 2; Syyttäjä 3; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6.

Ilmiön tunnistamiseen yhdistettiin lisäksi huoli rikosten niin sanotusta arvottamisesta. Todetulla tarkoitettiin, miten vähäiset resurssit johtavat väistämättä niiden kohdentamiseen sellaisten rikosten tutkintaan, mistä on tiedossa ankarammat rangaistukset. Arviona siis oli, että esitutkintaviranomaisessa ja jossain määrin syyttäjälläkin arvotetaan rikoksia sen mukaan, minkälaiset rangaistukset niistä voidaan tuomita.⁵⁶² Näkemystä voidaan kuitenkin kritisoida ottaen huomioon pääsääntöinä toimivat esitutkintapakko (ETL 3:3) ja syyttämispakko (laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997, ROL 1:6).

Ilmiön tunnistamiseen liittyvien haasteiden myötä esille nousi myös haastateltavien huoli siitä, että suuri osa alipalkkaukseen perustuvasta työntekijöiden hyväksikäytöstä jää ilmiön tunnistamisen kehittymisestä huolimatta piilorikollisuudeksi.⁵⁶³ Ilmiön tunnistamisessa ja ilmitulossa olisikin vielä paljon kehitettävää. Ei ole ongelmattonta, että rikosten ilmi tulemisen kanavat ovat varsin suppeat ja tietyissä määrin jopa sattumanvaraiset. Syyttäjien keskuudessa jaettiin näkemys siitä, että ilmiö tulisi saada vielä näkyvämmäksi.

5.4 Soveltuvat tunnusmerkistöt ja niiden koettu soveltuvuus käytännössä

Syyttäjien kanta oli melko yhteneväinen siinä, mitkä nimikkeet soveltuvat alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön. Alipalkkaustapauksissa on sovellettu pääasiassa kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistöä, ja se nähtiinkin selvästi ensisijaisena. Haastatteluissa esitettiin, että mikäli kyse on selvästä alipalkkauksesta, johdonmukaista on soveltaa kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistöä. Kyseinen tunnusmerkistö katsottiin laajaksi ja yhteensopivaksi sen kanssa, että alipalkkaus voi näytettyä monenlaisena.⁵⁶⁴ Alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön voi syyttäjien mukaan soveltaa myös ihmiskaupan, törkeän ihmiskaupan, työsyrynnän, työaika-suojelurikoksen, petoksen, törkeän petoksen, kiskonnan ja törkeän kiskonnan tunnusmerkistöt. Asiyhteydessä mainittiin myös kiristyksen tunnusmerkistö.

562 Syyttäjä 3. Sanottu vaikuttaa myös tapausten vanhentumisvaaraan, ja syyttäjän arvio olikin, että esimerkiksi työsyrynnän tutkiminen sen vanhentumisajan puitteissa voi toisinaan osoittautua haasteelliseksi. Ks. aiheesta esimerkiksi Ollus 2016a, s. 74–75; Alvesalo-Kuusi – Jokinen – Ollus 2014, s. 131; Jokinen 2011, s. 176–177.

563 Syyttäjä 1; Syyttäjä 3. Mikäli ilmiö tosiasiansa jää piilorikollisuudeksi, voi alipalkkaustapauksen problematiikka laajentua koskemaan siihen sovellettavia rikosnimikkeitä myös kiinnijäämisriskin, yleisestävyyden ja pelotusvaikutuksen teemojen valossa. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 16–17, 26–30, 40–47.

564 Syyttäjä 1; Syyttäjä 2; Syyttäjä 3; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6; Syyttäjä 7.

Petos- ja kiskontatunnusmerkistöjen osalta syyttäjillä oli kuitenkin eriäviä näkemyksiä. Suurin osa katsoi, että mikäli syrjintää ei pystytä osoittamaan, ovat petoksen ja kiskonnantapaisen tunnusmerkistöt päteviä. Eräs syyttäjä puolestaan arvioi, että vaikka laki antaa mahdollisuuden soveltaa myös petos- ja kiskontasäännöksiä alipalkkaustapauksiin, ovat ne tietyissä määrin ongelmallisia, sillä ne eivät välttämättä ”sovi yhteen” esimerkiksi ihmiskaupan kanssa.⁵⁶⁵ Toisin sanoen nimikkeitä saattaa olla vaikeaa hyödyntää vaihtoehtoisina rangaistusvaatimuksina.

Aineisto mukaili syyttäjien kertomaa sovelletuista nimikkeistä. Edellä kuvaillusti työaika-suojelurikoksen, työsyrynnän ja kiskonnantapaisen työsyrynnän nimikkeillä kaikista Suomen käräjäoikeuksista saatiin yhteensä 144 tuomiota, joista sisällönanalyysin perusteella alipalkkausta ilmeni 47 tuomiossa. Tapauksista yhdessä käsiteltiin työaika-suojelurikosta, kymmenessä työsyryntää ja 39:ssä kiskonnantapaisesta työsyryntää. Tilastoinnissa tulee huomioida joissakin tapauksista esiintyvät useammat vastaajat sekä vaihtoehtoiset syytekohtat, jolloin sama tapaus voi tilastoitua useampaan rikosnimikkeeseen. Selvää kuitenkin on, että alipalkkaustapauksia käsiteltiin selvästi eniten kiskonnantapaisena työsyryntänä.

Tarkasteltaessa alipalkkaustapauksissa sovellettuja tunnusmerkistöjä tulee kuitenkin ottaa huomioon se, miten useampi käräjäoikeus edellä kuvaillusti ilmaisi ongelmallisuuksia esitettyyn tutkimusaineistopyyntöön, jossa ehdotettiin haettavaksi kaikkia ratkaisuja, joissa on käytetty sanaa alipalkkaus. Tavoitteena oli haun myötä identifioida myös ne ratkaisut, joissa mahdollista alipalkkaustilannetta olisi käsitelty rikoslain 47 luvun ulkopuolisena rikosasiana. Koska kaikki käräjäoikeudet eivät pystyneet suorittamaan sanotun laista hakua, ei sellaisia mahdollisia alipalkkaustapauksia, joissa on sovellettu muita kuin 47 luvun soveltuvia nimikkeitä, pystytä tarkastelemaan.⁵⁶⁶

Haastatteluissa näkemyksiä jakoi niin ikään kysymys siitä, miten nykyisten tunnusmerkistöjen koetaan soveltuvan alipalkkaustapauksiin. Enemmistö syyttäjistä koki nykyiset tunnusmerkistöt riittäviksi niihin osoitetusta kritiikistä huolimatta.⁵⁶⁷ Osa syyttäjistä puolestaan koki nykyisten tunnusmerkistöjen soveltuvuuden alipalkkaustapauksiin riittämättömäksi.⁵⁶⁸ Huomioihin ja niistä johtopäätösten tekemiseen on kuitenkin suhtauduttava varauksellisesti haastatteluaineiston suppeuden takia.

565 Syyttäjä 5.

566 Kahdestakymmenestä käräjäoikeudesta enemmistö (13) ei kuitenkaan ilmaissut minikäänlaisia hakuun liittyviä ongelmia.

567 Syyttäjä 1; Syyttäjä 2; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6; Syyttäjä 7.

568 Syyttäjä 3; Syyttäjä 4.

Siinä missä itse alipalkkaukseen katsottiin pystyttävän puuttumaan nykyisten tunnusmerkistöjen voimin, haasteita nähtiin ennemminkin muihin tunnusmerkistökäsitteisiin liittyen. Ongelmalliseksi koettiin etenkin se, onko käsillä jokin syrjäytämisperuste ja sen myötä rajanveto eri nimikkeiden välillä. Toisin sanoen alipalkkaus itsessään koettiin mahdolliseksi osoittaa jo tiedolla siitä, mitä olisi pitänyt maksaa, ja tiedolla siitä, ettei sitä ole maksettu, mutta muihin tunnusmerkistökäsitteisiin liitettiin soveltamisongelmia. Esimerkiksi syrjäytämisperusteita ei erään syyttäjän näkemyksen mukaan ole määritelty kovin tarkasti, jolloin sellaisten kysymysten kuten, ketä voidaan syrjiä (kuka voi olla asianomistaja) ja kuka voi olla syrjivä (kuka voi olla vastaaja), osalta tulee turvautua oikeuskäytäntöön.⁵⁶⁹ Ongelmalliseksi nähtiin esimerkiksi tilanteet, joissa alipalkkaus ilmenisi säännönmukaisena lisien maksamatta jättämisestä, mutta syrjäytämisperuste puuttuisi, sillä menettely koskisi kaikkia työntekijöitä.⁵⁷⁰

Nykyiset tunnusmerkistöt koettiin riittämättömiksi myös tapauksissa, joissa kevytyrittäjyyttä hyödynnetään alipalkkauksen toteuttamiseksi. Kevytyrittäjyyden näkökulmasta sääntely katsottiinkin osin puutteelliseksi, sillä nykyiset nimikkeet eivät kaikilta osin taivu kevytyrittäjäaseman huomioimiseen. Tällä nähtiin olevan selkeä liityntä prosessin pitkittymiseen, sillä vaikka kyseisissä tapauksissa työsuojeluviranomaiselta voidaan pyytää lausunto järjestelyn keinotekoisuudesta, tarvitaan siihen kuitenkin paljon tutkintaa.⁵⁷¹

Jo olemassa olevien nimikkeiden ongelmallisuuksien lisäksi myös mahdollisiin uusiin nimikkeisiin suhtauduttiin kriittisesti. Alipalkkauksen kriminalisoinnista keskusteltaessa esille nousikin sitä puoltavia ja vastustavia näkökulmia. Alipalkkauksen mahdollisen kriminalisoinnin positiivisena puolena nähtiin se, ettei alipalkkaus itsessään edellyttäisi syrjäytämisperustetta, sillä nykytilanteessa asioiden käsittely voi päättyä juuri syrjäytämisperusteeseen liittyvän näytön puuttumiseen (varsinkin, jos on kyse suomalaisista). Alipalkkaukseen puuttuvaksi tunnusmerkistöksi ehdotettiinkin kriminalisointia sellaisia tapauksia varten, joissa menettely ei täyttäisi ihmiskaupan, kiskonnantapaisen työsyrynnän tai työsyrynnän tunnusmerkistöä mutta joissa alipalkkaus olisi riittävän räikeää, että siihen voitaisiin puuttua rikosoikeudellisin keinoin.⁵⁷² Alipalkkauksen kriminalisointia haastaisi kuitenkin se, ettei Suomessa ole määritelty yleistä minimipalkkaa, mikä johtaisi uudenlaisiin näyttöongelmiin.

569 Syyttäjä 1.

570 Syyttäjä 3.

571 Syyttäjä 4.

572 Syyttäjä 2; Syyttäjä 3.

Ongelmattomaksi eivät kuitenkaan jää sopimusvapauden ja näin ollen velvoiteoikeuden ulottuvuudet. Haastatteluissa tuotiin yhtäältä ilmi, ettei kyseessä tulisi olla pelkästään sopimusrikkomus, mikäli henkilö jättää maksamatta lisiä tai maksaa työehtosopimusta alhaisempaa palkkaa. Toisaalta myös esitettiin, että kriminalisoimalla alipalkkaus rajoitetaisiin väistämättä jossain määrin sopimusvapautta.⁵⁷³ Asiayhteydessä todettiin, miten syrjintäelementin puuttuessa alipalkkauksen kriminalisointi tulisi koskemaan lähinnä suomalaisia työntekijöitä, joiden ei voitaisi katsoa olevan esimerkiksi riippuvaisessa asemassa tai ymmärtämättömiä suomalaisesta lainsäädännöstä tai omista oikeuksistaan. Suomalaisen nähtiin vain poikkeuksellisesti suostuvan alipalkkaukseen, sillä he tietävät verraten hyvin oikeutensa.⁵⁷⁴

Ulkomaalaistaustaisiin puolestaan mitä todennäköisimmin sovellettaisiin jo olemassa olevia tunnusmerkistöjä, sillä heidän kohdallaan esimerkiksi kiskonnantapaisen työsyrrjinnän lisämääreet usein täyttyvät jo sen johdosta, ettei heillä ole juurikaan esimerkiksi suomen kielen taitoa, sidoksia Suomeen tai tietoa suomalaisesta lainsäädännöstä. Lähtökohtaisesti henkilö ei ota vastaan normaalia pienempää palkkaa, ellei menettelyyn liity jonkinlaista hyväksikäyttöä tai ymmärtämättömyyttä. Mahdollinen alipalkkauksen kriminalisointi nähtiin siis vain harvoin sovellettavana, sillä tämänhetkisillä tunnusmerkistöillä pystytään pitkälti vastaamaan ilmiöön, kun se kohdistuu ulkomaalaisiin, millaisena se useimmiten esiintyy.

Asiayhteydessä esitettiin näkemys, että mikäli alipalkkaus kriminalisoitaisiin, olisi ongelmana rajanveto, mikä on riittävän merkittävää alipalkkausta, jotta menettely olisi rikosoikeudellisesti rangaistavaa. Toisin sanoen mikäli alipalkkaus kriminalisoitaisiin sellaisenaan, pitäisi pykälän olla riittävän tarkkarajainen, jotta olisi selvää, milloin kynnys ylittyy. Kriminalisoinnin ongelmaksi nostettiin myös tämänhetkiset resurssit, joiden vähäisyyden vuoksi ei todennäköisesti pystyttäisi vastaamaan uusien tapausten aiheuttamaan työmäärään.⁵⁷⁵

Vaikka haastatteluissa nousi näkemys siitä, että tämänhetkinen lainsäädäntö ei välttämättä kata kaikkia menettelytapoja ja jokin nimike nähtiin tarpeelliseksi sellaisia tapauksia varten, joissa kyse on alipalkkauksesta ilman syrjintäelementtiä, ei alipalkkauksen kriminalisointia pääasiassa pidetty tarpeellisena, ja siihen liittyen osoitettiin myös useita ongelmakohtia. Ilmi tuotiin myös, että vaikka lainsäädäntöä muutettaisiin, eivät näyttöongelmat

573 Syyttäjä 1. On kuitenkin huomioitava, että työlainsäädäntö on tällaisenaankin pakottavaa.

574 Syyttäjä 5. Apulaisoikeuskanslerin tuoreessa ratkaisussa OKV/1576/70/2022 kuitenkin todetaan, ettei työntekijän suostumus työehtoihin poista teon rangaistavuutta. OKV/1576/70/2022, s. 12.

575 Syyttäjä 2.

poistuisi mihinkään.⁵⁷⁶ Sanottuun tulee suhtautua kuitenkin varauksella, sillä näkemyksiä esitettiin sekä uuden kriminalisoinnin puolesta että sitä vastaan. Haastatteluaineisto ei siis tarjonnut täysin yhtenevää näkemystä aiheesta, vaan alipalkkauksen kriminalisoinnin mahdollisuudesta käytiin jossain määrin ristiriitaistakin keskustelua.

5.5 Tuomioistuinikäytäntö

Sovellettavasta nimikkeestä ja näytön haasteellisuudesta johtuen syyttäjillä oli hankaluuksia tehdä yleistä linjanvetoa siitä, mikä olisi tyypillinen ratkaisu alipalkkaustapaukselle. Kannan muodostumattomuuteen vaikutti ensinnäkin se, että alipalkkaukseen voidaan puuttua useilla eri nimikkeillä, jolloin mahdolliset ratkaisut ovat tunnusmerkistöriippuvaisia. Haasteelliseksi arvioinnin teki osaltaan myös se, miten tapaukset tutkitaan, syytetään ja tuomitaan eri tavoilla. Tällä niin ikään on yhteytensä tapausten vähäiseen vuosittaiseen määrään. Moni syyttäjistä korostikin, että koska tapauksia on kokonaisuudessaan edelleen varsin vähän, on tapausten oikeuskäytäntö varsin hajanaista.⁵⁷⁷ Riittävän laajan oikeuskäytännön puuttuessa myös tyypillinen ratkaisu on muodostumaton. Yhteinen näkemys olikin, ettei oikeuskäytäntö ole selvä eikä vakiintunut, mikä edelleen hankaloittaa tapauksiin reagoimista.

Aineistoa tarkasteltaessa on huomattavissa syyttäjien näkemyksen oikeuskäytännön vakiintumattomuudesta pitävän tietyissä määrin paikkansa. Yhtenevää on kuitenkin se, miten alipalkkaus ilmenee pitkälti samankaltaisena sovellettavasta tunnusmerkistöstä riippumatta. Edellä mainitusti alipalkkausta ilmeni 47 tuomioissa. Koska alipalkkaustapauksia, joissa luettiin syyksi ainoastaan työaikausojelurikos, oli vain yksi⁵⁷⁸, ei sen osalta voida tehdä pidemmälle meneviä johtopäätöksiä. Tapauksessa⁵⁷⁹ ensisijainen syyte työsyrynnästä hylättiin, sillä ei pystytty näyttämään toteen, että vastaaja olisi asettanut ulkomalaiset asianomistajat heidän kansalaisuutensa perusteella muihin työntekijöihin nähden epäedulliseen asemaan. Työaikausojelurikos luettiin syyksi siis vaihtoehtoisen rangaistusvaatimuksen mukaisesti, jonka mukaan palkka oli kuitenkin alittanut olennaisesti työehtosopimuksen mukaisen määrän.

576 Syyttäjä 2.

577 Syyttäjä 4; Syyttäjä 7.

578 Tulee huomioida, että työaikausojelurikoksia käsiteltiin aineistossa työsyrynnän ja kiskonnantapaisen työsyrynnän ohella tapauksissa Etelä-Savon KäO R 15/921; Etelä-Savon KäO R 18/1348; Helsingin KäO R 12/8099; Helsingin KäO R 15/3967; Helsingin KäO R 15/7915; Helsingin KäO R 18/11411; Itä-Uudenmaan KäO R 19/157; Keski-Suomen KäO R 15/12; Pohjanmaan KäO R 15/1598; Pohjois-Karjalan KäO R 19/832; Satakunnan KäO R 13/2415. Koska kyseisissä tapauksissa työaikausojelurikoksia koskevat syytekohtat eivät itsessään konstituoineet alipalkkausta, vaan ne tulivat käsiteltäviksi alipalkkausta ilmentävien nimikkeiden ohella, on alipalkkaus selvityksessä tilastoitu jälkimmäisten yhteyteen.

579 Pohjois-Savon KäO R 16/1720, jossa vastaaja tuomittiin 20 päiväsakkoon.

Toinen alipalkkaustapauksen tyypilliseen ratkaisuun vaikuttava seikka on edellä kuvailut moninaiset näytölliset haasteet. Syyttäjät korostivat, miten asia voi päättyä myös esitutinnan rajoittamispäätökseen tai syyttämättäjättämispäätökseen. Näytölliset haasteet näkyivät etenkin työsyrynnän nimikkeellä käsitellyissä tuomioissa. Kymmenestä⁵⁸⁰ työsyryntätapauksesta viidessä⁵⁸¹ syyte hylättiin näytön puutteen takia. Hylätyissä syytekohtissa näyttämättä jäi pääasiassa syrjintäperuste eli se, että vastaaja olisi asettanut asianomistajan muihin työntekijöihin nähden epäedulliseen asemaan. Havainto tukee syyttäjien esille nostamaa huomiota nykyisen sääntelykehikon riittämättömyydestä liittyen alipalkkaukseen, jossa ei kyetä näyttämään syrjintäperustetta. Eräissäkin tapauksessa käräjäoikeus ei pystynyt arvioimaan, miten työnantajavelvollisuuksia oli noudatettu suhteessa muihin työntekijöihin, koska vastaajalla ei ollut muita kuin ulkomaalaistaustaisia työntekijöitä.⁵⁸² Hylätyissä syytekohtissa näytöllisiä hankaluuksia oli myös vastaajan tahallisuuteen ja asianomistajien tietämättömyyteen liittyen.

Työsyryntöjen osalta yhdeksässä⁵⁸³ kymmenestä tapauksesta alipalkkaus ilmeni työehtosopimuksen mukaisen palkan alittamisena. Useammassa tapauksista käytettiin lisämäärään ilmaisua ”olennaisesti” tai ”huomattavasti” kuvailtaessa työehtosopimusta pienempää palkkaa, joskin useimmat lisämääräellä kuvailut alipalkkaustilanteet päätyivät syytteen hylkäämiseen. Jo se itsessään on osoitus siitä, ettei alipalkkaus (vaikka sitä olisikin pidettävä olennaisena tai huomattavana) yksinään riitä tuomitsemiskynnyksen ylittymiseen. Yhtä⁵⁸⁴ lukuun ottamatta kaikissa työsyrynnän nimikkeellä käsitellyissä alipalkkaustapauksissa syrjintäperusteena oli joko kansallinen tai etninen alkuperä, kansalaisuus tai kieli, mikä edelleen kuvaa alipalkkaustapausten kohdistumista ulkomaalaisiin tai ulkomaalaistaustaisiin henkilöihin.

Syyksi luettujen työsyryntöjen osalta palkkaa kuvailtiin huomattavasti työehtosopimusta huonommaksi tai yksiselitteisesti työehtosopimuksen alittavaksi. Työsyrynnän nimikkeellä käsiteltyjen tapausten rangaistukset eivät kuitenkaan ole keskenään vertailukelpoisia, koska ainoastaan yhdessä⁵⁸⁵ tuomioista ei ollut kyse yhteisestä rangaistuksesta. Yhteis-

580 Etelä-Savon KäO R 14/421; Etelä-Savon KäO R 15/921; Helsingin KäO R 15/3967; Helsingin KäO R 15/7517; Itä-Uudenmaan KäO R 19/157; Pohjanmaan KäO R 16/1521; Pohjois-Savon KäO R 14/764; Pohjois-Savon KäO R 16/1720; Pohjois-Savon KäO R 17/888; Pohjois-Savon KäO R 20/779.

581 Etelä-Savon KäO R 15/921; Itä-Uudenmaan KäO R 19/157; Pohjois-Savon KäO R 14/764; Pohjois-Savon KäO R 16/1720; Pohjois-Savon KäO R 20/779.

582 Pohjois-Savon KäO R 14/764.

583 Etelä-Savon KäO R 14/421; Etelä-Savon KäO R 15/921; Helsingin KäO R 15/3967; Helsingin KäO R 15/7517; Itä-Uudenmaan KäO R 19/157; Pohjanmaan KäO R 16/1521; Pohjois-Savon KäO R 14/764; Pohjois-Savon KäO R 16/1720; Pohjois-Savon KäO R 17/888.

584 Pohjanmaan KäO R 16/1521, jossa työsyrynnän perusteena oli uskonto.

585 Helsingin KäO R 15/7517, jossa rangaistuksena oli 20 päiväsakkoa.

sine rangaistuksineenkaan rangaistukset eivät missään syyksi luetuista teoista yltäneet ehdollisen vankeuden puolelle, vaan rangaistukset vaihtelivat 20 päiväsakosta 60 päiväsakkoon. Sanottu on linjassa syyttäjien arvioon siitä, että mikäli kyseessä on työsyryjintä tai kiskonnantapainen työsyryjintä, on rangaistuksena useimmiten sakkorangaistus. Etenkin työsyryjinnässä rangaistusten nähtiin olevan yleisesti ottaen varsin alhaisia.⁵⁸⁶ Rangaistusasteikkoa nähtiin sovellettavan molempien nimikkeiden osalta melko kapeasti, joskin hieman laajemmin kiskonnantapaisessa työsyryjinnässä. Rangaistusten painottuessa lähes poikkeuksetta rangaistusasteikon alapäähän, ei muutaman syyttäjän näkökulmasta menettelyn moitittavuus tällöin riittävästi välity.

Kiskonnantapaisia työsyryjintöjä löytyi aineistosta 39 kappaletta.⁵⁸⁷ Näytölliset hankaluudet olivat nähtävissä myös tässä tunnusmerkistössä, sillä syytteet hylättiin 19⁵⁸⁸ tapauksessa. Useimmissa hylätyistä syytteistä näyttötaakkaa ei pystytty täyttämään työnantajan vastuuseen tai työntekijän aseman osalta. Toisin sanoen tapauksissa ei pystytty näyttämään työsuhdetta.

Eräissä tapauksissa⁵⁸⁹ myös konkretisoitui syyttäjien kertoma siitä, miten vanhentumisvaara voi aktualisoitua nimikkeen muuttuessa kiskonnantapaisesta työsyryjinnästä perusmuotoiseen työsyryjintään. Tapauksessa syyttäjä joutui asianomistajan kertomuksen perusteella muuttamaan syytteen perusmuotoiseksi työsyryjinnäksi, joka oli tekona

586 Eräs syyttäjä huomautti, miten esimerkiksi alipalkkauksen kriminalisointi tuskin muuttaisi rangaistuskäytäntöä itsessään. Syyttäjä 2.

587 Ahvenanmaan KäO R 15/265; Espoon KäO R 13/1868/702; Espoon KäO R 15/1107/702; Etelä-Pohjanmaan KäO R 18/209; Etelä-Savon KäO R 12/1506; Etelä-Savon KäO R 13/1665; Etelä-Savon KäO R 14/421; Etelä-Savon KäO R 18/1348; Helsingin KäO R 12/4430; Helsingin KäO R 12/8099; Helsingin KäO R 13/5347; Helsingin KäO R 14/1472; Helsingin KäO R 15/6646; Helsingin KäO R 15/7915; Helsingin KäO R 18/11411; Kanta-Hämeen KäO R 19/323; Keski-Suomen KäO R 15/12; Keski-Suomen KäO R 19/1640; Lapin KäO R 13/1305; Oulun KäO R 14/2786; Pirkanmaan KäO R 11/197; Pirkanmaan KäO R 14/5456; Pirkanmaan KäO R 16/652; Pirkanmaan KäO R 20/3509; Pirkanmaan KäO R 20/6510; Pohjanmaan KäO R 13/1740; Pohjanmaan KäO R 15/1598; Pohjois-Karjalan KäO R 19/832; Pohjois-Karjalan KäO R 20/457; Pohjois-Savon KäO R 17/888; Päijät-Hämeen KäO R 20/929; Päijät-Hämeen KäO R 20/1610; Satakunnan KäO R 13/2415; Satakunnan KäO R 14/1020; Satakunnan KäO R 15/1371; Vantaan KäO R 17/679/766; Varsinais-Suomen KäO R 14/468; Varsinais-Suomen KäO R 14/4724; Varsinais-Suomen KäO R 15/4840.

588 Espoon KäO R 13/1868/702; Etelä-Savon KäO R 13/1665; Etelä-Savon KäO R 14/421; Helsingin KäO R 12/4430; Helsingin KäO R 12/8099; Keski-Suomen KäO R 15/12; Lapin KäO R 13/130; Pirkanmaan KäO R 11/197; Pirkanmaan KäO R 20/3509; Pirkanmaan KäO R 20/6510; Pohjanmaan KäO R 13/1740; Pohjanmaan KäO R 15/1598; Pohjois-Karjalan KäO R 19/832; Päijät-Hämeen KäO R 20/1610; Satakunnan KäO R 13/2415; Satakunnan KäO R 14/1020; Satakunnan KäO R 15/1371; Vantaan KäO R 17/679/766; Varsinais-Suomen KäO R 14/468.

589 Vantaan KäO R 17/679/766.

vanhentunut, jolloin syyttäjän tuli luopua syytteestä. Aineistoon mahtui toinenkin tapaus⁵⁹⁰, jossa kyse oli kiskonnantapaisen työsyrynnän sijaan työsyrynnästä, joka oli ehtinyt vanhentua. Hylättyjen syytteiden joukkoon mahtui myös muutama tapaus⁵⁹¹, joissa kyse ei ollut niinkään näytöllisistä hankaluuksista, vaan perusteiden riittämättömyydestä tai tunnusmerkistön täyttymättömyydestä. Ei siis voida tehdä johtopäätöstä, että kaikkien mainittujen syytteiden hylkääminen yhdistyisi selvityksessä myöhemmin kuvailtaviin näyttöhankaluuksiin.

Syyksi luetuissa teoissa puolestaan alipalkkaus ilmeni pääasiassa siten, että työntekijälle oli maksettu jossain määrin työehtosopimusta huonompaa palkkaa. Usein palkkaus kuvattiin tuomioissa huomattavasti tai olennaisesti työehtosopimuksen alittavana. Toisinaan kyse oli myös työehtosopimuksen mukaisten lisien tai palkkojen maksamatta jättämisestä kokonaan. Merkillepantavaa oli, että jokaisessa syyksi luetussa tapauksessa työsyrynnän perusteena oli rotu, kansallinen tai etninen alkuperä, kansalaisuus tai kieli.

Kiskonnantapaisten työsyryntöjen osalta aineiston rangaistukset heijastivat pitkälti syyttäjien näkemyksiä rangaistuskäytännöstä. Rangaistukset eivät kuitenkaan työsyryntöjen lailla ole kaikilta osin vertailukelpoisia, sillä suuressa osassa tuomioista kyse on yhteisestä rangaistuksesta. Kiskonnantapaisesta työsyrynnästä langetettiin rangaistukseksi niin päiväsakkoja kuin ehdollista vankeuttakin.⁵⁹² Kokonaisuudessaan päiväsakkojen määrä vaihteli 10 päiväsakosta 115 päiväsaktoon. Kuudessa tapauksessa, joissa henkilön syyksi luettiin ainoastaan kiskonnantapainen työsyryntä, päiväsakkoja määrättiin 10–70 päiväskon välillä keskiarvon ollessa pyöristettynä 52 päiväsakkoa. Yhteisestä rangaistuksesta oli kyse seitsemässä rangaistuksessa, joiden osalta päiväsakkojen määrä vaihteli 50 päiväsakosta 115 päiväsaktoon.

Ehdollisen vankeuden määrä vaihteli kokonaisuudessaan kahdesta kymmeneen kuukauteen. Kuudessa tapauksessa, joissa henkilön syyksi luettiin ainoastaan kiskonnantapainen työsyryntä, ehdollista vankeutta määrättiin kahdesta kuukaudesta kuuteen kuukauteen keskiarvon määrittäessä neljään kuukauteen. Yhteisestä rangaistuksesta oli kyse viidessä tapauksessa, joiden osalta ehdollisen vankeuden pituus vaihteli kolmesta kuukaudesta kymmeneen.

590 Satakunnan KäO R 15/1371.

591 Keski-Suomen KäO R 15/12; Pirkanmaan KäO R 11/197; Varsinais-Suomen KäO R 14/468.

592 Lisäksi eräissä tapauksessa rangaistukseksi määrättiin kahden vuoden ehdoton vankeusrangaistus. Tulee ottaa huomioon, että kyseessä oli yhteinen rangaistus ja ankarimmin rangaistavina rikoksina törkeä kirjanpitorikos ja törkeä veropetos. Rangaistus ei siis ole vertailukelpoinen. Pirkanmaan KäO R 14/5456.

Kiskonnantapaisen työsyryjinnän osalta haastatteluissa nousi yhtäältä esille, että ankaran sakkorangaistuksen sijaan olisi syytä sekä vaatia että tuomita ehdollisia vankeusrangaistuksia, koska kyse on kuitenkin vakavasta hyväksikäytöstä. Nimikkeen kohdalla yksinomaan sakkorangaistusten tuomitseminen nähtiin siis osittain ongelmallisena.⁵⁹³ Näkemyksestä huolimatta esille tuotiin myös, ettei vankeudenkaan tuomitseminen ole jäänyt täysin olemattomaksi, mikäli kyse on riittävän törkeästä menettelystä. Asiayhteydessä tuotiin kuitenkin ilmi, miten aikaisempi, lievempi suhtautuminen ilmiöön on johtanut oikeuskäytännön vakiintumiseen melko lieväksi.⁵⁹⁴ Vakiintunutta oikeuskäytäntöä on tunnetusti monellakin tavalla ongelmallista lähteä muuttamaan yksin tulkinnan keinoin.

Toisaalta rangaistustason arvioitiin olevan oikeudenmukainen ja rangaistusten ankaruutta oleellisempaa olevan sen, että ilmiöön ylipäätään puututaan.⁵⁹⁵ Myös mahdollisesti tuomittavat korvaukset nostettiin rangaistuksen ohella merkittäväksi kompensatioksi. Eräs syyttäjä toikin ilmi, miten vaaditut ja tuomitut korvaukset voivat olla kattavia, sillä alipalkkausmenettely on usein ehtinyt jatkua esimerkiksi muutaman vuoden.⁵⁹⁶

5.6 Ilmiöön liittyvät haasteet käytännön toimijan näkökulmasta

5.6.1 Kirjalliset todisteet

Käytännön toimijoiden näkökulmasta alipalkkaukseen perustuvan työntekijöiden hyväksikäytön tapausten käsittelyyn liittyy useita ongelmia, joista selvästi olennaisimmaksi syyttäjät nimesivät rikostyyppiin liittyvät näyttöhankeuudet. Haastatteluissa ilmenikin useita näyttöön liittyviä haasteita. Haastatteluissa tuli selvästi ilmi, että alipalkkaukseen perustuvassa työntekijöiden hyväksikäytössä kirjallista näyttöä on varsin vähän jos ollenkaan saatavilla. Syyttäjien mukaan useimmiten esimerkiksi työaikakirjanpitoa ei ole pidetty tai työsopimusta tehty.⁵⁹⁷ Selvää on, että mikäli työnantaja alipalkkaa, löytyy todennäköisesti myös muita velvollisuuksia, joita ei hoideta asianmukaisesti.

593 Syyttäjä 1; Syyttäjä 2; Syyttäjä 3; Syyttäjä 6.

594 Syyttäjä 6.

595 Syyttäjä 2.

596 Syyttäjä 5.

597 Syyttäjä 1; Syyttäjä 2; Syyttäjä 4.

Kirjallinen näyttö ei niukkuutensa lisäksi ole sisällöltäänkään kovin luotettavaa. Syyttäjät totesivat, että vaikka monesti ajatellaan kirjallisen todistelun olevan luotettavaa, ei se välttämättä alipalkkaustapauksissa pidä paikkansa, sillä yleistä on, että sovitaan kirjallisesti jotain, mutta todellisuudessa toimitaan toisin.⁵⁹⁸ Tilanteet voivat syyttäjien mukaan olla usein sellaisia, joissa työsopimuksissa on mainittuina asianmukaiset palkat ja lisät, mutta niitä ei tosiasiallisesti ole maksettu. Esimerkiksi esitettiin myös toimintamalli, jossa sopimukset ja työaikakirjanpito ovat kunnossa, mutta tosiasiallisesti työntekijä tekee selvästi työaikakirjanpitoa enemmän töitä tai veloitetaan palauttamaan osa palkasta, jolloin työntekijän saama palkka on todellisuudessa huomattavasti alle sovitun palkan. Samoin työntekijälistoja, työvuorolistauksia ja muita vastaavia asiakirjoja ei niiden olemassaolosta huolimatta noudateta. Tyypillisesti kaikki viralliset asiakirjat voivat vaikuttaa siltä, että ne ovat kunnossa. Koska oikein tehtyinä asiakirjat luovat vaikutelman, että asiat ovat kuten lainsäädäntö edellyttää, voi kirjallinen todistelu toisinaan osoittaa syytettä vastaan. Saatavilla oleva kirjallinen näyttö voikin jopa hankaloittaa syyttäjän näyttötaakan täyttämistä. Haasteeksi muodostuu toisin sanoen se, ettei saatavilla oleva kirjallinen todistelu useinkaan vastaa todellisuutta, mikä edelleen vaikuttaa osaltaan siihen, että näyttö rakentuu alipalkkaustapauksissa henkilötodistelun varaan.

Edellä sanotusta huolimatta itse alipalkkauksen näyttäminen koettiin pitkälti ongelmattomaksi. Haastatteluissa todettiin, että etenkin jos luotettavaa työaikakirjanpitoa on olemassa, on käytännön toimijoilla hyvät edellytykset laskea määriä ja saada selvitettyä näyttöä. Alipalkkaus nähtiinkin syyttäjien keskuudessa tietyissä määrin jopa vaivattomaksi näyttää toteen, koska yhtäältä on olemassa normi (eli määrä, joka pitäisi maksaa) ja toisaalta tieto siitä, mitä on maksettu.⁵⁹⁹ Selvitettävissä on myös erinäisten tiedustelujen kautta, paljonko palkkaa on maksettu tilille. Alipalkkauksen näyttämistä kuvailtiin edelleen helpottavan se, mikäli saman yrityksen palveluksessa on suomalaisia, jolloin useimmiten saadaan verrokki ja sen myötä näyttö siitä, että ulkomaalaiselle maksetaan vähemmän kuin suomalaiselle.⁶⁰⁰

Asiaan vaikuttaa se, ettei alipalkkausta ole kriminalisoitu, jolloin yksinomaan alipalkkaukseen liittyvät näytölliset seikatkaan eivät nouse keskiöön, vaan näyttöongelmat liittyvät esimerkiksi syrjintäperusteen näyttämiseen. Rikoksen toteennäyttämisen haasteet liittyvät siis enemmän nimikkeen varsinaisiin tunnusmerkistötekijöihin. Tällöin myös henkilötodistelun tärkeys näyttäytyy johdonmukaisena, sillä muiden tunnusmerkistötekijöiden osalta

598 Syyttäjä 1; Syyttäjä 3.

599 Syyttäjä 1. Lausuttua ei voida tarkastella erillään edellä esitetystä huomiosta, jonka mukaan kirjallisen todistelun ongelmallisuus tämäntyyppisessä rikollisuudessa ilmenee muun muassa siten, että esimerkiksi työaikakirjanpitoa on helppo väärentää.

600 Syyttäjä 5.

ei käytännössä voi olla muuta näyttöä kuin asianomistajan kertomus. Selvää on, ettei näyttöä esimerkiksi ymmärtämättömyydestä voida saada muualta kuin ymmärtämättömältä henkilöltä itseltään.

Osa syyttäjistä totesikin yhtäältä ideaaliseksi, mikäli alipalkkaustapauksissa ei olisi tarvetta nojautua sanotuissa määrin henkilötodisteluun, mutta toisaalta sen todettiin olevan monesti ainoa saatavilla oleva näyttö. Etenkin kirjallisen näytön puuttuessa tai sen ollessa epäluotettavaa, ovat henkilöiden kertomukset ainoat, joista voidaan saada tietoa, kuinka paljon he ovat tosiasialisesti töissä ja millaisessa suhteessa työtunnit ovat palkkaan. Samoin muut tunnusmerkistökäsitteet, kuten henkilön riippuvainen asema tai taloudellinen ahdinko, ovat pitkälti seikkoja, jotka edellyttävät henkilötodistelua.

5.6.2 Henkilötodistelu

Alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön ja sen henkilötodisteluun liittyy syyttäjien mukaan moninaisia haasteita. Ensimmäinen liittyy jo aiemmin todettuun, etteivät uhrin välttämättä miellä itseään uhreiksi. Tämä ilmenee näytöllisinä haasteina muun muassa siten, etteivät asianomistajat useinkaan ole suostuvaisia kertomaan omasta tai toisenkaan vastaavassa asemassa olevan henkilön tilanteesta. Työntekijät saattavat ensinnäkin olla niin sanotusti liian lojaaleja työnantajansa kohtaan, tai toisekseen he eivät edes koe, että heitä kohtaan olisi tehty rikosta. Sanotulla on vaikutus asianomistajan halukkuuteen kertoa, miten häntä on kohdeltu ja onko häntä omasta mielestään kohdeltu väärin. Vaikka asianomistajaa olisi suomalaisen lainsäädännön näkökulmasta kohdeltu lainvastaisesti, saattaa hän suhteuttaa kohteluaan lähtömaansa olosuhteisiin.⁶⁰¹

Kulttuuriset erot siis vaikuttavat asianomistajan näkemykseen tilanteesta ja näin ollen siihen, mitä hän kertoo oikeudenkäynnissä. Sama pätee myös vastaajiin, sillä ulkomaalaiset työnantajat saattavat yhtä lailla kokea oman toimintansa sallituksi ja tarkastella menettelyään nimenomaan lähtömaansa eikä Suomen lainsäädännön näkökulmasta. Vastaajat saattavat syyttäjien mukaan jopa nähdä tekevänsä palveluksen työntekijöilleen pystyessään tarjoamaan näille töitä, vaikkakin alipalkalla.⁶⁰² Oman haasteensa henkilötodisteluun tuo myös se, että osapuolet saattavat usein olla sukua toisilleen, mikä vaikuttaa henkilön riippuvaiseen asemaan ja siihen, miten objektiivisesti henkilö mieltää kohtelun tai kertoo siitä. Tällöinkään kohtelua ei suhteuteta suomalaiseen lainsäädäntöön.

601 Syyttäjä 5. Ulkomaalaisilla asianomistajilla on useimmiten alipalkattunakin korkeampi palkkataso kuin lähtömaassaan.

602 Syyttäjä 5.

Syyttäjien näkemyksen mukaan olennaista olisikin, että etenkin ulkomaalaiset uhrin saivat prosessin alusta saakka tukea eri tahoilta (muun muassa ihmiskaupan uhrin auttamisjärjestelmä, rikosuhripäivystys) ja erilaisilla tavoilla.⁶⁰³ Asianomistajien tukemisella nähtiin olevan rikosprosessin kannalta positiivisia vaikutuksia sen helpottaessa asianomistajien toimimista läpi prosessin alkaen kertomuksen saamisesta ja sen luotettavuudesta. Syyttäjien näkemys näyttöä perusteltuna, sillä rikostyyppissä nähtiin tavalliseksi, että asianosaisten kertomukset elävät tavanomaista enemmän.⁶⁰⁴ Asianomistajan tukemista kuvailtiin rikosprosessin läpiviennin kannalta merkitykselliseksi.

Haastatteluissa korostui myös se, miten tapauksissa on usein työntekijän sana työnantajan sanaa vastaan. Sana sanaa vastaan -tilanteissa ongelmallista on jälleen näytön riittävyys, sillä yksin asianomistajan kertomusta ei ole katsottava riittäväksi näyttöksi, mikäli sille ei löydy muuta näyttöllistä tukea. Näyttöllisesti ongelmalliseksi syyttäjät kokivat siis sana sanaa vastaan -tilanteet erityisesti siksi, että käytettävissä ei useimmiten ole relevanttia kirjallista todistelua.⁶⁰⁵ Syyttäjien mukaan tämä johtaa pyrkimykseen kuulla muita työntekijöitä heidän tekemistään havainnoista, joskaan sitä ei koettu rikostyyppissä ongelmattomaksi. Syyttäjät kuvailivat, että tapauksissa on usein muodostunut työpaikan sisällä erilaisia ryhmittymiä, joiden kertomukset ovat keskenään ristiriitaisia.⁶⁰⁶

Toisaalta syyttäjät kuvailivat samassa tilanteessa olevan usein useampia asianomistajia, jolloin tosiseikoista ja olosuhteista voidaan todennäköisemmin saada näyttöä. Näyttötaakan täyttämistä helpottaa edelleen se, mikäli työntekijänä on ollut myös suomalainen tai suomalaisia, sillä heiltä saadaan useimmiten lisänäyttöä siitä, miten ulkomaalaisia, alipalkattuja henkilöitä on kohdeltu muutoinkin kuin palkan osalta.⁶⁰⁷

603 Syyttäjä 6. Muun muassa psykologinen apu nostettiin esille liittyen uhrin oman aseman käsittelyyn, sillä uhrin usein kokevat olevansa kiitollisuudenvelassa tekijälle. Koska uhrin ovat tekijän ansiosta päässeet Suomeen, eivät he ole halukkaita puhumaan tekijää vastaan. Syyttäjien keskuudessa tarpeelliseksi nähtiin myös kokonaisvaltainen tuki kattaen avustajat, tukihenkilöt ja perusasiat kuten asumisesta huolehtiminen, mikä auttaa uhria rikosprosessissa.

604 Syyttäjä 7.

605 Syyttäjien mukaan yhtäältä kirjallisella todistelulla alipalkkaus voi tulla verraten vai-vattomastikin näytetyksi, mutta toisaalta kirjallista todistelua pidetään rikostyyppissä pitkälti vähämerkityksellisenä siihen liittyvän ongelmallisuuden vuoksi. Onkin syytä huomioida, miten kirjallisen todistelun merkitys alipalkkaukseen perustuvassa työntekijöiden hyväksikäytössä näyttöä syyttäjien keskuudessa jossain määrin ristiriitaisena.

606 Syyttäjä 5; Syyttäjä 7. Eräs syyttäjä nosti esille, että alipalkkaustapauksissa on usein kyse sana sanaa vastaan -tilanteesta. Niinpä niissä olisi kannattavaa olla niin sanottua välillistä tai kolmannen tahon todistelua, jossa asianomistaja on esimerkiksi kertonut kolmannelle taholle työolosuhteistaan ja palkastaan. Mikäli kyseiset toimet tehtäisiin kirjallisesti, olisi kirjallisen näytön rooli merkittävämpi. Syyttäjä 5.

607 Syyttäjä 5.

Henkilönäytön haasteeksi, joka tosin pätee kaikkiin rikostyyppeihin, syyttäjät nostivat niin ikään henkilötodistelun vastaanottamisen käräjäoikeudessa ja mahdollisesti vielä hovioikeudessa. Prosessin pitkä kesto on asianomistajille kuormittavaa, ja itse prosessin kannalta on selvää, että ajan saatossa muistikuvat haalenevat ja näyttö heikkenee sitä enemmän, mitä enemmän tapahtuneesta on aikaa.

Yhtenä rikostyyppinä erityispiirteenä mainittiin näytölliset haasteet liittyen menettelyyn, jossa kielitaidottomista henkilöistä tehdään kevytyrittäjiä. Näytön saaminen kyseisenlaisissa tapauksissa koettiin erityisen haastavaksi, koska tällöin työnantajalla ei ole velvoitetta tiettyihin asiakirjoihin, joita työnantaja on velvollinen pitämään palkatessaan henkilön työsuhteeseen.⁶⁰⁸ Lisäksi tapauksissa pitää muun ohella todistaa, että kyseessä on keinoitekoisen järjestely ja henkilö on todellisuudessa täysin työnantajan määräysvallassa. Vaikka työsuojeluviranomaiselta saadaan näissäkin tilanteissa laadukkaita lausuntoja, tuo menettely väistämättä lisää haasteita todistelun määrään, joka edelleen tekee prosessista raskaamman.⁶⁰⁹

5.6.3 Muut haasteet

Osa syyttäjistä arvioi kynnyksen olevan korkea sille, että näytön puutteen takia jätettäisiin toimenpiteitä tekemättä.⁶¹⁰ Syyttäjien mukaan sekään ei konstituoisi perustetta jättää asiaa tutkimatta, mikäli asianosaiset oleskelevat ulkomailla, vaan tällöin on käytettävissä erilaisia kansainvälisiä instrumentteja, joiden avulla pyritään saamaan näyttöä.⁶¹¹ Haastatteluisissa myös ilmaistiin, että nimikkeistä esimerkiksi kiskonnantapaista työsyryntää tuskin kovin helposti lähdetäisiin rajoittamaan muutoin kuin prosessuaalisilla perusteilla (mikäli kaikki asianosaiset ovat esimerkiksi muuttaneet Euroopan ulkopuolelle).⁶¹² Samalla syyttäjät kuitenkin toivat ilmi, että näytön saamisen ongelmallisuus johtaa väistämättä sekä esitutinnan rajoittamispäätöksiin että syyttämättäjättämispäätöksiin – osa juuri sana sana

608 Kuten esimerkiksi työsopimuslain (55/2001) 3 §:n mukainen työsopimus ja työaikalain (872/2019) 32 §:n mukainen työaikakirjanpito.

609 Syyttäjä 4.

610 Tällöin kyseessä pitäisi syyttäjien mukaan olla tapaus, jossa asianomistaja ei ole halukas selvittämään asiaa.

611 Syyttäjä 1; Syyttäjä 4. Kyseisinä instrumentteina toimivat esimerkiksi eurooppalainen pidätysmääräys EAW ja eurooppalainen tutkintamääräys EIO, jotka on implementoitu osaksi Suomen lainsäädäntöä lailla rikoksen johdosta tapahtuvasta luovuttamisesta Suomen ja muiden Euroopan unionin jäsenvaltioiden välillä (1286/2003) ja lailla rikosasioita koskevaa eurooppalaista tutkintamääräystä koskevan direktiivin täytäntöönpanosta (430/2017).

612 Syyttäjä 5. Prosessuaalisilla perusteilla esitutinnan rajoittamisesta ja syytteen nostamatta jättämisestä säädetään esitutkintalaissa (ETL 3:10.2) ja laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa (ROL 1:8.1,3).

vastaaan -tilanteiden vuoksi. Kokonaisuudessaan näkemys kuitenkin oli, että alipalkkaustapauksiin suhtaudutaan kaikissa viranomaisissa vakavasti ja asiat todella halutaan tutkia ja selvittää.⁶¹³

Osa syyttäjistä arvioi, että alipalkkaustapauksissa oikeudenkäyntiin mennään lähes poikkeuksetta näytöllisesti epävarmassa tilanteessa. Oikeudenkäyntiin asti nähtiin kuitenkin seuloutuvan eniten sellaisia tapauksia, joissa näyttöä on lähtökohtaisesti enemmän kuin yhden henkilön kertomus.⁶¹⁴ Tällä nähtiin luonnollisesti olevan korrelaatio syytteiden menestymiseen.

Haastatteluissa ilmaistiin toisaalta myös näkemys, jonka mukaan oikeudenkäyntiin seuloutuisivat vain kaikista selvimmät asiat. Syyksi annettiin sekä poliisin että syyttäjän työtaakka yhdistettynä vähäisiin resursseihin, mikä ohjaa keskittymään asioihin, jotka eivät ole näytöllisesti haastavimpia.⁶¹⁵ Osan syyttäjistä keskuudessa kokemus siis oli, että resurssipula luo alttiuden sille, että asioista valikoituvat oikeudenkäyntiin vietäväksi ensisijaisesti ne, joilla on mahdollisuus menestyä oikeudenkäynnissä.⁶¹⁶ Sanottuun tulee kuitenkin suhtautua kriittisesti ja suhteuttaa se yhtäältä syyttämispakkoon ja toisaalta myös velvollisuuteen ja mahdollisuuteen jättää syyte nostamatta.⁶¹⁷

Mielenkiintoisia näkemyksiä esitettiin myös siitä, miten tuomitsemiskynnys koettiin alipalkkaukseen soveltuvien rikosnimikkeiden kohdalla erityisen korkeaksi. Syytteiden nähtiin menestyvän niin sanottuja ”perusjuttuja” huomomin pääasiassa näyttöön liittyvien erityispiirteiden takia. Samalla kuitenkin haluttiin korostaa, etteivät näyttöongelmat itsessään ole epätavallisia ja niiden liittyvän moniin muihinkin rikostyypppeihin.⁶¹⁸ Alipalkkaustapausten kuitenkin nähtiin kuuluvan sellaiseen rikosryhmään, joka on yleisesti ottaen hankalasti toteennäytettävä.

613 Syyttäjä 1; Syyttäjä 4.

614 Syyttäjä 6; Syyttäjä 7.

615 Syyttäjä 4.

616 Syyttäjä 3; Syyttäjä 4. Eräs syyttäjistä totesi myös, ettei pidä syytteen menestymistä todennäköisenä, mikäli näyttönä on ainoastaan asianomistajan kertomus, jonka vastaaja kiistää. Syyttäjä 7.

617 Syytteen nostamatta jättämisestä ks. ROL 1:6 a (syyttäjän on tehtävä päätös syyttämättä jättämisestä); ROL 1:7 (syyttäjä saa jättää syytteen nostamatta); ROL 1:8 (syyttäjä saa jättää syytteen nostamatta).

618 Syyttäjä 4; Syyttäjä 7.

Alipalkkaustapauksille tyypilliseksi ongelmaksi syyttäjät nimesivät sen, että usein asianosaiset lähtevät tai joutuvat lähtemään prosessin eri vaiheissa pois Suomesta.⁶¹⁹ Suurimpia haasteita tämä aiheuttaa esitutkintavaiheessa poliisille ja oikeudenkäyntivaiheessa tuomioistuimelle. Vaikkei asianosaisten lähteminen maasta vaikuta syyteharkintaan kuin välillisesti, vaikuttaa se monella tavalla saatavilla olevaan näyttöön.

Syyttäjien mukaan esitutkintavaiheessa haastavaksi voi nousta Suomen esitutkintaviranomaisen rajallinen toimivalta, koska alipalkkaustilanteissa on usein ulkomaalaisliitettä. Toki mahdollisuutena on käyttää kansainvälisiä oikeusapuinstrumentteja, mutta mahdollisuudet hankkia selvitystä eivät ole yhtä suotuisat verrattaessa asianosaisten kuulemiseen Suomessa. Haasteet voivat myös vaihdella riippuen maasta, johon henkilö on lähtenyt.⁶²⁰ Koska näytön saaminen voi erinäisistä syistä olla jo esitutkintavaiheessa haastavaa, korostuvat esitutkinnan toimet. Eräs syyttäjä toikin esille, miten tapauksissa painottuu se, että esitutkinta suoritetaan erityisen perusteellisesti ja oikein, mukaan lukien esimerkiksi ennakoilmoituksen tekeminen syyttäjälle.⁶²¹ Etenkin kiperämissä tapauksissa syyttäjän normatiivisella osaamisella ja kokemuksella pystytään suuntaamaan tutkintaa, jos esimerkiksi tunnusmerkkien rajanvetoon ja soveltamiseen liittyvät epäselvyydet konkretisoituvat. Ennakoilmoituksen myötä syyttäjän konsultointi mahdollisimman aikaisessa vaiheessa esitutkintaa voi siis auttaa juuri kyseiseen tapaukseen soveltuvan tunnusmerkistön ja sen myötä tarvittavan todistusaineiston määrittämisessä ja näin vaikuttaa esitutkinnan perusteellisuuteen ja oikeinohjautumiseen.

Vaikka henkilöt olisivat saatu kuultua esitutkintavaiheessa, ovat he voineet poistua Suomesta ennen oikeudenkäyntiä, millä luonnollisesti on oma vaikutuksensa osallisten saamiseen paikalle ja näin prosessin keskittämiseen. Toisin sanoen, vaikka esitutkintavaiheessa saataisiinkin näyttöä hankittua, on riskinä vielä se, ettei henkilöitä saada oikeudenkäyntiin kertomaan esitutkinnassa kerrottuja asioita. Selvää on myös se, etteivät henkilöt ole aina halukkaita osallistumaan prosessiin. Eräs syyttäjä totesi, että mikäli henkilö on poistunut kokonaan maasta, se tarkoittaa käytännössä sitä, ettei asiaa saada käsiteltyä, ellei henkilö itse halua tulla paikalle.⁶²² Vaarana on tällöin, että kun henkilöä ei onnistuta haastamaan, asia jää tuomioistuinvaiheeseen niin kauaksi aikaa, kunnes asia lopulta vanhentuu. Sama syyttäjä totesi kuitenkin, etteivät sellaiset tilanteet ole yleisiä, joissa henkilö olisi poistunut maasta siten, ettei häntä voitaisi millään tavalla tavoittaa. Ongelma on kuitenkin kiistaton sellaisten henkilöiden osalta, jotka eivät vakituisesti asu Suomessa.

619 Syyttäjä 1; Syyttäjä 3; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6; Syyttäjä 7.

620 Haasteet ja käytettävissä olevat kansainväliset oikeusapuinstrumentit riippuvat siitä, onko henkilö EU:n sisäältä vai EU:n ulkopuolisesta maasta.

621 Syyttäjä 5.

622 Syyttäjä 7.

Oikeudenkäyntivaiheessa haasteena on myös tulkkaus, joskin tulkkausten painotettiin olevan aina ongelmallista.⁶²³ Kyse ei siis ole pelkästään alipalkkaustapauksille ominaisesta kuriositeetista, vaan yleisestä huomiosta, minkä mukaan tulkkausten haasteellisuus korostuu suurimman osan asianosaisista ollessa ulkomaalaisia. Esille tuotiin myös se, miten alipalkkaustapauksissa asianosaiset ovat yleensä kotoisin maista, joiden kielet ovat siinä määrin harvinaisempia, ettei Suomessa välttämättä ole kyseisen kielen tulkkeja hyvin tarjolla.⁶²⁴ Vähäinen valinnanvara johtaa väistämättä toisinaan myös tulkkausten huonompaan laatuun, jolloin riski väärinymmärryksille kasvaa. Tulkin kautta välittyvä tieto katsottiin siis monestakin syystä näytölliseksi haasteeksi.

5.7 Vanhentumisvaara

Syyttäjät olivat yhtä mieltä siitä, että alipalkkaukseen perustuvissa työntekijöiden hyväksikäyttötapauksissa on olennainen vanhentumisvaara. Vähäisemmäksi vanhentumisvaara nähtiin siinä tapauksessa, että alipalkkaustapaukseen sovelletaan esimerkiksi kiskonnantapaisen työsyrrinnän nimikettä, jossa on viiden vuoden vanhentumisaika. Viisi vuotta koettiin syyttäjien keskuudessa ajaksi, jossa prosessi pitäisi pystyä viemään läpi, vaikka siihen liittyikin rikostyyppi huomioiden monia prosessia pitkittäviä seikkoja. Vanhentumisen kannalta erityisen huolestuttavaksi puolestaan koettiin perusmuotoinen työsyrrintä ja työaika-suojelurikos, joissa on ainoastaan kahden vuoden vanhentumisaika. Nimikkeiden osalta syyttäjät olivat yhtä mieltä siitä, että kaksi vuotta on rikostyyppiin nähden liian lyhyt vanhentumisaika.

Vanhentumisaikaan liittyväksi ongelmaksi nähtiin lähes kaikki prosessin vaiheet, jotka yksittäisinäkin kestävät kauan. Alipalkkaustapauksissa tyypillistä on, että jo asian ilmityksensä kestä. Syyttäjät kuvailivatkin, miten työntekijä voi esimerkiksi ensin olla yhteydessä työsuojeluviranomaiseen (tai ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmään), mikä johtaa työsuojelutarkastukseen, jonka jälkeen voi mennä jopa vuosi, ennen kuin tarkastuksen pohjalta tehdään rikosilmoitus.⁶²⁵ Toisin sanoen rikosilmoituksen tekemisessä ja asian tulossa viranomaisen tietoon kestää, jolloin esitutkintaan, syyteharkintaan ja haastamiseen jää aikaa esimerkin tapauksessa vuosi, mikäli kyse on perusmuotoisesta työsyrrinnästä.

623 Syyttäjä 7.

624 Syyttäjä 6.

625 Syyttäjä 2; Syyttäjä 4.

Myös esitutkinnassa nähtiin olevan vanhentumiseen liittyviä haasteita. Esitutkinnassa ongelmalliseksi nähtiin asioiden ohjautuminen niin sanotusti perustutkintaan eikä erikoistuneille tutkijoille, jolloin on mahdollisuus, ettei tapauksia tarvittavalla tavalla priorisoida.⁶²⁶ Kiireellisyyteen toki vaikuttanee osaltaan myös nimikkeiden verrattain pienet seuraamukset.⁶²⁷ Haastatteluissa ilmaistiinkin, miten poliisin erikoistuminen työrikoksiin nopeuttaisi prosessia yleisesti ja siten pienentäisi vanhentumisvaaraa. Niin ikään myös tunnistamisen osalta olisi tärkeää, että jo alkuvaiheessa olisi oikea nimike tiedossa. Eräs syyttäjä nimittäin kuvaili, ettei ole poikkeuksellista, että asia saapuu esitutkintaviranomaiselta kiskonnantapaisena työsyRJintänä ja todellisuudessa kyse on työsyRJinnästä, jolloin poliisi on mieltänyt vanhentumisen väärin.⁶²⁸ Tällöin asioiden oikeinohjautumisella esitutkintaviranomaisen sisällä on merkittävä vaikutus asian vanhentumisvaaraan. Syyttäjien yhteinen näkemys oli, että koska tapauksiin liittyy tutkinnallisesti monia erityispiirteitä, on tutkinta tavanomaista vaativampaa ja vie tällöin myös tavanomaista kauemmin. Muun ohella vanhentumisajan liiallista lyhyttä perusteltiin siis esitutkinnan vaativuudella.

Syyteharkinnassa puolestaan aikaa vie muun ohella työsuojeluviranomaiselta pyydetty lausunto. Siitä huolimatta, että syyttäjät korostivat työsuojeluviranomaisen asiantuntijuutta ja merkittävää asemaa prosessissa sekä lausuntojen nopeaa saatavuutta, totesivat he menettelyn vievän väistämättä oman osuutensa jo valmiiksi lyhyestä vanhentumisajasta. Myös esimerkiksi erilaiset ammattiliitot voivat olla osana rikosprosessia kyseisen alan työehtosopimuksen konsultoinnin muodossa.

Asiayhteydessä maininnan arvoiseksi nousi esimerkiksi juttutyyppeihin liittyvät kansainväliset ulottuvuudet ja erityisesti henkilöiden tavoittelemiseen kuluva aika. Perusteena erityiselle vanhentumisajalle esitettiin myös se, että tapauksissa joudutaan käyttämään kansainvälisiä oikeusapuinstrumentteja henkilöiden tavoittamiseen oikeudenkäynteihin, mikä edelleen pidentää prosessia.⁶²⁹ Kansainvälinen elementti ja kansainvälisten instrumenttien käyttö vaikuttavat siis olennaisesti vanhentumisvaaraan prosessin jokaisessa vaiheessa. Vaikuttavana seikkana nähtiin myös se, ettei kaikissa maissa viranomaiskoneisto toimi yhtä mallikkaasti kuin Suomessa.⁶³⁰

626 Syyttäjä 2.

627 Vaikka alipalkkaukseen perustuva työntekijöiden hyväksikäyttö voi tapausten määrän valossa näyttäytyä ilmiönä verraten vähäisenä, voi siihen tapauskohtaisesti sisältyä merkittäviä korvausvaatimuksia, jolloin kyse ei ole vastaajan eikä asianomistajan näkökulmasta vähäisestä asiasta.

628 Syyttäjä 5.

629 Syyttäjä 4.

630 Syyttäjä 1.

Syyttäjillä olikin yllä olevin perustein yhteinen näkemys siitä, että alipalkkaustapauksia vanhentuu eri nimikkein sekä esitutkinta- että syyteharkintavaiheessa ja viimeistään tuomioistuimessa, kun henkilöitä ei ehditä haastaa oikeudenkäyntiin. Huolestuttavaksi nähtiin myös se, että mikäli asiat säännönmukaisesti vanhentuvat, välitetään vääränlainen viesti siitä, miten kyseisenlaisiin asioihin suhtaudutaan.⁶³¹ Toisaalta saman viestin voidaan katsoa välittyvän prosessin pitkittymisen myötä, kun asianosaisten muistikuvat haalenevat, minkä myötä näyttö heikentyy.

Yhteiseksi ilmeni myös syyttäjien näkemys, miten työrikosten vanhentumisaika olisi syytä yhdenmukaistaa siten, että se olisi kaikkien nimikkeiden osalta viisi vuotta. Syyttäjät kertoivat, että näkemys siitä, että tutkinnallisen haastavuuden tulisi korreloida vanhentumisajan kanssa, on yleinen syyttäjien keskuudessa ja pätee sellaisenaan myös tähän rikostyyppiin.

Syyttäjät eivät nähneet estettä erityisen vanhentumisajan säätämiseksi etenkin, kun sellainen on jo joidenkin rikostyyppien yhteydessä olemassa.⁶³² Alipalkkaustapauksia verrattiin sekä ilmitulon että esitutkinnan keston myötä muun muassa virkarikoksiin ja ympäristörikoksiin. Ympäristörikosverrokin osalta kuitenkin todettiin, ettei työrikoksissa olisi tarvetta kymmenen vuoden vanhentumisajalle, vaan viisi vuotta koettiin riittäväksi.⁶³³ Syyttäjien mukaan ympäristörikoksissa lainsäätäjä on kuitenkin ymmärtänyt rikosten olevan luonteeltaan hitaasti sekä tutkittavissa, syyteharkittavissa että käräjäitävissä – pitkälti näytöllisten haasteiden takia. Alipalkkaustapaukset nostettiin vastaavaksi rikostyyppiksi mainittujen erityispiirteiden valossa.

5.8 Pohdinta

Kuten edellä aineiston analyysin yhteydessä on käynyt ilmi, empiirinen aineisto ei täysin tue tutkimuskysymyksiin vastaamista, mikä johtuu ensinnäkin tuomioistuinaineiston saamiseen liittyvistä haasteista. Käräjäoikeuksien ilmaisemat ongelmallisuudet rajasivat aineistoa sekä ajallisesti että sisältönsä puolesta ottaen huomioon edellä kuvailun haku-toiminnon problematiikan. Saadun aineiston pohjalta ei esimerkiksi pystytä lausumaan petoksen ja kiskunnan tunnusmerkistöjen soveltamisesta alipalkkaustapauksiin. Pääasiallinen aineiston heikkous liittyy kuitenkin siihen, että aineistosta vain vähäinen osa

631 Syyttäjä 3.

632 Vaikka erityistä vanhentumisaikaa käytetään joidenkin rikostyyppien, kuten esimerkiksi virkarikosten, ympäristörikosten ja lapsen seksuaalisen hyväksikäytön yhteydessä, on kyse yksittäisistä poikkeuksista. Erityistä vanhentumisaikaa ei siis ole pidettävä tavanomaisena ratkaisuna vanhentumiseen liittyviin haasteisiin.

633 Syyttäjä 5.

osoittautui relevantiksi alipalkkauksen tutkimisen näkökulmasta. Samoin haastatteluai-
neisto jäi määrältään suppeaksi, joskaan sen ei ollut tarkoituskaan olla muuta kuin tutki-
musta rikastuttava lisä. Alkuperäiseen tavoitteeseen peilaten syyttäjähastattelujen arvo
osoittautuikin olennaiseksi tutkimuskysymyksiin vastaamisessa määritettäessä nimen-
omaan käytännön toimijoiden näkemyksiä, joskin niiden johtopäätöksellistä arvoa vähen-
tää useiden lausuntojen ristiriitaisuus.

Aineiston suppeus ja laatu eivät siis ole ongelmattomia johtopäätösten tekemisen näkö-
kulmasta. Etenkin syyksilukevien tuomioiden vähäinen määrä ei ole riittävä esimerkiksi
normaalirangaistusalueen määrittämiseen ja sitä kautta oikeuskäytännön palvelemiseen.
Tapausten vähäisyyden takia on myös pitkälti pidättäytyttävä johtopäätösten tekemisestä
liittyen tapausten tarkempiin piirteisiin ja niille annettuun moitearvoon.

Kokonaiskuvan muodostamista alipalkkausilmiöstä hankaloittavat siis monet seikat. Jo
sanotun ohella alipalkkaukseen perustuvan työntekijöiden hyväksikäytön tarkastelemista
haastaa se, ettei ilmiötä sellaisenaan ole kriminalisoitu, mutta myös sellaiset teemat kuten
piilorikollisuuden määrittämättömyys ja ilmiön sporadisuus niin esitutkinnan, syytehar-
kinnan ja oikeudenkäynnin vaiheissa. Tällöin jo lähtökohtaisesti kyseessä on hajanainen
aineisto, jota edelleen rasittavat edellä esitetyt aineistonkeruun haasteet.

Alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön liittyvät haasteet tulivat kui-
tenkin pitkälti aineiston myötä ilmi, ja haastateltavilla olikin esittää useita keinoja, joilla
niihin voitaisiin vastata. Vaikka syyttäjät toivat ilmi, miten alipalkkaukseen suhtaudutaan
nykyään aiempaa vakavammin, on ongelmana edelleen tapausten ilmitulo ja tunnistami-
nen. Syyttäjät korostivat tapausten ilmi tulemisen kriittisyyttä ja painottivatkin mahdolli-
simman aikaisen vaiheen toimia. Asiayhteydessä ehdotettiin ulkomaalaisille annettavaa
valistusta ja informaatiota Suomen lainsäädännöstä, asianmukaisista työskentelyolosuh-
teista ja työntekijän oikeuksista esimerkiksi jo maahantulovaiheessa.⁶³⁴ Tiedon lisääminen
ei poista sellaisten työntekijöiden oikeuksien loukkaamista, jotka ovat tietoisia olosuh-
teista, joihin saapuvat, mutta näkevät ne siitä huolimatta lähtötilannettaan parempina.
Vaikkei konkreettisia toimia pystytty suoraan nimeämään, oli selvää, että syyttäjät halusi-
vat painottaa ennaltaehkäiseviä toimia ja ulkomaalaisille annettavaa tietoa, jotta he myös
tunnistaisivat paremmin oman asemansa ja oikeutensa kohdatessaan alipalkkaukseen
perustuvaa työntekijöiden hyväksikäyttöä.

634 Syyttäjä 6. Laajempi tiedon jakaminen olisi perusteltua myös ulkomaalaisille työnan-
tajille, sillä osapuolet ovat usein samaa kulttuuripiiriä tai samoista taustoista, jolloin myös
työnantaja voi olla tietämätön siitä, miten hänen oma toimintansa suhteutuu suomalaiseen
lainsäädäntöön.

Asioiden parempaan ilmi tulemiseen syyttäjät ehdottivat ratkaisuksi myös työsuojeluviranomaisen resurssien lisäämistä, jotta alipalkkaukseen liittyvää tarkastustoimintaa pystyttäisiin toteuttamaan laajemmin. Syyttäjät katsoivat, että työsuojelutarkastuksia olisi syytä olla enemmissä määrin.⁶³⁵ Haastatteluissa nostettiin esille myös kysymys siitä, osataanko työntekijöistä erilaisissa järjestelmissä olevia tietoja hyödyntää alipalkkaustapausten havainnoimisessa.⁶³⁶ Erilaisen valvonnan lisäämistä kannatettiin siis haastateltujen syyttäjien keskuudessa kautta linjan.

Esitutkintaan tultaessa syyttäjien yhdenmukainen kanta oli niin ikään esitutkintaviranomaisen resurssien lisääminen, mikä mitä todennäköisimmin johtaisi alipalkkaukseen perustuvasta työntekijöiden hyväksikäytöstä kiinnostuneisiin sekä kokeneisiin ja erikoistuneisiin tutkijoihin. Lisäresurssien voitaisiin katsoa myös vähentävän tarvetta priorisoida muita asioita yli työrikosten, kun työrikoksiin olisi budjetoitu omat, ilmiöön perehtyneet tutkijat. Selvää on, että tutkinta olisi tällöin myös kustannustehokkaampaa.

Esitutkintaan ja tapausten tunnistamiseen liittyen nähtiin tarve myös esitutkintayhteistyön lisäämiselle ja parantamiselle.⁶³⁷ Selvää on, että ensivaiheen tunnistamisen suorittaa poliisi. Jos tunnistaminen ja sen myötä ennakoilmoitus jäävät tekemättä, ei syyttäjä pysty tarjoamaan normatiivista asiantuntemustaan ilmiöön puuttumiseksi. Myös työsuojeluviranomaisen osallistamisen prosessiin aikaisessa vaiheessa kerrottiin tehostavan ja selkeyttävän tutkintaa.⁶³⁸ Toisin sanoen viranomaisyhteistyön merkitystä prosessin alkuvaiheessa tulisi edelleen korostaa ja hyödyntää käytännön toiminnassa.

Tunnistamisesta käydyssä keskustelussa käytettiin myös vertauskuvaa ”hälytyskellorikokista” viitaten työaikaan liittyviin rikoksiin, jotka herkästi ohjataan tutkinnassa niin sanottuun nopeaan eli lyhyeen tutkintaan, jossa ei ole työrikoksiin erikoistuneita tutkijoita. Hälytyskellorikostenkin olisi kuitenkin syytä ohjautua oikealle tutkintasektorille, jotta niiden taustalta voisivat vakavammatkin väärinkäytökset tulla esille, mikäli sellaisia on. Lainsäädännöllisenä ehdotuksena asiayhteydessä esitettiin, että mikäli työaikakirjanpito jätetään kokonaan pitämättä tai se on katsottava olennaisesti puutteelliseksi, tulisi olla olemassa tekoon soveltuva törkeä tekemuoto.⁶³⁹ Tämä myös edistäisi asioiden ohjautumista työrikostutkintaan, jolloin pystyttäisiin mahdollisesti paremmin tuomaan ilmi

635 Syyttäjä 3; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5.

636 Syyttäjä 2.

637 Syyttäjä 5.

638 Syyttäjä 5.

639 Syyttäjä 4.

alipalkkaukseen liittyvää rikollisuutta. Asiaa kuvailtiin siten, että hälytyskellon tulisi soida sellaisessa vaiheessa, jossa siihen reagoiminen johtaisi asioiden tunnistamiseen ja ilmitulon tehostamiseen.⁶⁴⁰

Syyttäjät kiinnittivät huomiota myös tunnusmerkistöjen nykyiseen epäselvyyteen, päällekkäisyyteen ja tulkinnanvaraisuuteen. Tarpeelliseksi koettiin selkeyttää esimerkiksi syrjinnän ja ymmärtämättömyyden määritelmiä.⁶⁴¹ Tunnusmerkistökäytäntöihin liittyen syyttäjät myös pohtivat niiden moninaisuutta. Haasteeksi nähtiin se, miten esimerkiksi kiskonnantapaisen työsyrynnän osalta niin moni eri tunnusmerkistötekijä tulee näyttää toteen. Toisin sanoen kysymykseksi nousi, edellytetäänkö esimerkiksi käsillä olevalta riippuvuussuhteelta ja olosuhteilta jopa liikaa, jotta kyseistä nimikettä voidaan soveltaa. Näkemys siis oli, että tunnusmerkistön tulisi käytännössä täyttyä vähemmälläkin.⁶⁴² Toisaalta kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistön katsottiin täyttyvän pitkälti jo sen myötä, jos asianomistajana on ei-suomalainen.⁶⁴³ Kyseessä on kuitenkin ennemminkin oikeuskäytännön ja tulkinnan kuin lainsäädännön alaan kuuluva seikka.

Myös työnantajan aseman merkitykseen toivottiin selvyyttä, sillä tahallisuuden osoittamista ei tällaisenaan koettu ongelmattomaksi.⁶⁴⁴ Työnantajan aseman osalta pohdinnan kohteeksi nousikin esimerkiksi se, minkälainen työnantajan tietoisuuden on oltava sekä tulisiko henkilölle, joka palkkaa esimerkiksi turvapaikanhakijoita tai ulkomaalaisia kevytyrittäjämenettelyn kautta, asettaa jonkinlaisia erityisvelvoitteita.⁶⁴⁵

Tunnusmerkistökäytäntöihin toivottiin selkeyttä tunnusmerkistöjen sisällä mutta myös suhteessa toisiinsa. Esimerkiksi kiskonnantapaisen työsyrynnän ja työsyrynnän rajanvetoa nähtiin tarpeelliseksi selkeyttää. Lisäksi siihen, miten ihmiskaupan, kiskonnantapaisen työsyrynnän, petoksen ja kiskonnan tunnusmerkistöt suhteutuvat toisiinsa, kaivattiin tulkinta-apua.⁶⁴⁶ Esitetystä kritiikistä huolimatta syyttäjien keskuudessa ilmaistiin, miten alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön pystytään puuttumaan monilla nimikkeillä. Todettu puoltaa osaltaan sitä, ettei uutta kriminalisointia lähtökohtaisesti koettu haastateltujen syyttäjien keskuudessa tarpeelliseksi.

640 Syyttäjä 4.

641 Syyttäjä 1.

642 Syyttäjä 5.

643 Syyttäjä 5.

644 Syyttäjä 1.

645 Syyttäjä 4.

646 Syyttäjä 1; Syyttäjä 5.

Kuten edellä on käynyt ilmi, syyttäjät olivat yksimielisiä siitä, että tarpeellinen lainsäädännöllinen muutos olisi myös työsyRJinnän vanhentumisajan pidentäminen viiteen vuoteen. Vanhentumisajan pidentämisestä perusteltiin myös sillä, että vaikka nimikkeistä tuomittaisiinkin pääsääntöisesti vain sakkorangaistuksia, ovat tapaukset yhteiskunnallisesti merkittäviä tavalla, jolla ne muokkaavat suomalaista työskentelykulttuuria. Mikäli lievimmät tapaukset ennättävät usein vanhentua kahdessa vuodessa, lähetetään työmarkkinoille vääränlainen viesti. Viiden vuoden vanhentumisaika nähtiin siis työrikoksissa perustelluksi.

Perustelluksi syyttäjien keskuudessa nähtiin niin ikään työsuojeluviranomaisen lausumisia kuulemismahdollisuuden laajentaminen. Syyttäjät katsoivat, että lausumisoikeutta olisi siis syytä laajentaa koskemaan myös petos- ja kiskontatunnusmerkistöjä.⁶⁴⁷ Työsuojeluviranomaisen mahdollisuus lausua nähtiin olennaiseksi sekä sellaisenaan että vaihtoehtoisten syytteiden kohdalla. Esimerkiksi jos ensisijainen syyte olisi petoksesta tai kiskonnasta ja toissijainen syyte työsyRJinnästä, olisi aiheellista, että työsuojeluviranomainen olisi kuuluttavan asemassa, koska taustalla olisi kuitenkin alipalkkaukseen perustuvaan työntekijöiden hyväksikäyttöön liittyvä tilanne.⁶⁴⁸ Asian luonteen tulisi siis käytännön toiminnassa ratkaista kuulemisen mahdollisuus, ja lainsäädännön tulisi tukea tätä.

Työsuojeluviranomaisen jo olemassa olevan avainaseman lisäksi varteenotettavana ehdotuksena pidettiin työsuojeluviranomaisjohtoista uudenlaista hallinnollista menettelyä. Ehdotus oli, että niin sanotut vähäisemmät asiat pystyttäisiin ohjaamaan työsuojeluviranomaiselle hallinnolliseen menettelyyn, jossa työsuojeluviranomaisella tulisi olla valtuus määrätä esimerkiksi hallinnollinen seuraamusmaksu.⁶⁴⁹ Rinnakkaisen hallinnollisen prosessin luomista pidettiin perusteltuna sen rikosprosessiin verrattuna kevyen menettelyn vuoksi, jolloin asioihin pystyttäisiin puuttumaan tehokkaammin ja nopeammin, eivätkä vähäisemmät asiat kuormittaisi jo valmiiksi ylikuormittunutta oikeuslaitosta. Tarkoituksen mukaiseksi ei siis nähty sitä, että niin sanotut puhtaat alipalkkaustapaukset, joihin ei sisälly syrjintäelementtiä, olisi syytä viedä raskaan rikosprosessin läpi. Ehdotuksen jatkona oli, että seuraamusmaksu olisi mahdollista riitauttaa, jolloin asia ohjautuisi normaaliprosessiin, mutta ensisijainen kanava vähäisemmille asioille olisi sellainen, joka ei vaatisi esitutkintaa, syyteharkintaa ja tuomioistuinkäsittelyä.⁶⁵⁰

647 Ks. HE 303/2022 vp.

648 Syyttäjä 1; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5.

649 Syyttäjä 2; Syyttäjä 7. Ks. myös HE 303/2022 vp.

650 Ehdotukseen on suhtauduttava tietyllä varauksella sen ollessa jossain määrin ristiriidassa syyttäjien muihin lausumiin liittyen ilmiöön suhtautumiseen. Yhtäältä alipalkkauksen vähättelyä kohtaan on esitetty kritiikkiä, ja toisaalta alipalkkausta itsessään ei välttämättä nähdä kaikilta osin edes kaikkien syyttäjien keskuudessa rikosoikeudellisena ongelmana siihen ehdotettaessa ratkaisuksi hallinnollisia seuraamusmaksuja.

Vastauksena esitettyihin haasteisiin nimettiin myös resurssien lisääminen kaikille rikosprosessin toimijoille, koska tapaukset ovat niin poliisille, syyttäjälle kuin tuomioistuimellekin haastavia. Myös koulutuksen lisääminen nähtiin aiheelliseksi. Koulutusta nähtiin kaivatavan kaikille rikosprosessin toimijoille: esitutkintaviranomaisille, syyttäjille, tuomioistuimille sekä viranomaisille ja avustajillekin. Syyttäjät mainitsivat koulutuksen tarpeen muun muassa rikosnimikkeisiin ja niiden soveltamiseen sekä yleisesti ottaen alipalkkaukseen perustuvan työntekijöiden hyväksikäytön problematiikkaan liittyen.⁶⁵¹ Toisin sanoen aiheeseen liittyvän koulutuksen tulisi läpäistä koko prosessi ja kaikki sen toimijat. Osaamisen kautta myös prosessin läpivienti tehostuisi.

Näytöllisesti olennaiseksi haasteeksi syyttäjät kokivat kirjallisen näytön puutteen ja luotettavuuden, mikä johtaa siihen, että henkilötodistelu nousee keskiöön. Alipalkkaustapausten kirjallisesta näytöstä esitetyt huomiot olivat edellä esitetyllä tavalla jossain määrin ristiriitaisia siinä, missä henkilötodistelun osalta ongelmallisuus koettiin yhtenevästi. Alipalkkaustapausten ongelmat konkretisoituvat tyypillisesti siis näyttöön, joka on alipalkkaustapauksissa relevantein osin suullista.

Koska alipalkkaukseen perustuvassa työntekijöiden hyväksikäytössä on edellä kuvaillusti vahva kansainvälinen ulottuvuus, osa syyttäjistä näki tulevaisuudessa hyödylliseksi myös mahdollisuuden videokuulemisten laajempaan hyödyntämiseen. Syyttäjät näkivät asianmukaiseksi videoita kuulustelut varsinkin, jos kyse on sellaisista osallisista, jotka mahdollisesti poistuvat maasta.⁶⁵² Menettely olisi omiaan tehostamaan myös oikeudenkäyntiä, mikäli videoituja kuulusteluja voitaisiin käyttää prosessissa. Syyttäjät kuitenkin korostivat, ettei kyse ole yksinkertaisesta käytännöstä, vaan videoidun kuulustelun hyödyntämisen tulee täyttää tietyt edellytykset. Mikäli syytetylle ei ole varattu asianmukaista mahdollisuutta esittää kuulusteltavalle kysymyksiä ja kontradiktorinen periaate ei näin ollen tule täytetyksi, ei tallennetta voida hyödyntää.⁶⁵³

Asiayhteydessä nostettiin esille myös uudistus⁶⁵⁴, joka tulevaisuudessa mahdollistaa todistelun videoimisen käräjäoikeudessa ja tallenteen hyödyntämisen seuraavissa oikeusasteissa. Uudistuksen nähtiin helpottavan ainakin osaa prosessista, mutta sen käytännöllisyydestä ei vielä osattu lausua.

651 Syyttäjä 3; Syyttäjä 4; Syyttäjä 5.

652 Syyttäjä 4; Syyttäjä 5; Syyttäjä 6.

653 Oikeudenkäymiskaari (4/1734) 17:24.3.

654 Ks. HE 133/2021 vp. Esityksen mukaiset lainmuutokset tulevat voimaan lailla säädettävänä ajankohtana.

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että rikosoikeudellinen reagointi vakavaan alipalkkaukseen ei vaikuta syyttjähaastatteluiden ja oikeuskäytännön perusteella erityisen systemaattiselta. Tarvetta on siis yhtäältä viranomaiskäytänteiden yhdenmukaistamiselle sekä toisaalta alipalkkaukseen liittyvän rikosoikeudellisen sääntelykokonaisuuden kriittiselle tarkastelulle.

6 Johtopäätökset ja suositukset

6.1 Tutkimushankkeen keskeiset johtopäätökset

Selvityksen tiedonintressi on ollut ensisijaisesti lainopillinen: siinä on analysoitu alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön soveltuvia rikostunnusmerkistöjä sekä niiden keskinäisiä suhteita ja tutkittu sitä, millaisia rikosoikeudellisia muutostarpeita tehokas puuttuminen alipalkkaukseen perustuvaan työperäiseen hyväksikäyttöön edellyttää. Oikeuskäytännössä kiskonnantapainen työsyryntä ja työsyryntä ovat olleet ne tunnusmerkistöt, joita alipalkkaustapauksissa on tyypillisesti sovellettu. Selvityksen perusteella myös rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikoksilla on oma soveltamisalansa alipalkkaustapauksissa, mutta sitä ei käytännön ratkaisutoiminnassa läheskään aina tunnisteta.

Silloin, kun alipalkkauksen taustalla on syrjäntäperuste, teko voi lievimmillään täyttää työsyryntämerkistön (RL 47:3). Rikoksen lievyys näkyy työsyryntämerkistön lyhyessä kahden vuoden vanhentumisajassa. Käytännössä merkittävä ongelma onkin ollut, että työsyryntä on usein ehtinyt jo vanhentua, ennen kuin siitä on ehditty nostaa syyte. Työsyryntämerkistötötekijöistä rikoksen soveltumista rajaa merkittävimmin vaatimus syrjäntäperusteesta. Jos sen käsillä oloa ei ole kyetty näyttämään toteen, työsyryntä ei sovellu.

Kiskonnantapainen työsyryntä on kriminalisoitu suojaamaan juuri haavoittuvassa asemassa olevia ulkomaalaisia työntekijöitä. Tunnusmerkistö rakentuu kuitenkin rikosoikeusteoreettisesti työsyryntämerkistön pohjalle: jos työsyryntä ei tapauksessa soveltuisi, myöskään kiskonnantapainen työsyryntä (RL 47:3a) ei siihen sovellu. Vaatimus syrjäntäperusteesta rajaa siten merkittävästi myös kiskonnantapaisen työsyryntämerkistön soveltumista alipalkkaustapauksiin.

Oikeuskäytännössä vaatimus syrjäntäperusteesta on toisinaan johtanut ongelmallisiin lopputuloksiin. Pulmallisiksi ovat muodostuneet tilanteet, joissa alipalkkaa on maksettu tasapuolisesti kaikille ulkomaalaisille työntekijöille. Ellei tapauksissa ole kyetty osoittamaan kelvollista vertailuryhmää, johon asianomistajaa tai asianomistajia olisi mahdollista verrata, syyte on voitu hylätä. Oikeuskäytännön perusteella on esimerkiksi tulkittavissa, ettei alalla sitovan TES:n mukaisen vähimmäispalkan maksamatta jättäminen kerro syrjäntäperusteesta olosta niissä tilanteissa, joissa alipalkkaa maksetaan joukolle ulkomaalaistaustaisia työntekijöitä.

Syrjintäperusteeseen ja sen toteennäyttämiseen liittyvät ongelmat johtavat siihen, etteivät työsyrynnän ja kiskonnantapaisen työsyrynnän tunnusmerkistöt sovellu parhaalla mahdollisella tavalla alipalkkaustapauksiin. Tästä olisi virheellistä tehdä johtopäätös, että alipalkkaustapaukset voivat vain harvoin johtaa rikosoikeudelliseen vastuuseen. Käytännössä ongelmaksi on muodostunut se, ettei alipalkkaustapauksissa läheskään aina tunnisteta muiden mahdollisten tunnusmerkistöjen soveltumista niissä tilanteissa, joissa tekoa ei voida pitää työsyryntänä tai kiskonnantapaisena työsyryntänä. Erityisesti tämä koskee rikoslain 36 luvun kiskontarikoksia, joiden soveltaminen ei edellytä syrjintäperustetta.

Kiskonta (RL 36:6) on työsyryntää ankarammin rangaistu rikos ja lainkonkurrenssin näkökulmasta ensisijaisesti sovellettava tunnusmerkistö suhteessa työsyryntään. Alipalkkaustapauksia, joihin kiskonnantapainen työsyryntä ei sovellu puuttuvan syrjintäperusteen vuoksi, tulisi siten jo lähtökohtaisesti arvioida toissijaisesti kiskontana eikä työsyryntänä. Se seikka, että syrjintä edellyttää aina kelvollisen vertailuryhmän osoittamista, ei muodosta ongelmaa, koska syrjintäperusteen puuttuessaakin menettelyä voidaan arvioida kiskontana. Ongelma on sen sijaan se, ettei kiskonnan soveltumista tapauksiin näytetä tunnustavan käytännössä. Myös tapauksia, joissa kiskonnantapainen työsyryntä jää soveltumatta sen vuoksi, ettei työntekijää ole asetettu huomattavan epäedulliseen asemaan vaan ainoastaan epäedulliseen asemaan, arvioidaan usein työsyryntänä, vaikka tapauksissa saattaisi edelleen soveltua myös kiskonnan tunnusmerkistö.

Jo lain esitöiden perusteella törkeää kiskontaa (RL 36:7) tulee soveltaa kiskonnantapaisen työsyrynnän asemasta silloin, kun työperäinen hyväksikäyttö on vakavaa. Syyttäjät ovat kuitenkin usein nostaneet syytteen ainoastaan kiskonnantapaisesta työsyrynnästä, vaikka alipalkkausteko olisi saattanut täyttää törkeän kiskonnan tunnusmerkistön. Jos syyttäjät eivät teonkuvausta laatiessaan tunnista törkeän kiskonnan soveltumista vakavissa alipalkkaustapauksissa, ei tuomioistuini voi siitä tuomita, jolloin myös tuomiot törkeästä kiskonnasta jäävät puuttumaan. Vastaajalle tästä voi koitua merkittävä alennus rangaistusta määrättäessä, koska törkeästä kiskonnasta on lähtökohtaisesti tuomittava huomattavasti ankarampi rangaistus kuin kiskonnantapaisesta työsyrynnästä.

Myös petosrikoksilla (RL 36:1–3) on oma rajattu soveltamisalansa, kun työperäiseen hyväksikäyttöön puututaan rikosoikeuden keinoin. Petosrikos soveltuu alipalkkaustapauksiin lähinnä silloin, kun käsillä on jokin työperäisen hyväksikäytön erityistilanne. Alipalkkauksen perustuvaa työperäistä hyväksikäyttöä on arvioitava petoksena silloin, kun työnantaja on selkeästi erehdyttänyt työntekijää. Tästä on kyse esimerkiksi silloin, kun työnantaja ja työntekijä ovat sopineet työn tekemisestä tiettyä korvausta vastaan, mutta työnantajalla ei ole koskaan ollut aikomustakaan maksaa työstä sovitun suuruista korvausta.

Petoksen tunnusmerkistö saattaisi soveltua myös tapauksiin, joissa ulkomaalainen työntekijä ei ole ollut tietoinen Suomen työlainsäädännön sisällöstä, hänelle kuuluvasta vähimmäispalkasta sekä muista vähimmäistyöehtoista. Tämä kuitenkin edellyttäisi erehdyttämisen käsitteen laajentavaa tulkintaa, mihin liittyy ongelmia rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen näkökulmasta. Koska tapauksia on yleensä mahdollista arvioida kiskonnantapaisena työsyryntänä tai RL 36 luvun kiskontarikoksena, niissä ei ole yleensä tarpeellista eikä perusteltua pyrkiä tulkinnalla laajentamaan erehdyttämisen kielellistä merkityssisältöä. Petoksen keskeinen tunnusmerkistötekijä, erehdyttäminen, kuuluu myös ihmiskaupan keinoihin. Vakavimmissa tapauksissa työntekijän erehdyttämistä esimerkiksi työsuhteen ehtoista voikin olla perusteltua arvioida petosrikoksen sijasta ihmiskaupparikoksena.

Olennaista on huomioida, että vakavaan alipalkkaukseen voi jo tällä hetkellä soveltaa useampia eri rikostunnusmerkistöjä. Soveltuvat rikostunnusmerkistöt ovat osin päällekkäisiä, mikä johtuu yhtäältä siitä, että tunnusmerkistöt on säädetty eri aikoina ja toisaalta siitä, että osa tunnusmerkistöistä on alun perin tarkoitettu sovellettavan hyvin erilaisiin tapauksiin kuin nykymuotoiseen työperäiseen hyväksikäyttöön. Ongelmana voidaan pitää, ettei alipalkkaustapauksiin soveltuva rikosoikeudellinen sääntelykokonaisuus muodosta erityisen systemaattista kokonaisuutta. Tämä tekee ymmärrettäväksi myös sen, että oikeuskäytännössä rajanveto tunnusmerkistöjen välillä on muodostunut haastavaksi eikä tapaukseen parhaiten soveltuvaa tunnusmerkistöä ole välttämättä tunnustettu. Myös tutkimushankkeessa haastatellut syyttäjät ovat kiinnittäneet huomiota tähän ongelmaan. Pohdittavaksi tuleekin, onko nykyinen sääntelyratkaisu paras mahdollinen.

Työsyryntän ja työaika-suojelurikoksen osalta selvityksessä tutkittiin vielä erikseen mahdollisuutta pidentää tunnusmerkistöihin liittyvää lyhyttä kahden vuoden vanhentumisaikaa. Hankkeessa haastatellut syyttäjät olivat sinänsä yksimielisiä siitä, että ainakin työsyryntän vanhentumisaika olisi perusteltua pidentää viiteen vuoteen.

Selvityksen perusteella vanhentumisaajan pidentämiselle ei voida esittää rikosoikeusteoreettisesti vakuuttavia perusteita sen enempää työsyryntän kuin työaika-suojelurikoksenkaan puolesta. Nykyistä pidemmät vanhentumisaajat saattaisivat jopa luoda uusia haasteita tehokkaalle rikosprosessille sekä johdonmukaisen ja toimivan kriminaalipolitiikan toteuttamiselle.

Selvityksessä tutkittiin myös mahdollisuutta laajentaa oikeushenkilön rangaistusvastuun soveltamisalaa työsyryntän tunnusmerkistöön sekä rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikoksiin. Tältä osin päädyttiin siihen, ettei vastuumuodon laajentamiselle kyseiisiin tunnusmerkistöihin ole esitettävissä riittävän painavia perusteita. Työsyryntän kohdalla ongelmaksi muodostuu rikoksen lievä rangaistusasteikko, minkä vuoksi yhteisösakko ei sovellu sen seuraamukseksi. Rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikosten osalta

oikeushenkilön rangaistusvastuun laajentamista on kuitenkin perusteltua selvittää tulevaisuudessa niin, että huomioon otetaan kaikki ne tapaukset, joihin RL 36 luvun petos- ja kiskontarikokset soveltuvat.

6.2 Suositukset

6.2.1 Lyhyen tähtäimen suositukset

- Kiskonnan ja petoksen rikostunnusmerkistöjä olisi perusteltua soveltaa nykyistä enemmän vakavissa alipalkkaustilanteissa.
- Kiskontaa on perusteltua soveltaa toissijaisena tunnusmerkistönä silloin, kun kiskonnantapaisen työsyryntään tunnusmerkistö jää täyttymättä puuttuvan syrjäntäperusteen vuoksi tai siksi, ettei työntekijää ole asetettu huomattavan epäedulliseen asemaan.
- Kiskontaa on perusteltua soveltaa ensisijaisena tunnusmerkistönä työsyryntään nähden, jos sen edellytykset täyttyvät; kyse on työsyryntään nähden ankarammin rangaistavasta rikoksesta, johon liittyy myös pidempi viiden vuoden vanhentumisaika.
- Törkeää kiskontaa on perusteltua soveltaa, kun kyse on selkeästi vakavasta alipalkkaukseen perustuvasta työperäisestä hyväksikäytöstä. Alioikeuskäytännön perusteella voidaan päätellä, että nykyisin kiskonnantapaisena työsyryntänä arvioidaan tekoja, jotka voisivat täyttää myös törkeän kiskonnan tunnusmerkistön.
- Petosrikoksia on perusteltua soveltaa tapauksissa, joissa työntekijää on selvästi erehdytetty työsuhteen ehdoista. Asianomistajan erehdyttäminen on myös yksi ihmiskaupparikoksen tekemuodoista, joten vakavimmillaan erehdyttäminen voi viitata myös ihmiskauppaan.
- Kun Poliisihallitus uusii ihmiskauppaa koskevan ohjeensa, on ohjeessa perusteltua huomioida myös kiskonnan ja petoksen rikostunnusmerkistöt sekä niiden soveltamismahdollisuudet työperäisessä hyväksikäytössä.
- Syyttäjälaitoksessa on perusteltua kouluttaa syyttäjiä työperäiseen hyväksikäyttöön soveltuvista rikostunnusmerkistöistä – etenkin kiskonnan ja petoksen soveltumisesta alipalkkaustapauksiin.

- Alioikeuskäytännön perusteella syrjintäperusteen tunnistamisessa ja soveltamisessa on ilmennyt puutteita. Syytteitä on hylätty esimerkiksi sen vuoksi, että ulkomaalaisille työntekijöille ei ole löytynyt konkreettista vertailuryhmää suomalaisten työntekijöiden joukossa tilanteissa, joissa työyhteisö on koostunut pääasiassa ulkomaalaisista työntekijöistä. Syrjintä voidaan tunnistaa, vaikka vertailukohtaa syrjintäperusteen olemassaololle ei löytyisi saman työpaikan sisältä. Lain soveltamisessa on perusteltua verrata työntekijöiden kohtelua esimerkiksi alan sitoviin työehtosopimuksiin.
- Koska rikosprosessissa on ollut haasteita tunnistaa syrjintään ja yhdenvertaisuuteen liittyviä normatiivisia kysymyksiä, sillä voi olla negatiivisia vaikutuksia työsyrynnän ja kiskonnantapaisten työsyrynnän rikostunnusmerkistöjen tulkintaan ja soveltamiseen. Poliisin, syyttäjien ja tuomioistuinten asiantuntemusta syrjinnästä ja yhdenvertaisuudesta sekä tähän liittyvästä lainsäädännöstä olisikin perusteltua vahvistaa koulutuksen avulla.
- Työaika-suojelurikoksen ja työsyrynnän vanhentumisaikojen pidentäminen ei ole puollettavissa. Tapausten ilmituloa ja tunnistamista on nopeutettava käytettävissä olevilla keinoilla.
 - Jotta tapaukset tulisivat ajantasaisesti viranomaisten tietoon, tulee parantaa keskeisten viranomaisten riskiperusteista tiedonvaihtoa ja moniviranomaisyhteistyötä sekä kohdentaa valvontaa tunnistetuille riskialueille.
 - Keskeisten viranomaisten tietoisuutta ja ymmärrystä työperäisestä hyväksikäytöstä ja siihen puuttumisesta tulee lisätä koulutuksen avulla.
 - Etenkin ulkomaalaistaustaisten työntekijöiden tietoisuutta oikeuksistaan tulee lisätä.
 - Työperäisen hyväksikäytön valvontaan ja tutkintaan tulee kohdentaa riittävät resurssit.
- Oikeushenkilön rangaistusvastuun ulottamiselle työsyrynnän tunnusmerkistöön ei voida esittää riittävän painavia perusteita.
- Oikeushenkilön rangaistusvastuu laajentamista rikoslain 36 luvun kiskonta- ja petosrikoksiin on perusteltua selvittää tarkemmin tulevissa tutkimushankkeissa.

- Kiskonnantapaisen työsyrrinnän yhteydessä on nykyistä paremmin tunnistettava tapaukset, joissa yhteisösakon tuomitsemisen edellytykset ovat olemassa.
- Hyväksikäyttöriskissä olevien työntekijöiden tietoisuutta työoikeudellisista normeista ja työntekijän oikeuksista tulee lisätä sekä parantaa heidän mahdollisuuksiaan saada niitä koskevaa tietoa huolehtimalla esimerkiksi siitä, että työntekijät voivat saada tietoa osaamallaan kielellä.
- Sujuvaa ja oma-aloitteista tiedonvaihtoa työperäistä hyväksikäyttöä kohtaavien ja selvittävien viranomaisten välillä on edelleen kehitettävä. Työperäisen hyväksikäytön torjunnan parissa työskentelevien viranomaisten väliseen tiedonjakoon liittyvät oikeudet, rajoitteet ja velvollisuudet on selvitettävä. Lisäksi on kartoitettava ja arvioitava nykyistä lainsäädäntöä sekä sen mahdollisia muutostarpeita viranomaisten väliseen tiedonvaihtoon liittyen.
- Lisätutkimusta tarvitaan siitä, miten esitutkintaviranomainen käsittelee tietoonsa tulleet alipalkkaukseen ja työperäiseen hyväksikäyttöön liittyvät ilmoitukset. Samalla on selvitettävä, tunnistetaanko alipalkkaustilanteet rikosoikeudellista reagoitua vaativiksi tapauksiksi.

6.2.2 Pitkän tähtäimen suositukset

- Työperäinen hyväksikäyttö yhteiskunnallisena ongelmana tulee todennäköisesti tulevaisuudessa laajentumaan lisääntyneen työperäisen maahanmuuton seurauksena. Kyseessä on yleistynyt rikollisuuden muoto, ja sitä torjuvan sääntelyn ajantasaisuutta tulee arvioida huolellisesti. Samalla on perusteltua selvittää rikoslainsäädännöllisiä uudistustarpeita arvioitaessa, kuinka työperäiseen hyväksikäyttöön ja siihen liittyvään vakavaan alipalkkaukseen on perusteltua reagoida. Arvioinnissa on perusteltua tukeutua verrokkimaissa, kuten Norjassa, tehtyihin rikoslainsäädännöllisiin ratkaisuihin.
- Kun oikeushenkilön rangaistusvastuun teoreettista perustaa sekä soveltamis- ja määräämisedellytyksiä lähitulevaisuudessa tarkastellaan uudelleen, on samalla selvitettävä, pitäisikö oikeushenkilön rangaistusvastuu ulottaa myös niihin työperäisen hyväksikäytön yhteydessä soveltuviin rikostunnusmerkistöihin, joissa yhteisösakon tuomitseminen ei tällä hetkellä ole mahdollista.

- Työperäiseen hyväksikäyttöön perustuvaan alipalkkaukseen olisi helpompi reagoida rikosoikeudellisesti, jos lainsäädännössä olisi määritelty vähimmäispalkka. Niinpä mahdollisuutta säätää vähimmäispalkasta eduskuntalailla olisi perusteltua selvittää.
- Työnteon muotojen muuttuessa joustavimmiksi voivat oikeuksistaan tietämättömät tai muutoin haavoittuvassa asemassa olevat työntekijät joutua työskentelemään esimerkiksi kevytyrittäjinä, vaikka he tosiasiallisesti tekevät työsuhteenomaista työtä. Työperäisen hyväksikäytön torjunnassa tulee huomioida hyväksikäytön uudet muodot, joilla saatetaan pyrkiä kiertämään hyväksikäytön vastaista sääntelyä tai valvontaa.OHJE: ALT-TEKSTI
- Jos kuvan tai graafin informaatio ei selviä leipätekstistä, alt- eli kuvailutekstin toimittaminen ja tuottaminen on sisällöntuottajan vastuulla. Klikkaa kuvaa tai graafia hiiren oikealla napilla, ja valitse Muotoile kuvaa (Format picture) > Asettelu ja ominaisuudet (Layout & Properties) > Vaihtoehtoinen teksti (Alt Text) ja kirjoita teksti Kuvaus (Description) –kenttään, n. 1–2 lausetta. Alt-teksti on siis kuvailutekstiä, jota ruudun lukijaohjelma lukee esim. heikkonäköisille. Yritä siis selkein sanoin kuvata, mikä on kuvan tai graafin tärkein asiasisältö. Jos tarvitset lisäapua alt-tekstin luomiseen, ota yhteyttä ministeriösi viestintään.

LÄHTEET

Virallislähteet

- HE 66/1988 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen käsittäväksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.
- HE 94/1993 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsittäväksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.
- HE 95/1993 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevaksi lainsäädännöksi.
- HE 309/1993 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
- HE 27/1999 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeudellista vanhentumista koskevien säännösten uudistamiseksi.
- HE 44/2002 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.
- HE 53/2002 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle eräiden rikoslain talousrikossäännösten ja eräiden niihin liittyvien lakien muuttamiseksi.
- HE 2/2003 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta.
- HE 151/2003 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle ulkomaalaislaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi annetun hallituksen esityksen (HE 28/2003 vp) täydentämisestä.
- HE 34/2004 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 169/2005 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 103/2014 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- HE 231/2018 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi rikoslain ja valtiontalouden tarkastusvirastosta annetun lain 17 §:n muuttamisesta.
- HE 253/2020 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ulkomaalaislain muuttamisesta.
- HE 52/2021 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikoslain 37 luvun muuttamisesta.
- HE 133/2021 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle suullisen todistelun tallentamista ja vastaanottamista yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.
- HE 303/2022 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi työsuojelun valvonnasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta annetun lain muuttamisesta.
- K 17/2010 vp, Kansallisen ihmiskaupparaportoinnin kertomus 2010. Ihmiskauppa ja siihen liittyvät ilmiöt sekä ihmiskaupan uhrien oikeuksien toteutuminen Suomessa. Vähemmistövaltuutettu 2010.
- K 19/2014 vp, Kansallisen ihmiskaupparaportoinnin kertomus 2014. Arvio ihmiskaupan vastaisen toiminnan tilasta ja seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi joutuneiden ihmiskaupan uhrien oikeuksien toteutumisesta rikosprosessissa. Vähemmistövaltuutettu 2014.
- KK 77/2014 vp, Kirjallinen kysymys alipalkkauksen kriminalisoinnista.
- KK 160/2020 vp, Kirjallinen kysymys ihmiskaupan uhrien auttamisesta ja alipalkkauksen kriminalisoinnista.
- LA 15/2012 vp, Lakialoite rikoslain muuttamisesta.
- LA 36/2013 vp, Lakialoite työsopimuslain 13 luvun 11 §:n muuttamisesta.
- LA 83/2016 vp, Lakialoite laiksi rikoslain 47 luvun muuttamisesta.
- LA 6/2020 vp, Lakialoite laiksi rikoslain 47 luvun muuttamisesta.
- LA 63/2022 vp, Lakialoite laiksi rikoslain 47 luvun muuttamisesta.
- LaVL 17/2017 vp, Lakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä alkoholilaeiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- LaVL 28/2022 vp, Valtioneuvoston kirjelmä eduskunnalle ehdotuksesta Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiiviksi ympäristönsuojelusta rikosoikeudellisin keinoin ja direktiivin 2008/99/EY korvaamisesta.
- LaVM 1/2001 vp, Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä rikosoikeudellista vanhentumista koskevien säännösten uudistamiseksi.
- LaVM 28/2002 vp, Hallituksen esitys rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.
- LaVM 4/2004 vp, Hallituksen esitys laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.

- LaVM 15/2014 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- LaVM 29/2014 vp, Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laiksi rikoslain eräiden tietoverkkorikoksia koskevien säännösten muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- LaVM 38/2014 vp, Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laiksi rikoslain 20 luvun 8 §:n muuttamisesta.
- LaVM 6/2018 vp, Lakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä laeiksi rikoslain 17 luvun, ulkomaalaislain 185 §:n ja aluevalvontalain 44 §:n muuttamisesta.
- OM 111/43/2016, Oikeusministeriön lausunto lakialoitteesta LA 25/2016 vp laiksi rikoslain 8 luvun 1 §:n muuttamisesta.
- PeVL 23/1997 vp, Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä (HE 6/1997 vp) oikeudenkäyttöä, viranomaisia ja yleistä järjestystä vastaan kohdistuvia rikoksia sekä seksuaalirikoksia koskevien säännösten uudistamiseksi.
- PeVL 16/2013 vp, Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi rikoslain, pakkokeinolain 10 luvun 7 §:n ja poliisilain 5 luvun 9 §:n muuttamisesta.
- PeVL 26/2014 vp, Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä terrorismirikoksia koskevaksi lainsäädännöksi.
- PeVL 56/2014 vp, Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laiksi rikoslain 20 luvun 8 §:n muuttamisesta.
- PeVL 9/2016 vp, Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä laeiksi rikoslain 2 a ja 9 luvun muuttamisesta sekä pysäköinninvalvonnasta annetun lain 3 §:n muuttamisesta.
- PeVL 48/2017 vp, Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä alkoholilain ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi.
- PeVM 25/1994 vp, Perustuslakivaliokunnan mietintö hallituksen esityksestä (HE 309/1993 vp) perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.
- Työllisyyden edistämisen ministerityöryhmän alatyöryhmä, Alipalkkaukseen puuttuminen: Ehdotukset jatkoselvittelyksi. Sääntelyryhmä 6A:n linjauspaperi 5.2.2021.

Virallislähteet (Norja)

Proposisjon 153 L (2020–2021) til Stortinget (torsdag til loveddtak): Endringer i arbeidsmiljøloven mv. (tiltak for å bekjempe arbeidslivskriminalitet), Det Kongelige arbeids- og sosialdepartement 9.4.2021.

EU-lähteet

- Euroopan parlamentin ja neuvoston asetukset (EU) N:o 492/2011, annettu 5. päivänä huhtikuuta 2011, työntekijöiden vapaasta liikkuvuudesta unionin alueella, EUVL, N:o L 141/1, 27.5.2011.
- Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 1996/71/EY, annettu 16. päivänä joulukuuta 1996, palvelujen tarjoamisen yhteydessä tapahtuvasta työntekijöiden lähettämisestä työhön toiseen jäsenvaltioon, EYVL, N:o L 18, 21.1.1997.
- Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2011/36/EU, annettu 5. päivänä huhtikuuta 2011, ihmiskaupan ehkäisemisestä ja torjumisesta sekä ihmiskaupan uhrien suojelemisesta ja neuvoston puitepäätöksen 2002/629/YOS korvaamisesta, EUVL, N:o L 101, 15.4.2011. (Ihmiskauppadirektiivi)
- Neuvoston direktiivi 2000/43/EY, annettu 29. kesäkuuta 2000, rodusta tai etnisestä alkuperästä riippumattoman yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta, EYVL N:o L 180, 19.7.2000. (Syrjintädirektiivi)
- Neuvoston direktiivi 2000/78/EY, annettu 27. marraskuuta 2000, yhdenvertaista kohtelua työssä ja ammatissa koskevista yleisistä puitteista, EYVL N:o L 303, 2.12.2000. (Työsyryntädirektiivi)
- Neuvoston puitepäätös 2002/629/YOS, tehty 19. heinäkuuta 2002, ihmiskaupan torjunnasta, EYVL N:o L 203, 1.8.2002.
- COM(2021) 851 final, Ehdotus ympäristönsuojelusta rikosoikeudellisin keinoin ja direktiivin 2008/99/EY korvaamisesta, 15.12.2021

Kirjallisuus

- Alvesalo, Anne, Käsitteellä on väliä – puheenvuoro talousrikoskontrollin kohdentamisesta, s. 1–17 teoksessa Ahonen, Timo (toim.), Oikeussosiologiaa ja kriminologiaa: Juhlajulkaisu Ahti Laitinen 1946–24 / 4–2006. Turun yliopisto 2006.
- Alvesalo-Kuusi, Anne – Bittle, Steven – Lähteenmäki, Liisa, Repositioning the Corporate Criminal: Comparing and Contrasting Corporate Criminal Liability in Canada and Finland. *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice* (42)2–3/2016, s. 215–231.
- Alvesalo, Anne - Jauhiainen, Kirsi, Työturvallisuustapaukset poliisissa, s. 8–104 teoksessa Alvesalo, Anne - Nuutila, Ari-Matti (toim.) Rangaistava työn turvattuus. Poliisiammattikorkeakoulun oppikirjat 13. Helsinki: Poliisiammattikorkeakoulu 2006.
- Alvesalo-Kuusi, Anne – Jokinen, Anniina – Ollus, Natalia, The Exploitation of Migrant Labour and the Problems of Control in Finland, s. 121–138 teoksessa Van Aerschot, Paul – Daenzer, Patricia (toim.), The Integration and Protection of Immigrants – Canadian and Scandinavian Critiques. Routledge 2014.
- Anderson, Bridget, Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers. *Work, Employment & Society*, 24(2) 2010, s. 300-317.
- Anttila, Inkeri – Törnudd, Patrik, Kriminologia ja kriminaalipolitiikka. WSOY 1983.
- Boucht, Johan – Frände, Dan, Suomen rikosoikeus. Rikosoikeuden yleisten oppien perusteet. 2., uudistettu painos. Poliisiammattikorkeakoulu 2019.
- Bruun, Niklas – Koskull, Anders von, Työoikeuden perusteet. 2., uudistettu painos. Talentum 2012.
- Davies, Jon – Ollus, Natalia, Labour exploitation as corporate crime and harm: outsourcing responsibility in food production and cleaning services supply chains. *Crime, Law and Social Change* 72, 2019, s. 87–106.
- Eskola, Jari – Suoranta, Juha, Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino 1998.
- Eskola, Kaisa – Alvesalo, Anne, Ulkomaiseen työvoimaan liittyvät väärinkäytökset – poliisin tutkimat tapaukset. Työterveyslaitos 2010.
- Forsman, Jaakko, Anteckningar enligt professor Jaakko Forsmans föreläsningar öfver de särskilda brotten. Enligt strafflagen af den 19 december 1889. Första afdelningen: Brotten mot individens rättsgebit. Femte upplagan. Med av lagstiftningens utveckling föränledda rättelser och tillägg utgiven av Brynolf Honkasalo. Helsingfors 1946.
- Frände, Dan, Yleinen rikosoikeus. Suom. Markus Wahlberg. Edita 2005.
- Gray, Anne, Unsocial Europe: Social Protection or Flexploitation? Pluto Press 2004.
- Hahto, Vilja, Uhrin myötävaikutus ja rikosentekijän vastuu – Rikos- ja vahingonkorvausoikeudellinen tutkimus tekoa edeltävästä uhrikäyttämisestä fyysistä koskemattomuutta loukkaavissa rikoksissa. Edita 2004.
- Hakamies, Kaarlo, RL 36: Petos ja muu epärehellisyys, s. 1195–1259 teoksessa Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Helenius, Dan – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka, Rikosoikeus. 5., uudistettu painos. Alma Talent 2022.
- Hautala, Matti, Ulkomaalaisten alipalkkaus harmaan talouden ilmiönä Suomessa - oikeustapausanalyysi. Selvitys 5/2020. Verohallinto, Harmaan talouden selvitysyksikkö 2020.
- Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus. Erityinen osa – varallisuusrikokset. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1964.
- Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus. Yleiset opit. Ensimmäinen osa. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1965.
- Hyttinen, Tatu, Rahanpesu ja rikosvastuu. Teoria ja käytäntö. Alma Talent 2021.
- Jaatinen, Heikki, Oikeushenkilön rangaistusvastuu. Lakimiesliiton Kustannus 2000.
- Johansson, Märta, Människohandel och människoexploatering på den svenska arbetsmarknaden: En översikt. Council of the Baltic Sea States 2020.
- Jokinen, Anniina, Työperäinen ihmiskauppa, s. 216–229 teoksessa Honkonen, Risto - Muttilainen, Vesa (toim.), Poliisin toimintaympäristö. Poliisiammattikorkeakoulun katsaus 2012. Poliisiammattikorkeakoulu 2012.
- Jokinen, Anniina – Ollus, Natalia, "Tuulikaapissa on tulijoita": Työperäinen ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö ravintola- ja siivouspalveluilla. HEUNI Publication Series No. 76 2014.
- Jokinen, Anniina (toim.) – Ollus, Natalia (toim.), Likainen vyyhti. Työperäisen hyväksikäytön liiketoimintamalli. HEUNI Publication Series No. 92b 2019.
- Jokinen, Anniina – Ollus, Natalia – Viuhko, Minna, Ehdolla millä hyvänsä. Työperäinen ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö Suomessa. HEUNI Publication Series No. 67 2011.
- Jokinen, Anniina – Ollus, Natalia – Pekkarinen, Anna-Greta, Katsaus työperäisen ihmiskaupan vastaisen toiminnan kehitykseen Suomessa. Poliisiammattikorkeakoulun katsauksia 24. HEUNI Report Series No. 99a 2022.
- Julkunen, Raija, Uuden työn paradoksit: keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista. Vastapaino 2008.
- Kaikkonen, Emilia, Ihmiskaupan tunnusmerkistön pakkotyön määritelmä, s. 33–52 teoksessa Lahti, Raimo – Konttinen-di Nardo, Essi (toim.), Kirjoituksia rikosoikeudesta. Helsingin hovioikeuden julkaisuja 2015.

- Kairinen, Matti, Kansainvälinen työoikeus teoksessa Koskinen, Seppo – Kairinen, Martti – Ullakonoja, Vesa – Nieminen, Kimmo – Valkonen, Mika, Työoikeus. Alma Talent 2018 (verkkojulkaisu).
- Karhu, Juha – Tolonen, Hannu, Siviilioikeuden yleiset periaatteet, teoksessa Saarnilehto, Ari – Annola, Vesa – Hemmo, Mika – Karhu, Juha – Kartio, Leena – Tammi-Salminen, Eva – Tolonen, Juha – Tuomisto, Jarmo – Viljanen, Mika, Varallisuus-oikeus. 2., uudistettu painos. Sanoma Pro 2011.
- Kautonen, Teemu – Palmroos, Jenni – Vainio, Pekka, 'Involuntary selfemployment' in Finland: a bleak future? *International Journal of Public Policy*, 4(6) 2009, s. 533–548.
- Kimpimäki, Minna, Ulkomaisten työntekijöiden hyväksikäyttö: ihmiskauppaa, kiskonnantapaista työsyryntää vai alipalkkausta? *Lakimies* 5/2021, s. 785–811.
- Kivivuori, Janne – Aaltonen, Mikko – Näsi, Matti – Suonpää, Karoliina – Danielsson, Petri, Kriminologia. Rikollisuus ja kontrolli muuttuvassa yhteiskunnassa. 3., uudistettu painos. Gaudeamus 2018.
- Koivukari, Kristiina – Korkka-Knuts, Heli – Mahmood, Venus – Melander, Sakari, Ihmiskauppa ja sen lähirikokset: Säännösten soveltamiskäytäntö. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 18/2022.
- Korkka, Heli, Oikeushenkilön toiminnassa tehty rikos ja sen estämisen laiminlyönti – organisaatiohuolimattomuus oikeushenkilön rangaistusvastuun perusteena. *Lakimies* 3–4/2019, s. 313–336.
- Korkka-Knuts, Heli – Helenius, Dan – Frände, Dan, Yleinen rikosoikeus. 3., uudistettu painos. Edita 2020.
- Koskenoja, Maija – Ollus, Natalia – Roth, Venla – Viuhko, Minna – Turkia, Laura, Tuntematon tulevaisuus – selvitys ihmiskaupan uhrien auttamista koskevan lainsäädännön toimivuudesta. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 24/2018.
- Koskinen, Seppo, Lähetettyjen työntekijöiden alipalkkaus – työsyryntää vai pelkkä sopimusrikkomus? *Edilex* 2014.
- Koskinen, Seppo, Työsyryntä teoksessa Koskinen, Seppo – Kairinen, Martti – Ullakonoja, Vesa – Nieminen, Kimmo – Valkonen, Mika, Työoikeus. Alma Talent 2018 (verkkojulkaisu).
- Lahti, Raimo, Muuttuva rikollisuus - uudistuva rikosoikeus. Mistä 2000-luvulla rangaistaan ja minkälaisin edellytyksin?, s. 5–17 teoksessa Hirvonen, Ari (toim.), Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Helsingin yliopisto 1994.
- Lahti, Raimo, Talousrikosoikeuden yleisistä opeista, s. 3–28 teoksessa Lahti, Raimo – Koponen, Perkkä (toim.), Talousrikokset. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2007.
- Lahti, Raimo, Rikosvastuun kohdentamisesta yhteisössä ja sen suhteesta oikeushenkilön rangaistusvastuuseen, s. 201–221 teoksessa Frände, Dan – Helenius, Dan – Korkka, Heli, Lahti, Raimo – Lappi-Seppälä, Tapio – Melander, Sakari (toim.), Juhlajulkaisu Kimmo Nuotio 1959 – 18/4 – 2019. Helsingin yliopisto 2019.
- Laitinen, Ahti – Aromaa, Kauko, Näkökulmia rikollisuuteen. Hanki ja jää 1993.
- Lappi-Seppälä, Tapio, Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1987.
- Lappi-Seppälä, Tapio, Miksi rikosoikeus?, s. 19–82 teoksessa Hirvonen, Ari (toim.), Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Helsingin yliopisto 1994.
- Lappi-Seppälä, Tapio, Rikosten seuraamukset. Werner Söderström Lakitieto 2000.
- Lietonen, Anni – Ollus, Natalia, Työperäinen hyväksikäyttö ja julkiset hankinnat. Opas riskien huomioimiseen Suomessa. HEUNI Report Series No. 98a 2021.
- Lindahl, Björn, Nordic region increases fight against social dumping. *Nordic Labour Journal* 2013.
- Livson, Mikael, Kiskomisrikos (RL38:10). Suomalainen Lakimiesyhdistys 1960.
- Lähteenmäki, Liisa, Keskusteluja vuokratyöstä. Vuokratyön diskursiivinen rakentuminen Suomessa. Turun yliopiston julkaisuja. Turun yliopisto 2013.
- Matikkala, Jussi, Tahallisuudesta rikosoikeudessa. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2008.
- Matikkala, Jussi, Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. 2., uudistettu ja ajantasaistettu painos. Edita 2021.
- Melander, Sakari, Kriminologisteoria – rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2008.
- Melander, Sakari, EU-rikosoikeus. 2., uudistettu painos. Talentum 2015.
- Melander, Sakari, Rikosvastuun yleiset edellytykset. Tietosanoma 2016.
- Melander, Sakari, RL 47: Työrikokset, s. 1563–1598 teoksessa Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Helenius, Dan – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka, Rikosoikeus. 5., uudistettu painos. Alma Talent 2022.
- Määttä, Kalle, Työsyryntä rikosoikeudellisena haasteena. *Edilex* 2021/19.
- Norros, Olli, Vahingonkorvausvelan vanhentuminen. Talentum 2015.
- Nuotio, Kimmo, Rikosoikeudesta riskien hallinnan välineenä - ajatuksellista taustaa. *Lakimies* 7/1991, s. 995–1022.
- Nuotio, Kimmo, Esimiehen laiminlyöntiperusteinen vastuu alaisen tahallisesta rikoksesta liike-elämässä, s. 323–356 teoksessa Jääskeläinen, Petri – Koskinen, Pekka – Majanen, Martti (toim.), Rikosoikeudellisia kirjoituksia VIII. Raimo Lahtelle 12.1.2006 omistettu. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2006.
- Nuotio, Kimmo, RL 11: Sotarikokset ja rikokset ihmisyyttä vastaan, s. 287–324 teoksessa Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Helenius, Dan – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka, Rikosoikeus. 5., uudistettu painos. Alma Talent 2022.
- Nuutila, Ari-Matti, Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Lakimiesliiton kustannus 1996.

- Nuutila, Ari-Matti – Majanen, Martti, RL 36 luku: Petos ja muu epärehellisyys, s. 973–1005 teoksessa Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Koskinen, Pekka – Majanen, Martti – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka, Rikosoikeus. 3., uudistettu painos. WSOY pro 2009.
- Ollus, Natalia, Regulating forced labour and combating human trafficking: the relevance of historical definitions in a contemporary perspective. *Crime, Law and Social Change* 63(5) 2015, s. 221–246.
- Ollus, Natalia, From Forced Flexibility to Forced Labour: The Exploitation of Migrant Workers in Finland. HEUNI Publication Series No. 84 2016. (Ollus 2016a)
- Ollus, Natalia, Forced Flexibility and Exploitation: Experiences of Migrant Workers in the Cleaning Industry. *Nordisk Journal of Working Life Studies*, 6(1) 2016, s. 25–45. (Ollus 2016b)
- Pekkarinen, Anna-Greta – Jokinen, Anniina – Rantala, Annareetta – Ollus, Natalia – Näsi, Roosa, Selvitys ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön torjunnan menettelyistä eri maissa. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2021:55.
- Pirjattaniemi, Elina, Ympäristörikokset talouden rikoksina, 261–282 teoksessa Nuutila, Ari-Matti – Pirjattaniemi, Elina (toim.), Rikos, rangaistus ja prosessi. Juhlajulkaisu Eero Backman 1945 – 14/5 – 2005. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2005.
- Pirjattaniemi, Elina, Vanhat murhat – turhat tuskat?, s. 153–168 teoksessa Ahonen, Timo (toim.), Oikeussosiologia ja kriminologia: Juhlajulkaisu Ahti Laitinen 1946–24 / 4–2006. Turun yliopisto 2006.
- Pohjois-Karjalan elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus, Raportteja 43/2021. Tutkimus työvoiman kansainvälisestä liikkuvuudesta ja kansainvälisestä rekrytoinnista Suomessa 2021.
- Puusa, Anu (toim.) – Juuti, Pauli (toim.) – Aaltio, Iiris, Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. *Gaudeamus* 2020 (verkkojulkaisu).
- Rankinen, Juho, Rikosoikeudellisesta huolimattomuudesta ja huolesta rikosoikeuteen. Helsingin yliopisto 2020.
- Raunio, Mika – Ahvenainen, Toni – Vanhanen, Sari, Ulkomaisen työvoiman hyväksikäytön ehkäisy: Viranomaisyönten tuen tarpeet ja tietokatveet. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2022:2.
- Riekkinen, Juhana, Verkkopetoksista ja todistelusta. *Lakimies* 1/2018, s. 75–102.
- Roth, Venla, Ihmiskaupasta suomalaisessa työelämässä. *Oikeus* 39(3) 2010, s. 278–287.
- Roth, Venla, Defining Human Trafficking and Identifying Its Victims. A Study on the Impact and Future Challenges of International, European and Finnish Legal Responses to Prostitution-Related Trafficking in Human Beings. BRILL 2012.
- Ruotsalainen, Kaija, Ulkomaalaisten tilapäisen työnteon tilastointi on hajanaista ja puutteellista. Hyvinvointikatsaus 3/2009, Naiset ja miehet työelämässä. Tilastokeskus 2009.
- Salmiala (Sundström), Bruno A., Kiskomisrikoksesta I. *Defensor Legis* 1931, s. 35–56.
- Salmiala (Sundström), Bruno A., Kiskomisrikoksesta II. *Defensor Legis* 1931, s. 424–435.
- Sams, Anni – Sorjanen, Anna-Maija, Finland. Social Fieldwork Research (FRANET). Severe Forms of Labour Exploitation. Supporting Victims of Severe Forms of Labor Exploitation in Having Access to Justice in EU Member States. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) 2014.
- Sennett, Richard, The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism. Norton 1998.
- Serlachius (Särkilähti), Allan, Suomen rikosoikeuden oppikirja. 2. osa. Otava 1924.
- Siltala, Juha, Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun. Otava 2004.
- Skrivankova, Klara, Between decent work and forced labour: examining the continuum of exploitation. Joseph Rowntree Foundation 2010.
- Soukola, Krista, Ihmiskauppa pakkotyöhön, s. 269–284 teoksessa Jalanko, Risto – Siiki, Marika (toim.), Kirjituksia työoikeudesta. Helsingin hovioikeuden julkaisuja 2009.
- Ståhlberg, Kaarlo L., Petoksesta – erityisesti pitäen silmällä erehdyksen aikaan saamista ja vireillä pitämistä sekä tavaran tai rahan tappiota. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1964.
- Suomen virallinen tilasto (SVT): Tietoon tulleet rikokset ja niiden selvittäminen rikosnimikkeittäin tutkivan viranomaisen mukaan. Viranomaisten tietoon tulleet rikokset ja syyttäjälle ilmoitetut rikokset. Tilastokeskus 2023.
- Sutherland, Edwin, Is white-collar crime crime? *American Sociological Review*, 10(2) 1945, s. 132–139.
- Tapani, Jussi, Petos liikesuhteessa. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2004.
- Tapani, Jussi, Kiskontarikokset: esinekiskonta. *Lakimies* 3/2010, s. 280–304.
- Tapani, Jussi, Petos, s. 629–655 teoksessa Frände, Dan – Matikkala, Jussi – Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Viljanen, Pekka – Wahlberg, Markus, Keskeiset rikokset. 4., uudistettu ja laajennettu laitos. Edita 2018.
- Tapani, Jussi, Oikeushenkilön rangaistusvastuu – nykytila ja kehittämistarpeet. Oikeusministeriön julkaisuja. Selvityksiä ja ohjeita. 2020:22.
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti, Oikeustapauskomentti. *Defensor Legis* 2005, s. 649–665.
- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Hyttinen, Tatu, Rikosoikeuden yleinen osa. Vastuuoppi. 3., uudistettu painos. Alma Talent 2019.

- Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Kempainen, Heikki, Rikosoikeus – rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. 4., uudistettu painos. Alma Talent 2022.
- Tappan, Paul W., Who Is the Criminal? American Sociological Review, 12(1) 1947, s. 96–102.
- Tolvanen, Matti, Rikosoikeudellisen vanhentumisen ongelmia. Defensor Legis 3/2006, s. 359–369.
- Tuomi, Jouni – Sarajärvi, Anneli, Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi 2018.
- Ullakonoja, Vesa, Työaika-suojelurikos teoksessa Koskinen, Seppo – Kairinen, Martti – Ullakonoja, Vesa – Nieminen, Kimmo – Valkonen, Mika, Työoikeus. Alma Talent 2017 (verkkojulkaisu).
- Valkonen, Mika, Yhdenvertainen kohtelu teoksessa Koskinen, Seppo – Kairinen, Martti – Ullakonoja, Vesa – Nieminen, Kimmo – Valkonen, Mika, Työoikeus. Alma Talent 2018 (verkkojulkaisu).
- Vatjus-Anttila, Jalo, Rangaistus ja tunnustus. Rikoksen tunnustamisen rangaistusteoreettiset, kriminaalipoliittiset ja lainopilliset perusteet. Turun yliopisto 2022. (Vatjus-Anttila 2022b)
- Vatjus-Anttila, Jalo, Syyteneuvottelun soveltamisalan rajoitukset yleisen ja yksityisen edun kannalta. Lakimies 3–4/2022, s. 543–569. (Vatjus-Anttila 2022a)
- Vettainen, Hannele – Koskinen, Seppo, Yhdenvertaisuus ja syrjintä työsuhteessa - näkökulmia etnisen tai kansallisen alkuperän perusteella tapahtuvaan syrjintään. Edilex 2008/9.
- Virtanen, Jussi, Laiminlyöjän petos. Oikeustiede – Jurisprudentia XXXVIII:2005, s. 521–601.
- VKS:2018:1. Valtakunnansyyttäjän yleinen ohje, Syyttäjälle ilmoitettavat rikosasiat, ilmoitusmenettely ja syyttäjän toimenpiteet. Dnro 042/31/18, 19.12.2018.

Oikeuskäytäntö

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Siliadin v. Ranska (26.7.2005)

Korkein oikeus

KKO 2004:109
 KKO 2010:1
 KKO 2012:66
 KKO 2013:17
 KKO 2013:43
 KKO 2013:55
 KKO 2013:57
 KKO 2014:32
 KKO 2014:54
 KKO 2015:52
 KKO 2015:62
 KKO 2015:66
 KKO 2016:92
 KKO 2018:46
 KKO 2019:33
 KKO 2019:107
 KKO 2020:15

Hovioikeudet

Turun hovioikeus 30.9.2013, R 12/1529 (THO 2013:8)

Käräjäoikeudet

Ahvenanmaan käräjäoikeus 29.8.2017, R 15/265
 Espoon käräjäoikeus 22.5.2014, R 13/1868/702
 Espoon käräjäoikeus 22.10.2015, R 15/1107/702
 Etelä-Pohjanmaan käräjäoikeus 4.2.2019, R 18/209
 Etelä-Savon käräjäoikeus 31.10.2014, R 12/1506
 Etelä-Savon käräjäoikeus 9.10.2015, R 13/1665
 Etelä-Savon käräjäoikeus 16.12.2014, R 14/421
 Etelä-Savon käräjäoikeus 22.2.2017, R 15/921
 Etelä-Savon käräjäoikeus 16.9.2020, R 18/1348
 Helsingin käräjäoikeus 10.2.2014, R 12/4430
 Helsingin käräjäoikeus 3.3.2014, R 12/8099
 Helsingin käräjäoikeus 4.8.2014, R 13/5347
 Helsingin käräjäoikeus 22.10.2014, R 14/1472
 Helsingin käräjäoikeus 16.11.2015, R 14/9819
 Helsingin käräjäoikeus 11.5.2016, R 15/3967
 Helsingin käräjäoikeus 17.2.2017, R 15/6646
 Helsingin käräjäoikeus 17.6.2016, R 15/7517
 Helsingin käräjäoikeus 8.3.2016, R 15/7915
 Helsingin käräjäoikeus 4.9.2020, R 18/11411
 Helsingin käräjäoikeus 31.3.2021, R 20/4135
 Itä-Uudenmaan käräjäoikeus 7.1.2020, R 19/157
 Kanta-Hämeen käräjäoikeus 5.12.2019, R 19/323
 Keski-Suomen käräjäoikeus 11.6.2015, R 15/12
 Keski-Suomen käräjäoikeus 17.10.2019, R 19/1640
 Kymenlaakson käräjäoikeus 17.2.2017, R 16/1868
 Lapin käräjäoikeus 12.12.2014, 13/1305
 Oulun käräjäoikeus 10.6.2015, R 14/2786
 Pirkanmaan käräjäoikeus 8.4.2011, R 10/5989
 Pirkanmaan käräjäoikeus 3.7.2015, R 11/197
 Pirkanmaan käräjäoikeus 19.5.2015, R 14/5456

Pirkanmaan kärjäoikeus 31.5.2017, R 16/652
 Pirkanmaan kärjäoikeus 20.12.2021, R 20/3509
 Pirkanmaan kärjäoikeus 11.2.2021, R 20/6510
 Pirkanmaan kärjäoikeus 08.06.2022, R 22/780
 Pohjanmaan kärjäoikeus 19.12.2014, R 13/1740
 Pohjanmaan kärjäoikeus 4.11.2016, R 15/1598
 Pohjanmaan kärjäoikeus 10.10.2018, R 16/1521
 Pohjois-Karjalan kärjäoikeus 9.4.2020, R 19/832
 Pohjois-Karjalan kärjäoikeus 23.9.2020, R 20/457
 Pohjois-Karjalan kärjäoikeus 22.12.2022, R 22/647
 Pohjois-Savon kärjäoikeus 27.6.2014, R 14/764
 Pohjois-Savon kärjäoikeus 24.5.2017, R 16/1720
 Pohjois-Savon kärjäoikeus 14.12.2018, R 17/888
 Pohjois-Savon kärjäoikeus 11.11.2020, R 20/779
 Päijät-Hämeen kärjäoikeus 3.12.2020, R 20/929
 Päijät-Hämeen kärjäoikeus 19.05.2021, R 20/1163
 Päijät-Hämeen kärjäoikeus 22.12.2020, R 20/1610
 Satakunnan kärjäoikeus 25.11.2014, R 13/2415
 Satakunnan kärjäoikeus 26.6.2015, R 14/1020
 Satakunnan kärjäoikeus 30.12.2015, R 15/1371
 Vantaan kärjäoikeus 10.8.2017, R 17/679/766
 Varsinais-Suomen kärjäoikeus, R 12/1508
 Varsinais-Suomen kärjäoikeus 15.8.2014, R 14/468
 Varsinais-Suomen kärjäoikeus 31.3.2015, R 14/4724
 Varsinais-Suomen kärjäoikeus 6.6.2017, R 15/4840
 Varsinais-Suomen kärjäoikeus 14.3.2022, R 15/1594

Apulaisoikeuskanslerin ratkaisut

Apulaisoikeuskanslerin ratkaisu OKV/1233/70/2021
 Apulaisoikeuskanslerin ratkaisu OKV/1576/70/2022

Muut lähteet

Euroopan unionin neuvosto, Neuvostolta EU-laki riittävistä vähimmäispalkoista. Lehdistö-tiedote 2022.

Harmaa talous & talousrikollisuus, Havaintoja muutoksista ja ilmiöistä toimintaympäris-tössä: Harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjuntaviranomaisille lähetetyn kyselyn tuloksia 2022.

Harmaa talous & talousrikollisuus, Pakkoyrittäjäys ja valeyrittäjäys, 2022.

Helsingin Sanomat 18.1.2023: Ukrainalaispakolaisilla teetettiin kuusipäiväistä työviikkoa polkupalalla Tampereella, sanoo Rakennusliitto.

Talouselämä 14.2.2023: Tuore selvitys paljastaa: Erityisesti ulkomailla syntyneitä miehiä päätyy kevytyrittäjiksi – Tulot jäävät pieniksi.

Työ- ja elinkeinoministeriö, EU:n vähimmäispalkkadiirektiivi hyväksyttiin – Suomi täyttää jo pääosin direktiivin vaatimukset. Tiedote 2022.

Työsuojeluhallinnon vuosikertomus 2020. Työsuojeluhallinnon julkaisuja 1:2021.

Työsuojeluhallinnon vuosikertomus 2021. Työsuojeluhallinnon julkaisuja 2:2022.

Yle Uutiset 29.10.2022: Kevytyrittäjäyttä vasten omaa tahtoa – rakennusala yrittää suitsia uutta huijausmuotoa.

Syyttäjähaastattelut

Syyttäjien haastattelut on litteroitu ja haastatteluaineisto on arkistoitu hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti.

Oikeusministeriö
PL 25
00023 Valtioneuvosto
www.oikeusministerio.fi

Justitieministeriet
PB 25
00023 Statsrådet
www.justitieministeriet.fi

ISSN 2490-0990 (PDF)
ISBN 978-952-400-606-4 (PDF)